

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

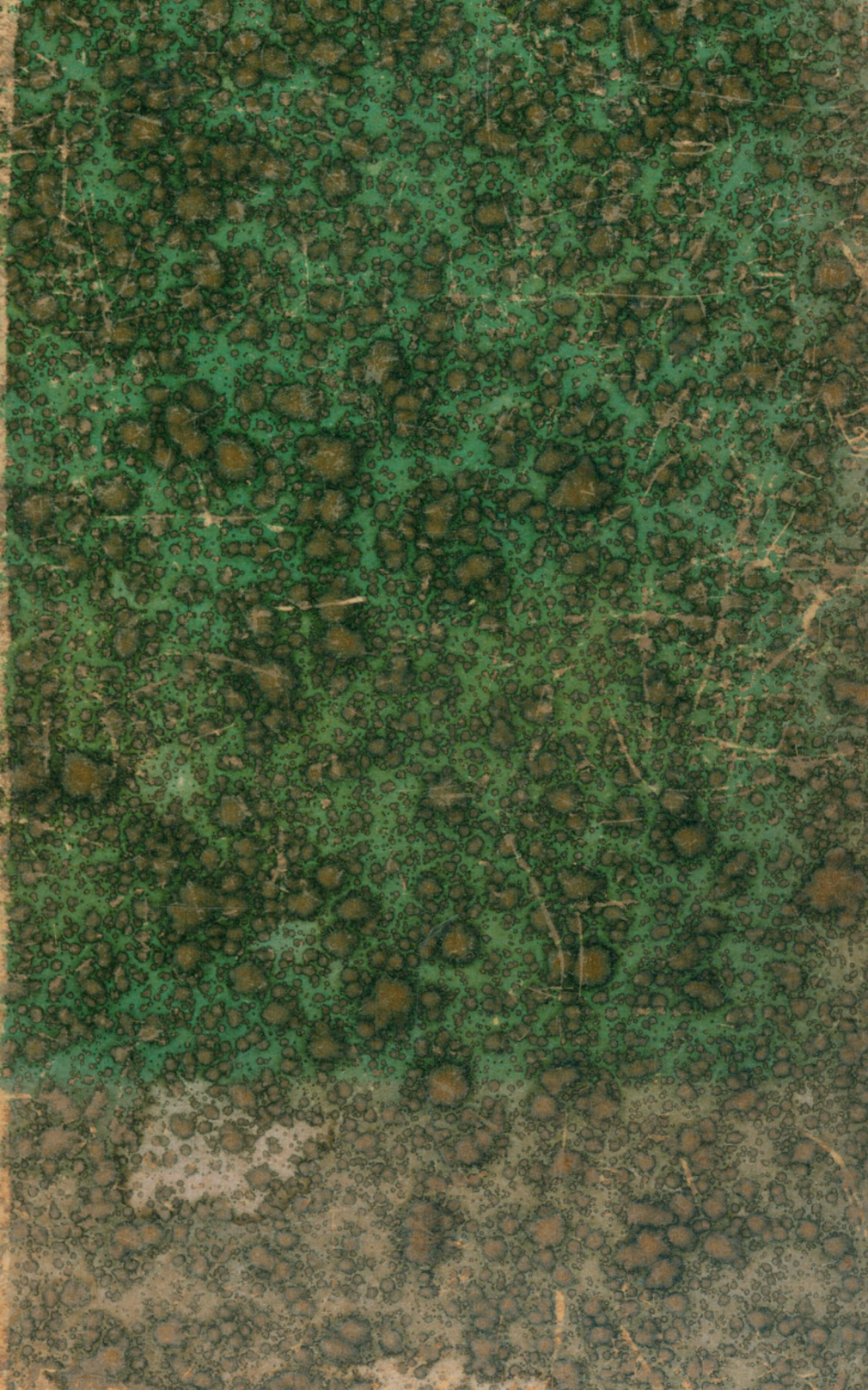
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

K Ø B E N H A V N S

S N E D K E R L A U G

G E N N E M F I R E

H U N D R E D E Å R

Teksten skrevet af

Tove Clemmensen, Georg Nørregaard og Helge Søgaard

Når Københavns Snedkerlaug nu 400 år efter laugets oprettelse udgiver nærværende bog, vil vi hædre mindet om de mestre, der havde standsfølelse nok til af konge og magistrat at forlange ret til at stifte laug og få udstedt laugsartikler og skrå. Men vi vil ikke alene mindes disse første ni laugsmestre, men alle de kendte og ukendte, der gennem disse 400 år har bevaret vort fag og vort laug og videreført det efter skiftende tiders krav.

Vi, som nu på tærsklen til et nyt sekel, er bærere af vort gamle laug, føler os som et led i en lang kæde af laugsmestre, og som vi har modtaget vort laug fra vore forgængere, ønsker vi at aflevere dette til vore efterkommere.

I Københavns Snedkerlaug er bevaret et stort og værdifuldt historisk arkiv, og vi har derfra ønsket fremdraget en del af det materiale, som ikke er medtaget i Rasmus Bergs laugshistorie, og samtidig hermed at give en redegørelse for den udvikling, der i de sidste 50 år er sket inden for lauget og dettes faglige afdelinger. Og endelig ønsker vi i nærværende bog at bringe illustrationer af snedkerarbejder, som er udført af københavnske laugsmestre. Bogen er på denne måde opdelt i tre afsnit, og vi har til hvert af disse fundet så fremragende videnskabelige medarbejdere, at vi med tryghed fremlægger bogen for vore kolleger og for offentligheden, og vi bringer forfatterne vor tak for den grundighed, hvormed de er gået til opgaven.

400 år er en lang tid, ca. $\frac{1}{3}$ af vort lands historiske tid. Betragter vi da laugets historie gennem disse fire sekler, er der nogle hovedtræk, der falder i øjnene.

Først dette, at vort lands og særlig vor by Københavns historie gennem op- og nedgangstider, gennem krig og ufred, farsot og ildsvåder, genspejler sig i laugets historie. Dette er naturligt og bekræfter kun, at håndværkets standard og produktion nøje følger samfundets sociale og økonomiske vilkår.

Der gengives her i jubilæumsbogen illustrationer af snedkerarbejder lige fra laugets første tid og op til dato. Dette er selvsagt kun en brøkdel af, hvad der findes, men det viser arbejder som faget kan være bekendt. Når hertil føjes, at dansk snedkerarbejde ude i den store verden i dag er anerkendt for dets kunstneriske og faglige kvalitet, som gør det til en eftertragtet vare, og er et vidnesbyrd om, at dansk kultur og skaberevne er levende inden for vort fag, så viser dette, at vort gamle laug vel har nået en høj alder, men at de traditioner, det indebærer, og den kærlighed til lauget og faget, der er gået i arv fra slægt til slægt, netop har gjort lauget

til at være det, som stifterne skrev i den gamle protokol: »Til hjælp, trøst og bistand for dem og alle deres efterkommende laugsbrødre.«

Det måtte blive således, at når laugsmestrene gennem århundreder ustandselig måtte stå vagt om fagets og laugets rettigheder og stadig måtte kræve de vilkår, der gav dem levemulighed, og ideelig måtte kæmpe mod den usunde konkurrence, som staten påførte dem ved at tillade bønhaser og frimestre at fuske i faget, at alt det lærte dem udholdenhed og sammenhold, begreber som er levende blandt laugsmestrene den dag i dag.

Vi lærer af historien, og vi fæster os særlig ved det, vi har at ære og takke vore forgængere for, men vi ønsker også at lære af begåede fejl. Vi ser, at håndværkerne ofte holdt for fast på det bestående og kun nødtvungent gik med til noget nyt.

Vi skal dog vogte os for at fælde en ensidig dom over disse forhold, idet selv samme livssyn og indstilling var fælles for deres samtid.

Næret af historien er der da et stærkt ønske levende hos os om, at ikke alene håndværkerne, men også vore politikere og statsmænd må lære af fortiden, så fejlgreb og overgreb undgås i fremtiden, og at de håndværkslove, der gives, kan blive til i tillidsfuldt og forstående samarbejde mellem politikere og håndværkere. Kun således kan gode love gives.

Vi mestre i Københavns Snedkerlaug elsker vort fag og vort gamle laug, vi går ind i dets nye århundrede med viljen til at føre lauget og de bedste af dets traditioner videre, vi vil som vore forgængere værne vor ret til som frie borgere i et frit land at bevare vor selvstændighed og frihed og til at »Nyde og bruge vort håndværk og ernære os redeligen og skellig den deraf«.

Vi sætter vor gerning højt, thi vi er med til at bygge og skabe gode danske hjem. Vi ønsker at yde det bedste og derigennem tjene vort land, som gode danske mænd altid har gjort det hver på sin plads.

Thi uanset alt andet er det vort ønske og mål gennem vort fag og vort laug at virke til gavn og ære for vort land.

A. J. IVERSEN
Oldermand

KØBENHAVNS SNEDKERLAUG

1554—1862

af

HELGE SØGAARD

INDLEDNING

Københavns Snedkerlaugs opståen og udvikling må som alle andre historiske problemer ses i en videre sammenhæng. Det blev stiftet på et tidspunkt, da håndværket allerede i flere århundreder havde kendt til faglige sammenslutninger, og som en forudsætning for lauget står selve snedkerfagets opståen. Laugets stiftelse fandt sted på et tidspunkt, da Danmark befandt sig i en opgangsperiode, og det har oplevet gode tider og nedgangsdage, samtidig med at kårene i landet har ændret sig gennemgribende, hvad der atter har virket ind på laugets og fagets særlige forhold. Alt rejser en række problemer, der kan stilles, men muligvis ikke besvares, og hvis man søger at holde sig inden for en mere snæver ramme, falder det straks i øjnene, at snedkerne ikke var de eneste håndværkere, som arbejdede i træ, men at de havde nære fæller i tømmerne, drejerne og stolemagerne. Snedkerlauget i København var ikke det eneste i landet, men der fandtes rundt om i de danske byer en række sammenslutninger for faget, hvis forhold til organisationen i hovedstaden endnu delvis ligger hen i det uklare. Snedkerne udgør en del af landets håndværkere og har delt standens vilkår og samfundsstilling. Også alle disse punkter rejser en række spørgsmål, hvis besvarelse frembyder adskillige vanskeligheder, men for hvilke der må gøres rede, hvis man nærer håb om at belyse snedkerlauget i hovedstaden.

Man må regne med, at da lauget blev oprettet 20. juli 1554, havde laugsvæsenet forlængst sat sit præg på det danske håndværk gennem en 300-årig påvirkning, idet der foreligger gode grunde til at gå ud fra, at håndværket begyndte at organisere sig herhjemme omkring det 13. århundredes midte. Som forbillede havde man taget de endnu ældre gilder, sammenslutninger til fælles beskyttelse og gensidig hjælp i livets utrygge forhold, men gilderne var ikke blot foreninger til materiel understøttelse af medlemmerne. De havde samtidig et selskabeligt formål, og reglerne for god opførsel fylder en anelig del af gildernes artikler, uden at man dog heraf skal tro, at disse bestemmelser var lige så betydningsfulde, som

deres antal og udførlighed antyder det. Særlig i købstæderne fik gilderne betydning, fordi befolkningen her var uden den slægt, som i landsbysamfundet støttede sine medlemmer i retssager og livets andre forhold. I købstæderne trådte gildet på mange områder i stedet for slægten og hjalp medlemmer, når de kom i vanskeligheder. Det var derfor en forudsætning, at gildet udadtil virkede som en enhed, og gildet holdt strengt på, at indbyrdes strid skulle afgøres inden for dets egne døre, så medlemmerne udadtil stod sammen. På samme måde søgte og opnåede gilderne i reglen autarki, selvstyre, så de kunne vælge deres oldermænd og andre ledere uden indgreb udefra, og de havde ofte ret til selv at udforme deres love, de havde autonomi, som det kaldtes. Som følge af disse begunstigelser blev gildernes medlemmer efterhånden en sluttet kreds inden for bysamfundet, hvis særstilling blev efterstræbt og vanskelig at opnå, og det blev vanskeligt for mindre bemidlede at trænge ind i denne kreds, der utvivlsomt har talt de mest indflydelsesrige. For håndværkerne ser det i hvert fald ud til at have været svært. Uden nærmere motivering bestemte knudsgilderne i 1256 i Skanør, at bagerne ikke måtte blive medlemmer af deres sammenlutninger, og selv om denne bestemmelse ikke er blevet udstrakt til andre håndværkere, viser den tendensen. Netop i dette århundrede voksede byerne i betydning, og en vis folkelig stræben efter frihed synes at have rørt sig, om end dens ydre udtryk som f. eks. den første danske håndfæstning 1282 mere tog hensyn til de højere stænders end de jævne borgeres ønsker, men også i denne kreds af samfundet fandtes der ønsker om en større frihed. Kilderne er meget sparsomme, men i denne periode begynder laugene at dukke op i de danske byer, og deres fremståen må utvivlsomt tages som et vidnesbyrd om, at også håndværkerne ønskede selvstyre og ret til at organisere sig under egne vedtægter. Et af de ældste beviser herfor foreligger i Roskildes stadsret fra 1268, hvori det blev forbudt, at bagernes gilde krævede en afgift af nye medlemmer, mens derimod den gamle regel, at der skulle ydes et beløb til kongens foged, blev stadfæstet.¹ Regeringen indtog således fra første færd en kampstilling mod håndværket og forsøgte at tilsidesætte dets ønsker om autonomi, og ved laugenes opståen herhjemme har man sikkert betragtet dem med den samme mistænksomhed, som man nærede over for fagforeningerne ved deres fremtræden i forrige århundrede. Det var imidlertid umuligt at forhindre laugenes opståen, og fra det 13. århundrede dannedes det ene laug efter det andet. Særlig fra tiden efter 1400 tager udviklingen fart, og ved middelalderens

udgang var det danske håndværk organiseret i alle nogenlunde talstærke fag.

Forskellen mellem gilderne og laugene er i første række bestemt af, at de sidste hentede deres medlemmer fra et enkelt håndværk og kun herfra, medens gilderne som regel fik tilslutning fra en videre og ikke nøjere afgrænset kreds. Allerede fra den tidligste tid var gennemført, at laugene kun omfattede et fag, og når der træffes undtagelser herfra, skyldes det særlige årsager. Alle inden for faget var tvungne til at stå i lauget, og man kan beskrive det middelalderlige laug som et gilde, der ved siden af at have almindelige understøttende og selskabelige funktioner varetog et bestemt håndværks faglige og økonomiske interesser. Et laug kunne omfatte både mestre og svende, men allerede i middelalderen var der interesse-modsætninger mellem de to grupper inden for håndværket, og lauget var først og fremmest en mesterorganisation med den opgave at fremme mestrenes interesser som næringsdrivende borgere, og det var særlig mestrenes opposition, som regeringen og købstædernes myndigheder stod på vagt overfor. For svendene kunne mange af mestrenes problemer være ret ligegyldige, men det var af værdi for dem at sikre sig hjælp i tilfælde af sygdom og en hæderlig begravelse ved dødsfald, og ret langt over det nåede svendelaugenes opgaver ikke i middelalderen, skønt det selskabelige kunne spille lige så stor en rolle som i mesterlaugene og gilderne.

Svendenes fremtidsudsigter var på denne tid ikke dårlige. De dannede den yngste, ugifte aldersklasse inden for håndværket, der havde en rimelig udsigt til at blive mestre i tidens løb, og de talrige bestemmelser om, at hver mester kun måtte have et ringe antal svende i tjeneste, tyder på, at klassen ikke har været talrig, så under normale forhold har der ikke været tale om arbejdsløshed. Der høres heller ikke om nogen selvstændig politik fra svendenes side, så deres laug fik som regel lov til at eksistere uden større indblanding fra myndighederne i en påfaldende modsætning til den nøjeregnende kontrol, som mesterlaugene var underkastet. Gennem mestrenes repræsentation i svendelaugene var der sikret et naturligt samarbejde mellem de to organisationer, og større faglige modsætninger synes sjældent at have forekommet.

De sider af de middelalderlige laug, der ovenfor er skildret, frembyder ligheder eller i hvert fald sidestykker til nutidens organisationer, kun ændret efter de grundforskellige forhold dengang og nu. Anderledes er det med et andet træk, der er meget fremtrædende i de ældste laug, idet de alle var organiserede som kirkelige forenin-

ger. I nutiden kan en forening dannes på ethvert grundlag, kirke-
ligt eller verdsligt, fagligt eller selskabeligt, på denne tid var det
kun tænkeligt at arbejde ud fra den forudsætning, kirken havde
skabt, og ethvert laug var derfor en kirkelig organisation med en
værnehelgen, til hvilken man ofte, men ikke altid, tog fagets beskyt-
ter mellem de hellige. Laugene opretholdt en særlig gudstjeneste i en
kirke ved deres helgeners altre, fejrede hans mindedag ved en sam-
menkomst, og ved et flygtigt gennemsyn af laugenes artikler får
man det indtryk, at deres kirkelige opgaver var udstrakte. Heraf
skal man dog ikke lade sig skuffe. Det var det faglige, der var det
vigtigste; det var på dette punkt, myndighederne stedse fandt ind-
vendinger at gøre, og da reformationen kom, bortfaldt laugenes
kirkelige islæt, uden at der høres om nogen modstand. Tilbage
blev laugenes faglige og selskabelige opgaver, og selv om de sidste
ingenlunde forsvandt, trådte de dog i baggrunden. På den tid, da
Københavns Snedkerlaug blev dannet, havde laugene således gen-
nemløbet en udvikling, der havde forstærket deres faglige opgave,
men tilbagetrængt eller opgivet andre formål, som havde været
fremtrædende ved sammenslutningernes opståen.

Denne linie kommer tydeligt frem allerede før reformationen.
1507 forsøgte kong Hans at ophæve skomagerlaugene rundt om i
landets købstæder, uden at det dog lykkedes, med den begrundelse,
at de havde gjort uredeligt køb på sko, d. v. s. at deres varer var
for dyre,² og 1526 ophævede Frederik den Første alle laug, fordi
de bragte »tvedragt og ulydighed blandt almuen«, og denne gang
nærede man ligeledes den anskuelse, at laugene fordyrede varerne.³
Det er ikke usandsynligt, at forordningen var udstedt for at vinde
de velstående kredse i byerne for kongen, men der foreligger intet
om, at den har fået nogen betydning; laugene fortsatte stadig, men
under en almindelig mistænksomhed fra regeringens side. Man
kunne ikke undvære en organisation af håndværket, men mente, at
laugene havde for stor magt, og i forordningen fra 1526 var det
bestemt, at ingen håndværker måtte blive borgmester eller råd-
mand. Det selvstyre, gilderne havde opnået, kunne laugene ikke få.
De var under kontrol af byrådet gennem en af dette valgt repræ-
sentant, som dog i almindelighed ikke har været meget nøjeseende,
og kun med stor begrænsning kunne de fastsætte deres artikler, der
skulle bekræftes af kongen eller byrådet. Det sidste var laugets
overordnede og kunne gribe ind, når det anså det for nødvendigt.
Reformationen betød ikke nogen væsentlig ændring i regeringens
politik, thi ganske vist forsøgte man ikke i resten af det 16. år-

hundrede at ophæve laugene, som man havde prøvet det i senkatholicismens dage, men man fulgte årvågent håndværkets forsøg på at blive selvstyrende.

På den tid, da snedkerfaget fremstod herhjemme, blev laugene således betragtet som et uroelement i borgersamfundet, og det ser ud til, at selve fagets opståen ikke er gået for sig uden lignende vanskeligheder. I sin bog om Københavns Snedkerlaug synes Rasmus Berg at være gået ud fra, at snedkerfaget er opstået ved en videreudvikling af tømmerens gerning, men en sådan oprindelse er temmelig usandsynlig. Medens tømmeren først og fremmest er bygningshåndværker, var møblerne snedkerens særlige arbejdsfelt, og allerede i hans navn ligger en antydning af forskellen mellem de to fag. I et dokument fra Flensborg fra 1518 oversættes hans navn på latin til *sculptor*, billedskærer, og ved snedkerfagets fremkomst har det været dette, der har stået som det særegne for det.⁴ For den almindelige snedker har det måske ikke så meget været udførelsen af de figurlige fremstillinger, der optog hans tid, som de udskårne dekorationer på møblerne, der efterlignede den sentgotiske stils arkitektoniske enkeltheder, og man har fra tiden omkring 1500 bevaret en række møbler, på hvilke disse former er fremtrædende. Snedkerfaget er opstået som en konkurrent til tømmerens arbejde, som det på en række områder erstattede. For de større snedkere var der kunstneriske opgaver at løse, og hvorledes man har arbejdet, giver beretningen om billedskæreren Claus Berg et indtryk af. Den er skrevet af hans sønnesøn, der var biskop i Oslo i slutningen af det 16. århundrede, og fortæller, at kunstneren var født i Lübeck af en patricisk familie, en efterretning, som dog ikke bekræftes fra andre sider, og indkaldt til Danmark af dronning Christine, kong Hans's gemalinde. Hele hans værksted blev flyttet til Odense, hvor han har efterladt sig et enestående minde i den store altertavle i gråbrødrekirken, der efter kirkens nedrivning blev flyttet til domkirken, hvis største prydelse den er. Sønnesønnen er ivrig for at betone, at mesteren selv ikke personlig deltog i arbejdet, men havde svende til det, ikke mindre end 12, som dronningen lønnede hver månedsdag, og det har ikke været almindelige svende, da de gik i silkeklæder.⁵ Således lyder efterretningen, men det er ikke usandsynligt, at den gamle billedskærer er blevet gjort noget mere anset, end han i virkeligheden har været, og det er rimeligt, at hans akademiske sønnesøn ud fra en forståelig familiestolthed har pyntet på hans virksomhed. Selv om skildringen indeholder overdivelse, er det dog givet, at Claus Berg ved sin enestående dygtighed har hævet

sig over den almindelige skare af navnløse snedkere, i hvis lod det sjældent eller aldrig faldt at udføre altertavler, og som måtte være tilfredse med at få det daglige brød ved det sædvanlige arbejde inden for faget. I dronning Christines regnskaber kaldes Claus Berg for Claus Maler, og endnu på denne tid udgjorde maler- og snedkerhåndværket eet fag.⁶

På Claus Bergs tid fandtes der ikke noget snedkerlaug i Odense, og vil man vide lidt mere om de ældste danske snedkere, er det nødvendigt at vende sig til Flensborg, hvis snedkerlaug første gang nævnes 1490. I dette år tilsagde byens franciscanere maler-, guldsmede-, snedker- og glarmesterlauget en tjeneste i vigilier og messer.⁷ Fem år senere hører man atter om en forbindelse mellem laugene og ordenen, men først 1497 foreligger den ældste skrå, der kendes.⁸ Laugets helt middelalderlige karakter fremgår ikke blot af forbindelsen med munkene, men også af det træk, at det var indviet til evangelisten Lucas og den hellige Eligius. Den første var malernes særlige helgen, den anden smedenes beskytter, som efter traditionen havde været smed og derefter blev biskop. Muligvis har malerne og guldsmedene dannet den ældste sammenslutning, og til dem har da senere snedkerne sluttet sig. Glarmestrenes tilstedeværelse lader sig forklare ud fra tidens yndest for glasmalerier, der bragte dem i forbindelse med malerne. Lauget var en af de få middelalderlige sammenslutninger, der omfattede flere fag, og en forklaring af snedkernes tilstedeværelse i det kan søges ad flere veje. Man kunne tænke sig, at snedkerne var så få, at de ikke kunne danne deres eget lav og derfor sluttede sig til det, der havde samme tilknytning til kunstindustrien som deres eget, men mere frugtbar er måske det synspunkt, at snedkerne selv har malet deres møbler og derfor stod i en så nær tilknytning til malernes fag, at de kunne indtræde i hans laug. På denne tid møder man i øvrigt i Flensborg nogle faglige betegnelser, der alle må henføres til snedkerne. Der nævnes kistemagere og stolemagere, men disse navne må ikke tages i deres bogstavelige betydning, og faget har næppe været så specialiseret, som disse navne giver udtryk for.

Selve ordet snedker kendes første gang fra Aalborg, hvor der blandt de ældste medlemmer af Guds Legems Laug efter 1441 nævnes Stii Snideker og Claus Snideker, og muligvis er deres laugsbroder Hans Snider også af faget. Navnet snider omtales i Kalundborg 1424. Det kan betyde billedskærer, men kan muligvis også dække over en skræder.⁹

Flensborglaugets skrå var affattet med rådets medvirken. For-

uden de to forannævnte helgener dyrkede laugget også jomfru Maria, og at det ikke var tomme ord, viste medlemmerne 1498, da de oprettede et evigt vikarie for Guds Moder i Mariekirken.¹⁰ Skråen havde ikke mange bestemmelser, der tog sigte på snedkerne. De skulle som alle andre håndværkere aflægge en mesterprøve, der bestod af en skænkeskive af fem stykker og et panel med en »trochewelste«. Det sidste ord har voldt fortolkerne mange vanskeligheder, men det er sandsynligt, at der hermed skal forstås en hvælvet, baldakinagtig øvre afslutning, som det kendes fra tidens møbler og altertavler. Skønt laugget omfattede flere fag, var de skarpt adskilte, og en snedker måtte ikke arbejde hos en maler. Laugget var ordnet efter tidens sædvanlige mønster med bestemte sammenkomster og fester, og kun ægtefødte kunne optages som læredrenge. Foruden faglige formål havde laugget også sociale opgaver at udfylde med at hævde håndværkernes stilling og lægge en afstand mellem dem og de ringest stillede dele af befolkningen uden uddannelse.

Laugget nævnes i to dokumenter fra 1518, der viser, at forbindelsen med Mariekirken stadig var levende,¹¹ og helhedsindtrykket af det viser en beskeden håndværkersammenslutning, i hvilken snedkerne næppe har haft større betydning, og faget nåede før reformationen ikke så vidt, at det lige som de andre håndværk fik sin egen helgen. Så længe catholicismen herskede i Danmark, har det talmæssigt været ubetydeligt, og Flensborg var det eneste sted, hvor det fik laugsrettigheder. Det var på denne tid et ungt fag. De ældste årstal for navnets forekomst er anført ovenfor, men da det beror på tilfældigheder, hvornår et navn bliver skriftfæstet i denne lidet skrivende tid, kan der ikke bygges meget herpå.

Først slutningen af middelalderen gav snedkerne eksistensmuligheder, og tidligere var møbler så sjældne eller så primitive, at en tømrer kunne fremstille dem, og fagets fremgang i Flensborg står i forbindelse med denne bys rigdom frem for andre. I de fleste andre byer var forudsætningerne mindre, og tilsyneladende har heller ikke København ved det 16. århundredes begyndelse givet gode betingelser for faget. Af en fortegnelse over det våbenføre mandskab i hovedstaden fra ca. 1510 fremgår det, at der kun har været få snedkere. I Klædebo rodemål nævnes Hermen, Diderick og Swend, i Vestre rodemål Søffrin i Østre Hemmyng og i Nordre Bencht, og selv om man hertil lægger den Baltzer Billedsnider, der omtales andetsteds i fortegnelsen, forandrer det ikke noget i billedet.¹² Først i løbet af den første halvdel af det 16. århundrede blev faget

så talstærkt, at der var grundlag for at danne et laug. Det har været i denne periode, at de københavnske snedkere talmæssigt og fagligt voksede frem til at blive så betydningsfulde, at et laug var nødvendigt. Det var det første laug for faget i kongeriget, og i modsætning til laugene i Flensborg omfattede det kun snedkere. Flertallet har været almindelige håndværkere, og det var de færreste, der som Claus Berg kunne henregnes til kunstnerne, men grænsen var ikke skarp, og hoffets ophold på Københavns Slot gav mulighed for større opgaver end andre steder. Antagelig har faget ikke blot fået tilgang fra hjemlige kredse, men også fra Nordtyskland, og tilfældigt er der bevaret en efterretning om, at en nederlandsk snedker i julen 1520 fik arbejde på slottet. I brevet, der er nutidens kilde, får man desuden bekræftelse på, at kistemager og snedker er en og samme håndværker.¹³ Mange strømninger krydsede hverandre i fortidens København, hvis forbindelse med udlandet gav håndværkerne nye impulser, der delvis må være formidlet af indvandrere, og det er derfor ikke forunderligt, at det københavnske snedkerlaug blev landets ældste og mest betydningsfulde, fordi det i sammenligning med andre steder havde de gunstigste kår. Man får bedst en forestilling om, hvor vanskeligt stillede snedkerne var i de andre byer ved i korthed at gennemløbe deres laugs historie, og det er på denne baggrund, det københavnske laugs skæbne må ses.

På Sjælland er det mest bekendte laug uden for hovedstaden det helsingørske. Dets ældste artikler stammer fra 1581, da det blev grundlagt, og det fik nye artikler 1603, som dog udelukkende var indrettet for svendene. Andre artikler er fra 1652. Lauget har det meste af sin tid ikke haft mange medlemmer. 1751 var der kun 6 mestre, der 1799 var steget til 8, men uagtet denne ringe størrelse har laugene haft adskillig betydning, fordi det ligesom det københavnske stod i forbindelse med udlandet, og sundtolden gjorde Helsingør til en halvt international by.¹⁴ Det var det eneste i Nordsjælland og havde sin nærmeste søsterorganisation i Roskilde, hvis laug gennem arkivalier kan føres tilbage til 1611. Om laugene i Helsingør blev ophævet 1613 vides ikke, i Roskilde var der ingen afbrydelse, men det fik nye artikler 1623, og der kendes andre fra 1674. Lauget i Roskilde har været ganske ubetydeligt, men det synes at have nydt en vis anseelse, idet snedkermester Bendtsen i Hillerød, der var født 1842, har fortalt, at læredrengene i denne by før hans tid aflagde svendep prøve ved laugene i Roskilde.¹⁵ Når Roskilde blev foretrukket i stedet for Helsingør eller København, er grunden muligvis den, at man ikke ville til hovedstaden, fordi

man med rette eller urette mente, at man der var for vidtgående i sine krav. Nogen udtalelse derom foreligger dog ikke.

Syd for København havde Køge et snedkerlaug, der synes oprettet 1622. Det ser ud til, at det i begyndelsen har været vanskeligt at samle alle fagets udøvere i lauget, og man måtte påkalde øvrighedens bistand for at komme i gang. Laugets historieskriver gør opmærksom på, at det var den sammenslutning i byen, der længst holdt fast ved det tyske sprog, og finder en forklaring herpå i det træk, at der var en stor tilgang af tyske svende. Lauget blev ophævet 1884. Det var det eneste laug i Sydsjælland, og det har vist nydt en ikke ringe anseelse, da snedkerne fra de nærmeste byer lod sig indskrive i det for at bevare tilknytningen til zünften. Fra Vordingborg, Ringsted, Storehedinge og Næstved kom der mestre, og man møder her det samme træk som i Hillerød, at provinsmestrene undgik København.¹⁶

I den nordvestlige del af Sjælland havde Holbæk et laug, der kan føres tilbage til 1650. Det blev genoprettet 1711 og fik kongelig bevilling 1747.¹⁷ I Kalundborg blev der givet et privilegium på et laug 1745.

På øerne syd for Sjælland fandtes der i de små købstæder flere snedkerlaug, hvis betydning dog aldrig blev stor. I Stege var der givet bevilling til et laug 1752. I Maribo var forholdene meget indskrænkede. Da snedkerlauget i denne by skulle oprettes 1718, var der kun to mestre, så for dog at få nogle medlemmer måtte man også optage drejerne i Maribo, Rødby og Nysted. Efter disse forudsætninger kunne der ikke ventes megen livskraft hos organisationen, og den har vist haft sin største opgave i at forhindre folk uden for lauget at drive faget. Da en snedker således forlod byen og slog sig ned på landet, men alligevel vedblev at øve erhvervet, drog mestrene ud til ham, ødelagde hans arbejde og pryglede ham. Denne begivenhed kom de dog ikke godt fra, da de blev straffet med en bøde.¹⁸ Omkring 1800 fremhævedes snedkeren Jens Kalle i byen for sin opfindelse af en ny barkmølle.¹⁹ Det vigtigste laug i denne kant af landet fandtes i Nykøbing, hvis snedkere 1713 fik behøvlingsret med den betingelse, at de øvrige mestre i Lolland-Falster skulle være delagtige i alle laugsrettigheder, enten de hørte til de behøvlende eller ikke. Behøvlingsretten blev 1714 af mestrene i Nykøbing overdraget til lauget i Nakskov, der allerede nævnes 1643, da der blev fastsat, at der kun måtte være 8 snedkere i byen – et for faget ganske enestående privilegium – og lauget i Nakskov synes at have forsøgt at udstrække sin magt over Maribo, der i en

skrivelse til stiftamtet i 1747 klagede over, at laug^{et} i Nakskov ville gøre sig til herre.²⁰ Ganske ubetydeligt var laug^{et} i Nysted, hvis protokol blev autoriseret 1727. Helt afvigende fra de andre var laug^{et} i Saks^købing, der var sammensat af snedkere og smede og i 1800 også omfattede murerne. Dets protokol var autoriseret af stiftamtet 1732, og det er et stort spørgsmål, om en organisation af denne art kunne kaldes et virkeligt laug. Alene den omstændighed, at det kun var oprettet af den lokale overøvrighed og ikke havde nogen kongelig anerkendelse, måtte gøre dets rettigheder problematiske, og i det 18. århundrede var det en fast regel, at de zünftige laug kun måtte omfatte et enkelt fag, da man ellers kunne komme ud for den krænkel^{se} at få en oldemand, der ikke hørte til professionen. Stort bedre har det i virkeligheden heller ikke været i mange andre småbyer, og særlig i det 17. og 18. århundrede med den stærke zünftige stemning har man med god grund set ned på de små laug i den sydøstlige del af landet.

I den fynske øgruppe havde Odense det mest betydningsfulde snedkerlaug. Det var meget gammelt, og dets arbejder blev søgt videnom, som den endnu bevarede prædikestol i Ribe domkirke vidner om, og om hvilken der blev sluttet kontrakt 1596.²¹ Laug^{et} fik behøvlingsret 1705. De andre laug på Fyn er relativt unge. 1748 fik Svendborg en kongelig bevilling til at indrette et laug, og samme år fik snedkerne i Nyborg og Assens den samme begunstigelse. Når dette år blev så betydningsfuldt for faget, hænger det sammen med, at regeringen nogle år forinden havde forsøgt at lægge alle håndværkere i de små fynske byer under laugene i Odense. Herimod blev der rejst en stærk protest, og administrationen bøjede sig for modstanden og besluttede i 1748, at hvis der blot fandtes fire mestre i en by, måtte de danne et laug.²² Senere blev man atter mindre føjelig, og da snedkerne i Faaborg i 1762 søgte om et laug, blev deres ansøgning henlagt, og først 1819 nåede de deres ønskers mål. Også i Rudkøbing har der været et snedkerlaug, der nævnes 1725, men synes ikke at have haft megen livskraft, og i Kerteminde var det ordnet på samme måde som i Saks^købing. Laug^{et} her nød imidlertid ikke nogen agtelse og blev underkendt af Nyborg. 1735 bestod det af 6 snedkere, 3 smede og 3 murere.²³ I de små byer har kårene været svære for håndværkerne, der nødvendigvis måtte stå i et laug for at få svende, men ikke kunne danne en sammenslutning med anerkendelse andre steder, og de oplysninger, som er fremkommet om dem, gør de større byers skepsis fuldt berettiget.

De samme forhold gentager sig i Jylland, hvor der i Hjørring

blev dannet et laug for alle håndværkere 1703, men nogen snedker omtales ikke, da laugget blev stiftet, så det er muligt, at der på den tid ikke har været nogen, og laugget var forsvundet før 1735, så det har ikke været af større betydning.²⁴ Af endnu mindre værdi synes det snedkerlaug at være, som man efter ansøgning fik tilladelse til at oprette 1822, så mestrene kunne gøre deres drenge til svende og forhindre udygtige i at nedsætte sig. Skønt formålet var godt, ser det ikke ud til, at laugget er trådt i funktion, og det omtales ikke af byens historiker C. Klitgaard.²⁵ Anderledes lå forholdene i Aalborg. Her fandtes et gammelt og grundmuret laug, selve fagets ælde er allerede omtalt, og bevarede arbejder vidner om en høj standard. De ældste artikler er fra 1595 og skal være bortkomne under kejserkrigen, som det hedder, og formodentlig er laugget blevet ophævet 1613, så det var naturligt, at der blev givet nye artikler 1630, men endnu i vore dage kan man glæde sig over, at den gamle skrå kendes.²⁶ Der er her ikke grund til at komme nærmere ind på den, men det må nævnes, at laugget vedligeholdt sin anseelse gennem tiden og 1705 fik ret til at foretage behøvling. Forud for tildelingen af denne ret var gået forskellige genvordigheder. Artiklerne fra 1682 havde forbudt behøvling, så de nye mestre, som ikke havde underkastet sig denne ceremoni, måtte undvære svende og læredrenge, og det blev sluttelig så utåleligt, at tre mestre tog til København for at blive behøvlede her.²⁷ Det har sikkert været en stor dag for snedkerlauget i Aalborg, da det fik ret til at behøvle, og det står formodentlig i forbindelse hermed, at laugets segl bærer årstallet 1705. Tilladelsen gav dog ikke ro. 1707 befalede regeringen magistraten i Aalborg at sørge for, at lavsartiklerne blev overholdt og afsætte oldermannen, fordi nogle havde klaget over, at han og en del andre mestre havde fortolket bevillingen fra 1705 således, at de mestre, der var ubehøvlede, ikke måtte få svende eller lade drenge udskrive.

Aalborg har åbenbart været det sted, hvor de strengeste traditioner blev overholdt, men andre steder i Jylland gik det mere formløst til. Om snedkerne i Viborg hører man 1608, at smede og andre håndværkere holdt snedkersvende til at lave kister, skrin og andet arbejde, og et kongeligt missiv måtte hjælpe faget til sin ret.²⁸ Noget virkeligt laug fik Viborg imidlertid ikke, og da magistraten 1631 ordnede håndværksforholdene, blev snedkerne sat sammen med en mængde dem uvedkommende fag. 1735 bestod snedkerlauget af 15 snedkere, 5 tømrere, 5 murere, 2 drejere, 2 glarmestre og 1 nådler. Ligesom i Saksøbing og Kerteminde havde man i Viborg

søgt at samle alle bygningshåndværkere i samme laug, og selv om snedkerne som omtalt under skildringen af laugget i Flensborg havde en gammel forbindelse med glarmestrene, var de to fag nu forlængst adskilte, og det er ikke let at tænke sig, hvad den enlige nådler havde at gøre i dette selskab. Rent fagligt kunne snedkerne ikke være tjent med at stå som medlemmer af dette laug, der måtte betragtes som helt uden for de regler, zünften opstillede, og bestræbelserne for at blive selvstændige var i lang tid forgæves. Endnu 1734 havde et reskript til stiftamtet befalet, at de skulle søge laug med de andre fag. Om snedkernes økonomiske tilstand fortæller en indberetning året efter, at de var så fattige, at de ikke engang kunne holde en svend. Trods alle disse ualmindelig hårde betingelser gav snedkerne imidlertid ikke op, og da de ved en almindelig bevilling i 1749 fik ret til behøvling, blev det en væsentlig hjælp til at opnå laugsmæssig selvstændighed, som endelig blev tilstået 1750. Den lange vandring med andre fag var endelig bragt til ende.²⁹

Lauget i Randers var lille. I 1735 nævnes det, at det kun bestod af 7 mestre, »der alle er fattige og forarmede folk«. ³⁰ I Århus kan snedkerne føre deres laug næsten lige så langt tilbage som i København, og det synes efter de seneste oplysninger i det mindste at være fra 1559. Det fik 1724 ret til at afholde behøvling, og i sammenhæng hermed står det, at der kort efter blev affattet særlige artikler for svendene (skrevet på tysk), så alt tyder på, at der har hersket et liv i laugget, svarende til zünftens former. I 1737, da laugget i Horsens endnu ikke havde ret til behøvling, blev de udlærte herfra sendt til Århus for at gennemgå skikken, og en fuldstændig beskrivelse af en behøvling i Århus foreligger på tryk. Som et eksempel på, at snedkerne i Århus nød en ikke ringe anseelse, kan det nævnes, at det i perioden 1708–1831 efter ansøgning optog udenbys mestre i sin kreds – 1 fra Ebeltoft, 1 fra Horsens, 2 fra Kalundborg og 4 fra Skanderborg.³¹

Overleveringen om laugget i Horsens er ret spredt, men det kan i det mindste føre sin tilværelse tilbage til 1603, da det var indrettet på den gamle vis. 1607 nævnes en læretønde, d. v. s. den tønde øl, der blev givet, når en dreng kom i lære, men laugget havde senere vanskeligt ved at hævde sig. Det var fra et zünftigt standpunkt urigtigt, at laugget en tid også omfattede drejere, og det havde ikke behøvlingsret, så det er forståeligt, at oldermanden i Århus i 1741 erklærede, at det ikke var noget gyldigt laug, men 1742 fik det denne mangel afhjulpet, og der har fra denne tid sikkert ikke været grund til at betragte det som en betydningsløs sammenslutning.³²

I hvert tilfælde var forholdene langt bedre end i Vejle, hvor der først 1822 blev givet bevilling til dannelse af et snedkerlaug med den samme motivering som for snedkerne i Hjørring samme år. I Fredericia nævnes i en indberetning 1735 et snedkerlaug med 7 mestre. Det fik artikler af byens magistrat 1762, men opnåede aldrig større betydning. Bedre var vilkårene for faget i Kolding, hvor et laug blev oprettet allerede 1598 efter bevilling af lensmanden Caspar Markdanner. Den originale skrå er endnu bevaret og blev stadfæstet af Christian den Fjerde 1601. Denne kongelige nådesbevisning har sikkert sin årsag i, at byen med sit slot næsten var en residentsstad, der nød godt af den velvilje, kongehuset ved adskillige lejligheder viste over for indbyggerne. Skråen fra 1598 er givet i forening med magistraten for at fremmede mestre, der ikke betalte skat, ikke skulle skade de fastboende, og fremmed snedkerarbejde måtte kun sælges i det frie marked. Der var fastsat en læretid på tre år. Skønt lauget var startet under de bedste auspicer, nåede det dog aldrig nogen betydelig størrelse. Der var kun 6 mestre 1735 og 4 1810. Derefter steg antallet, men det nåede i 1853 dog kun op på 18 mestre med 15 svende og 16 læredrenge.³³

Som den sidste by i Nørrejylland må sluttelig Ribe omtales. Her fandtes i det 16. århundrede et udbredt snedkerhåndværk, der har efterladt sig en række arbejder rundt om i Vestjylland, og både har arbejdet for kirkerne og hjemmene, og om fagets gode kår på denne tid vidner mestrenes antal, idet der 1549 var 7 mestre i byen, der 1591 var øget til 13. Ribes gyldne tid varede imidlertid ikke længe, og allerede 1641 var der kun 5 mestre.³⁴ Et snedkerlaug blev oprettet 1726, men om dets historie findes kun sparsomme oplysninger, og det havde ikke muligheder for en udvikling. 1791 fandtes der 7 mestre, der efter god gammeldags skik begunstigede deres egne, idet en mestersøn slap med at betale det halve af det, en fremmed skulle erlægge, når han skulle ind i lauget.³⁵

Hermed er opregningen af kongerigets snedkerlaug til ende,³⁶ og ville man tage de nordslesvigske købstæders med, ville det ikke forrykke billedet. Det kan dog i denne forbindelse fremhæves, at lauget i Sønderborg langt ned i tiden vedblev at være et snedker- og glarmesterlaug og således viste en forening, der allerede er kendt fra det middelalderlige Flensborg. Her havde snedkere og glarmestre imidlertid allerede 1594 dannet hver sit laug,³⁷ og når man længere ned i tiden træffer de to fag sammen i Sønderborg, er årsagen formodentlig dels traditionen, dels det ringe antal mestre i byen.

Af denne kortfattede gennemgang af snedkerlaugene uden for København ses det tydeligt, at de i sammenligning med hovedstadens har været ubetydelige. Deres medlemstal var ringe, og adskillige af dem er først opstået sent. Særlig gælder det om laugene på Sjælland og Lolland-Falster, der med undtagelse af sammenslutningerne i Helsingør og Køge var unge og ubetydelige, og Københavns Snedkerlaug får dermed en betydning, der rækker ud over hovedstadens volde. Det blev det toneangivende i faget, og det var dets trivsel, som blev det afgørende. For Jyllands vedkommende ligger forholdet muligvis lidt anderledes. Der er grund til at gøre opmærksom på, at der i Aalborg og Århus fandtes gamle laug, der kunne vedligeholde traditionen og havde et købedygtigt marked, men de kan ikke måle sig med Københavns Snedkerlaug. Det var den sidste organisation, der gik i spidsen, og de andre fulgte efter, men de større laug i Jylland var så langt borte fra København, at de kom til at danne lokale midtpunkter for faget, og at de ikke veg tilbage for at bruge deres magt, viste sig i forholdet mellem laugene i Horsens og Århus i det 18. århundrede, som det ovenfor er antydnet. Ledende i egentlig forstand kunne de ikke blive, da alt var sat ned i det beskedne format, de danske provinsbyer dengang havde, og alligevel var forholdene bedre her end i de byer, hvor der ikke var laug. På disse steder kunne man som anført ved omtalen i snedkerlauget i Århus melde sig ind i lauget i en anden by, men det var kun en udvej, som ikke bragte virkelig nytte ud over at give mulighed for at beskæftige svende. Uanset den manglende organisation fandtes der naturligvis dygtige snedkere i mange små byer, men andre steder fandtes der ikke egentlige snedkere, men man måtte snarere om denne håndværker bruge betegnelsen træarbejder. Således fortælles fra Allinge på Bornholm, at ved husbygning var det en tømmer-snedker, der kom i arbejde og udførte alt, og det ville være ganske ørkesløst at drøfte, hvilket håndværk denne mand skulle henføres til, da de københavnske synspunkter slet ikke kunne overføres på forholdene på Bornholm.³⁸ Denne ordning på øen i Østersøen omkring 1830 var ikke enestående, men har talrige sidestykker. Som andre eksempler kan det nævnes, at der på Skagen 1761 fandtes to tømrere, som tillige var snedkere og selv havde lært sig håndværket, af hvilken bemærkning man får et begreb om deres uddannelse,³⁹ fra Sæby meldes det 1806, at snedkeren desuden var murer, tømrer, glarmester og maler,⁴⁰ og fra Varde hedder det 1793, at af de tre snedkere var den ene desuden bødker.⁴¹ Fra Mariager berettes det 1735, at vejeren og måleren både kunne

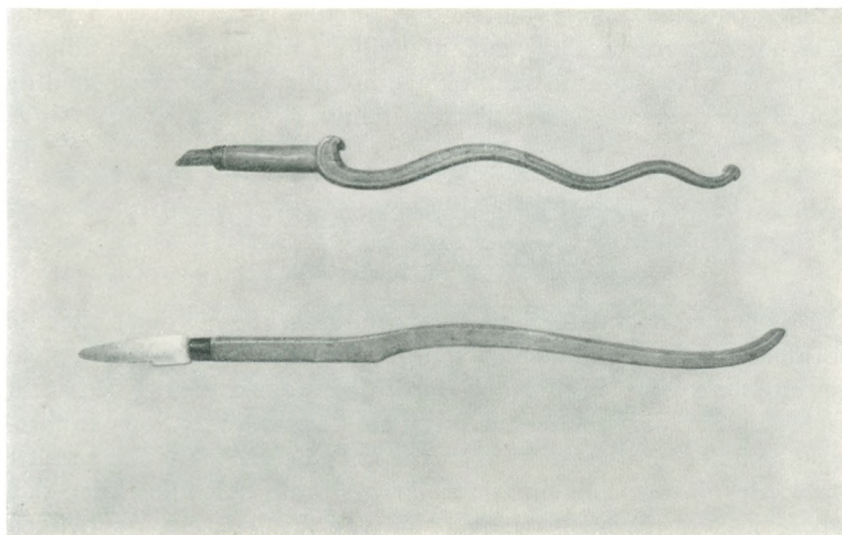
Snedkerværksted. Fra snedkermestrenes lade udført 1652.

tømrer-, snedker- og murerhåndværket.⁴² Man færdes i disse småbyer i et milieu, der ikke engang tåler sammenligning med provinsens snedkerlaugs, og inddrager man de københavnske snedkere i denne betragtning, vil det ses, at der for den ældre tid ikke kan tales om et snedkerfag, som er ensartet sammensat over hele landet. Den faglige dygtighed har til ned i forrige århundrede varieret meget, og det er derfor al ære værd, at de københavnske snedkere allerede 1554 kunne danne et laug. Det er på denne almindelige baggrund, de københavnske snedkeres historie må ses, og deres bagivenheder må måles med samme målestok.

For fuldstændigheds skyld må det anføres, at snedkerne i laugstiden ikke måtte bo på landet. I Kolding-recessen 1558 blev det bestemt, at kun grovsmede, tømrere, murere, skindere, skrædere, som syede vadmel, og skomagere måtte bo i landsbyerne, og med få ændringer blev denne bestemmelse gentaget i den følgende tids

lovgivning. Det hænger sammen med, at laugene ønskede at forbeholde arbejdet for købstædernes håndværkere og fik dette krav gennemført, fordi det også var i regeringens interesse at opretholde en håndværkerstand i byerne, men det vil ud fra det foregående let forstås, at tømrerne ude på landet også var bygningsnedkere og møbelarbejdere, da landbefolkningen som regel ikke delte købstædernes smag eller havde råd til at betale deres priser, og dog skulle have et sted at bo og møbler at sidde på. Kulturhistorisk opstod på denne måde et af skellene mellem de landlige møbler og de hovedstads- eller købstadprægede arbejder, for hvis udslettelse først næringsloven 1857 skabte forudsætninger i forbindelse med den enhedskultur, der i det 19. århundrede bredte sig ud over landet. Et par eksempler vil vise, hvorledes det landlige håndværk formede sig. 1811 fortælles det om Mors, at der fandtes mange tømrere, der også arbejdede som snedkere, bødkere og hjulmænd,⁴³ og endnu ca. 1850 hedder det om det nærliggende Thy, at tømrer og murer tit var samme person, og at snedkeren i almindelighed også var maler og leverede sine møbler helt færdige.⁴⁴ Det sidste var ganske uden for fagets regler, idet der fra kancelliet i 1819 var nedlagt forbud mod, at snedkerne i Slagelse og Korsør malede det arbejde, de selv havde udført. Ville man også inddrage det landlige snedkerarbejde i den almindelige vurdering, ville det københavnske laug i endnu højere grad stå som en strålende fugl mellem ganske almindelige spurve.

Man hører ofte den tanke fremsat, at de gamles arbejder er så meget mere beundringsværdige, som de er blevet udført med primitive redskaber. Det dækker næppe virkeligheden. Også i ældre tid var den fagligt uddannede snedker godt udrustet med værktøj, hvis former kan følges langt tilbage i historien, og det har alene været den personlige dygtighed, der har været afgørende for arbejdets kvalitet. Saven i den nu kendte form kendes i samme udførelse fra romertiden, og for den her omtalte periode vil det være naturligt at gøre opmærksom på den fremstilling, der findes på de københavnske snedkermestres lade fra 1652 – et pragtstykke i indlægning og udførelse. Et af felterne viser et værksted fra tiden med to personer, formodentlig mesteren og hans læredreng eller svend. Den sidste er udstyret med et kort forklæde eller skødskind og står ved den trebenede limpotte, idet limpotten karakteriserer snedkeren i modsætning til tømreren og danner en skillelinie, der kan følges langt tilbage, som allerede Rasmus Berg i laugets festskrift fra 1904 har gjort opmærksom på ved at fremhæve, at de lybske kontor-

Listeknive, nu i »Den gamle By«, Århus.

magere (o: møbelsnedkere) i 1457 havde fået forbeholdt alt limet arbejde.⁴⁵ Den vigtigste del af fremstillingen samler sig om mester selv ved høvlebænken. Han er skildret midt i arbejdet, ved siden af ham står en bænknægt, og på væggen bag ham hænger vinkel og sav samt en hylde med billedskærerjern, hvis række afsluttes med en passer og et knivformet redskab med et langt svunget skaft. Det er nu fuldstændigt gået af brug, men kendes fra et københavnsk jordfund (nu i Nationalmuseet) og er bl. a. gengivet i Odense snedkerlaugs yngre segl, benyttet 1655, og i Assens snedkerlaugs segl. To navne for redskabet er overleveret: listekniv og snitser, og i »Den gamle By« i Århus findes to eksemplarer, det ene fra Christiansfeld, det andet fra Vorså i Vendsyssel.

Et andet værkstedsbillede kendes fra den sydsjællandske herregård Lystrup og gengiver, som man har formodet, billedskæreren Abel Schrøder den Ældre, arbejdende i sit værksted i tidens fine dragt med pibekrave, omgivet af alt det billedskærerværktøj, der var nødvendigt for erhvervet.⁴⁶ Det lille relief er ikke blot af interesse som værkstedsinteriør, men vidner også om den selvfølelse, den dygtige snedker i renaissanceen ejede – han var både sig selv og sit værksted bekendt.

Endnu længere tilbage i tiden kan et snedkerværksteds udstyr følges, ganske vist ikke i billede, men gennem en inventarfortegnelse.

Mellem efterladenskaberne fra Jens Snedker i Randers 1549 omtales en mængde værktøj, blandt hvilke kan fremhæves 4 huggejern, 4 jern at skære ud med og 1 limpande, der sammen med de andre sager tydeligt viser, hvilken håndværker man har for sig.⁴⁷

LAUGETS ÆLDSTE ARTIKLER OG FØRSTE ÅR

Da Københavns Snedkerlaug blev grundlagt, havde faget allerede formet sig i faste rammer og dannet sig sit eget arbejdsfelt, men oprettelsen var en begivenhed, fordi det var første gang inden for rigets nuværende grænser, at faget blev organiseret. Som de foregående linier har søgt at vise, har de københavnske snedkere stedse været de førende gennem tiderne, og de efterfølgende sider skal prøve at vise, hvorledes laugets skæbne formede sig, og hvilken betydning det fik i fagets og håndværkets snævrere og videre kreds.

Der foreligger ikke nogle meddelelser, ud fra hvilke man kan danne sig et skøn om de begivenheder, der er gået forud for laugets oprettelse, og man er derfor henvist til at drage slutninger ud fra den almindelige situation. Det kan bemærkes, at netop i årene omkring snedkerlaugets stiftelse fik flere håndværk nye artikler. Skræderne fik en skrå 1545, skomagerne 1550, smedesvendene 1554, vantsniderne 1550 og væverne ligeledes samme år for blot at nævne nogle enkelte, og der er derfor intet forunderligt i, at også snedkernes forhold blev ordnet i disse år. Som det fremgår af indledningen til artiklerne, er de fremkommet ved en samvirken mellem faget og magistraten. Autonomien, retten til at give sig selv love, der for håndværkerne stod som det efterstræbte mål, nåede snedkerne ikke, thi selv om faget har forelagt byens øvrighed et udkast, er det blevet »overset«, som det hedder, revideret af magistraten, og den fulgte heri kun sin simple pligt, da lovgivningen havde overdraget den på regeringens vegne at ordne byens håndværksforhold. Der lå heri noget betryggende for faget. Tiden havde nu andre anskuelser end i begyndelsen af århundredet, da man havde prøvet at ophæve laugene. Denne tankegang var fremmed for øvrigheden, der efter alt at dømme har regnet det for et rimeligt krav at blive organiseret, fordi dengang alt og alle var ordnet i foreninger, men denne indrømmelse var samtidig forbundet med en stærk følelse af eget ansvar og egen magtfulde, og man må have ret til at gå ud fra, at artiklerne fra 20. juli 1554 ikke udtrykker, hvad snedkerne

ønskede, men hvad de kunne sætte igennem over for deres overordnede. Lauget måtte ikke blot opgive sin autonomi, men også sit autarki, sit selvstyre, for allerede i den første paragraf bestemmes det, at magistraten skulle sætte oldermanden for lauget, og selv om han er blevet taget inden for fagets egen kreds og vel for det meste i forståelse med medlemmerne, indeholder denne ordning en alvorlig indskrænkning i laugets mulighed for at føre en selvstændig politik. Oldermanden skulle fungere i tre år, og lauget havde ret til at foreslå to at vælge imellem til hans efterfølger.

På mange punkter genspejler artiklerne middelalderens skræer og viser, at reformationen ikke har dannet noget afgørende brud i håndværkets lovgivning, men blot fjernet det kirkelige indslag. Det var således en gammelkendt betingelse, at mesteren og hans hustru skulle være ærlige, d. v. s. ægtefødte, og selv om den samme forudsætning ikke omtales for læredrengen og svenden, er man berettiget til at gå ud fra, at mestrene nok skulle sørge for det, uden at det var dem udtrykkeligt pålagt – det gjaldt her standens sociale selvhævdelse. Andre betingelser for at vinde en mesters plads og kår har ligeledes deres rod i middelalderen. Det gælder mesterstykket, der var bestemt som en skive med to skuffer, en tresor og en fodkiste, fremdeles afgiften på fire daler til lauget samt det uundgåelige gilde for medlemmerne og en afgift til fattigbøssen, rådet og kongen. Kendt fra mange ældre laug er ligeledes den bestemmelse, at den sidst optagne mester skulle være laugsbud og forrette tjeneste, når oldermanden tilsagde det. På et enkelt punkt blev laugets selvstyre godkendt, ligeledes efter ældre forbillede, idet stridigheder mellem medlemmerne indbyrdes skulle afgøres inden for laugets egne vægge, dog med den betegnende tilføjelse, at bøder skulle svares til kongen, staden eller lauget efter sagens art. På andre områder fik lauget efter gammel skik ret til at begunstige sine medlemmer. Det var naturligt, at en mesters enke fik ret til at drive mandens værksted videre, og at den, som giftede sig med hende, kom ind i lauget for det halve. Det samme gjaldt for en snedkers søn, og ægtede han en snedkers datter, blev udgiften endnu mindre. Alle disse bestemmelser er lige så mange smukke træk om gensidigt sammenhold, men rummede samtidig en uomtvistelig fare for isolering og klikevæsen med en kasteagtig afsondren fra andre dele af befolkningen. Det var ikke tilstrækkeligt at begunstige de gamle slægter inden for faget, langt mere nødvendigt for fremtidens skyld var tilgangen af nye mænd med andre synspunkter. De måtte begynde som læredreng med tre års tjeneste, der skulle give en afgift ved lærens

begyndelse og slutning med den uundgåelige læretønde, når de slidsomme år var endt. Hvis han ville være mester, havde han pligt til at blive i laugget og arbejde der, og var det en fremmed svend, skulle han have arbejdet et år i byen og dokumentere, at han havde udstået sine læreår. Selv om han blot søgte arbejde som svend, skulle han bevise, at han havde forladt sin forrige mester på ærlig vis. I øvrigt er det svært at nå til bunds i forholdet mellem mestre og svende, fordi de to betegnelser i nutiden dækker over noget helt andet end dengang, men udviklingen har været så umærkelig, at det ikke kan siges, hvornår den afgørende ændring indtraf. I det 16. århundrede var forskellen bestemt af mesterprøven, men på andre områder var der næsten kun en aldersforskel. Mesteren var den ældre, i reglen gifte mand, der var borger i byen; svenden indtog en friere stilling i samfundet og blev betragtet som en håndværker, der endnu skulle lære en del, før han var helt uddannet i sit fag. Forskellen mellem svenden og læredrengen var ligeledes i det væsentlige afgjort ved alderen, men svendens længere uddannelse i faget gjorde ham til en mere værdifuld arbejdskraft, og da der ikke fandtes noget svendestykke, bestemtes læretidens længde efter skik og brug. Når drengen havde tjent sin tid ud, blev han svend, men for datiden var det en naturlig tanke, at forfremmelsen ikke betegnede en afslutning på uddannelsen, der først var færdig ved mesterprøven.

Som bidrag til en yderligere forståelse af forholdet mellem mestre og svende indeholder skråen den bestemmelse, at ingen mester måtte arbejde med flere svende end tre, og der er så strenge bestemmelser mod at overtræde denne ordening, at det med grund kan antages, at laugget har søgt at få den gennemført. Hvis en mester får mere arbejde, end han kan overkomme, skal han overlade det til andre. Man har heraf draget den slutning, at det for laugget gjaldt om at fordele arbejdet så ligeligt som muligt mellem alle mestre for at sikre en ensartet indtægt, og denne forklaring kan søge sin støtte i, at en laugsbroder ikke måtte købe materiale alene, men også lade andre i laugget have mulighed for at skaffe sig de fornødne råvarer, og det har utvivlsomt været et fremtrædende princip at søge at sikre alle lauggets medlemmer de samme vilkår, selv om man derved hemmede udviklingen af den dygtige. Denne tankegang har dog næppe været den eneste af betydning for begrænsningen af værkstedernes størrelse, men også den kendsgerning, at svendene sikkert ikke har været talrige, og at man derfor måtte regulere antallet for hvert værksted, har haft indflydelse. Af for-

Snedkermestrenes lade er udført 1652, og anvendes stadig ved højtideligheder i laugene. Jfr. s. 25 og 46.

skellige træk er der nogen grund til at antage, at svendene har været få, og det var rimeligt, at man forsøgte at fordele dem jævnt. Svendene har været efterspurgt, og heraf tør det sluttes, at de har haft en ret fri stilling, selv om den måske mere har lignet et tyendes end en fri arbejders, og enhver dygtig svend havde mulighed for at arbejde sig op til mester, skønt prøvestykket og de dermed

forbundne udgifter dannede en hindring, som der skulle nogen kapital til at overvinde.

Lauget søgte at optræde som en enhed udadtil, men det kunne ikke undgås, at der mellem de enkelte mestre kunne opstå konkurrence. En artikel bestemte derfor, at det under bødestraf var forbudt at tage fortinget arbejde fra en anden, men denne og andre regler viser blot, at menneskene heller ikke dengang var så gode, som de burde være, og det har sikkert ikke altid været let for oldermændene at gennemføre den gensidige hensyntagen, der var forudsætningen for laugets enhed og dets styrke. Den kendsgerning, at det var forbudt at fæste en anden mesters svend eller pige i hemmelighed, bestyrker ikke blot det indtryk, at arbejdskraften var sjælden, men giver også en forestilling om, at samarbejdets vanskelige kunst var svær at gennemføre i faget.

Snedkerne havde måttet give afkald på deres ideale krav om selvstyre og ret til at skrive deres egne love for at få tilladelse til laugets oprettelse, men til gengæld opnåede de det, der måske økonomisk var mere vigtigt: eneret på faget. Kun laugets medlemmer måtte sælge snedkerarbejde i København med enkelte undtagelser, hvis betydning det er vanskeligt at overse. Det blev særskilt tilføjet, at tømmerne ikke måtte udføre snedkerarbejde. Eneretten blev tilstået på den betingelse, at det hjemlige arbejde i kvalitet og pris skulle stå på højde med det indførte, og snedkerne skulle være pligtige til at gøre godt arbejde for en redelig og skellig løn. Disse betingelser lyder utvetydige og klare, men siger i virkeligheden ikke meget, da det ikke nævnes i enkeltheder, hvilken målestok der skulle anvendes ved arbejdets udførelse og prisansættelse. Efter tidens tankegang var det en unævnt selvfølge, at eneretten var knyttet til et laug, og bestemmelsen var til fordel for snedkerne, men noget problematisk, hvis man prøver at sætte sig i forbrugersens sted.

På et andet punkt fik laudet pålagt en særlig pligt, der gik ud over de opgaver, én senere tid fandt naturlig for det, idet medlemmerne under straf af en bøde til laudet og de fattige skulle søge kirken om søndagene. En tilsvarende bestemmelse findes i andre skræer fra denne tids København og peger mere mod fremtiden end tilbage. For byens styre var ordningen af laugenes forhold et led i den lovlige ro og orden, og til dette hørte også, at man ikke måtte svigte gudstjenesten. Medens laugene før reformationen var kirkelige foreninger med verdslige opgaver, blev de ved lutherdommens indførelse organisationer af denne verden, af håndværksmestrene opfattede som den nødvendige beskyttelse af deres erhverv, af

øvrigheden som en del af dens ordning af arbejdsforholdene og af god skik. Man kunne derfor med rette rejse det spørgsmål, om snedkerne eller magistraten var gået af med sejren ved laugets grundlæggelse den 20. juli 1554. Adskilligt i disse artikler hører til det fra fortiden overleverede, og må snarest opfattes som bestemmelser til beskyttelse af faget, andet peger i retning af, at byens myndigheder ønskede at sige et ord med, når produktionen skulle ordnes, men alt afhæng i virkeligheden af, hvorledes artiklerne blev brugt, og fremtiden ville forme sig. Kun ved ikke for stærkt at udnytte eneretten var der mulighed for at styrke det nye laug, der sandsynligvis kunne trænge til al den ydre og indre støtte, det kunne få for at finde sin plads i håndværkets kreds, hvor et så gammelt fag som tømmerens måtte se sig trængt tilbage ved snedkernes fremståen, og for at tage konkurrencen op med snedkerarbejder fra andre steder. Det er således ikke let at afgøre, hvem der er gået af med sejren 1554, snedkerne eller øvrigheden, og der er vist snarest tale om et kompromis, hvor begge parter måtte gøre indrømmelser. Der er dog grund til at fremhæve, at det ved artiklernes slutning hedder, at magistraten skulle have ret til at ændre artiklerne, medens derimod snedkerne måtte love at overholde dem punktligt. Det var den første part i sagen, der havde magt til at foretage forandringer, og snedkerne havde blot i tavshed at tage imod det, der blev dem tildelt. I den foreliggende form har de dog næppe været ganske utilfredsstillende for faget, thi det er sikkert det, der har søgt om kongens bekræftelse på dem. Den blev givet 1576 under den betingelse, at kongen havde ret til at foretage de forandringer, som tiden gjorde nødvendige. Dermed havde lauget fået regeringens anerkendelse.

Det skulle nu vise sig, om skråen gav faget gode kår at trives under, og om mestrene kunne være tjent med den, men desværre er laugets arkiv ikke bevaret for den ældste tid, og man er derfor atter henvist til at drage alle slutninger ud fra tidens almindelige træk. Snedkerfaget forudsætter en vis forfinelse i leveformen for at kunne trives. Kun hvis der findes et købedygtigt publikum, som kan udstyre hjemmene med gode møbler og bygge husene bedre, end tømmerne formåede det, kunne faget finde arbejde, men denne forudsætning var til stede, fordi tiden efter reformationen var en økonomisk opgangsperiode med stigende priser, der begunstigede enhver virksomhed. Gode møbler og smukke boliger var ikke som i middelalderen forbeholdt en snæver kreds, men blev opnåelige for flere, og København var en by i fremgang. Det gamle Københavns

slot var om ikke det eneste, så dog et af de mest yndede opholdssteder for hoffet, men kun indirekte har kongens gård fået betydning for snedkerne, da det finere arbejde vist som oftest blev udført af indkaldte eller indvandrede mestre. Det er betegnende for den fremgang, der fandtes, at man hyppigere hører klage over manglende dygtighed og savn af svende, end man finder spor af, at faglærte folk har gået ledige. Den arbejdsløshed, der fandtes, skulle søges blandt de ufaglærte, der dannede et broget sammensat proletariat, som tiden med sin endnu løse samfundsopbygning ikke evnede at sætte i arbejde.

Det var i rette tid, snedkerne fik kongelig stadfæstelse på deres skrå, thi to år efter viser regeringens utilfredshed sig åbenlyst. I et missiv til magistraten i København af 22. marts 1578 gøres der opmærksom på, at håndværkets forhold ikke var tilfredsstillende ordnet. Der blev klaget over – siges der – at håndværkere tvinges til at give 20 og 30 daler for at blive optagne som mestre, fordi de gamle medlemmer ikke brød sig om at se flere inden for deres rækker, men fortrængte dem gennem denne beskatning, hvoraf fulgte, at der i riget var stor mangel på gode håndværkere. Magistraten skulle derfor sørge for, at ingen gav mere end 1 gylden for at blive optaget, og hvis nogle laugsartikler var imod recessen, skulle de ændres, selv om de var stadfæstede af kongen.⁴⁸ Således var regeringens mening om de københavnske laug, men hvorledes snedkerne har opfattet sagen, vides der ikke noget om; den strenge ordre fra oven gav imidlertid ikke anledning til nogen dybtgående ændring af laugenes artikler. Magistraten holdt hånden over håndværket, så 1581 måtte det gentages, at der ikke måtte kræves mere end 1 gylden og intet mesterstykke af dem, som ville ind i laugene, ligesom det blev indskærpet, at laugenes artikler skulle være overensstemmende med lovgivningen.⁴⁹

Her havde regeringen sat sig et mål, der var uopnåeligt. Ved at fjerne mesterstykket ville den borttage det, der var håndværkets største stolthed, og det kan med det samme siges, at det ikke lykkedes. Byens øvrighed tog lempeligt på sine medborgere, og alt forblev, som det havde været tidligere. De to forordninger var udtryk for, at man fra statens side så med større skepsis på laugenes nytte end i de foregående år ud fra den tanke, at de hindrede tilgangen til håndværket og bragte stigende priser. Det er muligt eller endog sandsynligt, at laugene i nogen grad har spærret for tilgang, men det har ikke været det alene, som bragte priserne til at stige, fordi det almindelige prisniveau i denne periode blev højere som følge af

tilførslerne af ædelmetal fra de nye verdensdele. Håndværkerne måtte, hvad enten de var mange eller få, forlange mere for deres arbejde for at opretholde reallønnen. For tiden med dens ringe økonomiske indsigt så det ud, som om håndværket ville tilkæmpe sig en højere løn end tidligere, og magistraten udstedte derfor på denne tid en prisordning, der omfattede håndværkets fortjeneste. Efter denne skulle en snedkermester daglig have 6 sk. og kosten eller 10 sk. på egen kost. Svenden fik 4 sk. eller 8 sk., hvis han holdt sig selv med kost, og en læredreng 3 sk. Denne løn må sammenlignes med hvad der blev givet i andre fag, og i forordningen er snedkerne ligestillede med tømmerne, medens en muremester blev takseret lavere til 9 sk. om dagen på egen kost. En skibsbygmester stod til gengæld højere, idet han lønnedes med 12 sk. daglig på egen kost. Arbejds mænd fik 2 sk. og kosten eller 6 sk. Magistraten har i sandhed ikke stået på håndværkets side, da den bestemte disse lønninger. Det er ikke godt at sige, hvorledes en snedker skulle underholde sin familie med denne løn, og ville han oven på disse trængsler trøste sig med et glas øl, var det ikke meget, han kunne få, thi den samme forordning bestemte, at en pot øl fra Rostock skulle koste 1 sk. og et tilsvarende kvantum mumme 2 sk.⁵⁰

Det er højst sandsynligt, at disse priser ikke er blevet overholdt. De anførte tal har muligt kun været for almindeligt arbejde, og så snart det drejede sig om særlige opgaver, har man kunnet få bedre vilkår.

Det foregående er tegn på, at man fra regeringens side ikke længere ville følge den hidtidige politik over for laugene, men endnu under Frederik den Anden blev det kun antydninger, og laugene nød den fulde anerkendelse. Det var det organ, hvorigennem faget deltog i sin meget begrænsede andel i landets styre, og da den senere Christian den Fjerde som barn skulle hyldes som faderens efterfølger i Ringsted 1584, var snedkerlauget med til at udstede fuld magten. Dets plads mellem de andre laug var i øvrigt ikke fremstående. Laugenes række indledtes med rodemestrenes og bryggernes, der ikke kunne regnes til håndværkerne, derefter fulgte guldsmedene, der delvis var at opfatte som handelsfolk, og så først kom de sædvanlige håndværksfag, med bagere, smede, skomagere og skrædere i spidsen, derefter følger de øvrige, og rækken sluttes af snedkerne og bødkerne.⁵¹ Det var den næstsidste plads, snedkerne indtog, og Thruels Nielsen, der ved denne lejlighed var fagets repræsentant i den fine forsamling, har måttet tage til takke med den beskedne stilling. Det må her fremhæves, at snedkernes lave plads blandt håndværkerne ikke står i forbindelse med fagets øko-

nomiske stilling, men udelukkende må formodes at have sin årsag i, at faget er opstået sent, og at de gamle laug, som står først i opregningen, kunne se tilbage på en historie, der var århundreder ældre. Da Christian den Fjerdes ældste søn Christian, som døde før faderen, skulle hyldes 1610, fik laugene atter lejlighed til at give deres fuldmagt, og snedkerne får den samme plads i rangstigen,⁵² men 1648, da Frederik den tredje skulle vælges til konge, var snedkerne rykket højere op, idet ikke blot bødkerne, men også tømmerne, murerne, glarmestrene og væverne fulgte efter dem,⁵³ og denne plads beholdt snedkerlauget ved den senere Christian den Femtes hyldning 1650.⁵⁴ Lauget var således vokset i anseelse og vævernes anbringelse på den ringeste plads står muligvis i sammenhæng med, at dette fag i udlandet ikke altid nød det bedste ry.

Tiden omkring 1600 var en urolig tid for håndværket og særlig for mestrene. Deres møjsommeligt tilkæmpede rettigheder blev angrebet af regeringen, der anså laugsvæsenet for en hindring for produktionen. 13. marts 1600 befalede kongen, at magistraten skulle underkaste skræerne et nøjere eftersyn, så de passede til de nye krav, og at alle gamle skræer skulle konfiskeres og overgives til cancelliet.⁵⁵ Samtidig var der mellem svendene opstået hidtil ukendte bestræbelser for at blive mere uafhængige. De gav sig udslag i zünften, om hvilken der senere skal berettes udførligt, og regeringens nye holdning bevirkede en krise. Allerede 1609 mistede skomagerne i København og en række større provinsbyer deres eneret til faget, og med den begrundelse, at prisen på deres arbejde var for høj, fik alle ret til at sælge fodtøj på torvet hver onsdag og lørdag.⁵⁶ Det var et tydeligt varsel om, hvad håndværket kunne vente sig, og statens næste forholdsregel lod ikke vente længe på sig. Ved et åbent brev 19. juni 1613 blev alle laug og deriblandt også snedkerlauget i København ophævede. Begrundelsen for dette skridt var den samme, som var blevet benyttet over for skomagerne få år i forvejen. Håndværkets produktion var for dyr, og skræer og laugsretter forhindrer folk i at bruge deres næring og håndværk, hedder det i indledningen, og kongen afskaffer derfor alle laug, hvor gode rettigheder de end måtte have. Enhver kunne nedsætte sig og bruge sit håndværk, når han havde svoret sin borgered og svarede skatter som andre borgere. Befalingen sluttede med en ordre til magistraten om at fratage laugene deres artikler og tage dem i forvaring, indtil en anden beslutning blev truffet.⁵⁷

Det var meningen, at der skulle være næringsfrihed og uhæmmet konkurrence i stedet for den regulering, som havde fundet sted

gennem laugget. Mesterstykket, håndværkernes stolthed gennem tiden, var nu værdiløst, da enhver kunne nedsætte sig uden det. Hvis man skal dømme efter et tingsvidne fra 1. dec. 1613, har forholdene været temmeligt opløste, idet magistraten må bekendtgøre, at det ikke har været hensigten, at alle uden videre formaliteter kunne åbne et værksted, men at man enten måtte tage borgerskab og blive skatteborger eller gå i tjeneste hos en mester.⁵⁸ Magistraten har sikkert kun med bekymring set laugene blive ophævede, og de var så gamle i købstæderne, at angrebet på dem vist af de fleste er blevet betragtet som et overgreb. Hos håndværket selv kunne ophævelsen kun vække modstand, men det vides ikke, om snedkerne i tavshed har fundet sig i det uundgåelige eller som andre fag ladet, som om den kongelige forordning aldrig var udgået.

Den nye ordning fik ikke de gode virkninger, som ophavsmændene havde drømt om. Produktionen gik ikke frem, og for svendenes vedkommende blev forholdene ikke bedre, da man nu manglede laugene til at holde orden. Både på denne tid og senere opdagede man, at en fuldstændig fri produktion ikke er mulig, men at den må organiseres under en eller anden form, hvis man vil nå et resultat, og meget mod sin vilje måtte kongen foretage et tilbagetog. Ved en forordning af 10. dec. 1621 fik mestrene ret til at affatte nogle »vilkår«, der skulle overholdes af mestre og svende, og de måtte vælge en oldermand til at afgøre indre uenigheder. Derimod blev det forbudt at træffe aftale om køb og salg og at benytte laugshuset til gæstebud. Håndværkets frihed blev stadig hævdet, idet der ikke måtte forlanges noget mesterstykke eller en afgift ved indtrædelsen i laugget.⁵⁹ Sjældent har noget nederlag været grundigere. Mellem linierne står tydeligt at læse, at ophævelsen 1613 havde været et fejlgreb, og fra hele landet kendes der i de følgende år en række artikler for de gamle håndværk, som nu atter organiserede sig. I en senere forordning af 26. aug. 1622 søgte man at bevare skinnet ved at forsikre, at hver, der anmeldte sig for magistraten, havde ret til at drive et håndværk. Bestemmelsen var særlig rettet mod kravet om lære- og ægtebreve.

Snedkerne i København handlede hurtigt. 16. jan. 1622 blev den kongelige forordning læst på rådhuset, og den sidste dag i samme måned havde de deres forslag udarbejdet og indsendt til »den gunstige øvrigheds gunstige resolution og befordring«. Det viser sig af dette udkast, at snedkerne ganske bevægede sig i den tankegang, de var fortrolige med fra tiden før 1613. I 16 afsnit fremfører de deres ønsker om laugets kommende ordning, alle hvilende på det

grundlag, det ældre laug havde bygget op. Snedkerne levede åbenbart i den tro, at de gamle tider nu var vendt tilbage, thi i begyndelsen af deres forslag ønskede de, at optagelsen i lauget skulle være betinget af ægte- og lærebrev, og man ville således stadig søge at begrænse antallet af dem, der søgte optagelse. Men ønskerne gik endnu videre. Skønt forordningen havde forbudt et mesterstykke, vovede man at foreslå, at den nye mester gennem et arbejde skulle vise sin dygtighed, idet man gav som påskud, at læredrengene ellers ville være udsat for forhånelser, når de kom andre steder hen, hvis de ikke havde lært hos en mand, der var blevet mester på gammel-dags vis, ligesom man ikke ville have garanti for hans evner som læremester, hvis han ikke havde gjort et prøvestykke, og det er ikke usandsynligt, at disse ønsker har haft en virkelig baggrund, selv om de tilsyneladende blot var forsøg på at gennemføre den gamle tilstand. Også på andre områder prøvede man at nå tilbage til den gamle tid, der har stået som idealet. Man ville have lovfæstet to mødedage til drøftelse af laugets anliggender, den ene anden nytårsdag, den anden første søndag efter sct. Hans, og have fastslået, at den sidst i lauget indkomne mester skulle være bud, og for det sidste ønske har der rimeligvis været en god grund, da de nye mestre ikke har været begejstrede for at være løbedrenge for oldermændene.

Ligeledes ville man som i gamle dage have et skrin eller bøsse (de to ord betyder det samme) til at gemme de penge i, med hvilke laugets fattige skulle understøttes. Pengekassen skulle have to låse, til hvilke oldermændene og en stolsbroder skulle have en nøgle hver til almindelig betryggelse. Den sidste embedsmand i lauget var oldermændens medhjælper og kaldtes senere hossidder. Det er meget betegnende, at snedkerne brugte det allerede på denne tid noget gammeldags klingende navn – det er ikke fremskridtstanker, som har dikteret forslaget til de nye artikler.

De næste ønsker beskæftigede sig med den myndighed, oldermændene skulle have, hvis medlemmerne nægtede at være ham lydige, og man forudså, at mestrene ville forsøge at lokke svendene fra hverandre. Om fagets tilgang af nye kræfter hedder det, at læretiden burde vare tre år, og når ungsvendene havde fået sit lærebrev, skulle han arbejde endnu tre år, før han måtte antage sig noget arbejde på egen hånd. For fremmede svende var vilkårene bedre, idet man foreslog, at de kun skulle tjene 1 år, men man ønskede dog, at de ved et lærebrev skulle bevise, at de havde fået en faglig uddannelse.

Endnu mere mindende om fortidens stolte dage var et forslag om,

at mestrene kun måtte arbejde selvfjerde, og at han skulle overlade det arbejde, han ikke selv kunne overkomme, til andre medlemmer af laugget, og at den ene mester ikke måtte tage arbejdet fra den anden. Ligeledes overensstemmende med gammel skik var ønsket om, at laugets medlemmer skulle følge en afdød mester og hans hustru til graven. Helt ny var derimod den tanke, at øvrigheden skulle fastsætte svendenes ugeløn, idet man hævdede, at mestrene overbød hverandre for at få arbejdskraft, og at det undertiden gik så vidt, at der næppe var en svend at få, hvis han ikke fik den løn, han forlangte. Det berygtede begreb sortbørs-lønninger synes således ikke at have været fremmed for Christian den Fjerdes tidsalder, og hvis man ud fra hele aktstykket skal bedømme mestrenes stilling, har den ikke været misundelsesværdig. Over for øvrigheden opstillede de krav, som vanskeligt kunne tænkes gennemført, i hvert tilfælde ikke i deres fulde omfang, og samtidig var der betænkelige tegn på, at svendene havde frigjort sig og lært deres magt at kende. Det var et resultat, som kongen ikke havde ventet sig af sin forordning fra 1613. Mestrene opretholdt stædigt og måske også for konservativt deres gamle idealer, og svendene var begyndt at emancipere sig.

Det var nu magistraten, der havde ordet og skulle forfatte de nye artikler. Allerede 7. marts fik tømmerne deres skrå, 22. marts fulgte skræderne efter, og snedkerne fik deres samme dag som væverne, 10. juli 1622. De var præget af den nye forordning fra 1621. Oldermændene skulle udpeges af laugget, der indstillede to, mellem hvilke magistraten valgte, og til sin hjælp skulle han have to hossiddere, ligesom der skulle antages en laugsskriver. Hver mandag skulle han holde møde for at ordne laugets sager. Efter et års forløb skulle den ene hossidder rykke op til oldermændens stilling efter magistratens valg. Ønsket om en mødedag hvert halvår var blevet imødekommet med den uvæsentlige ændring, at sommermødet skulle finde sted den første søgnedag efter sct. Hans, men for at alt kunne gå til, som loven krævede det, skulle »en af rådet« deltage i møderne. Alt dette kunne nok gå an, men værre var det, at der ikke taltes om noget mesterstykke. Klart og tydeligt hed det, at ingen snedker måtte forhindres i at komme i laugget, og at der ikke måtte afkræves ham nogen betaling herfor i form af et gilde for de nye kolleger. Oldermændene fik dog ret til en afgift på 1 daler og skriveren $\frac{1}{2}$ daler, ligesom der skulle svares en afgift til fattiggassen og til laugget, og fra andre købstæder kunne mestre nedsætte sig, når de viste et »ærligt skudsmål« fra øvrighed og laug.

I sammenligning hermed var det en ringe og ret selvfølgelig indrømmelse, at ønsket om et laugsbud blev imødekommet i den forelåede form, og at man på forskellig vis søgte at styrke oldermandens autoritet. Intet af dette indeholdt noget aktuelt sprængstof, men hvilede på gammel skik. Derimod har det nok været de foregående års erfaringer, der lå som baggrund for en bestemmelse om, at ingen snedker måtte gøre noget arbejde til salg, før han havde fået borgerskab og var optaget i lauset, og om tidens skødesynd, den letsindige omgang med blanke våben, erindres man ved et forbud mod, at man bar noget værge på sig, når man deltog i møderne. Enkernes gamle ret til at drive mandens værksted videre blev lovfæstet, så deres underhold ikke faldt lauset til byrde.

Hermed er bestemmelserne om mestrene opregnet, og det er tydeligt, at øvrigheden ved det nye laug har tænkt sig noget helt andet, end snedkerne forestillede sig det. Ganske vist havde lauset bevaret sin eneret i den betydning, at kun dets medlemmer måtte drive erhvervet, men denne forret var ikke meget værd, så længe betingelserne for optagelsen var overkommelige, og ved at stryge den ægte fødsel som forudsætning for medlemsskab havde artiklerne søgt at slette skellet mellem den egentlige håndværkerklasse og det derunder liggende befolkningslag ud fra et synspunkt, der ikke vækker opmærksomhed nu, men dengang måtte føles som et forsøg på at trykke håndværket ned, og der blev i stilhed reageret kraftigt imod det.

Artiklerne indeholdt ikke alene forskrifter for mestrene, men indeholdt også forskellige regler for svendene og læredrengene, der var afgørende for disse grupper i håndværket. Mestrenes forslag om, at et værksted kun måtte beskæftige 4 mand i alt, mesteren medregnet, var blevet godkendt, men ønsket om en ensartet svendeløn blev kun delvis imødekommet, da det bestemtes, at ikke øvrigheden, men lauset skulle fastsætte lønnen såvel på »stykværk« som egentlig. Magistraten har åbenbart ikke villet indlade sig på det vovestykke at sige, hvad en svend skulle have, men har overladt det til mestrene selv at rage kastanierne ud afilden i bevidsthed om, at der her forelå et problem, der i fremtiden kunne give besværligheder nok. Derimod bestemte man, at mestrene ikke måtte tage svendene fra hverandre. En følgende paragraf peger på en anden vanskelighed ved at fastslå, at svendene ikke måtte holde andre fridage end mandagen. Det var en indrømmelse til svendene, som man har ment at måtte gøre for med desto større kraft at hævde, at de skulle være i deres mesters hus kl. 9 om aftenen. I forbindelse

hermed står en bestemmelse om, at ingen svend eller dreng måtte foragte sin husbonds øl eller mad, og hvis han blev overbevist herom og ikke kunne betale sin daler i bøde, skulle han uden nåde i to døgn sættes på vand og brød. Bag alt dette ser man en mere selvstændig optræden fra svendene end tidligere, og artiklerne fortsætter med et forbud mod, at svendene bar kårde i byen. Mestrene eller svendenes herbergsvært skulle tage våbnene i forvaring, til de atter rejste, og byfogden kunne skride ind, hvis de forsømte det. Som motivering anføres det, at svendene ikke var undergivet noget regimente. Her afdækkes noget af det dybestliggende. Med utallige bånd var mestrene knyttet til byen. De var fast bosiddende, adskillige havde deres eget hus, de allerfleste familie at sørge for, de havde fremtidsopgaver, som skulle løses, medens svendene var frie fugle, der kunne gå til et andet værksted i en fremmed by, når det passede dem. Mestrene måtte bøje sig for øvrigheden og tage de vilkår, den ville unde dem, svendene kunne ryste støvet af deres fødder, hvad øjeblik det skulle være, fordi de var en efterspurgt arbejdskraft, hvor de så kom hen. Det blev senere enevældens store problem at indordne svendene i samfundet som lovlydige borgere, men alle løsninger var mangelfulde, og Ludvig Holberg gav udtryk for den samme tanke som artiklerne fra 1622, at svendene i virkeligheden var de eneste frie mennesker i tidens ellers så vel regulerede politistat. Man kan med en vis ret sige, at mestrene ved artiklerne 1622 kapitulerede over for myndighederne og foreløbigt opgav deres gamle krav om selvstyre, men at svendene holdt idealet højt, og de sidste kunne det, fordi de ikke havde noget at miste. Skønt boende hos mesteren og underkastet hans husorden, var de de eneste, der havde bevaret den gamle frihed. Det kan endda blive et spørgsmål, om de var medlemmer af lauet, da artiklerne fra 1622 bestemte, at de skulle have deres egen lade med to låse for, til hvilke oldermanden og den ældste af svendene skulle have hver sin nøgle. I dette skrin skulle de penge gemmes, som svendene betalte hver fjerde uge under navn af tidepenge, og af hvilken kasse omkostningerne ved svendenes sygdom og mulige død og begravelse skulle afholdes. Man ville således lade svendene selv betale deres udgifter, og den eneste forbindelse mellem dem og mestrene blev oldermanden og laugsskriveren, der skulle føre regnskab over pengenes anvendelse. Alligevel var mestre og svende nøje knyttet til hinanden, ikke blot gennem fælles faglige interesser, men lige så meget ved kampstillingen over for øvrigheden. Mestrene havde givet efter i første omgang, men håbede at vinde frem senere. De

blev angrebet både af myndigheder og svende, men den første magt søgte dog at hjælpe dem mod den sidste, da staten kun kunne være interesseret i, at svendene var deres mestre lydige, og artiklernes bestemmelser om svendene var lige så mange håndsregninger til mestrene, men de hjalp ikke stort.

Endvidere indeholdt artiklerne et særligt afsnit om læredrengene, hvad der er meget karakteristisk for tiden, der lagde stor vægt på uddannelsen for at formindske den store skare af ufaglærte, for hvilken håndværkerlæren frembød sig som den billigste og naturligste udvej. Det blev derfor fastslået, at en mester kunne tage drenge i lære uden hindring, og læretiden blev fastsat til 3 år, hvis der blev givet lærepenge, men »fattige børn, som ingen forældre har og af mestrene skal fødes og underholdes«, skulle tjene 4-5 år. Det var i forvejen ikke noget driverliv at stå i snedkerlære, og den sidste klasse læredrenge har sikkert ikke ført noget misundelsesværdigt liv. Ingen måtte få lærebrev, før han havde vist sig værdig hertil, men det måtte heller ikke nægtes, hvis man havde lovligt krav på det, og man måtte ikke vise en læredreng fra sig, når man havde haft ham et stykke tid, uden det skete med øvrighedens tilladelse. Det er uvist, om der har været særlige erfaringer, som har dikteret denne bestemmelse, eller om myndighederne på forhånd har villet sikre sig mod, at mestrene søgte at begrænse tilgangen til faget. At læren undertiden har været mindre god, viser en bestemmelse om, at mestrene var pligtige til at give læredrengen en ordentlig undervisning, og han måtte ikke sætte ham til andre arbejder end dem, der direkte vedrørte faget. En anden artikel var i mestrenes favør, idet den læredreng, der løb bort, kunne pågribes og straffes.

Til slut stadfæstede de nye artikler den gamle regel, at laugene skulle ledsage sine afdøde medlemmer til graven. Det har åbenbart været en bestemmelse, hvis overholdelse altid har voldt store vanskeligheder, da den stedse er blevet ledsaget af trusler om bøder til dem, der ikke efterkom oldermandens indkaldelse. I de her omtalte artikler blev de gamle og svage fritaget, medens alle andre skulle møde efter tur, en ordning der rummede alle muligheder for uenighed.

Således var artiklerne i deres mærkelige blanding af traditionsbestemte regler og nye bestemmelser, i sammenligning med den forrige tilstand et afgjort fremskridt, da de sikrede, at snedkerlauget havde lovens grund under sig, men farlige, fordi de fra begyndelsen blev opfattet helt anderledes af øvrigheden end af faget. For myndighederne var de et forsøg på at gøre næringsforholdene friere med

en lettere adgang til at blive mester og med opfordring til at søge læredrengene overalt, hvor de var at finde, og snedkerne har vel modtaget artiklerne i håbet om, at når de først havde fået dem, skulle de nok fortolke dem på en måde, der ikke blev til skade for den gode, gamle laugsånd. Fremtiden måtte vise, om laugene under disse betingelser kunne rejse sig som en fugl Fønix.

TIDEN 1622-1682

Den periode, der begrænses af de to årstal i overskriften, er på flere punkter af stor betydning i laugets historie. Danmark blev på denne tid indviklet i ødelæggende krige, der bragte nød over store dele af befolkningen, og statens magt steg til det uindskrænkede ved enevældens indførelse 1660. Samtidig var det en økonomisk vanskelig periode for landet ikke blot på grund af krigerne, men lige så meget som følge af de almindelige prisbevægelser på verdensmarkedet. Alt dette måtte øve sin indflydelse på håndværket og på snedkerne, og det er ikke de store sejre og den betydningsfulde fremgang, kapitlet skal berette om. Gennem en såkaldt »Straffbog«, der blev indrettet 1630 under oldermændene Herman Wulff, er man i stand til at følge laugets arbejde lidt nøjere. Bogen er ført på tysk i et sprog, der undertiden trods alle regler for grammatik, men hist og her findes enkelte danske indskud, og det fremmede sprog viser blot, at indflydelsen sydfra har været så overmægtig, at den endog sætter sit præg på protokollen.

Den første bestemmelse, der er indført 1630, søger at hjælpe enkerne mod mestrene, hvem det blev forbudt at tage svendene fra dem, og man søgte at sætte sig i et godt forhold til bisidderen, der på magistratens vegne førte tilsyn med laugene, ved foruden godtgørelsen på tre speciedaler at give ham endnu en, for at han »desto bedre skulle hjælpe os, hvad han også lovede os«. Det er ikke vanskeligt at afgøre, hvad denne hjælp skulle bestå i, thi man er snart vendt tilbage til den gamle skik at kræve den ene afgift efter den anden af de nye mestre i modstrid med den kongelige forordning, der satte en gylden som det højeste. Bisidderen fik 1 dlr. 2 mk., oldermændene det samme, skriveren 3 mk., ligkassen 1 dlr., de fattige 1 mk. og laugene 8 dlr. Her var der god grund til at bede bisidderen lukke begge øjne. Kun delvis havde disse afgifter et grundlag i artiklerne, og da der 1632 tales om et mesterstykke, er man ganske uden for reglerne. Lidt efter lidt nåede laugene således frem til en

tilværelse, hvor der skulle et meget nøjeregnende blik til, for at nogen kunne bemærke de ændringer, der var indført 1622. Så ringe magt havde regeringen over et laug selv i hovedstaden, at det kunne gennemføres. Da Christian den Fjerde grundlagde den nye købstad på Amager og gav den navnet Christianshavn, var det hensigten, at der ikke skulle være et laug her, men ikke desto mindre finder man i 1646 den nye bys snedkere organiserede i et laug, hvis beføjelser dog ikke synes at have været store, da hovedstadens snedkere ikke ville anerkende Christianshavns udlærte. Sagen endte med, at Københavns laug fik ret til at behøve de unge svende, men det skulle ske i Christianshavnerlaugets nærværelse, og dets mestre fik ret til at have skilt for deres huse og skulle have udleveret en kopi af skræen og laugsbrevene. Til gengæld måtte de love ikke at tåle nogle bønhaser, og at ingen måtte tages i arbejde uden først at have vist ægte- og lærebrev.⁶⁰ Lauget på Amager har sandsynligvis søgt at indrette sig efter de regler, regeringen havde opstillet, og det er et tungt vejende bevis på det københavnske laugs magt, at det kunne gennemtvinge sin egen opfattelse. Forholdene er dog mere indviklede, end det her er vist. Regeringen havde som omtalt bestemt, at håndværkerne på Christianshavn ikke skulle være bundet af nogen laugstvang, men under denne betingelse var der ikke mange, der følte sig tilskyndede til at blive mestre her, og man var derfor nødt til at tillade, at flere fag, deriblandt også snedkerne, fik et laug. I sager, der angik det borgerlige samfund, var det christianshavnske laug lige så gyldigt som det københavnske eller andre, og der var på denne tid ikke tale om, at det ene laug kunne være mindre udstyret med beføjelser end det andet, så Københavns Snedkerlaugs underkendelse af Christianshavns tager udelukkende hensyn til, at det sidste ikke var zünftig anerkendt. Hele denne side af laugets historie skal senere omtales.

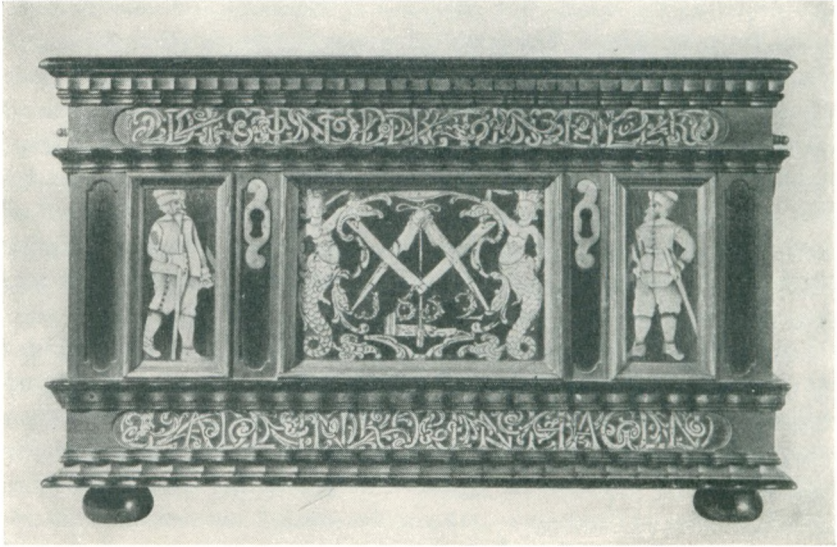
I denne periode led laug et indskrænkning i sit arbejdsområde. Drejerfaget kan følges langt tilbage i historien, og man må ud fra sidestykker i andre byer regne med, at snedkerne selv har udført det drejearbejde, der forefaldt i deres produktion, men 1652 oprettedes Københavns drejerlaug, der straks fik 16 medlemmer, og den ene af stifterne, Peder Pedersen, kaldtes stolemager. Det nye laug måtte tage en del arbejde fra snedkerne, hvis det selv skulle have noget, og selv om det i begyndelsen kun har været væbnet neutralitet, lader stolemagerne til at have været et folkefærd, der holdt stejlt på sin ret, og 1675 indgik drejerne og stolemagerne den aftale, at de første forpligtede sig til ikke at dreje for nogen snedker,

som fremstillede stole, der skulle overtrækkes med »læder eller andet tøj«, til ikke at holde stolemagersvende og at forbyde snedkerne det.⁶¹ Det gav altsammen uheldige udsigter for snedkerne. Ligesom de ved oprettelsen af laug^{et} i 1554 begrænsede de ældre laugs arbejdsområde, måtte de nu selv se på, at deres eget blev beskåret, men med nogen grund kunne de regne med, at der stadig ville være nok for dem at gøre, og desuden indebar foreningen af to så forskellige fag som drejere og stolemagere i samme laug så meget stof til uenighed, at snedkerne kunne regne med, at det nye laug ville svækkes af indre strid.

Laug^{et} havde i denne tid nok at gøre med sine egne sager, idet det 5. april 1653 fik en kongelig bekræftelse på en ny skrå, ved hvilken der et øjeblik må standses for at se, om den betyder en fremgang eller formindskelse i laug^{ets} magt. I de nye artikler er valgreglerne for oldermand og hossiddere de samme med ubetydelige afvigelser, og ligesom i 1622 var der tilstået to mødedage. Derimod var læretiden sat op fra tre til fire år, hvad der muligvis tør tages som tegn på, at faget nu krævede mere af sin udøver end tidligere. Helt nye toner lyder derimod i en anden artikel, i hvilken det hedder, at drengen efter lærens udløb enten skal blive hos sin læremester, så længe han vil, men ikke må søge arbejde andre steder i byen, før han har vandret tre år, og for at han kan arbejde på lige fod med fremmede svende i andre byer, skal han lade sig behøve »efter den skik, som allerede herudi byen og andre steder brugelig er«. Det er første gang, behøvlingen nævnes i det københavnske laugs artikler. Ubehøvede fremmede svende kan arbejde i hovedstaden i 14 dage, men skal så lade sig behøve. Også her møder man noget nyt, til hvilket der intet sidestykke findes i de ældre artikler.

Hvis en svend vil nedsætte sig som mester, skal han vise sit lærebrev og bevise, at han og hans hustru er ærlige og uberygtede. Bag dette udtryk skjuler sig utvivlsomt det gamle krav om ægte fødsel, der nu atter bliver lovfæstet, og artiklerne standser ikke hermed, men forlanger, at der skal gøres et mesterstykke, der hidtil officielt havde været forbudt, men i virkeligheden afkrævet i lang tid som allerede omtalt. Med håndværkets sædvanlige sejhed havde snedkerne holdt fast ved det ideal, mesterstykket var for dem, og de havde sejret stort. De havde ikke blot fået deres gamle ret gennemført over for den af magistraten udpegede bisidder, men den var blevet lovfæstet ved den kongelige bekræftelse af de nye privilegier. De store forhåbninger, hvormed Christian den Fjerde havde

Forsiden af Snedkermestrenes lade med årstallet 1652 og indskriften »DIS IST DER TISCHLER LADE IN KOPENHAGEN« i øverste og nederste felt.

begyndt sin kamp mod laugene i 1613, var allerede blevet betydeligt dæmpede ved forordningerne i 1621 og 1622, og under hans søn og efterfølger erobrede snedkerne den stærkeste position tilbage, så alle sporene fra afmagtens tid nu var udslettet.

De nye artikler gentog desuden den gamle regel om, at mestrene kun måtte arbejde selvfjerde på et værksted, og den særlige svendelade blev opretholdt, til hvilken oldermanden som forhen skulle have den ene af nøglerne.

I artiklerne fra 1622 var det bestemt, at svendene kun måtte holde mandagen fri, men i de nye var denne rundhåndethed blevet meget indskrænket, idet frimandagens antal blev begrænset til fire om året. Denne ændring er ret uforklarlig, da de nye artikler ganske vist er et tydeligt vidnesbyrd om mestrenes sejr over øvrigheden, men ellers viser, at de er de små over for svendene. Det nævnes f. eks., at hvis en mester bliver fortørnet på sin svend, må den sidste af den grund ikke lave noget møde med sine kammerater og tage dem fra deres mesters arbejde, hvad der ikke tyder på rolige arbejdsforhold, og de nye artikler bevilger svendene et særskilt herberg, hvor de fremmede svende kunne tage ind, en foranstaltning, som først og fremmest var i svendenes favør, så det er vanskeligt at se, hvorledes mestrene ville gennemføre indskrænkningen af

fritiden, så det er ikke usandsynligt, at der her mere foreligger et udtryk for fromme ønsker end en skildring af virkeligheden.

Der var på dette område meget, mestrene kunne ønske ændret, men foreløbig synes de at have levet i tilfredshed over, at tiden havde givet dem medgang. Også økonomisk synes forholdene at have været gode, og som et vidnesbyrd om lavets styrke på denne tid er mestrenes lade med årstallet 1652 bevaret. Den er en tro repræsentant for sin tids stil med de talrige springlister. Felternes indlægning, som viser fremstilling af et værksted, mestre med forskelligt værktøj i hænderne m. m., viser tydeligt, at man var stolt af sit arbejde og dets muligheder, og tilsyneladende tegnede alt sig lyst for lauet.

Disse trygge forhold skulle imidlertid ikke blive ved. Ved enevældens indførelse 1660 opstod der en ny situation. Det var ikke mere rigsrådet og valgkongen, der var laugets øverste herre, men den enevældige monark, for hvis magt laugenes selvstyre var en indskrænkning, der ikke kunne tåles, og kongen overdrog det nye statskollegium at gennemgå laugenes artikler for at det, der ikke passede til den nye regeringsform, kunne fjernes. I et møde 5. jan. 1663 besluttede man at gennemgå alle hovedstadens laugsskråer. Ved et tilfælde kom man her til at begynde med snedkernes artikler af 1653, og det viste sig hurtigt, at de høje herrer fandt meget at indvende mod dem. Lauget måtte efter deres anskuelse ikke afholde møder på egen hånd, men kun når kongen eller øvrigheden påbød det, det måtte ikke idømme sine medlemmer nogen straf, og adgangen til at blive mester skulle lettes, uden at der var nogen begunstiggelse for den, som ægtede en mesters enke eller hans datter. En mester skulle have lov til at arbejde med så mange svende, han ville, og den udlærte skulle ikke være forpligtet til at blive hos sin mester eller rejse tre år, før han fik arbejde hos andre mestre i byen.⁶² Det var andre toner end dem, der hidtil havde lydt under Frederik den Tredie, og de viste tydeligt, at arveenevoldskongen agtede at føre en anden politik end hidtil. Allerede før sin store magtforøgelse havde kongen vist, at hans vilje skulle være afgørende idet han 1658 havde befalet, at fremmede snedkersvende, der kom til byen, først skulle henvende sig til hofsnedkeren Hans Balche, for at han kunne antage dem, hvis han behøvede det.⁶³

Om det indre liv i lauet kan følgende anføres med strafbogen som kilde. Som repræsentanter for lauet optrådte et udvalg på otte mand, der valgtes årligt. De førte kontrol med oldermandens regnskab, men må vist også opfattes som hans medhjælpere. Desuden tales der også om et udvalg på seks mænd, men disse udvalg kunne

dog ikke forhindre, at hele laugget undertiden måtte samles, som det skete 2. jan. 1643, da de mange frimandage blev drøftet, og det blev vedtaget, at en mester skulle give 1 daler i bøde, hvis han tillod svendene at tage for mange fridage. Denne bestemmelse hænger åbenbart sammen med den indskrænkning i svendenes fritid, som skete i artiklerne 1653, men det er i øvrigt sjældent, at man som på dette punkt kan finde nogen forbindelse mellem artiklerne og livet i laugget. Tværtimod bør det anføres, at den bestemmelse i skråen fra 1622, der forbyder enhver form for traktement, ikke er blevet overholdt. Ved en enkelt lejlighed i 1643 blev der brugt ikke mindre end 4 tdr. øl til at skylle forskellige spisevarer ned med, og det fremgår af strafbogen, at den kontrol, byens øvrighed skulle føre med laugget, har været meget lemfældig, og at den ikke har betydet stort. Stillingen som bisidder i laugget har været betragtet som et hverv, der gav sin indehaver forskellige små fordele. Foruden afgifter af de indtrædende mestre og andre små sportler fik bisidderen desuden større eller mindre gaver. 1649 forærede man således bisidderen Laus Eskilsen 50 dlr. Det betød meget for laugget at have en velvillig repræsentant for øvrigheden, og en imødekommende indstilling fra hans side kunne indebære store fordele, så mestrene var ikke længe om at opdage, at det betalte sig for dem at holde sig gode venner med den lokale øvrighed. Den var heller ikke uinteresset i en velstående håndværkerstand til gavn for byen, og på denne måde fandt de to parter let hinanden i et fælles samarbejde. Når det drejer sig om bisidderens ekstrahonorar, kan man næppe i alle tilfælde tale om bestikkelse, da han ved mange lejligheder optrådte som laugets juridiske rådgiver og hjalp mestrene, når de af en eller anden årsag kom i berøring med retsmaskineriet.

I begyndelsen var laugets kassebeholdning meget beskedent. Da Henrik Balche – den senere hofsnedker – i 1632 aflagde regnskab for sin oldermandstid, var der i kassen kun 4 dlr. 4 sk. i kontante penge, men tog man restancerne med, kom man op på en beholdning af 72 dlr. 10 sk. Af udgifterne i dette år kan nævnes, at der blev drukket for 3 mk. 4 sk. på det gamle laugshus, da laugget blev flyttet, og for 1 dlr. 1 mk. på det nye. Udgiften ved jagt på bønhaser var 1 mk. 4 sk. I alt var udgifterne 19 dlr. 2 mk. Regnskabet viser et laug af yderst beskedent omfang, hvor alle kendte alle, og det kan vel tages som et bevis på den gode ånd i laugget, at 15 mestre 1642 forærede et sølvbæger til møderne. Allerede før denne tid var man begyndt at samle til huse, og 1632 anskaffede man 2 sølvstobe til en samlet pris af 24 dlr. 1633 bekostedes en sølvstob, der efter

prisen – 2 dlr. – har været meget beskeden. Det var et tegn på, at laugets økonomiske forhold forbedrede sig, at man i 1643 anskaffede sig en velkomst af sølv, på hvilken der ifølge regnskabet blev udbetalt 131 dlr. til guldsmeden Jørgen Mortensen. Den er sikkert købt, for at man kunne byde de nye medlemmer af laug et festlig hilsen, og mestrenes velkomst er sikkert blevet brugt som alle andre pokaler i tiden. Ud fra folkevisen kan det ses, at det i middelalderen var almindeligt at byde gæster velkommen med en drik, der blev skænket i et særligt bæger, og for den her omtalte periode kan det nævnes, at der på Gessingholm i Østjylland fandtes et velkomsthorn, som gårdens foged tog vare på under svenskekrigene 1657–60⁶⁴ Dette drikkekar har haft en særlig ærværdighed ved sin ælde og gammeldags udseende. Helt op i samfundets højeste kredse brugte man velkomster. Da dronning Anna Sophie 1743 døde på Clausholm, efterlod hun sig blandt andre sager også en indvendig forgyldt velkomstpokal,⁶⁵ og fra en så sen tid som 1791 er der bevaret en velkomst af glas fra Vrejlev Kloster i Vendsyssel.⁶⁶ Det har således ikke været håndværkerne alene, der ejede disse pokaler, og det er naturligt, at snedkermestrene anskaffede sig en, da de økonomisk var kommet til kræfter. Det var ganske vist direkte mod laugsartiklernes ånd og regeringens ønske, men det viste sig her som andre steder, at en forordning ikke kan gennemføres, når den står i åbenbar modstrid med den almindelige retsbevidsthed. 1647 bekostede man et sølvbæger til laug et.

Det er vanskeligt at afgøre, hvor mange medlemmer laug et har talt på dette tidspunkt. Oldermænd Johan Holst har i 1648 nedskrevet en liste over medlemmer, der betalte tidepenge, omfattende i alt 49, af hvilke 1 var en enke. Tidepengene beløb sig til 8 sk. for hver. Det er usikkert, om denne liste omfatter alle laug ets folk, og muligvis har der været nogle passive medlemmer, der ikke er opført på listen, fordi de ikke har svaret nogen afgift.

Ikke blot i anskaffelsen af velkomsten mærkes laug ets fremgang, men efter Christian den Fjerdes død 1648 ses det af forskellige notater, at man ivrigt fulgte med i det nye kongevalg, i hvilket laug et på en beskeden måde var delagtig. Det bemærkes i protokollen, at laug et var samlet 10. april i anledning af vedtagelsen af en fuldmagt til valget, og 6. juli blev det noteret, at »vor nådigste herre prins Frederik på slotspladsen foran Børsen blev hyldet«. Således trængte selv de store begivenheder ind i laug ets protokol, men man mærker, at snedkerne står de afgørende hændelser og deres politik fjernt. Tildragelsen 6. juli beskrives kun fra tilskuerens

udvendige standpunkt, og det er vel også et stort spørgsmål, hvor meget laugets medlemmer interesserede sig for landets politik. For de fleste har arbejdet og laugets sikkert været tilstrækkeligt til at udfylde tilværelsen, og oldermandens tanker har været optaget af at holde sammen på laugets. Skønt artiklerne påbød, at den sidst indtrådte mester skulle være laugsbud, har det knebet med at få bestemmelsen overholdt, hvad der heller ikke kan vække nogen undren, da det må have bragt megen tidsspilde for den nye mester, som mere måtte være interesseret i at arbejde sig op og betrygge sin stilling end i at gå oldermanden til hånde, men da et bud ikke kunne undværes, greb man til at kræve et skriftligt tilsagn fra den nye mester om, at han ville udføre denne pligt, når der blev sendt bud efter ham. Iveren i laugets var heller ikke altid lige stor; det kunne være vanskeligt at få det samlet, og der måtte bøder til for at få medlemmerne til at møde.

Svendenes forhold til mestrene vil blive særskilt omtalt, men her må det nævnes, at selv om de havde deres egen sammenslutning, var den underordnet laugets, og det betød i visse tilfælde udgifter for mestrene. 3. marts 1645 blev svendeskiltet ophængt. Det kostede i alt 51 dlr., af hvilke mestrene betalte halvdelen, og faget samlede således mere, end interessebetsætningen mellem mestre og svende skilte. Denne modsætning kunne undertiden komme tydelig frem, som det viste sig 1642, da man på det øverste bord på laugshuset fandt følgende skrevet med kridt:

Gewalt geht vor Recht
Solchs klag ich armer Knecht.

Du solt Nicht Richten fort
Sondern Hören erst das andern Wört.

Einess Manss Red Eine halbe Red,
Man sol Sie billich hören beid.

Wer mich auss Richt, der gedenkt seiner Nicht.
Gedencht er seiner, So vergess er Meiner.

Dette tydelige tegn på misfornøjelse vakte stor opstandelse i laugets, der kaldte rimene smædeord og satte en undersøgelse i gang for at finde synderen. Først over to måneder senere blev han opdaget og straffet med en bøde på 6 rdlr. Tilsyneladende viser denne

episode svendenes afhængighed af mestrene og overgreb fra deres side, men som det vil fremgå senere af skildringen, indtog de første en stærk stilling, og versene siger intet om, at det var mestrene, der var uretfærdige. Det er lige så tænkeligt, at det er svendene, der i deres indbyrdes justits har været hårde, og at den, det er gået ud over, med eller uden grund har følt sig uretfærdigt behandlet. Da en del af bøden tilfaldt svendene, har de været part i sagen. De indtog på denne tid en god stilling. Overalt, hvor der var lejlighed til det, nævnes det, at håndværket bestod af mestre og svende, og det ser ud til, at de første har betalt omkostningerne ved driften af svendeherberget. Således nævnes det 1633, at krofaderen har fået 6 dlr. i husleje, hans kone – moder, som det kaldtes – 1 dlr., ligesom pigerne fik 3 mk. 1643 nævnes det, at krofaderen havde fået en årsløn på 6 dlr. Der var derfor mange udgifter for mestrene, men gennem fattigbøssen var der adgang til at hjælpe folk uden for laugene. 1634 fik en fordreven mester fra Stolp i Nordtyskland 6 mk., og en anden landflygtig stakkel blev understøttet med 5 mk.

Til at gemme laugets sager i blev der 1632 anskaffet et skab til 14 dlr. Der blev ikke sparet.

Som det vil ses af disse uddrag af strafbogen, bærer den delvis sit navn med urette. Den har været en almindelig protokol, i hvilken man optegnede alt, som forefaldt i laugene, uden at man lagde vægt på orden og system, og ved siden af de regnskabsmæssige notitser finder man optegnelser om de indtrædende medlemmer og deres afgifter og endelig en mængde af de bemærkninger, der har givet bogen navn, med oplysninger om de bøder, forskellige medlemmer er blevet idømt. Hvis man udelukkende holder sig til disse notitser, kunne man ved en overfladisk betragtning få det indtryk, at laugets ledelse havde sat det som sin opgave at skaffe penge ved at idømme bøder for småforseelser, men efter tidens almindelige indstilling har disciplin været et udvendigt begreb, og det har været nødvendigt at fremhæve pligten mod laugene, som kun kunne vedligeholdes med drastiske midler. Bestræbelserne for at bevare det indre selvstyre med domsret må ses på denne baggrund, og hvis ikke oldermanden og hans hjælpere gennem dette middel havde haft magt til at gennemføre det, ville værdien af laugene have været meget problematisk.

Strafbogen ender med nogle notitser fra 1649, og en direkte fortsættelse af den er ikke bevaret, men fra 1671 foreligger der atter en bog med optegnelser, der fortsætter strafbogens og har det samme indhold, selv om navnet ikke bruges. Der rejste sig i dette år et

vanskeligt problem, idet snedkerlauget på Christianshavn anmodede om at blive optaget i Københavns Snedkerlaug. Denne ansøgning kunne ikke afslås uden videre, men man synes at læse mellem linierne, at hovedstadens mestre ikke var ubetinget glade for denne forøgelse af medlemstallet, der ville skærpe konkurrencen, og svaret var hverken imødekommende eller afslående. Det er ikke let at vide, hvad snedkerne på Christianshavn har tænkt ved den meget diplomatiske form, at de godt kunne blive optagne, hvis de ville gøre, hvad artikler og privilegier krævede og andre havde gjort før dem, og i hvert fald kom der ikke noget ud af sagen på dette tidspunkt. Da Christianshavn imidlertid var blevet indlemmet i København 1674, kunne en afgørelse ikke udskydes, og det var ikke længere tilstrækkeligt at bruge svævende udtryk, men man måtte gribe fast om problemet. 10. oktbr. 1674 måtte det københavnske laug krybe til korset og optage kaldsfællerne fra Amager, idet der på denne dag blev oplæst en skrivelse fra præsident, borgmestre og råd, efter hvilken laudet var dømt til at optage christianshavnerne mod en betaling på 100 rdlr., af hvilke de to trediedele straks skulle betales og den sidste trediedel efter nærmere aftale. 2. jan. mødte Christianshavns laug op, overleverede laden og de andre sager til de københavnske mestre og betalte den fastsatte afgift til laudet, samtidig med at de lovede at udrede resten til juni termin. Bag den knappe beskrivelse af hændelsen mærker man nogen bitterhed, og man glemte ikke at fremhæve, at det skete efter øvrighedens »dom og kendelse«. Man skulle tro, at sagen hermed var endt, men man synes at have gjort modstand så længe som muligt. For 18. jan. 1676 findes i protokollen en uklar notits, der dog siger så meget, at der stadig har været noget udestående med mestrene på Amager. Muligvis har man søgt at holde de fremmede mestre på et ringere sted i salen ved møder, da det 16. jan. 1677 bemærkes, at de tre ældste mestre fra Christianshavn skulle have plads ved det mellemste bord, men da alle enkeltheder mangler, kan en afgørelse ikke træffes. Først 1679 fik episoden sin endelige afslutning, idet der på mødedagen 20. jan. blev oplæst en rådstuedom af 1. aug. 1678, efter hvilken de christianshavnske snedkere med hustruer, børn og folk skulle nyde de samme rettigheder som andre i laudet. Det blev således kun en betinget sejr for københavnerne, der ganske vist havde vist deres styrke i at trække sagen i langdrag, men det fremgår tydeligt af det hele, at laudet i København ikke havde ønsket at optage mestrene på Amager, og det var et svaghedstegn, at de måtte bøje sig. Da det kom til en styrkeprøve med øvrighe-

den, viste det sig, at laugget blev den lille, og begivenheden blev et varsel om, hvad århundredet senere skulle bringe.

Den yngre protokol viser ved en nærmere undersøgelse, at laugget ikke skiftede karakter i denne tid, om end det kan fortjenes at anføres, at tysk benyttes mindre i denne end i den ældre strafbog. Tilgangen både af mestre og svende fra Tyskland har været stor, og enkelthederne viser, at man stadig har levet på de gamle traditioner. 1679 besluttede f. eks. hele laugget, at hvis det bar fremmede lig til graven, skulle betalingen herfor samles i laden og bruges til at dække udgifterne ved ligklædet, indtil de var dækket. Desuden bestemtes det, at hvis man udeblev som ligbærer, skulle man enten skaffe en anden i stedet for eller betale en bøde på en halv rdlr. Nyindkomne medlemmer skulle betale 2 rdlr. til ligklædet. Ordningen viser, at laugets udstyr til begravelse var så righoldigt, at også folk uden for det ville benytte sig af det, og at man på denne måde har tjent en del penge, men at laugets egne medlemmer tog så let på pligten til at deltage i ligfærd, at det har været vanskeligt at holde dem til at gøre deres skyldighed.

For tilhængerne af laugsvæsenet har det altid været et væsentligt argument, at det gennem laugene var muligt at føre kontrol med mestrenes arbejde og arbejdsform. Det har man også gjort, men sikkert til ikke ringe bryderi for oldermanden. Da portneren på slottet 1679 klagede over, at en mester, der havde fået penge på hånden for at gøre et arbejde, ikke opfyldte sin pligt, undersøgte laugget sagen og indrømmede klagens rigtighed. Mesteren fik besked om at gøre arbejdet færdigt til næstkommende uge, og hvis det ikke skete, skulle han miste det og betale en bøde på 2 rdlr.

Udvalget på de seks mestre måtte også tage sig af indre stridigheder. Således mødte 1672 to mestre for dem, af hvilke den ene ved navn Gunder Gundersen blev beskyldt for at være gået den anden i arbejdet med en ligkiste, men da det ikke kunne bevises, at Gunder Gundersen havde gjort det med vidende, slap han for videre tiltale. Af disse småting var der mange, og til de store begivenheder kan det heller ikke regnes, at laugget 1672 besluttede, at ingen måtte arbejde mere end selv femte på et værksted. Skulle der komme en fremmed svend, måtte han dog få arbejde i 14 dage, og når de var gået, måtte enten den fremmede eller en anden på værkstedet have sin afsked. Man holdt således stadig på den gamle ordning, at et værksted ikke måtte vokse sig for stort. Laugget afgjorde ved denne lejlighed sagen på egen hånd, og det ser ud til, at dets optræden er mere selvstændig i denne periode. Der er nu

ikke længere tale om blot i det ydre at bøje sig for artiklernes bud om, at adgangen til at blive mester skulle være let. Mesteråret omtales ikke i artiklerne fra 1653, men blev ikke desto mindre krævet, og da Claus Langholtz i 1672 ønskede at blive mester, men ikke ville sidde mesterår, måtte han betale 100 sl. dlr. for denne begunstigeelse. Han er ikke den eneste, der mod afgift kom ind i laugget, og det er ikke utænkeligt, at modstanden mod at optage de christianshavnske mestre bl. a. bundede i, at de ikke ville svare tilstrækkeligt for at komme ind i hovedstadens laug. Optagelse i laugget var mere og mere blevet vanskeligt for ansøgerne. Hvad mesteråret angik, var der altid nogle, som af en eller anden grund ville gennemføre det, og laugget besluttede derfor 1673, at ugelønnen i denne tid skulle være 2 mk. Hvis man var i stand til det, foretrak man dog at betale sig fra det, som det skete med Lorentz Corbianus fra Altona, der 1673 gik ind på de samme betingelser som Claus Langholtz. Ifølge artiklerne af 1653 skulle den nye mester forevise sit lærebrev og vidnesbyrd om sine forhold, og da Conrad Müsslein 1673 havde stået sit år som mestersvend og ville være mester, fik han først adgang til prøven, da han havde vist sine attester, og de var blevet godkendt. Når alle disse formaliteter var overstået, stod endnu mesterstykket tilbage. Det blev bedømt af 4 mestre, og man synes også på dette punkt at være gået frem med strengthed. Da således Johan Han 1673 havde betalt sine 100 sl. dlr. for sit mesterår og skulle gøre mesterstykke, blev det ikke godkendt, og han måtte tilstå, at han havde fået hjælp fra en mester til sit arbejde. Den tjenstfærdige snedker blev idømt en bøde på 2 rdlr.

Laugets indre liv fulgte nøje afstukne baner. Optagelsen af nye medlemmer og vurderingen af deres kvalifikationer er sammen med bilæggelsen af små stridigheder det væsentlige indhold af protokollen, og det er kun sjældent, at andet nævnes. Pligten at følge kaldsfæller til jorden var stadig til debat, og 1675 vedtog hele laugget, at når nogen laugsmester eller hans hustru afgik ved døden, skulle hele laugget – såvel de som bar kisten som medlemmerne af følget – møde med lange kapper, men ikke nyde nogen godtgørelse herfor i øl eller betaling, og i modsat tilfælde straffes efter artiklerne. Man har vel lov til at gå ud fra, at selv om laugget ikke betalte for at møde op, har den afdødes efterladte sørget for, at ingen, der deltog i begravelsen, er gået tørmundet fra sørgehuset. 1680 vedtog man, at man ikke ville indlade sig på at bære folk uden for laugget til graven, og at hver mester til ligklædet skulle betale 1 rdlr.

Forholdet mellem mestrene var præget af strid. Som regel var

årsagen den, at man tog arbejdet fra hverandre, men notitserne er som oftest så kortfattede, at de nærmere enkeltheder ved sagerne er ukendte; kun enkelte gange gives nærmere oplysninger. Det fortælles, at en borger afgik ved døden, og at Conråd Müsslein fik bestilling på en dobbelt kiste til 14 rdlr. Da han havde fået den i arbejde, var hans laugsbroder Borchardt Geisler gået til den afdødes fader og havde tilbudt at levere den samme kiste for 11 rdlr. Conrad Müsslein fik derfor besked om, at hvis han ikke kunne levere kisten til samme pris, skulle han ikke ulejlige sig, og han måtte gå ind på det for ikke at tabe de penge, han havde sat i træet til kisten. Det er forståeligt, at han klagede til laugets over denne behandling, men desværre meldes der ikke noget om, hvilket udfald sagen fik. Episoden viser, at sammenholdet i laugets medlemmer altid var så godt, som det burde være, og når der var noget i vejen, gik det altid ud over oldermændene. 1676 måtte han således kalde to medlemmer op til sig og meddele, at han af nogle borgere og andre håndværkere havde fået at vide, at de ved drikkebordet havde udtalt sig lidet ærbødigt om ham. Deres navne var Hermann Bømke og Peder Christensen. Oldermændene opfordrede dem til at komme frem med deres beskyldninger i hele laugets nærværelse, men anklagen blev pure afvist med det svar, at hvis oldermændene havde noget på dem at sige, måtte han lovlig bevise det. Således løb hele denne sag ud i sandet, uden at der blev truffet nogen afgørelse, men begivenheder af denne slags har ikke bidraget til at styrke det gode forhold mellem laugets medlemmer. Ikke blot mellem mestrene indbyrdes var der uenighed, men også svendene kunne sætte oldermændene grå hår i hovedet. 1674 måtte en svend ved navn Alexander betale en bøde på 4 rdlr., fordi han havde anklaget sin mester Cort Geisler, men den sidste synes heller ikke at have haft rent mel i posen, da han lige efter måtte betale en bøde på 1 rdlr., fordi han havde givet en svend arbejde, skønt han hørte til en anden mester. Når man gennemlæser protokollen, giver den ikke noget ubetinget tiltalende billede af tidens snedkere, men det må for retfærdighedens skyld indrømmes, at protokollen fortrinsvis omtaler de uheldige sider af livet i laugets, og at billedet derfor bliver noget fortegnet. Som altid i de officielle kilder er det skyggesiderne, der omtales mest, og man kan med god grund regne med, at det stilfærdige arbejde og gode sammenhold har været større, end kilderne viser det.

Det er kun sjældent, at protokollen indeholder oplysninger om forholdet til andre snedkerlaug. Det kan anføres, at en kuhschlüssel,

d. v. s. en ubehøvlet svend, der havde lært hos Niels Jensen i Køge, i 1677 fremsatte ønske om at blive behøvlet. Lauget besluttede imidlertid, at det ikke kunne finde sted, før hans læremester med de andre mestre fra Køge indfandt sig »eftersom dem vel er bevist, hvad den og os imellem anno 1663 er passeret«. Hvad der skete dette år, vides ikke, men laugets holdning medførte, at en deputation fra nabobyen indfandt sig, og at der blev sluttet forlig mellem de to organisationer.

Selv efter tabet af de skånske provinser møder man mestre fra landskaberne øst for Sundet, der ønsker sig optaget i lauget. Eksempelvis kan nævnes, at en mester fra Landskrona i 1679 fremstillede sig med anmodning om at blive medlem og lovede at svare 50 sl.dlr. herfor. Han blev optaget på den betingelse, at da han havde mistet sine ejendele ved en ulykkelig ildebrand, måtte han udlære de to drenge, han havde haft med fra Landskrona, når de var blevet indtegnet i laugsbogen, men derefter måtte han kun have 1 dreng i lære ad gangen. Hvis han eller hans hustru døde, skulle de følges til graven på samme måde som alle andre medlemmer.

Med svendene var der stedse bryderier. Det var ikke tomme ord, at lauget havde domsret over dem, men i de allerfleste tilfælde var det kun bagateller, der stredes om, og tidens afstand har gjort dem endnu mindre. Som et eksempel kan anføres en forholdsvis fyldigt refereret begivenhed. 1679 fremstod svenden Hans Frederik for lauget og klagede over, at han var blevet overfaldet af to andre, Benjamin og Nicolaj, i et værtshus i Snaregade ikke blot med hug og slag, men med dragne knive, og hvis værten ikke havde skjult ham på et kammer, ville han være omkommet. Han førte vidner, der bekræftede hans fremstilling, idet det ene dog ikke kunne erindre noget om de løftede knive. Man besluttede denne gang at overdrage hele sagen til øvrigheden, formodentlig fordi den forekom så alvorlig, at den ikke kunne sones med de sædvanlige bøder. Efter en langt strengere målestok blev de to svende hos Lorentz Corbianus dømt det følgende år, »fordi de havde foragtet deres mesters kost« idet hver skulle betale en bøde på 4 rdlr., og det er i det hele taget ikke altid let at se de regler, efter hvilke man udmålte straffen. Samme år klagede mester Jørgen Barkmann over sin svend Benjamin Skultz, fordi han gik ud af hans hus 4 eller 8 dage ad gangen, når det passede ham og kun arbejdede 3-4 timer. Svenden måtte indrømme klagens rigtighed, men de seks mænd eftergav ham straffen, fordi han var syg. Hans svaghed må dog

have været af en ejendommelig natur, da det samme dag blev opklaret, at han var rask nok til at arbejde, når han ville og tjene sin ugeløn på 3 ½ mk.

1681 fik laug^{et} en henvendelse fra en mester i Svaneke på Bornholm, der ønskede at få en læredreng indtegnet ved laug^{et}, så han efter læretidens udløb kunne behøves. Ønsket blev imødekommet mod en kendelse på 24 rdlr. Til gengæld måtte mesteren love, at han ikke ville gøre noget til skade for laug^{ets} gode omdømme og han fik ret til at antage svende fra hovedstaden. På Bornholm har der aldrig været noget laug, og det var derfor, mesteren ville være medlem af Københavns Snedkerlaug, selv om det var dyrt.

I denne periode nævnes bisidderen sjældent i protokollen, hvoraf dog ikke kan sluttes, at hans indflydelse har været ringe, thi 1678 fortæller en kort notits, at hele laug^{et} har bevilget magistratens tilsynsmand en »diskretion« på 24 rdlr., så hans position har stadig været så betydningsfuld, at det kunne betale sig at holde ham gunstigt stemt.

Om laug^{ets} almindelige tilstand vidner en liste over dets inventar, affattet 1674 af fire dertil udvalgte mestre. Der nævnes ved denne lejlighed: 1 forgyldt sølvpokal, 15 sølvbægre, 1 stor skænkekande af tin, 2 små skænkekander, 1 tinflaske, 1 tinpote, 1 saltsirken og en anden gammel, 1 ny kobberhane, 2 messinglysestager til ligfærd, 2 hele vokslys, 2 halve vokslys, 1 liglagen og forskellige andre ligtæpper samt 16 gamle og nye læderspande. Den forgyldte sølvpokal er sikkert den samme som den velkomst, der blev anskaffet 1643, og de øvrige sager må være kommet til i den følgende tid. Protokollen fra 1671, der går til 1681, indeholder intet om drikkevarer, og skulle man udelukkende holde sig til den, kunne man tro, at omgangsformen havde antaget et mere beskedent præg end tidligere. Mod denne opfattelse vidner den her omtalte liste over laug^{ets} bordtøj, som ikke er blevet anskaffet til pynt. Protokollen beretter kun om det rutinemæssige, men dens hverdagsbegivenheder bidrager til at vise, hvorledes livet formede sig.

Sluttelig kan det nævnes, at faget synes at have skiftet karakter i denne periode. Billedhuggerne fik 1661 nogle privilegier, der ganske vist ikke gav dem laugsret, men dog udstyrede dem med rettigheder, der ikke i meget adskilte dem fra de laugsorganiserede fag. Som Oluf Nielsen har gjort opmærksom på, omfattede billedhuggerne dengang ikke blot faget, som det nu kendes, men også håndværkere, der arbejdede i træ.⁶⁷ Udskillelsen af billedhuggerne viser, at snedkerfaget på denne tid begyndte at indskrænke sig

til kun at omfatte det arbejde, der også i vore dage regnes for snedkernes eget. Københavns Snedkerlaug erklærede ca. 1650 på en forespørgsel fra Helsingør, at billedhuggerne betragtedes som frimestre, der kunne få læredrenge ind- og udskrevne i laugget, men ikke blev tilsagt til ligfølge og ikke havde andel i laugets inventar.⁶⁸ Denne oplysning tyder ligeledes på, at billedskærerne ikke længere er blevet regnet med til det fag, de engang havde været med til selv at skabe.

ZÜNFTEN

I de foregående afsnit har det undertiden været nødvendigt at berøre nogle udslag af zünften uden at komme nærmere ind på dens væsen og indflydelse. For Københavns Snedkerlaug har den haft en indgribende betydning. Der er skrevet meget om denne side af håndværkets liv, uden at det altsammen har været præget af klarhed, og det er derfor nødvendigt først at søge en bestemmelse af zünften. Navnet viser, at bevægelsen stammede fra Tyskland, og den søgte at samle alle laug, særlig svendelaugene i faget, til en fælles optræden, og zünften er betegnelsen for den her i landet ret løse forbindelse. Fællesskabet søgte man at gennemføre ved at vedligeholde ensartede skikke i alle laug. Disse skikke kaldes »håndværksbrug og gewohnheit«, som snedkermestrenes skrå fra 1653 udtrykker det, når den taler om svendenes ret til at tage tjeneste, og det er karakteristisk for zünften, at den først og fremmest søger at gavne svendene og kun i anden række mestrene, som må bøje sig for svendenes ønsker. Som et eksempel kan nævnes snedkeren i Svaneke, der indtrådte i laugget i København, fordi han kun på denne måde kunne få sine læredrenge anerkendt af zünften. Hos snedkerne greb zünften ind i næsten alle forhold. Den indførte en svendeindvielse, som under navn af behøvling blev kendt langt ud over fagets og håndværkets snævre kreds, og gav en række stramme regler for svendes og mestres optræden og indbyrdes forhold. Muligvis vandt behøvlingen så stor popularitet hos snedkerne, fordi man ikke kendte til en svendeprove, og den derfor var velegnet til at sætte skel mellem svende og drenge, hvad der kunne være til gavn for de første, men endnu er mange enkeltheder i snedkernes zünft lidet tilfredsstillende kendt. Således synes man i snedkerlauget i Helsingør at have skelnet mellem gebrauch og gewohnheit, af hvilke det sidste var det mest fuldkomne, men denne sondring har

næppe været til stede i København eller har i hvert fald ikke givet sig udtryk i kilderne og vil derfor ikke blive omtalt her.

Med zünften har man forbundet megen romantik, om med rette er et stort spørgsmål. Som tidligere anført må man regne med, at der omkring 1600, da zünften begyndte at trænge ind i Danmark, har været mangel på dygtige svende, og man kan med adskillig ret opfatte zünften som en række skikke, svendene har indført for at hævde sig og skaffe sig bedre kår. Den var til gavn for dem ved at gøre dem mere selvstændige over for mestrene, mod hvis magt den var rettet, men efterhånden trængte den også ind i mestrenes rækker. De havde alle været svende og var i denne periode af deres liv blevet påvirket af dens opfattelse. Således blev zünften et middel, hvormed faget som helhed opretholdt sin position, men i begyndelsen har mestrene sikkert ikke set med blide øjne på den nye skik, der krævede indrømmelser fra dem, og man er vist berettiget til at opfatte sagen under det synspunkt, at mestrene under Christian den Fjerde både blev angrebet af staten og af svendene, og først omkring 1650 var udviklingen standset, så mestrene kunne overskue, hvad de havde vundet og tabt til de to parter. Artiklerne fra 1653 viser forholdet mellem mestrene og staten, og året efter blev der givet en svendeskrå, der kan betragtes som en overenskomst mellem mestre og svende, afsluttet uden øvrighedens mellemkomst.

Den omfatter 27 enkelte artikler. I spidsen står en bestemmelse om, at en svend, enten han er snedker eller billedskærer, ved sin ankomst til byen skal lade omskikke efter arbejde på herberget. Omskikke er zünftens tekniske udtryk for at søge arbejde, idet man begyndte hos den ældste mester og endte hos den yngste. Denne ordning i lauget nævnes allerede i strafbogen 1632, da der også tales om begærvalg, der ligeledes kendes i artiklerne fra 1653, efter hvilken ordning svenden kunne søge arbejde hos den mester, han ville. Svendeherberget er en særlig zünftig foreteelse og gav svendene lejlighed til at holde møder uden synderlig kontrol. Forinden der blev søgt om arbejde, skulle svenden forhøres, om han tilhørte zünften. Man skulle have rede på, om han tilhørte håndværket, hvor han sidst havde arbejdet, hvor han havde lært faget, og hvad hans læremester hed. Havde den fremmede svend lært mindre end 3 år, måtte han ikke arbejde længere end 2 uger. Hvis han ikke var behøvet, måtte han underkaste sig denne skik og herfor give 9 mk., af hvilke de 5 tilfaldt mestrenes lade og resten svendenes.

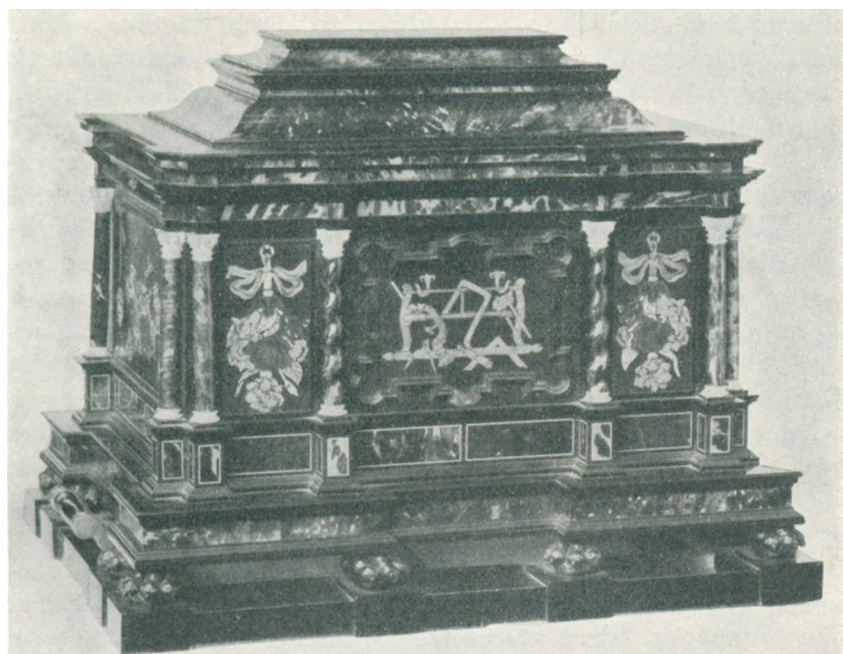
Fik han arbejde, skulle han give den svend, der havde forhørt om arbejde for ham, 4 sk. »at fordrikke«, men hvis der ikke var

arbejde at få, skulle han selv have samme beløb. Havde en svend fået 14 dages arbejde, måtte han ikke rejse bort, før tiden var udløbet, og hvis mesteren afskedigede ham uden gyldig grund, havde han ret til at få løn for 14 dage.

Når svendene holdt deres sammenkomst, skulle alle være til stede ved begyndelsen, og fraværelse uden gyldig årsag blev straffet med en bøde på en ugeløn. Den fremmede svend skulle i sit første møde betale 2 sk. og 2 sk. til skiltet foruden 2 sk. i indskrivningspenge og 2 sk. til drikkekanderne og 4 sk. til at drikke op. Der måtte kun drikkes på herberget, og senest når klokken var halvgåen fem om eftermiddagen, skulle samlingen afsluttes. Gennem afgifterne til drikkekanderne søgte svendene at samle sig et tilsvarende inventar som mestrene, og i 1697 opregnes det i svendeprotokollen 1681–1704 som bestående af en sølvvelkomst med 19 skilte, der blev gemt hos oldermanden. Antallet af skilte vekslede stadig, og en tilfældig notits fra 1649 meddeler, at der dengang fandtes 56 skilte. I svendeladen gemtes fremdeles to småfaner af sølv og en sølvske. Af tin ejede svendene 5 store skænkekander, af hvilke den ene havde kobberhane, og 37 små drikkekander, en lågskål og et bæger. Desuden havde de en fattigbøsse, 2 sorte liglagner, det ene med, det andet uden frynser. Et ejendommeligt inventar var et sengested af fyr med tilbehør af puder og dyner – enten til de fremmede svende, der skulle overnatte eller til syge svende – lettere at forklare er tilstedeværelsen af et skab til at gemme tintøjet i. Desuden nævnes en kiste til at gemme værktøjet i; der er her tale om redskaberne til behøvlingen, og endelig nævnes udhængskiltet, af hvilket halvdelen tilhørte mestrene.

Artiklerne fra 1654 bestemmer fremdeles, at den skilling, der hver fjerde uge af hver gives til laden, skal bruges til underhold i tilfælde af sygdom, og at udgifterne herved skal tilbagebetales, når svenden bliver rask. Drager han bort uden at betale, skal man forsøge at få pengene fra ham på det nye arbejdssted, men hvis han dør, skal det undersøges, om hans bo kan udrede pengene. Det sidste har vist mange gange kun været et fromt ønske, da svendene ikke var indstillet på at samle denne verdens gods, men undertiden blev der lidt penge tilovers. Protokollen 1681–1704 fortæller om en svend, der døde 1684, at hans bo i alt ejede 48 rdlr. 12 sk., og udgifterne ved hans sygdom, død og begravelse var i alt 36 rdlr. 2 mk. 8 sk. Af udgifterne til begravelsen kan nævnes, at kisten kostede 5 rdlr. og dens beslag 5 rdlr. 3 mk., præsten fik 1 rdlr. 2 mk., kantoren og skolens sang beløb sig til 1 rdlr. 5 mk., gravstedet kostede 4 rdlr.,

De københavnske snedkersvendens lade fra 1679, af ibenholt med skildpaddefinering og intarsia. Tilhører Nationalmuseet.

gravningen af graven 2 rdlr. og sorte kapper 6 rdlr. Det har efter tidens forhold været en meget beskeden begravelse, og endda ses det, at en anden svend blev stød til jorden for kun 14 rdlr. 3 mk. 4 sk., men han synes heller ikke at have efterladt sig andet end sine klæder, der på en auktion indbragte 8 rdlr., så svendekassen måtte skyde resten til.

Ifølge artiklerne af 1654 måtte svendene ikke holde nogen zünftig sammenkomst, uden at 2 mestre var til stede. Svendene skulle have en lade med to nøgler, af hvilke den ene skulle være i oldermændens værge og den anden hos den ældste af svendene. Laden betragtedes sammen med velkomsten som laugets største klenodie. Fra de københavnske snedkersvende er der bevaret et pragtstykke af snedkerkunst med skildpaddefinering og indlagt arbejde. Den skal være fra 1679 og gemmes nu i Nationalmuseet. Der er på den ofret al den kunstfærdighed, datidens snedkere var i besiddelse af, men det havde sin årsag, da den dannede midtpunktet ved de zünftige sammenkomster. Når den blev sat på bordet og åbnet, blev enhver forseelse såvel

mod zünftens regler som mod almindelig god omgangstone straffet strengere end ellers. Herom bestemmer artiklerne fra 1654, at når laden bliver sat på bordet, skulle man afkræve svendene alle skarpe våben, og hvis nogen beholdt sit væрге på sig, havde han forbrudt en ugeløn. Det var dengang almindeligt, at alle gik med kårde, der let blev trukket under de utallige klammerier, og det var sikkert med god grund, at artiklerne i deres slutning forbød dueller mellem svendene. Den udfordrende part blev truet med en straf på 2 rdlr., den udfordrede på 1 rdlr., det halve til mestrene og det halve til svendene.

Det hørte til zünftens første krav, at den faglige ære skulle overholdes, og ingen svend kunne optages, hvis han havde drevet bønhaseri eller arbejdet hos nogen »uærlig« mester, før han havde ladet sig afstraffe. Også denne bøde blev delt ligeligt mellem mestre og svende; de første måtte godkende denne regel, som kunne være besværlig nok for dem, da svendene krævede, at mestrene skulle følge zünftens regler og kun godkendes, hvis de i deres svendetid havde fulgt håndværksskikken med behøvling og andre ceremonier. Der er næppe grund til at tvivle på, at alle de københavnske mestre kunne opfylde disse forlangender, men for mestrene i de små byer kunne det være vanskeligt, og zünften skabte på denne måde et kunstigt modsætningsforhold mellem behøvede og ubehøvede mestre.

Under den zünftige sammenkomst blev der holdt ret mellem svendene indbyrdes, og artiklerne fastsatte som en almindelig regel, at hvis en svend på forespørgsel erklærede, at han ikke havde noget at klage på over en anden og fortav hans brøde, skulle han ifalde samme straf som den skyldige, når det blev opklaret.

De uundgåelige fire frimandage om året blev tilstået svendene, men det har vist mere været i teorien, da det er tydeligt, at de ikke har nøjedes hermed. Den efterfølgende paragraf viser, hvorledes det har været, idet den forbyder, at en svend på egen hånd tager sig en frimandag til skade for mesteren og hans kunde. Hvis nogen gjorde det, skulle han til straf betale 1 mk. for hver dag, halvt til svendeladen og halvt til de fattige, og hvis en svend blev uenig med sin mester, måtte han ikke af den grund nedlægge arbejdet og overtale de andre svende til at følge ham, men skulle klage til oldermændene, og kunne han ikke skabe forlig, skulle sagen henskydes til hele laugets afgørelse. Nyttede dette heller ikke, skulle bisidderen forsøge at stille striden, og endelig havde byens øvrighed det afgørende ord. I denne omstændelige fremgangsmåde, hvormed man søgte at standse hvert forsøg på arbejdsnedlæggelse, skinner

frygten for svendenes overmagt igennem, og den kommer klart frem i en bemærkning om, at den mester, der skjulte, at hans svende tog sig flere fridage end bestemt, skulle straffes med en bøde til mestrenes lade på 1 dlr., en bestemmelse, der må være kommet ind, fordi det ofte er indtruffet, og den taler ikke til gunst for mestrenes magt.

Også andre enkeltheder fastslog, at svendens stilling var så uafhængig som aldrig før. Når en svend ville rejse fra byen, skulle han sige op otte dage forinden, og ville han til en anden mester i København, skulle han sige det 14 dage forud. Denne ret til at søge arbejde var dog begrænset, idet han kun måtte søge tre gange, fjerde gang kostede det ham en ugeløn til lige deling mellem mestrenes og svendenes lade, og ville han fjerde gang omskikke om arbejde, skulle han i det mindste have stået 14 dage i arbejde hos en ærlig mester. Baggrunden for denne bestemmelse var mestrenes vanskelighed ved at holde på deres folk, der hurtigt kunne gå andre steder hen, fordi der var arbejde nok for dem. Artiklerne fastsætter en ensartet ugeløn for alle svende, og kun hvis en svend ikke kunne fortjene den sædvanlige ugeløn, kunne der træffes aftale om en mindre i forhold til svendens arbejdskraft.

Hvis man vil vurdere artiklerne fra 1654 som en helhed, betyder de afgjort et tilbageskridt for mestrene. Det er dem, der må gøre indrømmelser, medens svendene står stærkt, og det er ganske utvivlsomt zünften, som har hjulpet dem til det. Ved sin opståen har zünften muligvis haft forbindelse med ældgamle skikke og forestillinger, for optagelsesceremoniernes vedkommende i den indvielse til manddommen og dens gerning, der også kendes fra primitive folkeslag, men ved zünftens komme til Danmark må alt dette betragtes som forlængst tilbagelagte skridt, og zünften synes at have været et meget nyttigt middel til at rejse og gennemføre praktiske krav. Foruden dette kom den også på nogle punkter til at virke for en forbedret stilling af faget som helhed, men også dette var til gavn for svendene.

Zünften omfattede alle eller så godt som alle håndværk, og adskillige af dens regler var fælles for flere fag, men ved siden heraf havde hvert håndværk sine særlige skikke, og i denne sammenhæng må behøvlingen omtales. I København kan den føres tilbage til ca. 1630, men er muligvis ældre, og den har indtaget en central stilling i laugets tilværelse. I striden mellem Københavns og Christianshavns laug ser det ud til, at den var et af de afgørende punkter, og at Københavns Snedkerlaug ikke ville give den fra sig, da det

som omtalt blev bestemt, at den skulle ske i hovedstaden, men i nærværelse af mestrene fra Amager, og oplysningerne fra provinsen viser tydeligt, at det var behøvlingen, der satte skel mellem de regelrette laug og de almindeligt ringeagtede, uanset om de sidste havde nok så mange privilegier fra øvrigheden bag sig.

Om selve behøvlingen kan der gives følgende almindelige oplysninger. Selve uddannelsen af læredrengen var mestrenes sag, og når han havde udstået sin læretid, blev han udskrevet under forudsætning af, at han havde tilegnet sig den tilstrækkelige færdighed. Zünften forandrede intet i dette, men den udlærte var alligevel ikke svend, før han havde gennemgået behøvlingen og var blevet anerkendt af svendelaug. Den ubehøvlede svend bar navnet kuh-schlüssel, og som det første skridt for at blive anerkendt skulle han med håret udslette en kridttegning på gulvet, den såkaldte kuh-schwantz, hvad han dog undertiden kunne slippe for mod en afgift. Derefter fulgte behøvlingen under ledelse af en præst, en klokke og to faddere, valgte blandt svendene. »Præsten« holdt en prædiken med omtale af de forskellige stilarter, svenden skulle kende, og om ansøgeren og svendevandringen. Derpå blev den unge svend lagt på en »høvlebænk« og »tildannet« med forskelligt af fagets værktøj, som var udført hertil, alt under hårde knubs eller mere lempeligt, efter som humøret var hos de gamle svende, og den udlærtes opførsel havde været i hans læretid, og det afsluttedes med et par ørefigen, der tildeltes med den bemærkning, at denne behandling skulle han fremtidig ikke tåle. Den udlærte var nu endelig svend. Efter behøvlingen blev han indført i svendenes forsamling, hvori han blev optaget ved at få overrakt velkomsten, som han skulle uddrikke, og han blev undervist i alle de formelagtige vendinger, han skulle bruge på vandringen, når han kom på et fremmed værksted, deltog i svendenes møder m. m. De forskellige beretninger om behøvlingen kan i enkeltheder afvige fra hverandre, men hovedpunkterne ligger fast, og det kan ses, at svendene søger at lægge så stor afstand som muligt mellem sig og læredrengene.⁶⁹

Svendelauget efterlignede på mange områder mestrene og søgte at hævde sin ligeberettigelse. Nedenfor gives nogle enkeltheder fra dets foreningsliv ud fra protokollen 1681–1704, på hvilken tid man endnu havde bevaret de gamle traditioner.

Herbergsskiltet var genstand både for mestrenes og svendenes omhu og blev 1681 underkastet en større reparation til en bekostning af 26 dlr. 2 mk. 8 sk., der deltes mellem mestre og svende med halvdelen til hver. Skiltets ophængning blev fejret på behørig vis

med en tønde øl til 4 sl.dlr. og vin for 1 dlr. Ved samme lejlighed tales der om endnu et skilt, der blev gjort i stand for 8 lyb. sk., uden at det oplyses, om det var et stueskilt, hvad der vel er mest sandsynligt, eller et andet.

Antallet af svende på denne tid kan skifte lidt, men har i reglen været 60–70, hvis tidepenge det undertiden kunne være vanskeligt at få indkrævet, og restancer forekommer hyppigt. Om svendenes herkomst orienteres man ved en liste over dem, der deltog i umfragen 20. april 1696 (det højtidelige møde, i hvilket laugets sager blev ordnet). I alt deltog 76 svende i mødet og næsten halvdelen af dem, mindst 35, har været fra Tyskland. Lægges hertil 4 svende, for hvilke Holsten opgives som hjemsted, vil det ses, at det tyske element har været det overvejende. Fra København var der kun 13, fra provinsen (hvortil her er regnet Sønderjylland) 3, af hvilke den ene var fra Fyn. Derimod var ikke mindre end 10 svenske svende til stede foruden 1 svend fra Riga og 1 fra Reval. 2 var fra Schweiz, om 7 kan herkomsten ikke nærmere oplyses. Det må antages, at denne sammensætning har været den almindelige i sidste del af 17. århundrede, selv om forholdet mellem nationaliteterne kan have vekslet noget, da svendene har været et flygtigt folkefærd, der let brød op og gav sig på vandring. Det relativt store antal af svenske svende har formodentlig sin årsag i, at København var en af de faste stationer på deres vandring ud i verden, og det er ejendommeligt, at man ikke møder nogle norske svende, hvis man da ikke skal søge forklaringen herpå i, at de er taget over Jylland. Endnu på denne tid synes kontakten mellem København og provinsbyernes laug kun at have været ubetydelig, og hovedstadens svendelaug lader til at have været en organisation, der var helt knyttet til Tyskland. Af svendene herfra var de nordtyske de talrigste. Man får indtrykket af, at den danske snedkerzunft har knyttet sig til en kreds, der havde sit centrum i Østersølandenes vestlige del; det bestyrkes af andre erfaringer, og det gælder også for det 18. århundrede. Stort længere end til Tyskland har de danske svendes vandringer sikkert heller ikke strakt sig i denne periode, og først i forrige århundrede begyndte de store rejser, som førte de danske håndværkere hele Europa rundt og endog bragte enkelte uden for verdensdelens grænser.

Svendelaugene blev på denne tid ledet af to ørtengesellen, af hvilke 1 afgik hvert år. Selve navnet er tysk, men arbejdet svarede til den svenske, der forhen kaldtes skaffer.

Foruden den kraftige fremhæven af svendenes interesser havde

zünften også det almindelige sammenhold inden for faget på sit program. Man var optaget af at styrke håndværkets stilling, hvad der kom alle til gode, og svendene understøttede ikke blot deres egne kammerater, men hjalp undertiden også fattige mestre. Det var en selvfølgelig sag, at man 1687 betalte 2 rdlr. for at få svenden Hans Frandsen ud af slutteriet, selv om beløbet kun blev betragtet som et lån, fordi der faldt en plet over hele svendestanden, hvis en af dens medlemmer kom i gældsfængsel, men man var lige så hjælpsom, når det drejede sig om mestre. 1696 gav man en mester fra Segeberg i Holsten 1 rdlr., da han var kommet i nød ved ildebrand. 1693 fik en anden, som var fordrevet fra Heidelberg, 3 rdlr. Dette gensidige sammenhold viser det smukkeste i zünftens væsen, og det blev aldrig glemt. Bag de mange, i nutidens øjne besynderlige ceremonier lå denne tanke skjult, og når zünftens regnskab skal gøres op, vil meget af dens tilsyneladende hårdhed blive tilgivet. Den krævede disciplin af alle i faget for at kunne være til hjælp for alle.

ARTIKLERNE AF 1682 OG DE EFTERFØLGENDE BEGIVENHEDER

Ved slutningen af det 17. århundrede var snedkerlauget nået frem til en gunstig stilling. Såvel mestre som svende havde nået det meste af det, de havde stræbt efter, og forholdet til stadens øvrighed var godt. Enevældens indførelse havde foreløbig ikke bragt nogen ændring for faget, og hvis udviklingen var fortsat efter samme linie, ville lauget have opnået endnu større fordele. Således gik det imidlertid ikke. For enevælden var det en naturlig tankegang, at alle dele af samfundet var underkastet dens magt, og den var som allerede berørt højst utilfreds med den uafhængighed, laugene havde kæmpet sig frem til, ligesom det heller ikke passede den, at den lokale øvrighed var bestemmende over laugene. Men den arbejdede langsomt, og først 1681 greb den ind, til gengæld også med stor kraft. 23. dec. udkom et åbent brev, som i sin indledning gjorde opmærksom på, at laugene havde fjernet sig fra det grundlag, der var givet i forordningerne 1613, 1621 og 1622, og at adskilligt havde »indsneget« sig ved laugene i København med påfund, der forårsagede stor ødselhed og unyttig omkostning. Som følge af alle disse uheldige forhold skulle alle laugsartikler og skræer være ophævet, og det samme gjaldt de selvgjorte vedtægter, der hidtil var

blevet fulgt. Forordningen stillede nye artikler i udsigt, og hvad den tog med den ene hånd, gav den med den anden, idet den tillod forskellige fag at benytte de hidtil gældende artikler, for så vidt de ikke stred mod den nye forordning. Mellem disse fag var også snedkernes. Som nye retningslinier blev det angivet, at en ny mester kun skulle svare en ubetydelig afgift ved sin indtræden. Til laugshuset eller til husleje, til oldermanden, til rådstuetjeneren og de fattige skulle der betales en beskeden sum, og for at blive svend måtte der overhovedet ikke kræves nogen afgift. Det falder godt sammen hermed, at fødselsbreve blev erklæret for unødvendige, og mesterstykket blev indskrænket til, at den nye mester i overværelse af magistraten, oldermanden og de fire ældste mestre skulle vise, at han kunne sit håndværk. Fremmede mestre, der ville nedsætte sig, skulle ikke gøre nogen prøve, når de kunne vise, at de var mestre, og de særlige vandreår blev afskaffet.

Svendens frimandag blev forbudt, mestrene måtte ikke have nogen sammenkomst uden magistratens tilladelse, og den faste bisidder for hvert laug blev afskaffet. For fremtiden skulle snart en, snart en anden tilsiges til at føre kontrol med laugets møder, åbenbart for at undgå, at bisidderen følte sig som laugets repræsentant og talsmand over for øvrigheden.

Svendene måtte ikke have nogen kro. Når de fremmede svende kom til byen, skulle de anmelde deres logi til oldermanden, for at han kunne skaffe dem en mester, og de måtte arbejde hos den, de selv ønskede. Således søgte man at få den zünftige omskikken forkastet. Ligeledes måtte hver mester have lige så mange svende i arbejde, som han ønskede det, og han skulle i det mindste have en dreng i lære, som var født i monarkiet. Ved denne sidste bestemmelse søgte man at skabe en større hjemlig arbejderstand, så man ikke var afhængig af den fremmede arbejdskraft.

For at gøre pligten til ligfølge så lidet byrdefuld som muligt bestemte forordningen, at kun de, der skulle bære liget, var pligtige til at møde, og at denne tjeneste skulle gå på omgang i lauget. Til fordel for håndværkets kunder var et afsnit om, at mestrene ikke efter fælles aftale måtte sætte en pris på deres varer, og at en kunde havde ret til at søge en anden mester, hvis han var utilfreds med arbejdet.

Dette var de vilkår, som snedkerlauget skulle arbejde under i den kommende tid. Trods alle de smukke falbelader, hvori forordningens indledning var indpakket, var det et tydeligt forsøg på at føre tilstanden tilbage til den periode, da Christian den Fjerdes magt over håndværket var størst, og det kunne ikke berolige meget, at for-

ordningen lovede, at laugene skulle vedblive at bestå, da de kun ville være tomme skaller uden indhold, hvis regeringens påbud skulle følges efter sin ordlyd.

Forordningen suppleredes året efter med en anden om håndværks-svende og -drenge, der i sine enkeltheder var lige så vidtgående og åbenbart havde til hensigt at slå zünften ud. Den udkom 6. maj. Som en almindelig karakteristik af indholdet kan det fremhæves, at man søgte at skærpe mestrenes magt over svendene uden dog at glemme statens magt over mestrene. Svende og læredrenge måtte ikke forsømme deres arbejde og skulle straffes med tabet af den dobbelte løn for den tid, de forsømte, svenden måtte ikke forlade sin mester i utide, og hvad kosten angik, skulle man være tilfreds med den, man fik, ligesom man heller ikke på herberget måtte lave et særligt traktement ved en svends ankomst eller bortrejse. Hus-tugten blev strengt indskærpet. Man skulle være i sin mesters hus inden kl. 21 om vinteren og kl. 22 om sommeren. Alt bønhaseri blev forbudt, og der måtte ikke kræves særlig betaling af kunden i form af drikkepenge el. lign.

Ved opsigelse skulle svenden forsynes med et skriftligt vidnesbyrd om sit forhold, og en mestersvend, der passede en enkes værksted, skulle aflægge prøve på sin færdighed, men blev til gengæld fri for videre besvær, når han ville være mester. Den gamle bestemmelse, at mestrene ikke måtte lokke folk fra hverandre, blev gentaget, og man søgte at bringe læreforholdet under faste rammer ved at kræve en skriftlig kontrakt, der skulle indtegnes i en dertil anskaffet protokol. Læredrengen måtte ikke betale mere end 1 sl.dlr. for indskrivningen som svend, og der måtte ikke holdes noget gæstebud i den anledning. Man måtte ikke forholde ham hans lærebrev. Om det lige til 1702 eksisterende vordnedskab erindres man ved en bestemmelse om, at vordnede ikke måtte antages til læredrenge uden herskabets tilladelse. Over for alle disse påbud virker det meget spagfærdigt, at mesteren fik tilhold om at give læredrengen en god undervisning i faget og at behandle deres folk godt, og hele forordningen afsluttes med en bestemmelse om, at alle svendeskråer uden undtagelse skulle være ophævede.

Begge de her nævnte forordninger beskæftiger sig med håndværket i almindelighed uden at komme ind på enkeltheder, men man må gå ud fra, at snedkernes zünftige skikke hermed var afskaffede, da deres fortsatte brug ganske ville stride mod de regler, regeringen søgte at ordne håndværket efter. Det var hensigten at give hvert fag sine egne artikler, og 4. nov. 1682 fik Københavns Snedkerlaug

sine nye artikler sammen med adskillige andre fag. De blev med senere ændringer og tilføjelser gyldige, så længe laugene var til i deres gamle form. I modsætning til forhen skulle disse artikler være gældende for alle snedkerlaug i Danmark, idet magistraternes gamle ret til at tildele laugsret blev afskaffet. De lokale øvrigheder vedblev dog i nogen tid med at give et håndværk privilegier, skønt det var imod forordningen. Det er tydeligt at se, at de nye snedkerartikler er forfattet med henblik på København, og de har ikke i alle enkeltheder været egnede for de små sammenslutninger ude i provinsen.

I sammenligning med de hårde forholdsregler i forordningen af 1681 gik regeringen skånsomt til værks. Eneretten til faget blev bevaret for laugets mestre, kun de måtte beskæftige svende og tage drenge i lære. Ligesom hidtil skulle der være en oldermænd, til hvis embede laugets mestre foreslå tre, mellem hvilke magistraten valgte uden dog at være bundet til de udpegede, og til hjælp i arbejdet fik oldermænd fire mestre, som fik ret til at jage bønhaser. De skiftede hvert kvartal, og disse kvartalsmestre fik en ikke ringe betydning i laugets ledelse. Mesterstykket blev ligeledes bevaret, det samme gjaldt for den gamle bestemmelse om, at den yngste mester skulle være laugsbud, og efter sædvanlig skik måtte en enke fortsætte mandens bedrift. I alt dette var der ikke mange nye toner, og det samme gjaldt om en bestemmelse, efter hvilken den, som ville være mester, skulle have tjent i tre år i byen eller have rejst på håndværket i tre år; desuden skulle han have tjent 1 år som mester-svend. Arbejdstiden blev fastsat til 16 timer daglig, fra 5 morgen til 9 aften, og hvis det skulle tages ganske bogstaveligt, måtte svenden følgelig om vinteren være tvungen til at give afkald på al fritid, da han som lige omtalt skulle være i sin mesters hus inden kl. 9 om aftenen, men det har sikkert været en bestemmelse, der kun nåede papiret, og læredrengene blev endda værre stillede med 1 times længere arbejdstid, idet de skulle møde om morgenen 1 time før svendene.

Man bevarede laugets pligt til at bære medlemmerne og deres hustruer til graven, og mange andre enkeltheder var i det store og hele en gentagelse af det fra fortiden kendte.

Da regeringen var fast besluttet på at lægge håndværket under sig, var artiklerne meget mådeholdne. Der var ikke som under Christian den Fjerde tale om at afskaffe mesterstykket og ophæve organisationen, men de nye artiklers værdi afhang helt af, i hvilken ånd man ville fortolke dem, og her viste det sig, at man straks søgte at vise sin magt over snedkerne, men senere faldt forholdet i

lave, og det er det bedste vidnesbyrd om de nye artiklers værdi for faget, at da de skulle ophæves, havde man helt vænnet sig til dem. Ved at give laugene eneret og bevare mesterstykket opfyldte de to af snedkernes vigtigste ønsker, som lod mestrene overse, at deres selvstyre nu var reduceret, og artiklerne omtalte intet af det, der i den foregående del af 17. århundrede var blevet laugene umisteligt – zünften og alle dens skikke, og her lå kimen til tvist og uenighed. Det må også fremhæves, at håndværkerne og hermed også snedkerne i enevældens stat indtog en meget underordnet plads uden større mulighed for at arbejde sig op. I de samme år, som den store omvæltning i håndværket foregik, havde København og det øvrige land fået sin første politimester i Claus Rasch, hvem det blev overdraget at sørge for, at den nye ordning blev gennemført, og han sparede ikke på tjenesteiver. Han hørte til en mennesketype, der ikke var ualmindelig i enevældens første tid. Han var født i Angel i Sønderjylland 1639 og kom under svenskekrigene i forbindelse med de ledende. Han svang sig hurtigt op, så han 1664 blev præsidet i Nyborg. Her synes han at have stillet sig på en god fod med byens håndværkere, hvis man skal dømme efter hans optræden, da Nyborg smedelaug blev oprettet 1679, idet han skænkede laugene en velkomst, og han betalte ligeledes halvdelen af omkostningerne ved svendenes skilt, men denne velvilje over for laugenes gamle skikke har ikke været dybtgående, for som politimester udmærkede han sig ved en smålig forfølgelse af håndværket efter de nye retningslinier. Han blandede sig i alverdens ting og sørgede også godt for sig selv, så laugene havde ikke grund til at græde, da han døde 1705.

I de nye artikler af 1682 forbød en paragraf »al behøvlen og deslige gamle vedtægter«, men denne bestemmelse stødte mod håndværkets passive modstand, som det ikke lykkedes at bryde ved en forordning 1684, efter hvilken den svend, der udenlands lod sig behøve, ved sin hjemkomst atter skulle tjene som læredreng. På dette punkt var håndværket det stærkeste. Man ser, at de tyske svende på forskellig måde chikanerede de danske, der ikke var behøvede. De har vist søgt at trænge dem ud af svendelaugene og fik medhold hos to mestre. Det var Claus Rasch, der havde foranlediget det omtalte forbud mod behøvling, men det var endnu usikkert, hvem sejren i denne sag ville tilfalde, da et nyt vidnesbyrd om håndværkets gamle kampånd kom frem.

Da oldermænd Peder Rasmussen i sommeren 1683 skulle trække sig tilbage, blev snedkermester Johan Stenbuch indstillet med to andre, og de opførte sig, som om de var laugets ledere og gik på

jagt efter fuskere. Resultatet af deres embedsiver var fangsten af fire svende, men ved den retslige undersøgelse viste det sig, at de havde handlet noget overilet, da magistraten ikke havde været med, og de 3 mestre fik en irettesættelse, ligesom det blev betydet dem, at ingen af dem skulle gøre sig håb om denne gang at blive oldermænd. Herover lod Johan Stenbuch sig henrive til nogle uoverlagte udtalelser, der medførte, at han blev sat i arrest, og ved en påfølgende dom blev han dømt til en større bøde, ligesom de fire svende blev frifundet. Man skulle tro, at dette havde lært Johan Stenbuch en mere varsom optræden, men han har åbenbart stadig troet, at han levede i en tid, da magistraten mere stod på håndværkets end på statens side. Han fik sammenkaldt en laugssamling for at få et vidnesbyrd om sin færd, men da det viste sig, at magistraten kun havde tilladt mødet under forudsætning af, at mestrene skulle drøfte et fælles indkøb af ibenholt, blev både oldermænd og Johan Stenbuch hver idømt en bøde på 20 lod sølv til laugets fattige. Det viste sig således, at denne fremgangsmåde ikke var den rigtige, hvis man ville være oldermænd i Københavns Snedkerlaug, og først 1686 nåede Johan Stenbuch denne stilling og sine ønskers mål, indstillet af laugets. Det var tydeligt, at han ville genindføre de gamle skikke. Den foregående oldermænd Jochum Waltz bøjede sig for den nye tingenes orden og modarbejdede Johan Stenbuch, hvor han kunne. Han blandede sig ind i anvisningen af svende, og Johan Stenbuch klagede ikke alene herover, men foreslog også, for at mestrene igen kunne komme på fode, at laugets måtte samles hos ham uden deltagelse af en repræsentant for magistraten for at drøfte fælles indkøb af materialer, da det tog så lang tid at få indhentet magistratens tilladelse til samling og få den afholdt, at det gunstige tidspunkt for indkøbet blev forpasset. Fremdeles foreslog han, at behøvlingen og de andre skikke måtte blive tilladt igen med udeladelse af de for kirken mest anstødelige ceremonier, idet han i overensstemmelse med sandheden fastslog, at en ubehøvlet svend ikke kunne rejse andre steder end inden for rigets grænser og var afskåret fra at få arbejde i udlandet.

Med dette forslag gik Johan Stenbuch til kongen selv, der henviste sagen til cancelliet, der ikke var stemt for nogen indrømmelse, og i en udtalelse af Claus Rasch blev han kraftig imødegået, fordi han modarbejdede den nye ordning af laugsvæsenet, og særlig angreb han ham, fordi han holdt fast ved de tyske (3: zünftige) former. Ved et reskript af 1686 blev han udvist af laugets. Det førte kun til yderligere trods, der atter medførte hans arrestation. 1688

fik han tilbudt benådning, hvis han ville gøre afbigt, men det lå ikke for hans karakter, og først 1699 kom han ud.⁷⁰

På denne hårdhændede måde lærte den del af lauet, der endnu kunne føle sig fristet til opposition, at det i øjeblikket var nødvendigt at bøje sig for kongen og hans embedsmænd. Med stor virkning havde regeringen kuet mestrene under sin vilje. For svendene gik det lidt anderledes. Deres gamle organisation faldt sammen, men i forvaltningen af tidepengene var der et udgangspunkt, som kunne benyttes, hvis man bar sig klogt ad, og da der var faldet lidt ro over sagen, begyndte de at røre på sig. Denne politik bar frugt 1696, da en ansøgning om, at de udlærte måtte forestilles og løsgives for mestre og svende og lære handwerks gewohnheit, blev imødekommet. Behøvlingen nævnes ikke direkte, men var forudsat. Det lykkedes virkelig lidt efter lidt at genindføre de gamle skikke, og den første umfrage blev overværet af hovedstadens præsident Hans Nansen 7. dec. Genindførelsen af behøvlingen nævnes ikke, men en anden af de gamle skikke, at den nye svend blev tildrukket af velkomsten og fik et nyt svendenavn, kom atter i brug, og det hænger vel sammen hermed, at man det følgende år satte alle skiltene tilbage på velkomsten. Først 1698 nævnes det, at behøvlingen atter fandt sted, men uden alt det, de kirkelige kredse var forarget over. Den skete i overværelse af Claus Rasch, og den har sikkert være meget afdæmpet i formen. Politimesteren bestemte ved denne lejlighed, at oldermanden kun måtte tillade den ordning, der nu var fastslået. Claus Rasch havde nu forstået, at behøvlingen var nødvendig, hvis man ville opretholde fagets forbindelse med udlandet, men han ønskede, at den skulle lægges ind under ganske bestemte former, og han foreskrev således, at de unge svende kun skulle betale 1 sl. dlr. hver. Svendene havde meget klogere end mestrene hævdet deres selvstændighed, og det står vel i sammenhæng med deres gode stilling, at de i 1698 anskaffede en ny velkomst, som deres regnskab for dette år beretter det. Men deres stilling var alligevel anderledes end forhen; alt afgang af, hvor imødekommende regeringen ville være. Ved deres sammenkomster blev de nye, strenge artikler læst op for dem, men efter at behøvlingen var blevet tilladt, var det nødvendigt at ændre dem. Nu viste det sig, at den gamle autonomi var borte, idet de nye, ændrede artikler var givet på kongens »allernådigste behag« og således kunne ændres. De var affattet på tysk, fordi – som det hedder – svendene påstod, at de ikke kunne forstå de danske forordninger. De er underskrevet af Claus Rasch 8. febr. 1699 og fremtræder som et kompro-

mis. Regeringen tillod behøvlingen og søgte på andre måder at bøje sig for de gamle former. Det blev således bestemt, at hvis en mand havde lært under tre år, skulle han ikke have ret til at arbejde, men man søgte at lægge forordningerne af 1681–82 til grund. Den frie mandag blev afskaffet i hvert fald på papiret, og andre bestemmelser søgte at fremme fliden på værkstedet og byggepladsen ved at sætte arbejdstiden fra kl. 5 morgen til 7 aften, der betød en nedsættelse på 2 timer, hvis det da blev overholdt. Ved denne indrømmelse fra begge parter synes der at være blevet ro i faget, og det må fremhæves, at selv om forordningerne 1681–82 var meget hårde i deres ordlyd, er de blevet virkeliggjort på en skånsom måde. Snedkersvendenes protokol for tiden 1681–1704 viser, at der fra 27. marts 1682 til 6. maj 1684 ikke har været holdt nogen sammenkomst af svendene, men derefter går alt som sædvanligt bortset fra, at behøvlingen blev indført senere. Da den først var kommet i gang igen, blev den ikke stående ved den reducerede form, Claus Rasch havde godkendt, men den udvikledes så at sige efter sine egne love, og allerede i første halvdel af 18. århundrede har behøvlingen opnået sin gamle form, hvis man skal dømme efter kilderne. I en beretning fra 1737 optræder igen en præst, en klokker og to faddere, og en travesteret prædiken var et led i hele ceremonien. Derimod nævnes det udtrykkeligt, at en dåb ikke fandt sted. Selv om behøvlingen har været fastlagt i store træk, må man gå ud fra, at der i enkelthederne har været mindre afvigelser efter tiden og stedet.

Også på andre punkter opnåede svendene det meste af, hvad zünften krævede.

Regeringens forsøg på en gennemgribende ændring af lauget var således mislykket. Efter de første trange år havde snedkerne klaret sig stolt. Såvel mestre som svende havde reddet væsentlige dele af det gamle over i enevældens laug, men Johan Stenbuchs skæbne havde vist, at man ikke længere kunne trodse staten, og at vejen til ændringer gik gennem forhandling. Zünften havde en stor del af æren for det gode resultat. Regeringen havde ikke vovet at optage en virkelig kamp med den, men som følge af denne sikkert velovervejede politik var det lykkedes den at gennemføre i det mindste nogle af sine programpunkter. Københavns Snedkerlaug indtog omkring 1700 en enestående stilling i landet, da det var det eneste snedkerlaug, som havde behøvlingsret. Først senere opnåede provinslaugene dette privilegium, som det er meddelt i indledningen til denne skildring.

DET 18. ÅRHUNDREDE

Efter at uenighederne mellem laug^{et} og øvrigheden var bilagt ved gensidige indrømmelser, fulgte i hele 18. århundrede en periode, der inden for de givne rammer bragte fremgang. Dette afsnit af laugets historie begrænses ved forordningen af 21. marts 1800, som nærmere lovfæstede de fremskridt, der var sket. Som en almindelig karakteristik af tiden kan det fremhæves, at der ikke længere for alvor er tale om nogen konflikt mellem regering og laug; begge parter havde fundet deres område. Også økonomisk er denne tid en fremskridtsperiode som følge af de gunstige vilkår, der indtrådte for hele samfundet efter århundredets midte. Laugslivet og de zünftige skikke blomstrede, men i løbet af perioden begyndte de angreb på laugsvæsenet, der til slut skulle føre til hele næringslivets omdannelse. Disse angreb udgik kun i mindre grad fra kredse inden for regeringen, hvor man havde slået sig til ro med den faktiske magt, men i øvrigt ikke glemte de gamle tanker om en større næringsfrihed end den, laugsvæsenet frembød, men opstod som en almindelig stemning i befolkningen uden for håndværket. Ganske vist kan der i det meste af 18. århundrede ikke tales om en offentlig mening i nutidens forstand førend ved slutningen af perioden, og den var endnu temmelig ubestemt i sine mål, men den blev stedse kraftigere og kom særlig frem i århundredets sidste trediedel. Alle rede på denne tid er der tegn på, at laugene søgte lovenes og regeringens hjælp for at beskytte sig, og i stedet for en kampstilling mellem laugene og staten ser man, at håndværket søgte enevældens beskyttelse. Tilstanden ændres afgørende i 19. århundrede, og laugene, som oprindeligt havde været et udtryk for borgernes stræben efter selvstændighed, bliver under de forandrede forhold tilhængere af den bestående statsform og kom i den almindelige bevidsthed til at stå som en levning fra fortiden, der burde afskaffes.

Medens snedkerlauget tidligere måtte betragtes som halvt tysk, sker der nu en ændring heri. Det præges mere og mere af det danske, og det får sit ydre udtryk i, at både mestre og svende tidligt i 18. århundrede begyndte at føre deres protokoller på dansk, men det varede længe, før denne bevægelse trængte til bunds.

Af begivenheder inden for laug^{et}, som endnu i dag har betydning, må først nævnes erhvervelsen af laugshuset Grønnegade 41. På kvartalssamlingen 7. juli 1724 meddelte oldemanden Hans David Mein, at han på laugets vegne havde tilkøbt sig to huse nuværende Grønnegade 41 og 43, det ene på 7 fag og det andet på

Snedkerlaugets skrivetøj af tin. På forsiden følgende indskrift: »A^o 1716 haver Jeg underskrevne Lavet Dette udi oldermands Hendrich Branttis Tid og Leveret dette Til Lavet A^o 1718 d. 7. Janu. Da Peder Jensen war Olderman og quartalmesterne ware M. Hendrick Brant, M. Matthis christensen, M. christian Köneman og M. Jørgen Brun og Laden Suene war Johan hendrich hackenberg og Søren Jensen Af mig Til Estertenckelse. Dagerende Kroefader Olle Ram Berg. — Repareret i August 1835«. I bunden af pennekuffen Olle Rambergs mestermærke. Tilhører Københavns Snedkerlaug. Højde uden fane 26,5 cm.

6 fag med tilhørende adgang til pumpevand samt 8 kakkelovne, der på denne tid regnedes for løsøre. Købesummen var 2605 rdlr. Oldermændene erklærede, at hvis laugets medlemmer ikke var tilbøjelige til at godkende købet, ville han for egen regning overtage de to ejendomme og udleje dem til laugshus. Dette tilbud blev der dog ikke brug for, skønt oldermændene synes at have foretaget købet temmeligt overraskende. De forsamlede mestre ville ikke købe katten i sækken, men sendte et udvalg hen for at se på husene. Man vedtog med stort flertal at købe dem, og oldermændene fik ordre til at indrette sidehuset i gården til mestrenes og svendenes møder; sammen med de fire kvartalsmestre skulle han bortleje lokalerne til gaden for den pris, han kunne få for dem.

At købet blev opfattet som en vigtig sag, fremgår af, at alle mestre måtte vedtage det med deres underskrift, hvorved enkelte røbede deres manglende skrivefærdighed gennem et par møjsommeligt nedkradsede initialer, medens andre leverer en kalligrafisk prentet underskrift.

Det ene af husene blev ikke lang tid efter solgt for 1400 rdlr. Selve laugets flytning fandt sted 25. septbr., da skiltet blev flyttet fra Gråbrødretorv til Grønnegade. Det skete under udfoldelse af hele den pomp og pragt, zünften plejede at sætte i scene, med et højtideligt optog med musik og kostumerede personer, deriblandt fem, der skulle vise de fem søjleordener, som for snedkerne var et symbol for deres samhørighed med kunsthåndværket. Svendenes lade og velkomst manglede selvfølgelig ikke i optoget, og hele begivenheden har formet sig som en storslået demonstration af laugets styrke, som nok har været de penge værd, der blev ofret på det. Nutiden ville kalde det en form for reklame, og det ser ud til, at snedkerlauget særlig har lagt vægt på disse optrin, men det har også opnået at blive omtalt i datidens på dette område så sparsomme litteratur. Laugets fændrik Mathias Orthmann holdt ved denne lejlighed nogle rimede taler, en kort ved afskeden fra det gamle laugshus og en længere, da toget var nået til sit bestemmelsessted. Selv om man ikke skal lægge for megen betydning i de højtstemte ord, synes købet af laugshuset dog at have bragt tilfredshed, fordi man nu ikke længere skulle bo til leje.

»Idag vor Snedker-Laug fra Leje-Laugs Huus flytter
Til Eje-Laugs Huus hen blant Grønne Gadens Hytter
O Gud, lad Lycke gaae med Lauget, hvor det gaaer
Saa Huuszet udi Fred og Herrens skygge staaer.«

I dette ønske kunne selv de få modstandere af købet være enige, og talen fortsætter med at fremhæve oldermænden for hans kloge disposition, men går derefter hurtigt over til at lovprise kongen og hans hus og berømmer laugets og dets arbejde.

»Min meening er udført i slet og Simpel Stiil,
Jeg haaber, I med mig fornøjet være vil.«

Der er næppe tvivl om, at denne dag for mange svende har været et højdepunkt i deres liv.

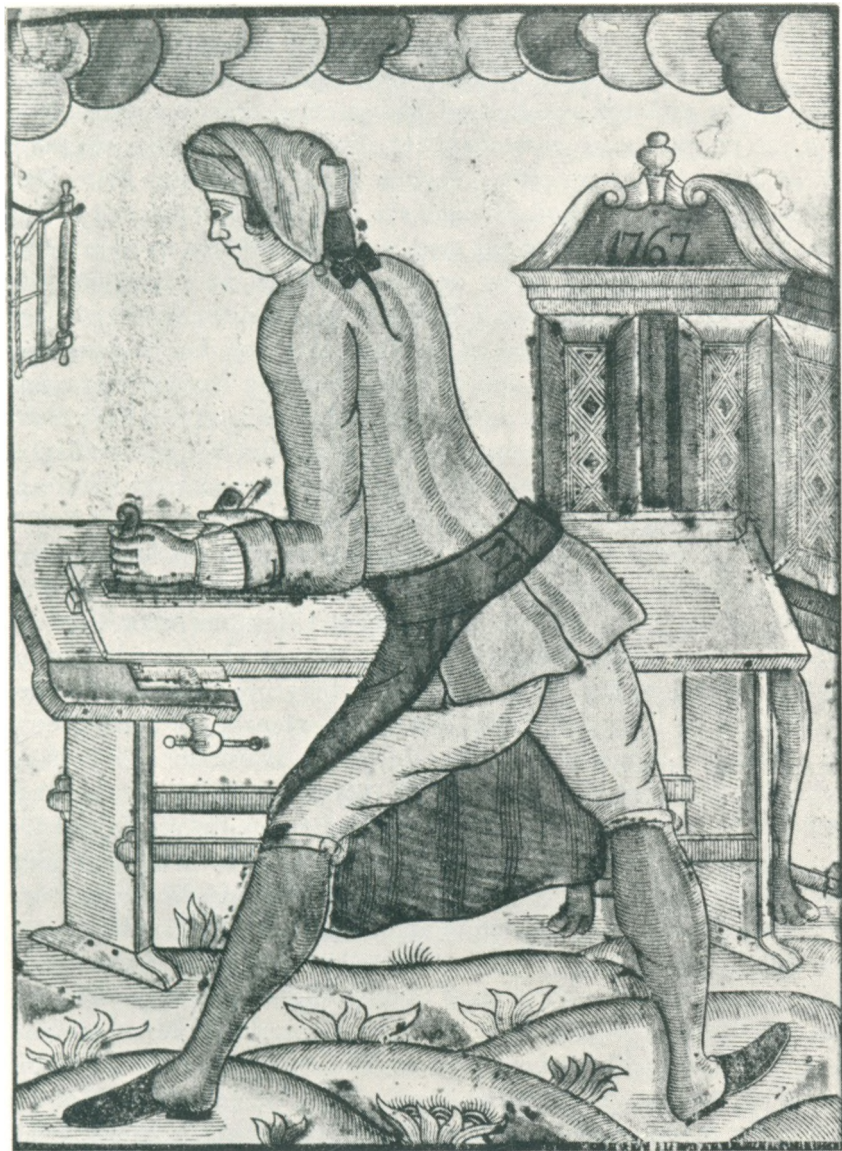
Også svendene fik travlt med indretningen af det nye laugshus, hvor den første samling blev afholdt 23. oktbr. Selve flytningen gav anledning til forskellige udgifter. Skiltet blev repareret og stafferet for 19 rdlr. 4 mk. 6 sk., der som sædvanligt blev betalt halvt af mestrene og halvt af svendene, og velkomsten og dens 41 skilte blev pudset op for 4 mk., ligesom svendelaugets seng med tilbehør blev flyttet hen i det nye herberg. Størst var udgifterne til spise- og drikkevarer ved skiltets flytning, der beløb sig til i alt 40 rdlr., »med hvad mestrene dertil pro persona hver har betalt«, så der er kommet et virkeligt gilde ud af det, hvis størrelse man får en forestilling om ved at sammenligne udgiften med det, der blev givet ud ved de sædvanlige møder, og som holdt sig til den beskedne sum af 1–2 rdlr.

I den følgende tid blev laugshuset rammen om livet blandt snedkerne med stadige forbedringer og ændringer, så det blev bekvemt indrettet til brugen. Her samledes alt, som havde med snedkere at gøre, og der blev indrettet et sygekammer, hvor den ovenfor omtalte seng blev stillet op. Her blev svendene plejet, indtil Frederiks Hospital i Bredgade blev oprettet, og hvortil de syge svende så blev henvist.

Købet af laugshuset var i egentlig forstand en intern sag, som oldermænden havde gennemført til medlemmernes fulde tilfredshed, men det var ikke altid, at sagerne kunne afvikles så glat, og i årene 1711–12 forefaldt en begivenhed, som nok har givet adskillig utilfredshed hos de mestre, der ikke var indblandet i den. Under den store pest i hovedstaden 1711, der rasede med en voldsom styrke og bortrev talrige indbyggere, bestilte sundhedskommissionen hos laugets gennem dets oldermænd Anders Jensen ugentlig 300 ligkister, de halve høvlede, de halve uhøvlede, og sørgede for, at en tømmerhandler leverede det fornødne træ hertil. Adskillige mestre fik 500 tylder, men fremstillede i alt kun 197 kister, så der forsvandt

træ til et beløb af 387 rdlr., og man sigtede direkte mestrene for at have stukket træet til side for at bruge det til ligkister, der kunne sælges til private. Da pesten i løbet af året ebbede ud, anlagdes der sag mod laugget, der nu var repræsenteret af den nye oldermand Ole Mogensen, som ved byfogdens dom af 9. nov. blev dømt til at betale de 387 rdlr. foruden 100 rdlr. i bøde og sagens omkostninger. Denne afgørelse kunne laugget dog ikke slå sig til ro med og appellerede til rådstueretten, der frifandt Ole Mogensen 15. febr. 1712 med den begrundelse, at han ikke havde haft hverken med kontrakten eller leverancen at gøre, og sundhedskommissionen blev henvist til at søge sin ret hos Anders Jensens dødsbo og de mestre, som havde været skødesløse med leverancerne. Denne dom blev imidlertid ikke det sidste ord i sagen, som blev ført lige op til højesteret, der stadfæstede byfogdens kendelse ved sin dom 1. aug. 1712, og de mestre i laugget, der var uskyldige, blev således tvunget til at yde deres part og fik en følelig lektion i det sammenhold, som håndværkets uskrevne love forlangte.

Dette sammenhold udstrakte sig kun til laugets egne medlemmer. Bønhaser og fuskere blev ivrigt jaget, når lejligheden bød sig, og adgangen til at blive mester i laugget var atter blevet lige så vanskelig som før 1681. Forbudet mod at kræve fødselsbreve, som forordningen fra dette år kraftigt fremhævede i sin paragraf 3, blev ikke længere iagttaget, men man krævede både dette og lære-brev for at give adgang til at aflægge mesterprøve, skønt det sidste havde været tilstrækkeligt, da det vanskeligt lod sig tænke, at en dreng kunne komme i lære og gennemføre sin læretid, uden at hans ægte fødsel var bevist. Her som andre steder viste det sig, at der ikke kunne gives love, der gik på tværs af en stands retsbevidsthed. På samme måde fik man let fritagelse for året som mestersvend, hvis man ville ægte en enke, som det skete 1714, men da var man dog så forudseende, at man først spurgte hos enken, om hun var forlovet med ansøgeren, der heller ikke slap for at vise lære- og fødselsbrev. Det kunne se ud, som om laugets gyldne dage var vendt tilbage, men der var den væsentlige forskel, at regeringen mere end tidligere greb ind med bevillinger til frimestre og sørgede for, at andre blev optaget under særlig gunstige vilkår. På denne måde fik laugget en advarsel om, at det ikke måtte drive sin opposition for vidt, skønt myndighederne på andre punkter stillede sig velvilligt. Da oldermanden således klagede over, at fuskernes skadede laugget, blev han støttet af et kongeligt reskript med påbud om, at den borger eller laugsmester, der brugte fuskere, skulle være samme

Snedker i sit værksted. Københavnsk træsnit dateret 1767.

straf undergivet som dem. I disse år havde man inden for regeringen planer om at svække laugenes magt – et tydeligt vidnesbyrd om, at den var vokset kraftigt i de foregående år, men der kom ikke noget virkeligt resultat ud af bestræbelserne. 1713 befaledes det, at udgifterne til mesterstykket skulle nedsættes og adgangen til at blive frimester lettes, men en virkelig ændring skete ikke. Efter Københavns brand fik snedkere 1729 ret til at rejse til hovedstaden og arbejde på lige fod med laugets medlemmer, men denne ordning blev ophævet 1739, og alle håndværkere måtte gå ind i laugene, hvis de ville blive i København. Denne afgørelse kunne kun hilses med tilfredshed af snedkerlauget og har sikkert også svaret til den opfattelse, den offentlige mening havde, hvis man i det hele taget kan tale om dette begreb på Christian den Sjettes tid.

Mellem snedkerne og tømrerne var forholdet køligt. Det kunne ikke undgås, at der forefaldt arbejder, som begge parter mente sig berettiget til, og især søgte snedkerne at hindre, at tømrerne brugte høvlen ved deres arbejde. Til sidst måtte regeringen skille trætten ved en ordre til laugene af 27. febr. 1723. Efter denne fik snedkerne eneret på de finere gulve, »som lægges i flammer eller figurer«, medens almindelige gulve af høvlede og pløjede brædder kunne udføres af begge fag. På samme måde blev bræddeskillerum med fyldninger og lister forbeholdt snedkerne, men begge fag fik ret til at fremstille almindelige skillerum, og tilsvarende arbejder på lofter og pakhuse blev overladt til tømrerne alene. Limet panelarbejde var det snedkernes sag at udføre ligesom indvendige gesimser, og det blev regnet for tømrerarbejde alene at lave det udvendige arbejde og forskalninger. Vinduer og alt i forbindelse hermed var forbeholdt snedkerne, og denne afgørelse kunne ikke vække nogen modstand, da en vindueskarm med tilhørende ramme var en del af mesterstykket. I udførelsen af dørene fulgtes samme princip som for panelværket; overalt hvor der var tale om finere limet arbejde, var det alene snedkerarbejde, og skillelinien blev også for de andre sager så tydelig, at der ikke kunne blive megen tvivl, idet det egentlige bygningsarbejde var overladt til tømrerne, medens det finere arbejde udelukkende hørte snedkerne til. Med den unøjagtighed, som ethvert kort udtryk rummer, kunne man sige, at alt limet arbejde hørte under snedkerne, og der var ikke grund for dem til at være utilfredse med den afgørelse, der her var truffet.

Således var laugene godt på vej til at befæste sin stilling i samfundet, og alt så tilfredsstillende ud, da der blev rettet et nyt angreb mod det. Denne gang var det ikke regeringen, men private kredse,

som angreb zünften og særlig de udslag, den gav sig i behøvlingen. To snedkersvende fra Meldorf i Ditmarsken ville ikke underkaste sig ceremonien, men kunne så heller ikke få arbejde. Det lader til, at det især var den travesterede prædiken ved optagelsen, som forargede dem, og andenpræsten ved sct. Petri kirke, deres snævrere landsmand Anton Christoph Rohn, stillede sig helt på deres side og indgav 1737 en lang klage, i hvilken han ud fra et pietistisk livs-syn rettede en nærgående kritik mod behøvlingen. Denne begivenhed må fremhæves som skelsættende i laugets historie. For første gang var det ikke regeringen, der angreb zünften, men en bestemt kreds af befolkningen, der holdtes sammen af et fælles synspunkt. Det var pietismen, der her viste sin styrke, og angrebet kunne være blevet farligt nok, fordi klager af denne art i reglen var sikre på at finde medhold på allerhøjeste sted i regeringen. Foreløbig gik sagen til erklæring hos Københavns magistrat, og det viste sig her, at den som sædvanligt stod på laugets side, idet den mest var tilbøjelig til at slå det hen som uskyldige bagateller. Et nyt angreb fra Rohn fremkaldte igen en skrivelse fra magistraten, hvori den blev tvunget til at gå lidt nærmere ind på sagen, og den synes ikke helt at have kunnet klare for sig. Det første resultat af pietismens angreb blev derfor en bestemmelse om, at en rådmand altid skulle være til stede ved svendenes behøvlinger, og uden at man i virkeligheden forandrede noget i denne ceremoni, ser det ud til, at man har foretaget nogle ændringer, så den forvrængede fremstilling af det direkte kirkelige bortfald. Efter tidens forhold fik sagen en mærkelig mådeholden afgørelse af regeringen, idet General-Kirke-Inspektionskollegiet 1738 udtalte, at behøvlingen var ganske unyttig, men da den i og for sig var uskyldig og vanskeligt kunne undværes, så længe den blev brugt i Tyskland, foresloges det, at magistraten førte kontrol med den og fjernede de værste udvækster. Med denne afgørelse slog alle sig til ro. I den tale, magistraten godkendte, skulle man også vanskeligt finde noget at forarges over. Enhver hentydning til kirkens ceremonier var fjernet, og det hele sat op i et plan, der var fjernt fra håndværkets gamle former, og den usnærpedhed og umiddelbare lystighed, som hidtil havde været forbundet med behøvlingen, var blevet afløst af en temmelig ked-sommelig tone, men der er vel grund til at antage, at både delta-gernes ungdom og den gamle skik er brudt igennem og har bevaret noget af det gamle. I hvert tilfælde reddede man behøvlingen.

Pietismens angreb på behøvlingen var et vidnesbyrd om, at tiden var blevet anderledes. Ikke alene i de kredse, denne trosret-

ning repræsenterede, men også andre steder i samfundet begyndte man at anse de zünftige skikke som noget gammeldags, der stod i vejen for udviklingen og uden skade kunne afskaffes, samtidig med at snedkerne og de andre håndværkere foreløbig holdt troligt fast ved dem. Det kunne på denne måde ikke undgås, at håndværket blev sat tilbage, selv om det fagligt søgte at følge med i produktionsændringer og fremskaffe de lette og elegante møbler, der blev fordret. For tiden selv stod denne periode som den afgørende ændring mellem det gamle og det nye, da fortidens tunge møbel-former blev afløst af det fine og spinkle. Det finder udtryk i teksten til et kistebrev, trykt hos Joh. Rud. Thiele i St. Helliggeiststræde, hvor man på et stort træsnit ser en snedker ved høvlebænken i forklæde over tidens almindelige dragt; i baggrunden står et skab med årstallet 1767, der vel angiver tiden for billedets udførelse. Selve faget prises i følgende vers.

»Her Snedkeren sees ved sin Høvlebænk staae
Hvor Skrubhøvl og Slethøvl han fører
For Brædterne jevne og glatte at faae,
Med mere hans Haandværk tilhører.
Han udi sin Haandværk anvender al Flid
Det nyttigt og ziirligt kan blive
Den Forskiel paa vor og paa Fædrenes Tid
Os derom Beviis nok kan give.

Vel Snedkeren fordem Indlegning forstod;
Men den mere kunstig nu findes,
Consoler, Commoder og Skabe paa Fod
Nu zires, saa Øyet forblindes.
Man Dommedags Arbeide man snedkrede før
Af Eege – og tykkeste Planker
Nu derimod man det for Øynene giør;
Thi Moden fordrager ei Skranker.«

Også andre steder kommer denne modsætning mellem før og nu frem. I Erik Pontoppidans *Menoza*, en slags nøgleroman, der i form af en rejsebeskrivelse satiriserer over tidens fejl, og som udkom 1743, finder man følgende skildring:⁷¹ »Komme vi til Borde og Bænke, da vare disse i gamle Dage saadanne, at de varede ey allene en Mand, men ogsaa hans Børn og Børne-Børn ud. Allene hos Bønder og nogle faa gammeldags Prester, seer man endnu,

Fattigbøsse med malede dekorationer. På den ene side: Hundene slikker Lazarus' sår, på den anden: Passer og vinkel. Tilhører Københavns Snedkerlaug. Anvendes nu som mulktbøsse.

hvordan det ongefær saae ud i Herremændens og den største Ministers daglige Stue, nemlig: Langs med Vinduerne imellem tvende Bænke, stoed et Eege-Bord 6 til 7 Alen langt, og 4 til 5 Tommer tykt. Ved Bord-Enden sad Huus-Faderen i det saakaldte Høysæde, paa begge Sider sad hans Hustrue, Børn og Tiuende, hvilke

sidste have Dug og Mad for dem selv, men felles Bord og Opsyn med de andre. Bænkene saa vel som Bordet, vare giorte til at staae der fra Slægt til Slægt, og til Hæders pyntede med de saakaldte Bænke-Dyner. Var der flere Stuer, da var dog Boeskabet det samme. Det torde ey giøres af nye, men stood og faldt tillige med Huset selv«.

På denne tid skete også den endelige adskillelse af snedkerne og billedskærerne. De sidste dannede 1744 et særligt laug, men det havde ikke nogen livskraft og blev ophævet 1759 uden at efterlade noget savn. Også på anden måde skete der ændringer. 1756 udkom en forordning, der tilsigtede at nedsætte udgifterne ved at blive mester. For snedkernes vedkommende blev alle afgifter fra indskrivningen som læredreng til mesterprøvens fuldendelse følgende. Indtegningen som læredreng skulle betales med 4 mk., og det samme beløb skulle gives for udskrivningen. For indskrivning til mesterår skulle der gives 1 rdlr. og endnu 1 rdlr. ved udskrivningen. Når man indtrådte i laugets som mester, fik skuemestrene 8 rdlr., afgiften for værktøj etc. var 4 mk. ugentlig, til laugshuset betales 4 rdlr., til ligklædet 2 rdlr. og til oldermannen 4 rdlr. I sammenligning hermed var det en ringe byrde, at laugets fattige skulle have 1 rdlr. og laugsskriveren 1 rdlr. Det samme beløb fik politibetjenten til drikkepenge, og stads-bygmesteren skulle have 2 rdlr. I alt blev udgiften 28 rdlr. 2 mk. foruden leje af værktøj og værksted.

I sammenligning med andre håndværk indtager snedkerfaget en mellemstilling. De største udgifter havde blytækkerne, der måtte betale 35 rdlr. 2 mk., de ringeste silkevæverne, som slap med 4 rdlr. 3 mk. Mesterstykket blev som hidtil bestemt med få ændringer: en tegning af et »kontor« og et skab, en vindueskarm med vindue, en dørkarm med en tofyldingsdør samt et spillebræt, indlagt med fremmed og farvet træ, idet man sikkert har krævet modens ændringer indført. Tilsyneladende var udgifterne overkommelige for den mand, der ville være mester, men det var kun på papiret. Allerede for svendene begyndte afgifterne at forøges. Ikke alene skulle de lade udføre et sølvskilt til velkomsten med deres navn eller betale 1 rdlr., men det var ikke gratis at blive behøvet og optaget i svendelaugets, og mestrene måtte ikke alene regne med de direkte udgifter, men også med den tabte arbejdsfortjeneste, hvortil kom de uundgåelige ydelser af vidt forskellig art. Det kan i denne forbindelse nævnes, at billedskærerne slap med at betale 16 rdlr. 2 mk. for at tage mesterstykke. Deres vigtigste opgave var at

fremstille en figur i det materiale, man foretrak, samt nogle ornamenter i træ.

Forordningen om mesterstykker blev efterfulgt af en lige så vigtig i 1762, der nedsatte omkostningerne ved mesterstykket til 10 rdlr. samt 4 mk. ugentlig for leje af værksted m. m. Samtidig blev mesteråret afskaffet for snedkerne og en række andre fag, og det gamle forbud mod, at svenden trakterede ved lærens afslutning, blev gentaget. Derimod indførtes der særlige svendepøver, der for snedkerne bestod i en engelsk vinduesramme til 6 ruder og tegningen til en dør med tilhørende gericht. I alt dette spores regeringens bestræbelse for at lette adgangen til laugene og fremme den faglige dygtighed, for hvis tilstedeværelse både den ældgamle mesterprøve og det nye svendestykke skulle afgive garanti, men selv om de officielle afgifter blev nedsat, blev der ikke rørt ved de private udgifter, som grundede sig på gammel skik og brug, og som man inden for laugene nødigt ville røre ved. Selv om håndværkerne som begrundelse for mesterstykket fremhævede, at det var det eneste, som viste, om aspiranten kendte sit fag, har det sikkert stedse været brugt til at regulere tilgangen til mestrenes rækker. For snedkerlaugets vedkommende har de to forordninger af 1756 og 1762 derfor næppe haft de heldbringende virkninger, som regeringen håbede på; laugets gamle overlevering var stadig så stærk, at den kunne holde en ny ånd borte. Deraf fulgte, at man enten søgte at komme ind i laugene gennem et kongeligt magtbud, der tilsidesatte de almindelige betingelser for optagelse, eller erhvervede en bevilling som frimester.

De to forordninger fjernede Københavns Snedkerlaug fra provinsens. Som omtalt havde regeringen ved laugsartiklerne i 1682 søgt at give de samme love for alle snedkerlaug, men det kunne ikke opretholdes; uden for hovedstaden var de for små, og da dennes snedkere havde fået behøvlingsret, blev forskellen endnu større. Laugene i København gjorde heller ikke noget for at knytte forbindelse med de andre laug. Ganske vist finder man i dets omfangsrige protokol over læredrenge for tiden 1718–40 undertiden, at en provinsmester har ladet sin læredreng indskrive i København, så han efter lærens udløb kunne gøres til en virkelig svend ved behøvelse, men i løbet af 18. århundredes første halvdel fik efterhånden alle landets snedkerlaug ret til at indrette behøvelse. Ved forordningen i 1762 indførtes svendestykket alene for København, og det blev for provinsens laug først påbudt i 1815, så det kunne ikke undgås, at fagets medlemmer blev delt i to grupper, af hvilke den ene havde

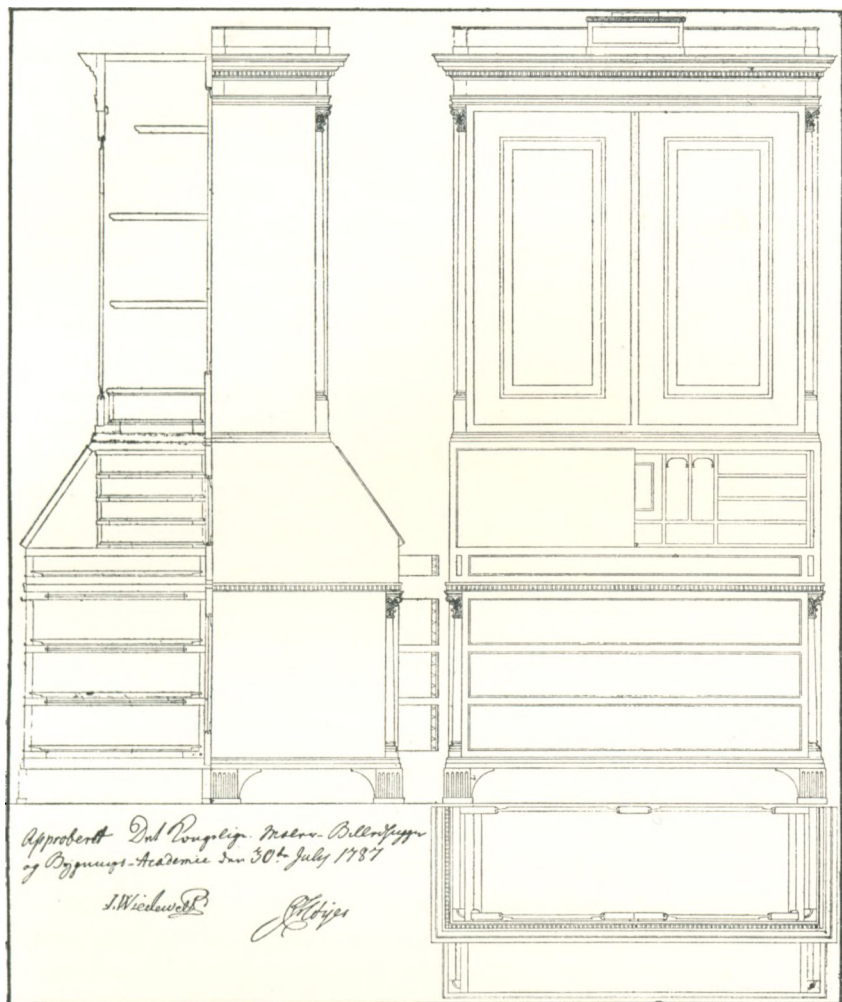
gjort svendeprøve og den anden ikke, ligesom året som mester-svend stadig blev bevaret i provinsen.

Som en videre følge af bestræbelserne for at fremme den faglige dygtighed kan det her nævnes, at det i Kunstakademiets reviderede fundats i 1771 blev bestemt, at laugets læredrenge skulle have undervisning her, og at mesterstykkerne skulle godkendes af akademiet, der måtte påse, at arbejderne var nyttige og kunne udføres uden større bekostning. Ordningen medførte en kompetencestrid med magistraten, der mente sig gået for nær, men akademiet beholdt sin ret, der måske snarere bør kaldes en pligt, og ved den nye fundats i 1814 blev det bestemt, at ikke blot mesterstykker, men også svendeprøver skulle godkendes. Det er svært at udtale sig nøjere om dette forsøg på at forbedre det danske kunsthåndværk, da nærmere enkeltheder om forholdet mellem det håndværksmæssige og kunstneriske mangler.

Lauget synes i det 18. århundrede at have holdt sig den gamle leveregel efterrettelig, at den lever godt, som lever skjult, thi dets historie er ikke rig på store begivenheder. Med få undtagelser bestod det af jævne mestre, af hvilke adskillige var alene om at gøre arbejdet på værkstedet, og andre havde en eller nogle få svende til hjælp. Det kan nævnes, at den gamle pligt til ligfølge kom til at danne grundlaget for en ny ligkasse, der blev oprettet 1733 og endnu samme år trådte i kraft. Der skulle udbetales 20 rdlr. ved en mesters dødsfald og 10 ved en hustrus. Således blev alle i laugget, fra svend til mester, sikret for at komme i jorden på værdig måde.

Mod billedskærerne havde snedkerne ikke grund til at nære uvenlige følelser, dertil var de for ubetydelige. Anderledes med stolemagerne. De stod i samme laug som drejerne, men i 18. århundrede kom der voldsomme stridigheder mellem de to håndværk, der først sluttede, da stolemagerne fik særlige laugsartikler 1742. Deres laug var ikke stort, da det i 1749 kun talte 10 mestre og 3 enker, hvortil kom 1 mester i Århus og 1 i Randers, som ikke kunne tænkes at drive forretning med kunder i København, men snedkerne og stolemagerne øvede to fag med så talrige berøringspunkter, at der nødvendigvis måtte opstå strid. I virkeligheden havde man ved oprettelsen af stolemagerlauget indladt sig på en specialisering, der var farlig, fordi den ikke kunne gennemføres, og i tidens løb gik stolemagerne helt op i snedkerne.⁷²

Endnu på denne tid bevarede zünften sin magt over svendene, som det kom frem i 1749, da et nyt skilt blev sat op på laugshuset.

Mestertegning fra 1787. Godkendt af »Det kongelige Maler- Billedhugger- og Bygnings-Academie« og af laugets oldermænd Lauritz Winberg samt fire laugsmedlemmer. Tegningen er af Københavns Snedkerlaug deponeret i Kunstindustrimuseet.

Ceremonien og optøget var ikke ringere end i 1724, og til minde om begivenheden blev der udgivet et lille skrift, af hvilket det fremgår, at festlighederne begyndte kl. 8 om morgenen, og at det store optog vandrede det meste af det gamle København igennem, før skiltet fik sin endelige plads. At dømme efter prisen har skiltet også været værd at gøre stads af. Svendene betalte 59 rdlr. 3 mk. som deres part og mestrene lige så meget, og lægger man hertil udgifterne ved selve toget, har det været en ikke ringe udskrivning, så det er forståeligt, at mestrene betakkede sig for fremtidig at deltage i disse fester, hvis umiddelbare nytte ikke stod i forhold til bekostningen. For zünften var disse begivenheder uundværlige som bidrag til sammenholdet mellem medlemmerne og fremme af den faglige stolthed. For mestrene var lauet også et middel til forbedring af kårene, men hertil bidrog skiltflytninger og lignende fester ikke mere. Udgifterne voksede efterhånden til det unødvendige, som det viste sig 1770, da et nyt skilt igen måtte anskaffes. Det blev over dobbelt så dyrt som det gamle. Også denne gang udkom der en udførlig beskrivelse af festen både på dansk og tysk, og svendenes lyst til at vise deres velstand var ikke udtømt hermed, da de samme år anskaffede sig en ny velkomst af sølv, der vejede dobbelt så meget som den gamle, der ganske vist blev brugt som en del af betalingen. Svendene blev i århundredets løb godt forsynet med sølvtøj, der i 1788 blev opregnet med en velkomst til 263 rdlr. 3 mk., med 4 bægre til i alt 244 rdlr. Tilsammen udgjorde det en betydelig kapital. Ved den ganske overdrevne måde, på hvilken snedkerne og andre håndværk havde fejret deres skiltflytninger, havde de på en mindre heldig vis henledt opmærksomheden på sig, og i 1780 udkom en forordning om, at denne fest kun måtte foregå under stilfærdige former, og at man ikke, som det efterhånden var blevet skik, drog den hele by omkring, og det lykkedes at få fjernet de værste udskejelser, så de antog en mere moderat form.

Når det lykkedes magistraten uden større besvær at hemme overdrivelserne ved skiltflytningerne, hænger det sikkert sammen med, at zünften på denne tid var begyndt at svækkes. I en ældre tid ville det være utænkeligt, at en svend var gift, men nu blev det mere og mere almindeligt. Denne ændring stred mod zünftens væsen, som byggede på, at svenden var ugift og derfor så løs og ledig, at han kunne rejse bort, hvis mesteren ikke ville gå ind på hans krav. Den gifte var gennem sit ægteskab bundet til det sted, hvor han arbejdede, og ved sit ansvar for familien var han tilbøjelig til at bøje sig mere for mesteren, end zünften anså det for rimeligt.

De ugifte svende ville derfor ikke arbejde sammen med de gifte, end sige stå i samme svendelaug som de, og uenigheden var så stor, at et reskript 1781 måtte bestemme, at alle snedkere skulle udgøre eet laug. Samtidig blev der truffet andre bestemmelser om svendene. De måtte ikke vægre sig ved at bære deres håndværktøj fra værkstedet til byggepladsen, og de måtte ikke undslå sig ved at tage arbejde efter tur hos mestrene. Regeringen havde imidlertid her foregrebet udviklingen, og måtte gå med til, at de gifte og ugifte svende hver havde en forening, og først 1862 smeltede de to organisationer sammen, men zünften tabte ellers terræn. Svendene følte sig efterhånden mere som arbejdere og betragtede mestrene som arbejdsgivere, og selv behøvlingen synes at være gået af brug, hvis man skal dømme efter svendelaugets regnskabsbog 1768–1801, efter hvilken den sidste behøvling fandt sted 7. maj 1781. Det følgende år meddeler protokollen blot, at de udlærte og nyankomne svende blev indskrevet, og at velkomsten derefter blev præsenteret dem. På en så stilfærdig måde afsluttedes den skik, om hvis indførelse og bevaring der havde stået bitre stridigheder.

Reskriptet af 1781 bragte ikke den ro i faget, man havde ønsket. Det viste sig, at laugene ikke længere kunne forene mestre og svende, og i det ydre fik det udtryk i, at svendelaugene flyttede bort fra mestrenes laugshus i Grønnegade, hvor de i øvrigt lader til at have været meget besværlige lejere. Denne bygning blev vedligeholdt med stor omhu, og ved stadige ændringer blev ejendommen holdt moderne. Men denne opgave ser ud til at være den eneste, som i denne tid lykkedes for mestrene. Forholdet til svendene var stadig usikkert, og de talrige frimestre gjorde laugets eneret til en meget tvivlsom ting. Da en kongelig forordning beordrede en snedker, Lorentz Schalck, 1795 optaget i laugene uden mesterstykke, gjorde man så stærk passiv modstand, at den først blev brudt ved en dom af Hof- og Stadsretten det følgende år. Ved århundredets slutning syntes laugene at stå i den situation, som allerede var kendt tidligere: at både myndighederne og svendene havde rejst sig mod det. Og denne gang var det ikke som forhen, at laugets eneret og organisation blev anset som noget selvfølgeligt. Tværtimod var der nu en offentlig mening, som krævede større næringsfrihed.

FRA FORORDNINGEN AF 21. MARTS 1800 TIL PRIVILEGIERNES OPHØR

I 1794 fandt der blandt Københavns tømrersvende en arbejdsnælgelse sted, der medførte forskellige uroligheder og gav anledning til nedsættelse af en kommission, som skulle tage alle håndværkets forhold op til behandling. Man ville fra regeringens side søge de samme reformer sat i gang, som man med så stort held havde prøvet over for landbostanden, men fra snedkermestrenes side var tilslutningen kun betinget. De ønskede ikke, at deres laug skulle drages ind i den uro, som havde affødt nedsættelsen af kommissionen, og mente, at den ikke var kompetent til at udtale sig om deres fag. De stod fast på de rettigheder og pligter, laugsvæsenet gav dem. I disse anskuelser stemte de overens med de andre fag, og også denne gang stillede Københavns øvrighed sig på mestrenes side. Samtidig med denne afvisning begyndte laugene at protestere mod den klassesdeling, der herskede i enevældens Danmark, og klagede over, at ingen håndværksmester havde plads i de 32 mænds forsamling, datidens form for borgerrepræsentation. I sagen mod Lorentz Schalck havde laugene oplevet, at dets rettigheder var blevet krænket, og den franske revolution havde bragt en hidtil ukendt oppositionslyst. Ved kommissionens arbejde var der imidlertid kommet så meget for dagen om svendenes dårlige kår, at det var givet, at der måtte ske nogle ændringer i laugsvæsenet, men man møder ikke hos nogle mestre et forsøg på at komme stemningen i møde og ud fra laugsvæsenets grundlæggende tanker forsøge en ændring, der fjernede de iøjnefaldende ulæmper og bevarede det bedste fra den gamle tid. Reformen var planlagt og blev gennemført fra oven, og snedkermestrene har blot som lydige undersåtter taget imod den.

21. marts 1800 udkom den nye forordning om de københavnske laug, der på forskellig måde ændrede de gamle artikler fra Christian den Femtes tid. Den havde til hensigt at lette svendenes kår, omskningen blev afskaffet, og svendene fik ret til at tage arbejde, hvor de ønskede det. For at blive mester var det ikke nødvendigt at stå bestemte år i lære, men man skulle uden videre formaliteter have adgang til at gøre svende- og mesterstykke. Det fulgte af hele forordningens tendens, at alle de gamle »skikke og ceremonier« blev forbudt. Mellem dem blev behøvlingen udtrykkeligt omtalt, men som allerede berørt havde faget opgivet den. Hvis regeringen havde troet, at den gennem et lovbud kunne afskaffe de »udlændi-

ske laugsfordomme« som den kaldte dem, blev den dog skuffet; zünftens herredømme lod sig ikke fjerne på denne måde, men kun gennem en ændring af dens forudsætninger, og i det meste af det forrige århundrede var store dele af den livskraftige, selv om de i det ydre ændrede form.

Forordningen lovede, at der ville komme en ændring i mester- og svendestykkerne og gav særlige regler for frimestrene. Enhver svend, der havde arbejdet i 4 år, måtte nedsætte sig som frimester og efter to års forløb antage en dreng til oplæring, ligesom han kunne benytte arbejdsmænd til det arbejde, som ikke krævede faglige kundskaber. Ved denne bestemmelse blev den gamle regel, at kun medlemmer af laugene måtte øve faget, tilsidesat og en hel ny klasse håndværkere skabt, idet de tidligere frimestre i reglen havde fået deres bevilling enkeltvis, medens forordningen af 1800 åbnede adgang til stillingen, når blot visse betingelser var opfyldt.

Der foreligger ikke vidnesbyrd om, med hvilke følelser laugene har modtaget den nye forordning. Dets protokol meddeler kun i korthed, at der 26. april 1800 var amtssamling i laugshuset i overværelse af rådmænd Lunding overensstemmende med den oldermænden af den høje magistrat tillagte ordre i anledning af den under 21. marts sidstleden udkomne forordning, håndværkslaugene her i staden vedkommende, som for de tilstedeværende mestre blev forelæst. Som enevældens eksemplariske borgere tog mestrene den nye ordning til efterretning uden at tale, men måske har de tænkt så meget mere.

Endnu inden årets udløb fik laugene besked om at skaffe 30 svende til arbejde ved flåden og lovede at stille dem til rådighed, men man kunne dog ikke undlade at bemærke, at medens laugsmestrene beskæftigede 270 svende, fandtes der rundt om i byen 200 andre, som arbejdede mod artiklernes bestemmelse, og man kom med en beskeden henstilling om, at oldermænden gav rejsepas til svendene, idet det var sket, at frimestrene udstedte det. Episoden viser, at laugene nu ikke længere omfattede hele faget og derfor ikke længere kan tages som et udtryk for dets mening. Frimestrene og svendene var blevet et socialt problem, men laugene havde skudt løsningen af det fra sig. Øvrigheden tog meget forsigtigt på det, og da oldermænden skulle skaffe svende til flåden, blev det indprentet ham, at han måtte gå forsigtig til værks og ikke komme med hentydninger til politiet for ikke at skabe »grillefængerier«.

Laugets ligkasse blev 1824-25 nyordnet, Der skulle nu ydes 60 rbdrl. sdl. ved en mesters dødsfald og to trediedel heraf ved en

hustrus. Det gennem tiden stadigt levende spørgsmål om, hvem i lauet der var forpligtede til at deltage i begravelsen, blev ved denne lejlighed bestemt således, at de 24 yngste mestre fik pligt til at fungere som ligbærere uden nogen udgift for den afdødes familie.

Så længe de gode tider varede, kunne faget og dermed også lauet nok klare sig, men efter freden i Kiel kom de vanskelige år, der fik regeringen til at holde igen med tildelingen af frimesterskaber, idet en forordning af 23. oktbr. 1822 fastsatte, at frimestrene skulle udføre det samme mesterstykke som laugsmestrene. Selv om de hermed blev fritaget for at aflægge et særlig mesterstykke, hvis de senere ville ind i lauet, var adgangen til at blive frimester ikke længere så efterstræbt. Tilsyneladende var denne bestemmelse til gunst for lauet, men efterhånden som tiderne blev bedre, blev den urimelig, og den offentlige mening gik afgjort mod laugsvæsenet, som den var i slutningen af Frederik den Sjettes regering, da stænderforsamlingerne gav den øget styrke.

Fra snedkerlaugets side blev der gjort lidet eller intet for at afværge modgangen. Det er muligt, at selv en vidtdreven imødekommenhed ikke ville have afværget laugets fuldstændige ændring, men den chance, der fandtes for at bevare noget af laugsvæsenet ved at lette adgangen til at blive mester og lempeligt revidere grænsen for det arbejde, som var forbeholdt faget, blev ikke udnyttet. Lauget administrerede sin ejendom og begravelseskasse, men samlede sig ellers om at opretholde mesterstykket i dets fulde vanskelighed, og regeringens forsøg på at gøre det billigere var rent illusoriske. 1821 kostede det 68 rdlr. 4 mk. at blive mester. Af dette beløb var 14 rdlr. til ligkassen og ligklædet og 4 rdlr. til laugshuset, resten var under en eller anden form udgifter til mesterstykket. Det var 1820 ændret til en dame-sekretær eller damebureau og en dør med karm eller stykker af tilsvarende vanskelighed, og fordringerne var høje. Som hidtil skulle tegninger til arbejderne leveres af aspiranten og godkendes af akademiet. Kravene blev lidt efter lidt så omfattende, at det var med god grund, at der 1840 ligefrem blev udgivet en trykt vejledning til brug for dem, der søgte optagelse. Det fremgår af den, at der også blev krævet en prøve i udstyrelsen af en butik og i at give overslag over et bygningsarbejde, og det er ganske utvivlsomt, at den, der havde bestået mesterprøven, ikke var nogen ringe håndværker. Det var også dette synspunkt, der blev skudt i forgrunden, når der taltes om en afskaffelse eller lempelse af mesterstykket, som lauet holdt fast på som kundernes garanti, men man overså ganske, at laugs-

mestrene nu kun udgjorde en del af producenterne, og at frimestre eller andre med en særskilt bevilling havde taget deres store part af faget, og at laugene nødvendigvis måtte ændre sig sammen med tiden, hvis det ville vedblive med at være et udtryk for det københavnske snedkerhåndværk.

En sådan ændring måtte også indebære, at man opgav den eneret til faget, som de gamle laugsartikler gav, og søgte en ny afgrænsning, men heller ikke på dette punkt agtede laugene at vige fra sin gamle politik. I anledning af en påtænkt plan om at sammenmelde snedker- og stolemagerlauget indsendte det første 1822 en skrivelse til magistraten, i hvilken det blev fremhævet, at samtlige interessenter sikkert hverken ønskede eller ville samtykke i en forening. Som begrundelse blev det angivet, at snedkerne i faglig dygtighed stod højt over stolemagerne eller som det blev formuleret: At antage, at en stolemagermester eller stolemagersvend uden at have lært professionen skulle ved måske blot at have prøvet noget derpå besidde sådan duelighed, at han kunne præstere arbejde ved siden af en snedker, det var aldeles at nedsætte nutidens snedker i arbejder, der ved kunstfærdighed vistnok har nået en usædvanlig højde i smagen. Disse ord var sande i den betydning, at netop denne tids snedkerarbejder vækker berettiget beundring, men det er et spørgsmål, om laugene ved at vise et nærstående fag fra sig handlede klogt, og til denne kontrovers kom andre stridigheder med stolemagerne om de to fags gensidige grænser, bl. a. om, hvem der havde ret til at udføre divaner, som laugene i en længere skrivelse til magistraten søgte at forbeholde sig. Med tømrerne var der ligeledes uenighed. Samtidig havde laugene nok at gøre med at passe på, at dets rettigheder ikke på andre måder blev krænkede, men det meste var bagateller. Med en ubegribelig blindhed hagede laugene sig fast i sine gamle privilegier i stedet for at søge nye veje, der kunne bevare den gamle organisation, og dets optræden blev præget af en konservatisme, som passede dårligt med de ønsker om fremskridt, der kendtes fra andre kredse i samfundet. Snedkerlauget adskilte sig på dette område ikke fra de andre laug, og samtidig med at de fleste ønskede enevælden afskaffet eller dog i det mindste ændret, blev håndværket enevældens tilhænger ud fra den betragtning, at kun under denne form for regering ville laugsvæsenet blive opretholdt. Man turde ikke slippe den efterhånden noget beskedne fortrinsstilling, laugene indtog.

Meget karakteristisk for stemningen og synspunkterne i de ledende mesterkredse inden for snedkerfaget var en lille pjece, der blev

udsendt i 1833 for at vise, at fagets sørgelige tilstand var en følge af, at laugets rettigheder ikke blev opretholdt. Den begynder med at vise, på hvor højt et stade håndværket stod, men går derefter over til at beklage, at de sidste 40 år havde været en uafbrudt tilbagegang. Dengang blev laugets artikler overholdt til punkt og prikke, men det første indgreb i dem skete ved en rådstueplakat i 1790, efter hvilken marskandiserne måtte handle med nye møbler. Det kunne efter pjecens opfattelse ikke skade på denne tid, da afsætningsforholdene var gode, men da laugsmestrenes antal voksede fra ca. 90 i slutningen af forrige århundrede til ca. 300, og tiderne blev dårligere, gik marskandiserhandelen ud over dem. Forretningerne kom i forbindelse med nogle fattige mestre, som de sørgede for at holde i en stadig gæld, så de havde dem i deres magt, eller de antog selv nogle svende, som de lod arbejde i et skjult værksted, og begge slags lavede kun dårligt arbejde. På denne måde fremmedes fuskeriet til skade for faget. Og hvem var så disse marskandisere? – fortsættes der. Med få undtagelser bønderkarle, som efter soldatertjenesten fik smag for bylivet og åbnede en lille handel med brugte sager, som de efterhånden drev op til også at omfatte nye og brugte møbler. Man ville derfor have forbud mod, at marskandiserne handlede med nye møbler og afviste ganske den tanke, at en signering af møblerne ville være til fordel for snedkerne, da det dels ikke ville blive overholdt, og der dels let kunne findes en samvittighedsløs mester, der for en lille betaling ville signere alt, hvad der blev ham forevist.

Men snedkerne måtte ikke blot kæmpe mod marskandiserne, fremhævede skriftet. Også tømmerne greb ind i deres rettigheder, og de gik enten direkte ind i deres arbejde eller antog nogle snedkersvende til at gøre det. For at genoprette den tidligere tilstand ønskedes det derfor, at den gamle forordning fra 1723 blev håndhævet.

Pjecen er båret af en voldsom indignation med harmfulde angreb på fjenden og affattet med en pathos, der ikke viger tilbage fra at citere Det nye Testamente. Utvivlsomt havde den også ret i meget. Det var givet, at marskandiserne var en alvorlig fare for faget, og at de svækkede møblernes kvalitet, og tømmerne har sikkert taget alt det arbejde fra snedkerne, som de kunne få. Der har ligeledes været stor forskel mellem de enkelte snedkermestre; fra den dygtige laugsmester med mange svende på sit værksted var der en jævn synken over den lille mester ned til fuskeren, som ikke lod sig adskille fra den svend, hvem giftermålet og den bitre nød tvang til

at tage et hvilket som helst arbejde, blot for at få til dagen og vejen. For så vidt havde pjecen ret, men de udveje, den foreslog for at gavne snedkerne, var konservative for ikke at sige reaktionære og var på forhånd uigennemførlige. Det var en håbløs tanke at få den gamle forordning fra 1723 sat i kraft igen, efter at den i så mange år var blevet negligeret, og det ville være lige så umuligt at forbeholde mestrene handelen med nye møbler. Det var ikke længere opgaven at hævde de gamle artikler i deres fulde udstrækning, men at nå frem til nogle nye.

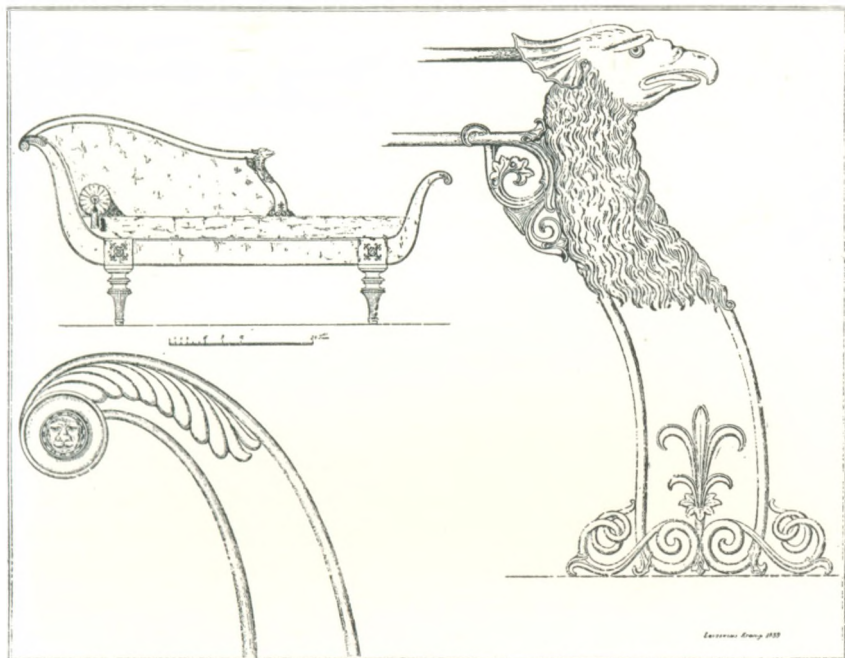
Det lille skrift bar ikke noget forfatternavn, men alle interesse-rede vidste, at det var forfattet af J. Lasenius Kramp, en af de mænd, der i denne vanskelige periode bidrog til at holde fagets fane højt. Han var født 1808 og blev mester 1831. Han var stolt og glad over at være snedker, og hans tanker gik videre end flertallet af mestrenes. Han forstod, at der måtte gøres noget, hvis faget ikke helt skulle gå i stå og stiftede 1837 Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Theorie, et besværligt navn, der snart blev ombyttet med Snedkernes Tegneforening. Gennem denne institution blev der købt billedværker og udgivet tegninger, og man drev en tegneskole, der kom til at gøre stor nytte. Det burde i virkeligheden have været laugget, som havde gjort det arbejde, Tegneforeningen udfoldede, men det må dog fremhæves, at den vågne del af snedkermestrene ikke holdt sig tilbage. Lasenius Kramp fremstillede selv i sin indbydelse til Tegneforeningens stiftelse, at den skulle virke til gavn såvel for den enkelte mester som for laugget, men han mente, at snedkernes dygtighed var gået tilbage, eller som han udtrykte det: . . . især København ejer dygtige og duelige snedkere, og omendskønt vi engang stod udlandets snedkere ved siden, kan jeg dog ikke dele mening med dem, der endnu, endogså fra smagens side, dristigt vil sætte os i rang med hine, men tror meget mere at turde bemærke, at vi slider på en gammel hæder, der trænger stærkt til at restaureres. Det tjener faget til ære, at det lagde sig disse ord på sinde og sluttede op om Lasenius Kramps arbejde.

På dette sted kan der også erindres om, at Lasenius Kramp var medstifter af Det tekniske Selskab og af Haandværkerforeningen i København.

Som et andet vidnesbyrd om, at laugget begyndte at besinde sig på den nye tid, kan nævnes, dets omordning i 1834. I dette år var Jens Chr. Holst (d. 1850) oldermann. Han var mester fra 1810. I umindelige tider havde laugget haft fire kvartalsmestre, som

skiftede hvert fjerdingår og nu ikke betød nogen hjælp for oldermændene, da de sad så kort, at de ikke kunne nå at komme ind i sagerne. J. Chr. Holst foreslog, at den gamle ordning blev afskaffet, og at man i stedet for valgte fire bisiddere, der skulle beklæde deres stilling i to år, idet halvdelen skulle afgå ved hvert juli kvartal, og at oldermændene måtte sammenkalde dem, så ofte han ønskede det. Kun ved vigtigere sager skulle bisidderne suppleres med fire af oldermændene udtagne kvartalsmestre og 16 repræsentanter, valgte af hele laugets. For helt at mane fortidens gamle skik i jorden blev det på samme møde vedtaget, at al beværtning for laugets regning ved møderne skulle være afskaffet. Det kan tilføjes, at laugets fra gammel tid var delt i fire aldersklasser, men denne inddeling synes ikke at have spillet nogen større rolle. Det har åbenbart været J. Chr. Holst, der var den ledende ved denne ændring, og på andre områder gjorde hans initiativ sig også gældende. Ved en laugssamling 1835 blev det henstillet til ham at undersøge, om marskandisernes møbler var stemplede, og ved en generalforsamling 1837 kunne det meddeles, at stemplingen af møbler på værksteder, som var berettiget til det, nu var i fuld gang for laugets regning. Tanken, som Lasenius Kramp havde stillet sig så skeptisk overfor, var således nu blevet gennemført og omfattede også divaner og sofaer.

Det var ligeledes under J. Chr. Holst, at laugets foreslog, at mesterprøven blev udvidet med et overslag over snedkerarbejdet på en bygning og en tegning til indretningen af en butik, to opgaver, som mere end den gamle mesterprøve kunne vise, om man som selvstændig mester kunne lede en virksomhed, men disse nye krav gjorde ikke mesterprøven lettere og kunne kun gøre modstanden mod laugsvæsenet endnu stærkere, end den var i forvejen. Efterhånden samledes da laugenes modstand i mesterprøven, hvis uundværlighed atter og atter blev fremhævet. Laugets forblev en i det væsentlige rent faglig sammenslutning, hvis formål blev varetagelsen af mestrenes interesser, og tidens ivrige politiseren fik sit hjemsted i andre foreninger. 1838 stiftedes Industriforeningen, i hvis ledelse flere håndværkere fik sæde, men som efter hele sin indstilling var uvenligt rettet mod laugene, og håndværkets politiske linie fik et udtryk i Håndværkerforeningen, der grundlagdes 1840 og blev håndværkernes talerør, hvad der også kunne tiltrænges, da nu selv regeringen viste tegn på at svigte, idet den samme år nedsatte en komite til overvejelse af, om laugsvæsenet krævede ændringer. 1847 kom dens betænkning, der ikke kunne levne hånd-

Fortegning til en sofa, sign. Lasenius Kramp 1839. Udsendt af Snedkernes tegneforening.

værkerne meget håb. Den foreslog laugenes fortsættelse indtil videre, men ønskede sagen taget op igen efter 20 års forløb og indførelsen af forskellige ændringer, bl. a. en sammenslutning af snedkerne, stolemagerne og trædrejerne – en forandring, som i hvert fald ville være mod de førstes ønske. Hvad mesterprøven angik, ville man have gjort den lettere, og adgangen til laugene skulle forenkles.

Det kan her nævnes, at snedkermestrene ivrigt deltog i kampen for håndværkets interesser. Snedkermester A. D. Andersen var Håndværkerforeningens formand 1841 og den allestedsnærværende Lasenius Kramp dens sekretær. Han foreslog, at foreningen skulle udgive en månedlig beretning og udsætte en præmie for en afhandling om laugsvæsenets gode sider, men tidsskriftet blev dog meget beskedent, og der indkom ikke nogle afhandlinger, der blev anset for værdige til at få nogen belønning. En af deltagerne i konkurrencen, Hans Peter Giessing, udsendte da på egen hånd sin besvarelse af opgaven, som Lasenius Kramp dog ikke så ganske var tilfreds med. De vågne blandt fagets mestre fulgte således med i disse års debat, men det er karakteristisk, at alt sker uden for laugene.

Det var ikke noget, der alene skete hos snedkerne, men gjaldt de allerfleste laug, og ligesom enevælden i sine sidste år viser en ejendommelig lammelse og kun udrettede lidet, gjorde laugene heller ikke noget for at afværge det uvejr, som de klogeste af håndværkerne kunne se nærmede sig. På forhånd var standen lidet begunstiget i denne kamp, fordi de øvrige stænder i samfundet havde arvet de forrige tiders ringeagt for den. Eksempelvis blev livjægerkorpset anset for finere end det borgerlige artilleri, fordi det sidste fortrinsvis fik sin tilgang fra håndværket.

J. Chr. Holsts efterfølger som oldermann blev Anders Didrik Andersen (1800–1877), som ved siden af sit øvrige virke også fik tid til at lede laugene en årrække. Noget nyt kom dog ikke frem, det var stadig den gamle kamp mod marskandisere og fuskere, der tog tiden. Selv om laugene politisk var konservativt, stod det nationalt sammen med de liberale, som det viste sig 1848, da man i laugssamlingen 7. april vedtog at skænke krigsministeriet 300 rdlr. fra laugene og 400 rdlr. fra ligkassen, og mellem svendene gjorde lignende strømninger sig gældende. Her rettedes opmærksomheden mod de tyske svende, hvis forbliven i hovedstaden man betragtede med uvilje. Sandsynligvis har ikke blot de nationale følelser dikteret denne holdning, men også arbejdsløsheden, og der blev ikke gjort noget af øvrigheden. I et laugsmøde 29. april 1848 blev der oplæst en skrivelse fra magistraten, om mestrene under de forhåndenværende forhold burde afskedige de ugifte tyske svende, og laugene vedtog, at hver mester skulle gøre sit bedste for at jævne spørgsmålet, men det blev kun halve forholdsregler.

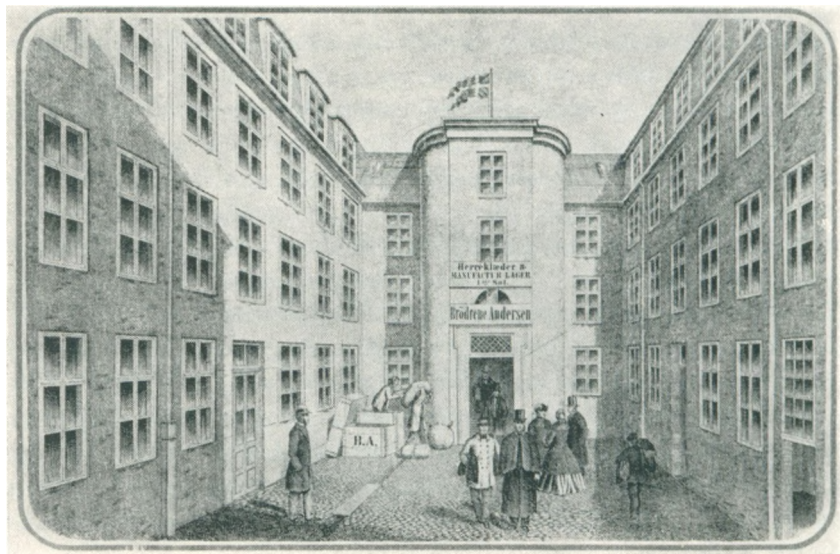
Endnu samme år viste det sig, at det lige så meget var lønspørgsmålet, som havde bragt bevægelse. Fra 1844 havde man haft arbejdsbøger, der blev påtegnet af mestrene ved svendenes afskedigelse, og man var utilfreds med dem, fordi man af dem kunne se, hvor ofte en svend skiftede plads, så det fik udseende af skudsmål bøger. Nu blev der indført arbejdsleder igen, der ikke på samme måde deklasserede svendene. Det lykkedes dog senere laugene at genindføre arbejdsbøgerne i en noget ændret form, og da svendene 1852 ønskede ret til at deltage i valget af oldermann, blev det afslået.

1856 afløstes J. C. Schwartzlose som oldermann af O. N. Thorsen, hvem det tilfaldt at føre laugene over i den nye tid, idet han fungerede lige til 1874. Selve den sidste kamp for laugsvæsenets opretholdelse falder uden for snedkerlaugets historie og kan her kun berøres. Lige til det sidste håbede alle håndværkere, at laugene under en

eller anden form ville vedblive at bestå, og særlig at mesterprøven ville blive bevaret, så det var en overraskelse og skuffelse, at regeringen helt og fuldt stod fast på at give næringsfrihed. Ved loven af 29. dec. 1857 blev der kun tilstået en kort række år til at afvikle det gamle privilegium, og med udgangen af 1861 ophørte laugstvangen. I de nye love tales der ikke længere om mesterstykke, og enhver snedker, som havde erhvervet borgerskab, kunne blive medlem, idet dog $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende skulle stemme for hans optagelse. Lige siden 1554 havde snedkerlauget været en halvt officiel institution, der samlede alle fagets medlemmer; fra 1862 var det kun en forening mellem mange andre, og den var ikke længere af lovgivningen udrustet med alle de beføjelser, der hidtil havde givet den ret til at jage fuskere og bønhaser, afholde mesterprøver og bedømme svendestykker. Betragtet med håndværkets øjne var det en ændring af revolutionerende karakter, og der har sikkert været mange mestre, som har spurgt sig selv, hvilken betydning lauget nu havde.

I det ydre mærkedes overgangen ganske vist ikke. Protokollen fortsætter på samme måde som før, og så stærkt stod mesterstykket i laugets bevidsthed, at man 1862 vedtog regler for frivillige mesterprøver. Man skulle udføre en tegning til et møbel til bedømmelse af laugets bestyrelse og af Kunstakademiet. Møblet skulle mindst have fire skuffer, der skulle være lige store, og såvel tegningen som møblet skulle udføres under opsyn på laugshuset. Efter arbejdets godkendelse kunne man optages som medlem af lauget. Det var en ordning, som ikke fik nogen som helst betydning, for ingen ville underkaste sig det besvær, som den frivillige prøve krævede, når han kunne blive mester uden særlige formaliteter.

Som følge af laugets ændrede stilling blev dets love fra 1862 anderledes. Som formål satte man udbredelsen af kundskaber inden for faget, administrationen af laugets ejendom i Grønnegade og andre ejendomme og legater og sluttelig opsparingen af et fond til gavn for indehaverne af friboligerne i laugets bygning. Det var tilsyneladende beskedne mål at stræbe efter, men det må dog tilføjes, at lauget i sine sidste år have vist en prisværdig iver for sine gamle. Fra slutningen af 1850'erne havde man søgt at oprette en stiftelse, og man købte en grund i Istedgade, som man dog i utilfredshed skilte sig af med, og bedre udfald fik tanken om at bygge stiftelsen på Nørrebro heller ikke. Efter mange overvejelser blev resultatet, at den ene sidebygning i laugshuset blev omdannet til stiftelse, og 1862 var den færdig. Ikke uværdigt afsluttede lauget på denne måde sin gamle tilværelse.

Tegning fra 1860-erne af Laugshusets gård i Grønnegade med baghuset og de 2 sidebygninger.

Under de ændrede tider var det svært at holde medlemstallet på den gamle højde. 1862 var der 239 mestre i laugget, men dette antal svandt efterhånden ind, så der 1872 kun var 127. Interessen for laugets anliggender var ikke stor. Ved oldermandsvalget 1862 blev O. N. Thorsen genvalgt med kun 29 stemmer, og heller ikke ved andre valg mødte man mandstærkt frem. Denne udvikling var så meget mere betænkelig, som tiden ikke kunne kaldes dårlig for faget, men det var ligesom man savnede troen på laugets værdi og betydning. Tiden fra Næringslovens ikrafttræden til socialismens frembud var en død periode, da man ledte efter en ny fagpolitik, under hvilken laugget atter kunne gøre sig gældende som mestrenes repræsentation. Den almindelige tidsstrømning var laugget imod, man troede inderligt på næringsfriheden, og først nye erfaringer skulle vise, at et fag ikke kunne undvære en organisation, hvis det skulle klare sig, og således fik de gamle laugsmestre ret i deres opfattelse af laugets betydning om end på en anden måde, end de havde tænkt sig det. Laugget blev i denne overgangsperiode bærer af de gamle traditioner, og når organisationen i år kan pege tilbage på 400 års beståen, kan de mestre, der levede for 80-90 år siden, også gøre krav på at blive husket.

En vurdering af laugets historie må imidlertid ikke tage sit ud-

gangspunkt i dets sidste periode, da alt havde sammensvoret sig om at reducere dets betydning. Laugsordningen hørte hjemme i det middelalderlige, stænderdelte bysamfund, og selv om Københavns Snedkerlaug blev stiftet i den tidlige renaissance, var forholdene herhjemme både ved oprettelsen og langt senere så gammeldags, at de på mange måder kan sidestilles med middelalderens. I dette milieu passede laugene, og selv om det kun blev lidet understøttet af myndighederne eller direkte modarbejdet, klarede det sig under alle trængsler. Anderledes var betingelserne under enevældens sidste år. I denne tid blev der rettet direkte angreb mod alle laug, deres position var undergraved og deres betydning mindre, fordi samfundet havde ændret sig. Det er i laugets stærkeste periode, det skal studeres, hvis man vil forstå dets værdi for faget som samlingsmærke og organisation.

Det lykkedes laugene at tilbageslå alle angreb på dem under Christian den Femte, fordi det var støttet af hele tidens indstilling. I den almindelige bevidsthed var laugene nødvendige, og spørgsmålet var blot, hvor megen magt de skulle have. Anderledes lå forholdene omkring 1850. For de nationalliberale, der var de førende i denne tids politik, var laugene et fortidslevn, som burde afskaffes, og deres akademiske førere så meget overlegent på håndværkerne. De havde i deres syn tilslutning fra alle uden for laugene, hvor man ikke tvivlede om, at de og deres privilegier måtte falde, og hverken snedkerlauget eller de andre gamle faglige organisationer kunne udrette noget mod den herskende offentlige mening. Desto mere ros fortjener da de personligheder, der ikke tvivlede om laugets værdi og var overbevist om, at også fremtiden ville give det opgaver at løse, og derfor sørgede for, at laugene ikke ophørte, men fortsatte sit liv ind i et nyt tidehverv, da det under andre former viste sin berettigelse og betydning.

OVERSIGT OVER VIGTIGERE TRYKTE
AKTSTYKKE M. M. TIL KØBENHAVNS SNEDKERLAUGS
HISTORIE, BENYTTET I DETTE SKRIFT

(20. juli 1554. Artikler for snedkermestrene i København.

Se C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909, s. 137.)

1. 12. marts 1576.
Frederik den Andens konfirmation på artiklerne af 20. juli 1554.
Kjøbenhavns Diplomatarium II, s. 361–367.
2. 31. januar 1622.
Forslag fra snedkermestrene til magistraten om nye artikler.
Kbh.s Dipl. II, s. 666–669.
3. 10. juli 1622.
Artikler for snedkerne.
Kbh.s Dipl. II, s. 711–716.
4. 5. april 1653.
Frederik den Tredies konfirmation på snedkernes skrå.
Kbh.s Dipl. III, s. 413–20.
5. 1654.
Snedkersvendenes artikler, aftalt mellem mestre og svende.
Kbh.s Dipl. III, s. 433–437.
6. 4. november 1682.
Snedker-Laugs Articler.
De Kongelige Laugs-Artikler, som til Aarets Udgang 1730 allernaadigst ere udstædde . . . , Kbh. u. a., s. 58–64.
7. 8. februar 1699.
Artikler for snedkersvendene i København.
Afstrykt i dette skrift s. 107.
8. 27. februar 1723.
Reglement for snedker- og tømmerlauget.
Kbh.s Dipl. VIII, s. 561–563, jvfr. samme bd., s. 559–560.
9. 25. september 1724.
Københavns Snedkerlaug flytter skiltet fra sit herberge på Gråbrodretorv til sin egen ejendom i Grønnegade.
C. Nyrop: *Haandværksskik i Danmark*, Kbh. 1903, s. 130–132.
10. 27. november 1737.
Oldermand Peter Gades meddelelser om behøvlingen og andre skikke.
C. Nyrop: *Haandværksskik*, s. 12–14.
11. 2. december 1737.
Supplement til beretningen af 27. november 1737.
C. Nyrop: *Haandværksskik*, s. 15–16.
12. 1737.
Skrivelse om snedkernes laugsskikke.
C. Nyrop: *Haandværksskik*, s. 9–11.
13. 1737.
Skikke ved snedkerlauget.
C. Nyrop: *Haandværksskik*, s. 14–15.

14. 20. november 1738.
Taler ved behøvlingen 20. januar 1738 i Københavns Snedkerlaug.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 16–21.
15. 1738.
Københavns magistrats forslag til tale m. m. ved svendenes behøvling.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 21–23.
16. 19. februar 1749.
Vollständige Beschreibung und Seremonie bey Aufsteckung des neuen Schildes des löblichen Tischler-Amts. So geschehen Copenhagen d. 19. Februar 1749.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 133–140.
17. 1770.
Kort forfattet Beskrivelse over Snedker Laugets Svennes Optog ved et nyt Skildts Ophængelse for Deres Amts-Huus. Hvilket Optog, med de derved giorte Indretninger, af det Vel-lovlige Snedker-Laugs Mestere og Svenne samtlig er indrettet og med Allernaadigst Tilladelse udført den 7de May Anno 1770.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 140–149.
Facsimile hos R. Berg: Snedkerlavet 1554–1904.
(Også i tysk udg.).
18. 1770.
Tale ved snedkersvendens behøvling.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 25–35.
(Det er usikkert, om denne tale stammer fra København).
19. 23. januar 1807.
En Tale paa det danske og Gifte Snedker-Amts Forsamlings-Dag d. 23de Januari 1807, da et Skildt blev ophængt. Holden og forfattet af Hendrich Henningsen, Snedkersvend, Kbh.
C. Nyrop: Haandværksskik, s. 150.
20. Kjøbenhavns Snedkerlaug i dets sørgelige Tilstand med Indgreb af Tømrere, Marchandisere og Fuskere i dets Rettigheder, samt dets Indretningers Forfald. Til modnere Drøftelse udgivet af nogle Mest. Kbh. 1833.
(Forfattet af Lasenius Kramp).
21. 3. marts 1840.
Underretning for de Svende som agte at forfærdige Mesterstykke i Kjøbenhavn, med Hensyn til de ved Anordningerne om Mesterstykke i Snedkerprofessionen foreskrevne Bestemmelser og Laugets derpaa byggede Forskrivter. Kbh. 1840.

NOTER

Perioden indtil 1862

Hovedkilden til laugets historie er dets arkiv, der er opbevaret hos laugene og i stadsarkivet. Den indskrænkede tid, der har stået til rådighed, har enkelte steder fremtvunget en mere kortfattet behandling end i det 50 år ældre skrift om laugets historie.

1. Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love V, 180.
2. Danmarks Gilde- og Lavskraaer II, 393-394.
3. Gilde- og Lavskraaer II, 403-407.
4. Gilde- og Lavskraaer II, 376. R. Berg: Snedkerlavet 1554-1904, 6.
5. Danske Magazin 1, I, 23-24.
6. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, 297, 365. V. Thorlacius-Ussing: Danmarks Billedhuggerkunst, 114.
7. Gilde- og Lavskraaer II, 201.
8. Gilde- og Lavskraaer II, 241, 273-284.
9. Gunnar Knudsen i Fortid og Nutid XVI, 130-143.
10. Gilde- og Lavskraaer II, 282.
11. Gilde- og Lavskraaer II, 375 ff.
12. Københavns Diplomatarium I, 280-286.
13. Otto Norn: To Breve til Christian den Anden, Kbh. 1948.
14. Laurits Pedersen: Haandværksskik i helsingørske Lav.
15. Hillerød By, 290.
16. Otto Smith i Aar bog for Københavns Amt 1921, 57 ff.
17. Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl, 65. Alb. Thomsen: Holbæks Hist., 386.
18. Haugner: Maribos Hist. II, 212-213.
19. L. M. Wedel: Indenlandske Rejse II, 177-178.
20. Aktstykke i Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo.
21. Kinch: Ribe Bys Hist. II, 522 ff.
22. C. Nyrop i Tidsskr. f. Ind. 1902, 37 ff.
23. Aarb. for Odense og Assens Amter 1916, 575-577. Nyborg smedelav, protokol 1679-1862, 55 f. Nyborg Mus.
24. C. Klitgaard: Hjørring Bys Hist., 119 f.
25. Collegial-Tidende 1822, 561.
26. Jy. Saml. 2, III, 403 ff.
27. Kbh.s Dipl. V, 801.
28. Kanc. Brevb. 26. nov. 1608.
29. C. Nyrop: Viborgske Lavforhold. Jy. Saml. 3, III, 453 ff.
30. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarh. III, 210.
31. Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus, passim.
32. Fabricius: Horsens Bys Hist., 440, 442, 471.
33. Bruun og Jacobsen: Koldings gamle Lav, 74-76.
34. Kinch: Ribe Bys Hist. II, 612.
35. Jy. Saml. 2, II, 22-23.
36. Om kongerigets snedkerlaug se også Indberetninger til Cancelliet 1800 og til Indenrigsministeriet 1853 i Rigsarkivet.
37. F. Wedel: Gilder og Laug i Flensborg, 131.

38. En bornholmsk Haandværkers Erindringer, Rønne 1934, 77.
39. Øconomisk Magazin V, Kbh. 1761, 352.
40. Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jylland II, Kbh. 1810, 531-32.
41. Minerva 1793, 43-44.
42. Hübertz: Aktstykker vedk. Aarh. III, 219.
43. Schade: Beskr. over Mors, Aalborg 1811, 320.
44. Hist. Aarb. for Thisted Amt 1920, 105.
45. Snedkerlavet 1554-1904, 7.
46. Ældre nord. Architektur IX, 7-8.
47. Danske Mag. 5, IV, 79.
48. Kbh.s Dipl. II, 383-384.
49. Kanc. Brevb. 17. 7. 1581.
50. Kbh.s Dipl. II, 440 ff.
51. Kbh.s Dipl. I, 546.
52. Kbh.s Dipl. I, 581.
53. Kbh.s Dipl. I, 663.
54. Kbh.s Dipl. IV, 790.
55. Kbh.s Dipl. IV, 758.
56. Kanc. Brevb. 28. 10. 1609.
57. Kbh.s Dipl. II, 589-590.
58. Kbh.s Dipl. II, 594.
59. Kanc. Brevb. 10. 12. 1621.
60. Kbh.s Dipl. III, 797.
61. L. Just-Nielsen: Drejerlauget i Kbh., Kbh. 1902, passim.
62. C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909, 17-19.
63. Kbh.s Dipl. III, 478.
64. H. H. Fussing i Hist. Tidsskr. 10, III, 226.
65. H. Berner Schilden Holsten i Randers Amts hist. Aarb. 1911, 63.
66. Peter Riemann: Vrejlev Klosters Hist., 118.
67. Oluf Nielsen: Kbh.s Hist. V, 181.
68. Laurits Pedersen: Haandværksskik i helsingørske Lav, 70.
69. Om zünften se C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark og Laurits Pedersens ovenanførte bog.
70. Oluf Nielsen: Kbh.s Hist. V, 276 ff.
71. Menoza III, 544-545.
72. Adolf Bauer: Stolemagerlavet i Kbh. 1742-1892, 3-44.

ARTIKLER FOR SNEDKERSVENDENE I KØBENHAVN, DATERET 8. FEBRUAR 1699

Artiklerne foreligger i et tyndt pergamentsbind i kvartformat, omfattende 14 blade, gennemdragne og med politiseglet i rødt lak. Der er benyttet stemplet papir til ½ rdlr., og teksten begynder på andet blads versalside og slutter på 10. blads forside.

Den tyske tekst er skrevet med en klar og tydelig hånd, den danske med en anden, lidt spinklere skrift.

Artiklerne bygger på de gældende forordninger, men ændrer dem flere steder til gunst for svendene. De omtales første gang 23. 12. 1698, da svendene holdt samling, og de blev læst op. De kaldes da »Einige auf Teutsch übergessetzte Puncten für die gesellen zur Nachricht«. De artikler for svendene, der omtales før denne tid, har været de almindelige forordninger.

Den første behovling fandt sted 16. maj 1698.

Einige Gewisse Articul, So von Ihre Königliche Mayst: Allernädigste Ausgangen Verordnenung wegen der Tischeler Zunfft alhier in dieser Königlichen Residentz Stadt Copenhagen. Etliche von der Allgemeinen Verordnenung der Zunfft halber in dato 23 Decembr. 1681, Etliche von den Verordnenung der Tischeler Handwercks Gesellen betreffend, in dato 6 May 1682 und in dato 4 Novembr: 1682, so weit es die Gesellen angeht aussgezogen sind, welche Etliche mahl des Jahres in gegenward eines von den Magistrat denen sämmtlichen Gesellen können vorgelesen werden, auff dass sie sich darnach mögen wissen zu richten und keine Ursache haben mit unwissenheit sich desswegen zu entschuldigen.

ZUM ERSTEN

Die Tischeler Gesellen müssen keine Zusahmenkunfft haben, ohne des Magistraten Zulassung, wann aber ein fremder Gesell ankommt und alhier Arbeiten will, der soll sich bey dem Aeltermann angeben, welcher ihm nach möglichkeit durch den Verordneten Zuschickmeister und Oerten Gesellen Erstemahl nach der Reige oder Wahl in Arbeit verhelffen, und wann er dann 14 Tage also bey einem Meister gearbeit hat, mag er Zweymahl darnacher ümschicken und begehren zu welchem Meister ihm am besten anstehet und ihm Arbeit geben will; will Er aber mehrmahl ümschicken, Soll ihm nach der Reige oder Wahl ümb Arbeit geschauet werden, Er soll aber keinem zugelassen werden nach begehrt ferner ümbzuschicken bey der Straff eines Wochlohns; jedoch soll auch keinem ümständler zugelassen werden ümbzuschicken als am Montag mit selbiger Straffe.

ZUM ANDER

Item Wann ein Gesell gewandert kommt, soll Er nach Handwercks gewonheit und gebrauch gefraget werden, wie sonsten Mannirlich ist, soll es aber sich befinden, dass einer unter drey Jahr gelernet, soll ihm keine Arbeit zu gelassen werden, und so ein Gesell gewandert kömmt, der im Reich Dännemarck oder

sonsten gelernet har und noch nicht behübelt ist, der soll sich mit Erster gelegenheit Alhier behübeln lassen und seinen Nahmen Verschencken.

ZUM DRITTEN

Die Jungen Geselen, die hier aussgelernet und zu Gesellen gemacht sind worden, denen ist freygelassen zum Ersten zu ihrem Lehrmeister zu begehren, wie Mannier ist, nehben 2 Anderen Meister, Steht es ihm da nicht an, wann er die 14 Tage har aussgearbeit, soll ihm noch einmahl nach begehren ümb Arbeit geschauet werden und darnach einmahl nach der Reige, wann dass geschehn, soll er Reisen und 3 Jahr Ausbleiben und nicht ehr gefodert werden, biss die benannte Zeit vollkommen Verflossen sey.

ZUM VIERTEN

Die Gesellen soll kein frey Montag oder anderer Trinck-Tag zugelassen werden, welcher Gesell aber durch Müssiggang unfleissige obacht oder Truncckenheit seine Arbeit versäümet, der soll vor einen jeden Tag 1 mk. in die Armbücks gestraffet werden, solt auch ein Meister seines Gesellen Montag oder andere Tage feirens verschweigen und es dem Aeltermann nicht anmelden, soll der Meister drey dobbelt Straffe geben, und der Gesell frey sein vor erwehnete Straffe.

ZUM FÜNFFTEN

Die Tischeler Gesellen sollen ihre Arbeit und Handwerck, wie auch was der Meister mag zu befehlen haben, treulich und fleissig verrichten und zu dem Ende sich auff ihren Werckstätten, wie bey dem Handwerck gebräuchlich, finden lassen, im widrigen fall der Meister ihnen eines gantzen Tages Lohn, wann sie einen halben Tag versäumen und nach *Proportion* für gantze Tag und Stunden abzukürtzen macht haben soll, wenn es nicht Ammts wegen ist, wo fern sie auch sonst Etwass dem Meister zum schaden begehnen, sollen sie den Schaden Wiederümb wollkommelich ersetzten, thun sie es aber nicht! mögen sie auff geld oder gefängniß nach der Sachen beschaffenheit gestraffet werden.

ZUM SECHSTEN

Es soll auch kein Tischeler Gesell mit Einem füscher ümbgehn oder aber mit einem Soldaten der unsers Handwercks ist, darmit kein Unglück darauss verursacht, wodurch ein oder ander Gesell könnte in schaden kommen, auch dardurch dem Meistern woll könnte Schaden zugefügd werden, welches einem jeden selbst angelegen sich vor schaden in acht zu nehmen.

ZUM SIEBENDEN

Die Tischeler Gesellen müssen ümb 5 Uhr des Morgens biss 7 Uhr des Abends auff ihre Meisters Arbeit und Werckstädt sein innen Hauses oder bey dem Bau-Herren, es soll auch kein Gesell gefodert werden, der da hat gestöhret oder bey einem Unehrliehen Meister gearbeit; er habe sich dann mit Meister und Gesellen verglichen wie Mannirlich ist.

ZUM ACHTEN

Kein Gesell mag seinen Meister Verlassen auss Ursach, dass er ihm durch nachlässigkeit oder Versäümenis halben in seinem Handwerck bestraffen könnte, wie auch ihm nicht *Quitieren* ehr und befohr die benannte Zeit wie bey dem Handwerck gebräuchlich sey verflossen, Handelt ein Gesell hir wieder, soll jedes mahl in der Zunfft Armbücks geben 2 mk. Reiset er aber von hier

weg, und kein Richtigkeit dafür thut, soll er in dass Schwartz Buch geschrieven werden, biss Er dafür *Clarieret* und sollen die Gesellen, Wann sie bey ihrem Meister nicht länger bleiben wollen, Acht Tage Vorher aussagen, wann sie wiederümschicken wollen, sind sie aber willens zu Reisen, Sollen sie 14 Tage Vorher aussagen, darmit der Meister dem Gesellen desto besser mit seinem Gelde helfen kan, wann er ihm Schuldig ist, darmit der Gesell nicht an seiner Reise verhindert wird, sie sollen beyderseits woll mit einander Scheiden sonder Klag oder einiger anderer Aussehde, welches hierinnen nicht beschrieben wäre.

ZUM NEUNTEN

Item wenn die Gesellen eine Ümfrag halten und gefragt werden, wass einer unrädliches von dem anderen weiss, und jemand wass von einem bewust ist und es vorschweiget und doch auss kömmt, so soll er in gleicher Straffe sein als der andere nach der Sachen beschaffenheit.

ZUM ZEHENDEN

Wenn ein Gesell ankommt oder weggeht, Soll ihm kein absonderliche *Tractament* gegeben werden, sondern dann so woll als ander Zeiten mit *Ordinare* Speise sich begnügen lassen, auch müssen die Gesellen mit der Kost, die der Meister ihnen giebet, zu frieden sein. Wer hier wieder Handelt, Soll jedes mahl an den Armen in der Zunfft dafür 2 Rthl: zur Straffe geben oder 2 Tage und Nächte auff Wasser und Brod gestraffet werden.

ZUM EILFFTEN

Item es soll auch kein Meister seinem Gesellen mehr Wochlohn geben als der andre unter Wilkührliche Straffe, jedoch soll kein Meister dem Gesellen höher Wochlohn geben als ein halben Rthl., so fern es der Gesell verdienen kan, welcher es aber nicht verdienen kan, mit dem mag der Meister sich vergleichen, dass beste er kan, der Gesell Arbeite Entweder innen Hauses oder aussen Hauses, Beym vornehmen Herrn oder Bürger.

ZUM ZWÖLFFTEN

Die Gesellen sollen zu Rechter Essen und Schlafzeit in ihr Meisters Haus sich einfinden, auff dass die Meister ihre Thür im Winter ümb 9 Uhr und im Sommer ümb 10 Uhr dess Abends zu geschlossen haben können, wer länger aussen bleibet, ist mit 2 mk. an der Arm-Bücks verfallen so offft der Meister darüber klagt.

ZUM DREYZEHENDEN

So fern ein Gesell wird befunden ohne seines Meisters Wissenschaftt oder einwilligung mit dessen Arbeit oder Handwerck sich bemengen, oder etwass von dem, So er mit dem Handwerck kan verdienet haben, innen zu halten, dann soll er nicht allein dass, wass er solcher gestalt Empfangen oder mit betroffen wird, wiederümb zurücke geben, sondern auch dobbelt so viel an die Armen bezahlen.

ZUM VIERZEHENDEN

Item Verführet oder Verlocket ein Gesell von einem Meister sein Volck, Gesellen oder Jungens zu einem Andern Meister und solches ihm überwiesen wird, derselbige soll zur Straffe in der Zunfft Armbücks geben 2 Rthl.

ZUM FÜNFZEHENDEN

Item auff dass die Gesellen sollen die Kranck werden und selbst keine Mittel haben sich in ihrer Kranckheit zu unterhalten desto besser zu ihrer Vorigen Gesundheit geholffen oder wan sie Sterben, mannrlich zur Erde bestädiget werden mögen, dann soll ein jeder Meister von seines Gesellen Verdienst Monatlich 4 sk. einhalten und solche in der Zunfft Arm Bücks legen, die in des Aeltermanns Hauss stehet und daer einen und zwey von den Aelsten Gesellen den Zwey andere Schlüssel haben sollen, woraus dan so viel als in Vorschriebenen fällen nöhtig genommen werden soll; genähnen sie aber sollen sie es nach der (Handwerck Gebrauch[?]) als sie Etwass verdienen wiederumb in die Bückse legen, Sterben sie aber, dan ihr begräbniss wofern sie gantz keine Mittel haben, von so dannigem Zeit Gelde bezahlet zu werden.

ZUM SECHSZEHENDEN

Es soll auch kein Gesell sich unterstehen auff dem Lachs Hause einander mit Spitzfindigen Schmech oder Scheltworten, auff wass Mannier oder *Condition* sie auch können genennt werden, worvon Zwiespalt und Streitigkeiten entstehn könnten, viel weniger einer dem andern mit Schlägerey überfallen, in wass vor Zusahmen Kunfft es auch sein mag, wer hier gegen Vorbricht, und es ihm über wiesen wird, soll gestraffet werden nach der Mannier eines Scheltwortes und nach dem die Sache an ihm selbst ist, wo fern auch der darüber Regierende Hauss-Vatter solches wissendlich verschweiget, soll er selbiger Straffe unter worffen sein; Es soll sich auch kein Tischeler Gesell unterstehen einer den Andern auff den Degen zu fordern an wass Ort es auch sein mag, oder sich darmit zu Rauffen oder zuschlagen oder *Perralirey* zu treiben, darmit kein Unglück darauss entstehe, die es thun, sollen in Straffe sein laut Königlicher Verordnung, die dabey sein, lassen solches zu, die sollen ihre Straffe nicht wissen.

ZUM SIEBENZEHENDEN

Auff dass die Meister auch gebührliche Macht über ihre Gesellen haben mögen, so weit ihr Handwerck angeht und hier vorhin *gescpecificieret* ist, Ist ein Schwartz Buch in der Gesellen Lade, ümb der Gesellen Nahmen darinn zu schreiben, die Entweder Muhtwillig gegen die Meister sich verhalten oder auss, der Arbeit gehn, ehr die Zeit in welcher Sie Arbeiten müssen, verflossen ist oder auch wan sie schulden machen und nicht bezahlen, welcher Gesellen Nahmen nicht aussgelöschet werden möge, ehr die es angeht gebürlich zu frieden gestellet worden.

ZUM ACHTZEHENDEN

Über dass Soll auch ein jeglicher Gesell hiermit Ernstlich vermahnet werden des Abends ehe sie zu Bette gehn Ihr Meisters feur und Licht fleissig in acht zu nehmen, und dass kein Gesell in der Werckstadt oder wo sie Arbeiten einigen Toback zu Rauchen sich unterstehen unter Straff eines Wochlohns für jeder mahl er darmit angetroffen wird.

ZUM NEUNZEHENDEN

Item auff dass auch aller unordnung vorgebawet werde und alles in Christlicher und bescheidener Ehrbarkeit geschehn möge, Wann die Gesellen auff die Verordnete Stelle zu sahmen kommen dass diese *Articulen* ihnen vorgelesen

werden, dan soll derselbige, der Entweder Gott mit fluchen erzürnet oder einander mit ungebührlichen Worten angeruffet oder *Clammerey* anfängt oder zu Späht kommt, 1 mk. in der Zunfft Armbücks geben; bleibt einer aber gar auss mit willen ohne Urlaub, und ist angesaget, der soll 1 Rthl. an die Armen zur Straffe geben.

Saa som i Mange Aar sig hauer tildraget megen fortredelig U-Eenighed jmellem Snidkerlauget, Mestere saavel som Suenne, her i dend Kongelig *Residentz* Stad Kiøbenhafn Særdeelis med fremmede Suenne, og naar deres Stridighed Er kommen til forhør, Hauer de fremmede Suenne sig til befrielse brugt denne undskyldning til nytte, at de ei forstunde de Kongelig Forordninger, som om deris Laug og Handwerck paa Danske vare udgangene, Huilchet ogsaa jblant udj Sandhed er befunden, Huor fore Høist ommelte Hans Kongelig Maj^{ts} Allernaadigste udgifne Forordninger, Saa uit som Suennene ere angaaende, paa Tydske ere worden udsatte og noget yderligere forclaret, paa det ingen her effter med nogen forevending eller undskylding deres Sager skulle haeue at besmycke; der med Mand vil formoede at her effter ald fortredelige og u-nøttige *Dispute* skal vorde forekommet, Huilcke fornesnte paa Tydske udsatte poster for Suennene skal oplæsis saa offte deris forsambling j Een af Øfrighedens Middels Nerverelse scheer, paa det de Kand viide at holde sig samme effterrettelige. Huilcket Paa Hans Kongelig Maj^{ts} Allernaadigste behag til wiidere meddeelis, og hauer Oldermanen for Snidkerlauget, som nu er eller her effter kommer, Hermed at haeue tilbørlig tilsuifn og Straxen *Politie*-mester at tilkiende gifue, om nogen enten Mester eller Suenne befindes her imod at handle. Des til bekræftelse under min Egen Haand og det anordnede *Politie* Seill.

Actum Politie-Cammeret dend 8. Febr. 1699.

Hans Kongelig Mayts: til Danmarck og Norge etc. bestalter Politimester
C. Rasch.

KØBENHAVNS SNEDKERLAUG

1862—1954

af

GEORG NØRREGAARD

LIBERALISMEN OG FAGBEVÆGELSEN

Næringsfrihedens sejr og laugsordningens ophør bragte et alvorligt tilbageslag for det gamle traditionsrige snedkerlaug. En stille periode indtrådte. Mange mestre holdt straks op at betale kontingent, og de øvrige medlemmer døde efterhånden bort; kun få nye mestre indtrådte; indmeldelsesgebyret var på 25 rigsdaler, og det var tvivlsomt, om fordelene ved at stå i laugets var så meget værd. Endnu havde man stiftelserne, visse understøttelsesmidler og ligbærerordningen at værne om; foruden friboligerne i laugets ejendom kunne man besætte pladser i stiftelsen for gamle håndværksmestre, og en understøttelsesfond for friboligernes beboere oprettedes 1867. Af legater havde man fra tidligere tid Kellersmanns og Engelmans, og 1865 oprettedes snedkermester I. C. Dürwetters med en kapital på 2000 rigsdaler. 1875 fik man ved snedkermester I. Chr. Nielsens død 300 rigsdaler, hvis renter skulle anvendes til et måltid juleaften for 6 gamle, helst enker; 1885 modtog man snedkermester A. M. B. Gjemsøes enkes legat på 10.000 kr., og 1887 stiftedes snedkermester C. D. H. Willrodts legater, hvoraf det ene under magistratens bestyrelse. Også Ellen Marie Møllers og Ane Christine Nielsens Legat, der trådte i kraft 1897 med en kapital på 4000 kr., bestyres af magistraten. Til bedste for gamle laugsmestre eller enker oprettedes 1889 snedkermester F. F. Reehs legat på 500 kr. og 1901 snedkermester Johannes Petersens legat, ligeledes på 500 kr. En fattig mester eller hans enke kunne på deres gamle dage regne med en god hjælp fra laugets; men nogen egentlig alderdomsforsørgelse strakte det ikke til. Mest fornøjelse havde laugets medlemmer vel af de ugentlige »konversationsmøder«, der indtil videre fandt sted lørdag aften og vandt i tiltrækning ved, at laugets vedblev at have en restauratør i huset, som havde pligt til på forlangende at servere for medlemmerne. Et par gange svang man sig op til at fejre festligheder; i 1862 afholdt man et festmåltid for snedkermester I. G. Lund, fordi han så smukt havde repræsenteret dansk håndværk på verdensudstillingen i London, og 1868 holdt man fest for oldermændene O. N. Thorsen,

fordi han havde forstået at »udjævne differencerne i overgangsperioden« fra laugsordning til næringsfrihed.

Flertallet af mestrene foretrak imidlertid at stå uden for lauget. Af de ca. 500 snedkermestre, der omkr. 1870 fandtes i København, var ikke stort mere end fjerdedelen organiserede. Man sparede indmeldelsesgebyret og kontingentet; når man holdt sig udenfor, kunne man holde lærlinge, som man ville, og beskæftige så mange svende, man lystede, uden at kollegerne fandt lejlighed til at gøre indsigelse. Mestrene vedblev dog at lægge vægt på den gode uddannelse, så den faglige dygtighed blev bevaret – i alt fald på en stor del af værkstederne.

Samtidig tog man flere og flere maskiner i brug, så der kunne blive tale om masseproduktion til billige priser og dermed om evne til at konkurrere. Hvor man således havde råd til at følge med tiden, blev der mindre af det hårde slid. Faget begyndte allerede så småt at blive industrialiseret, tidligst på bygnings-snedkeriets område. Herved forøgedes specialiseringen, som også fra gammel tid spillede en stor rolle i snedkerfaget. Ved siden af møbelsnedkere og bygnings-snedkere havde man forlængst stolemagere og ligkistesnedkere. En voksende tilbøjelighed viste sig nu til at udskille butiksinventar, kontorinventar og skoleinventar som særlige specialer inden for snedkerfaget. Med mekaniseringens fremtrængen blev det meget almindeligt, at en virksomhed koncentrerede sig om fremstillingen af en enkelt slags møbel eller en enkelt møbeltype. Forretningsdygtige mestre oparbejdede i denne periode store virksomheder, der ikke blot afsatte deres frembringelser i hjembyen eller dens opland, men søgte kunder over hele landet. Enkelte drev det endog til en mærkbar eksport. Sådanne mestre blev da store arbejdsgivere, der ikke mere selv deltog i arbejdet på værksted eller byggeplads, men sad på kontoret eller stod i butikken hele tiden. I gunstigt fald skaffede de sig meget gode økonomiske kår, og der blev nu langt større forskel på velstanden i snedkerhjemmene, end der før havde været.

Allerede før 1862 var møbelsalget begyndt at udvikle sig til et særligt erhverv, så der opstod møbelforretninger, hvis indehavere og personale slet ikke behøvede at være snedkere, men blot købte møblerne fra snedkerværkstederne og solgte dem til kunderne. Disse mellemhandlere blev ikke altid velset af de faguddannede; man syntes de tog for stor en part af fortjenesten, og småmestrene kunne undertiden helt komme i lommen på dem. I begyndelsen steg laugsbrødrenes utilfredshed med møbelhandlerne og mar-

skandiserne undertiden så stærkt, at lauet samledes om en agitation imod dem. Stadig blev den væsentligste del af fagets arbejde udført på små eller mellemstore værksteder, der byggede på en sund økonomi og vogtede den faglige tradition, som blev forudsætningen for nutidens betydelige indsats på møbelkunstens område.

Den første kraftige livsytring i lauet efter omvæltningen 1862 blev vedtagelsen af nye love den 30. marts 1871. Indmeldelsesgebyret blev herved nedsat til 10 rigsdaler til laugets understøttelseskasse, og bestyrelsen kom foruden oldermændene, sekretæren og kassereren til at bestå af 12 »medbestyrere« i stedet for de hidtidige 4 »bisiddere«. Valgene kom til at gælde for 2 år, således at tre afgik hvert halvår, og nyvalg fandt sted i januar og juli. Den nye ordning fik kongelig stadfæstelse den 29. august 1871.¹

Fra statens side blev der foreløbig ikke grebet ind i erhvervslivets forhold. Man overlod det til sig selv. Det måtte tåle klimaet, som det kunne. Lauget fik derfor ikke, som det så ofte havde været tilfældet i ældre tid, nogen stor opgave i at værne faget over for det offentlige. Det væsentligste spørgsmål i denne forbindelse blev indtil videre tolden; flere gange gav man sin mening til kende om de toldlovsplaner og toldlovsforslag, der blev fremsat. Da ingen af disse planer kom til udførelse før med toldloven af 1908, fik bestræbelserne på dette felt foreløbig kun ringe interesse.

Det, som i længden blev laugets hovedopgave, og som foranledigede, at det lidt efter lidt igen kom til kræfter, blev forholdet til svendene. Her fik det sit vigtigste hverv i moderne tid. Her tvandt den røde tråd sig i dets nyeste historie. Her kom det til at opleve både sejre og nederlag, og som arbejdsgiverforening kom det til at indtage en plads i den store udviklede moderne samfundsmaskine.

Forholdet til svendene havde nok af og til beskæftiget lauet i ældre tid. At det kunne rejse problemer også i den stille tid efter 1862, ses af, at en mester 1865 foreslog, at der skulle gøres noget for at hindre svendene i at forlade deres arbejde i utide, og andre foreslog i 1870 indførelse af afskedsedler, hvorved en mester ved en svends afsked oplyste, hvor længe han havde været hos ham. Laugsprotokollen meddeler ikke i noget af disse tilfælde, hvad der blev foretaget. Formodentlig ikke stort. Hvad der satte liv i spørgsmålet om arbejdskraften, blev først fremkomsten af fagforeningsbevægelsen fra begyndelsen af 1870'erne.

De fag, der først stiftede bekendtskab med det moderne organisationsrøre i Danmark, var typograferne og cigarmagerne; men blandt håndværkerne var snedkersvendene så afgjort de første, der

blev grebet af bevægelsen, og snedkerfaget kom derfor i mange henseender til at gå i spidsen ved indførelsen af den endnu bestående arbejdsordning.

Så vidt man kan se, var det på deres vandringer i Tyskland, svendene opnåede forbindelse med fagforeningerne og det socialistiske røre. Tilbagevendt til Danmark drøftede de indbyrdes, hvad de havde set og hørt, og nogle begyndte at gå rundt til de større værksteder for at vække interesse for indførelsen af en priskurant for svendenes arbejde.² Da Louis Pio i foråret 1871 begyndte sin socialistiske agitation, mødte mange snedkersvende op blandt de første af hans tilhængere, og ved oprettelsen af organisationen Internationale den 15. oktober 1871 dannede snedker- og stolemagersvendene den ene af de to største sektioner. I november begyndte de derefter at tilstille den ene efter den anden blandt møbelfabrikanterne krav om 16 pct.s lønforhøjelse, og hvor de ikke opnåede det, strejkede de. Ved et snedkermøde i dansesalonen Phönix den 16. november var de fleste af byens snedkersvende til stede, og kort tid efter havde sektionen 850 medlemmer. Formodentlig var omtrent halvdelen af hovedstadens snedkersvende hermed organiseret.

Omtrent ved samme tid oprettedes et Fællesudvalg for Bygningssnedkere, der skulle udarbejde en priskurant; den 16. februar 1872 stiftede bygningssnedkersvendene deres fagforening, der ikke indgik som sektion i Internationale, og den 17. december 1872 oprettedes den tilsvarende organisation af møbelsnedkersvende, kaldet Snedker- og Stolemagerforeningen af 1872, hvilket skete på direkte foranledning af medlemmer af Internationales snedker- og stolemagersektion.³

Snedkerlaugets medlemmer stillede sig under den herskende konjunkturstigning ikke uvenligt over for bevægelsen blandt svendene. Som følge af uroen i møbelsnedkerfaget indkaldte snedkermestrene Severin & Andreas Jensen den 18. november 1871 en halv snes andre mestre og to svende fra hvert af deres værksteder til et møde på Hotel du Nord på Kongens Nytorv, og her kom det til en foreløbig overenskomst, som bagefter udformedes nærmere i et fællesudvalg af tre mestre og tre svende. På en velbesøgt ekstraordinær generalforsamling den 21. november 1871 vedtog laugets en udtalelse, hvorefter man bifaldt og ville tilstræbe en forhøjelse af arbejdslønnen, men hævdede, at en procentforhøjelse ikke lod sig gennemføre på en for både arbejdere og arbejdsgivere praktisk og retfærdig måde; man mente, at den rette løsning af spørgsmålet

om arbejdslønnens forhøjelse og om arbejdstiden burde finde sted »efter indbyrdes overenskomst mellem arbejder og arbejdsgiver«.

Dette betød vistnok, at flertallet af mestrene holdt på, at hver enkelt mester burde komme overens med hver enkelt af sine svende; men det udkast, som fællesudvalget var enedes om, trådte alligevel i kraft hos Severin & Andreas Jensen, hos C. B. Hansen og hos andre af de mest ansete snedkermestre i København. Dette blev det ældste kendte eksempel i Danmark på, at bestemmelser vedrørende arbejdsforhold blev vedtaget i et fællesudvalg af lige mange mestre og svende, altså den første egentlige kollektive overenskomst.

Et særskilt tryk af de vedtagne bestemmelser er endnu bevaret; det er dateret 1. december 1871 og betegner udtrykkelig sig selv som »indeholdende bestemmelser, som mester og svend gensidig forpligter sig til at overholde«. Efter alt at dømme er paragrafferne ikke skrevet af efter fremmede forbilleder eller formuleret ud fra teoretiske betragtninger. Der nævnes kun de sider af arbejdsforholdene, som parterne anså det for absolut nødvendigt at træffe aftale om. Meget gammeldags virker det således, at det løntillæg, der nu skulle gives, forfaldt til udbetaling ved huslejetid. I egentlige kostpenge skulle der udbetales 5 rigsdaler. Til gengæld for lønforhøjelsen gik svendene ind på, at de ikke måtte forlade et akkordarbejde, før det var fuldført, heller ikke møde for sent eller holde gilder i arbejdstiden. På dette grundlag blev konflikten bilagt, og strejkerne bragt til ophør.⁴

Få måneder senere blev bygningsnedkersvendene færdige med at udarbejde en prisfortegnelse, og i maj 1872 sendte de den til lauet.⁵ Laugets bestyrelse vedtog i den anledning først at foreslå en generalforsamling at nedsætte et udvalg til at overveje forslaget; men en måned senere foretrak den at svare svendene, at den anså det for rigtigst at henholde sig til, hvad der var vedtaget den 21. november 1871, blandt andet fordi en stor del af mestrene allerede havde forhøjet lønnen. I de følgende måneder henvendte svendene sig nu til den ene bygningsnedkermester efter den anden og opnåede med det onde eller det gode en lønforhøjelse. Efterhånden skal 7–800 svende have været beskæftiget på de nye vilkår, og den 5. december vedtog svendene at erklære prisfortegnelsen for gennemført.

Belært ved disse ting indså laugsmedlemmerne, at det ikke i længden gik an, at hver mester klarede for sig selv. Samvirke var nødvendigt. På en generalforsamling den 13. september 1872

Efter Opfordring af Bygningsfneidkerne er denne Prisfortegnelse udarbejdet af et Udvalg og saaledes som den her foreligger, eenstemmig vedtaget paa en Generalforsamling afholdt af Bygningsfneidkere, Fredagen den 10de Mai 1872.

Vindueskarne.	sp	z	β
§ 1. Vindueskarne med lige Overstykker af Planketræ indtil 3" Tykkelse, og indtil 4½" Brede af Karmtræet med Fals indtil 1¼" Brede, og Kehling indtil ¾" Brede og ½" Dybde, betales pr. løbende Alen af Karmens udvendige Maal med . . .	"	"	6
For et Hjørne at samle betales	"	"	6
En Post med samme Fals og samme Kehling, betales pr. løbende Alen med	"	"	8
Et Løsholdt uden Vandstaf med samme Fals og samme Kehling, eller en Kehling af 1¼" Brede og ½" Dybde i Underkanten, betales pr. løbende Alen med	"	"	8
§ 2. En Karm, hvor Post og Løsholdt har samme Brede, som Siderne og Kehlingen samlet paa Gehring, betales pr. løbende Alen af Karmens udvendige Maal med . . .	"	"	10
For hvert Hjørne at samle betales	"	"	6
Post og Løsholdt betales pr. løbende Alen med	"	1	"
§ 3. For en Vandstaf af indtil ¾" betales pr. løbende Alen	"	"	6
For hver ¼" at Vandstaffen faaer større Uledning, tillægges pr. løbende Alen	"	"	½
Skal Posten spidse med ½" Kehling paa, tillægges for dette i en Karm foruden Løsholdt	"	"	6
I en Karm med Løsholdt	"	"	10

overlod man bestyrelsen at nedsætte et udvalg til at udfærdige et arbejdsregulativ, og den 30. september afholdt man et fællesmøde med tømremestrene for at diskutere forholdet til svendene. Et medlem, snedkermester I. Cortsen, foreslog her, at man skulle nedsætte et udvalg af mestre til sammen med nogle rolige og besindige svende at udarbejde en priskurant, som man siden skulle søge at gennemføre; men i stedet vedtoges det »enstemmigt ved håndsoprækning at foretage skridt for at fremtvinge bedre forhold«. Derefter nedsattes et udvalg bestående af 7 snedkermestre og 2 tømremestre og med snedkermester N. E. S. Schæbel som formand til at udarbejde en prisfortegnelse over bygningsnedkerarbejde.

Allerede den 11. december 1872 forelagde udvalget et udkast. Dette blev vedtaget på en generalforsamling den 30. december, og samtidig fik hver enkelt mester forelagt en erklæring til underskrift, hvorved han forpligtede sig til at overholde prisfortegnelsen og tage de nødvendige forholdsregler for at gennemføre den. Efter nytår udkom prisfortegnelsen på tryk, meget anseligere end svendenes og forsynet med tegninger.⁹ De nye priser skulle træde i kraft den 15. januar 1873, og et udvalg blev nedsat til at sørge for gennemførelsen.

Formodentlig fik svendene hurtig nys herom, for allerede den 10. januar drøftede man i laugets en henvendelse til politidirektøren, fordi der var indtrådt »tvungen arbejdsnedlæggelse« hos en af mestrene. Man indkaldte derefter bestyrelserne for De forenede Snedkere af 1862 (der var dannet af svendelaugene og tjente som sygekasse) og for Bygningsnedkernes Fagforening af 1872 til et møde, men tilsyneladende uden resultat. Man indrettede sig i alt fald på at lukke værkstederne for de svende, der ikke gik ind på prisfortegnelsen. Ved en generalforsamling den 14. jan. 1873 lovede møbelsnedkermestrene, at de ikke ville antage de ledige svende, og en del af dem tilbød at understøtte bygningsnedkermestrene, hvis de skulle komme i økonomiske vanskeligheder under aktionen.

Alt blev således lagt op til den helt store arbejdskamp. En sådan lod sig imidlertid ikke gennemføre; 100 mestre havde underskrevet svendenes prisfortegnelse, 60 mestrenes, deraf 37 dem begge; det hele var jo endnu så nyt, hvilket måtte undskylde forvirringen. Den planlagte lockout måtte derfor opgives, svendenes prisfortegnelse måtte godkendes foreløbig, og efter nogle dages forløb kom det, denne gang på mestrenes forslag, til forhandling i et fællesudvalg, der foruden de 9 mestre talte 9 svende. Forholdsvis hurtigt kom man her overens; nogle rettelselser til mestrenes prisfortegnelse blev aftalt, og den 6. februar vedtog laugets at lade den således ændrede pris-

kurant trykke. Først den 14. marts underskrev fællesudvalget dog overenskomsten. Siden blev de nye priser godkendt på generalforsamling i fagforeningen såvel som i laug^{et}; påny underskrev mestrene et cirkulære om at overholde de fastsatte priser, og den 18. maj 1873 trådte de i kraft. Schæbel hævdede, at der ikke under forhandlingerne var foretaget væsentlige forandringer eller forøgelse i priserne, og »dette måtte betragtes som et gunstigt resultat«.

Samtidig blev der nedsat et fællesudvalg på 3 mestre og 3 svende til at dømme om uoverensstemmelser ved fortolkning af prisfortegnelsen, altså en voldgiftsret. Det var den første af sin art i Danmark, og Københavns Snedkerlaug var således også i denne henseende med til at bryde nye baner for det, som skulle blive bærende i fremtiden.⁷

Mens alt dette foregik, begyndte også møbelsnedkersvendene at arbejde på en prisfortegnelse. Så tidligt som november 1872 havde de nedsat et udvalg, der skulle rådføre sig med en eller to svende fra hvert af de større værksteder og derpå fastsætte priserne. Arbejdet blev vel afbrudt, mens man dannede Møbelsnedker- og Stolemagerforeningen; men i januar 1873 nedsatte denne forening selv et udvalg, og i august forelå et udkast ledsaget af tegninger og skitser.⁸

Et mesterudvalg tog derefter forslaget under overvejelse, men kunne ikke anbefale det, og på et fællesmøde med Stolemagerlaugets medlemmer hævdede snedkermestrene, at det ville ødelægge møbel-eksporten, hvis der skulle betales efter svendenes forslag. Man vedtog derfor at afvise det og forlangte af svendene, at de skulle skrive under på tilfredshedserklæringer, hvis de ikke ville miste deres arbejde. Dette kom bag på svendene, og en stor del af dem skrev under. Andre forsøgte en strejke, og nogle gik på valsen; men det hjalp ikke. Svendene måtte opgive at gennemføre en prisfortegnelse for møbelarbejde, og næste år nøjedes fagforeningen beskeden med at foreslå, at den ældste svend på hvert værksted skulle opstille en fortegnelse over de gangbare akkordpriser der på pladsen, for at den kunne tjene som vejledning.

Forholdene blev således yderst forskellige i møbelfaget og hos bygningsnedkerne, og dette blev mærkbart lang tid fremover.

Hos *bygningssnedkerne* blev den prisfortegnelse, der var vedtaget i 1873, revideret på regelret vis 1875 med forhandling i fællesudvalg og vedtagelse i laug såvel som fagforening.⁹ Hovedformålet ved denne lejlighed var at omsætte priserne fra rigsdaler, mark og skilling til kroner og øre. Karakteristisk nok vedtog mestrene kun den fornyede prisfortegnelse på betingelse af, at også voldgifts-

retten blev fornyet, og begge dele fungerede derpå til 1877. I dette år satte en alvorlig konjunkturedgang ind; bygningsfagene blev hårdt ramt, og trediedelen af bygningsnedkervendene gik ledige. I april måned meddelte snedkermester F. Oxelberg uden videre lauet, at han ikke længere så sig i stand til at yde det i prisfortegnelsen fastsatte tillæg på 25 pct. for opstilling af maskinarbejde. Man vedtog da at opsigte prisfortegnelsen med de vanlige tre måneders varsel og at vælge en ny voldgiftsret, hvis medlemmer bemyndigedes til at forhandle med svendene om en almindelig 10 pct.s nedsættelse af prisfortegnelsens satser og bortfald af tillægget på 25 pct. for opstilling af maskinarbejde. Forhandlingerne førte dog ikke til noget, og den 5. august 1877 ophørte prisfortegnelsen at være gyldig.

Københavns Snedkerlaug blev på denne måde den første danske arbejdsgiverforening, der på lovformelig vis søgte at befri sig for tyngende lønsatser. Der skete ingen ændring i forholdene, da fagforeningen i foråret 1878 bad om at få genoprettet prisfortegnelsen og voldgiftsretten, og da den i august 1879 forespurgte om lønhøjden, fik den til svar, at der blev betalt efter prisfortegnelsen af 1875 med fradrag af 10 pct. og uden de 25 pct.s tillæg for opstilling af maskinarbejde. I virkeligheden blev det stedvis betalt endnu lavere.¹⁰

Blandt bygningsnedkermestrene var der imidlertid adskillige, der ønskede at komme bort fra denne usikre tilstand. De ville have et fastere sammenhold mellem mestrene og en vis forståelse med svendene. På en laugsforsamling den 11. september 1879 nedsatte man et udvalg til at overveje »en nærmere sammenslutning mellem mestrene i byggefaget«, og den 13. februar 1880 konstitueredes De forenede Bygningsnedkere inden for laugets rammer med det formål, »at virke hen til ensartet betaling af arbejdslønnen for bygningsnedkerarbejde og ved gensidighed at søge at hindre følgerne af såvel partielle som totale arbejdsnedlæggelser«.

Det skete på et tidspunkt, hvor der næppe fandtes tilbøjelighed til strejke blandt svendene. Medlemmerne af den nye organisation forpligtede sig til at betale efter priskuranten af 1879 med fradrag af 10 pct. og uden tillæg for opsætning af maskinarbejde. Strejker hos den nye forenings medlemmer skulle straks anmeldes skriftligt ledsaget af fortegnelse over de strejkende; de øvrige medlemmer måtte da ikke antage de strejkende. Ved overtagelsen af et arbejde skulle svendene, helst skriftligt, love at fuldføre det. I strejketilfælde skulle mestrene hjælpe hinanden både med arbejdskraft og penge. S sammenslutningen fik 52 medlemmer, og dens formand blev V. S. G. Nielsen. Straks efter dannelsen strejkede

svendene flere steder; men snart blev de mere forsigtige; et par måneder senere var de tilfreds med 1875-priserne uden de 25 pct.s tillæg, og inden årets udgang bad de mindeligt de forenede mestre om hjælp mod dem, der betalte under 90 pct. af prisfortegnelsens satser. I den anledning lovede mestrene ikke at modarbejde svendene, men direkte støtte ville man ikke, »da der ikke var garanti for, at den stemning, der nu synes at gøre sig gældende i fagforeningen, var ærlig ment«.

Mestrenes mistillid viste sig for så vidt at være velbegrundet, som svendene allerede ved midsommer 1881 krævede løn efter 1875-prisfortegnelsens fulde pålydende. Man gik da ind på hvert år i februar at forhandle med svendene, før man vedtog lønnen for det kommende år, og i februar 1882 enedes man om at betale fuldt ud efter priskuranten af 1875. Dette bekræftedes de følgende år, dog under den forudsætning, at ingen betalte lavere. Altså en venlig henstilling til svendene om at sørge for, at de uorganiserede mestre ikke slap billigere end de organiserede.

For at komme ud over det vanskelige spørgsmål om maskinarbejdet forelagde svendene i februar 1882 udkast til en prisfortegnelse for samling deraf. Mestrene udpegede da et udvalg til at gennemse priserne; men først i sommeren 1883 nedsattes et udvalg til at forhandle med svendene derom, og først den 17. maj 1884 blev en sådan tarif vedtaget i lauet.¹¹ Derimod afslog man 1885 at forhandle om en ny prisfortegnelse for håndarbejde; men man fik nu genindført voldgiftsretten, så den kunne træde i kraft 1886, og siden har den bestået i bygningsnedkerfaget.

Så vidt var man kommet, da trykkende konjunkturer igen satte ind. I februar 1887 diskuterede man ivrigt, hvad man skulle gøre; bestyrelsen foreslog nedsættelse af lønsatserne med 10 pct.; men generalforsamlingen vedtog 15 pct.s nedsættelse såvel på håndarbejde som på samling af maskinarbejde. Stillet heroverfor krævede svendene, at hver enkelt mester skulle skrive under på, at han ville betale som hidtil, og de, der afslog, blev mødt med strejke. I maj vedtog mestrene da at betale efter den gamle prisfortegnelse, og svendene fik deres underskrifter herpå. Bagefter måtte også de fabrikanter, der udførte bygningsnedkerarbejde på maskine, skrive under.¹²

Det var især håndarbejdet, der havde svært ved at klare sig. I juli 1887 drøftede De forenede Bygningsnedkere, om man skulle nedsætte prisen derpå og samtidig forhøje den på maskinarbejdet og således søge at holde liv i de gamle arbejdsformer. Samtidig

nedsattes udvalg til at revidere prisfortegnelserne, og i november vedtog man at opsiges dem til 1. april 1888. Henimod jul hedder det, at svendene havde optrådt »på en i højeste grad stridig og uheldig måde«, og det var forgæves, man forsøgte at skaffe sig arbejdskraft gennem Højres arbejderforening kaldet Arbejdernes Værn. Mærkeligt nok glemte man imidlertid at foretage opsigelsen af prisfortegnelserne, sådan som det var vedtaget, og måtte derfor lade de hidtidige priser vedblive at gælde. Flere følgende diskussioner viste, at mestrene i virkeligheden var alvorligt uenige.

Et udkast til en ny prisfortegnelse blev imidlertid udarbejdet af det nedsatte udvalg¹³; men da svendene siden mødte op med en del ændringsforslag hertil, blev de forkastet hos De forenede Bygningsnedkere, og samtidig diskuterede man her, om det kunne gå an at betale håndarbejde 25 pct. under den gamle priskurant. Hen på efteråret vedtog man endelig at betale 20 pct. under denne; dog skulle opsætning og beslåning betales fuldt ud efter prisfortegnelsen, og samling af maskinarbejde skulle betales efter prisfortegnelsen af 1884.

Svendene greb nu til at sende deres forkastede priskurantforslag til hver enkelt mester, og da det ikke hjalp, at strejke på en del arbejdspladser; men laugets enedes da med svendenes strejkeudvalg om, at der skulle betales efter priskuranten af 1875, indtil anden overenskomst var truffet, og derefter blev arbejdet genoptaget.¹⁴

Freden varede dog kun kort. Efter nytår 1889 opsigte fagforeningen prisfortegnelserne til den 18. maj, hvilket blev godkendt af voldgiftsretten. Denne gang ville svendene slå et slag for at bevare håndarbejdet. Derfor krævede de 15 pct.s forhøjelse for opstillingsarbejde, hvad enten det drejede sig om maskin- eller håndbehandlet arbejde; men på den anden side var de villige til at godkende 20 pct.s nedsættelse på håndudførelse af døre og vinduer. Det forkastede priskurantforslag fra det foregående år havde givet svendene bedre vilkår. Endnu den 14. maj fastholdt mestrene de priser, de havde vedtaget i efteråret 1888; men den 24. maj vedtog de at betale fuldt ud efter priskuranten af 1875 og at optage forhandlingerne i et fællesudvalg med svendene. Dette beroligede dog ikke svendene. Efter at have sikret sig de Samvirkende Fagforeningers støtte, lod de over 100 svende strejke hos 7 større mestre, der ikke ville antage deres forslag. Ejendommeligt nok stod man her over for en strejke, hvis formål var at opnå lønreduktion, men med den bagtanke at sikre arbejdsmængden i faget.

Under disse forhold besluttede Snedkerlauget at mægle. I mel-

lemtiden havde nye tilskyndelser gjort sig gældende blandt mestrene. En snævrere kreds havde udarbejdet et forslag til en strejkekasse for fagets mestre, og en række snedkermestre, stolemagermestre og pianofortefabrikanter havde skrevet under derpå, idet de ønskede at kunne optræde med kraft over for de urolige svende. Efter udvalgsforhandlinger blev dette projekt principielt godtaget af laugets den 26. februar 1889;¹⁵ men medlemsskabet blev ikke tvunget for laugsbrødrene, og den nye kasse fik kun 30 medlemmer.

Laugets ledelse mente dog, at strejkekassen kunne træde i stedet for den særlige sammenslutning for bygningssnedkermestre; nye forhandlinger i et fællesudvalg blev optaget, og laugets foreslog en revision af prisfortegnelsen for bygningssnedkerarbejde. Svendene tilbød at lade det 20 pct.s fradrag træde i kraft straks; men den 15 pct.s forhøjelse måtte vente noget, formentlig dog kun, til opstillingsarbejdet kunne antages at begynde i de ejendomme, som skulle være færdige til oktober flyttedag. Mestrene søgte forgæves at få tillæggets indførelse skudt længere ud, og da det ikke lykkedes, erklærede de lockout fra den 11. juni. Som støtte havde de en arbejdsgiverforening, der var stiftet 1885 og ledet af fabrikant Th. Hüttemeier, og rygten gik, at det trak op til lockout i alle byggefag.

Den 1. juli lukkedes også møbelværkstederne, og det så virkelig ud til, at en storkonflikt truede. Mestrenes stilling var dog ikke så befæstet, som det kunne se ud til. Da man kom hen i juli, trængte udførelsen af bygningssnedkerarbejdet sig på. Den 11. juli tilbød arbejdsgiverforeningen derfor at underhandle; et fællesudvalg med borgmester H. N. Hansen i spidsen trådte sammen, og allerede den 13. juli sluttedes en overenskomst, hvorefter lockouten mod bygningssnedkersvendene blev hævet; opstillingsarbejde skulle fra 1. august betales 10 pct. højere end hidtil, og prisfortegnelsen af 1875 skulle revideres inden årets udgang. Fortsat underhandling førte derefter til en ny prisfortegnelse, der fik gyldighed fra 10. januar 1890. Priserne på håndarbejde blev herved nedsat, men priserne på maskinarbejde forhøjet. Derpå ophævedes De forenede Bygningssnedkere den 14. februar 1890, og forhandlingerne med bygningssnedkersvendene tilfaldt igen laugets.¹⁶ Kort efter vedtog laugets nye regler for bygningssnedkernes Voldgiftsret, 1891 indgik man på ændringer i prisfortegnelsen for maskinarbejde,¹⁷ og 1892 traf man aftale om erlæggelse af landpenge for arbejde, der udførtes uden for en nærmere angiven linie i byens periferi. Den 23. august 1894 vedtog Snedkerlauget efter langvarig forhandling med Byg-

ningssnedkernes Fagforening en priskurant for imiteret panel, kassetteloft m. m.

Møbelsnedkerfagets arbejdsforhold blev i perioden efter 1875 mere usikre end bygningsnedkernes. 1877 indlod Snedkerlauget sig ganske vist på at nedsætte et udvalg til at forhandle med Snedkernes og Stolemagerens Fagforening; men der kom intet ud af det, og i adskillige år eksisterede der ikke nogen slags aftale mellem mestre og svende i denne gren af snedkerfaget. En arbejdsnedlæggelse hos en enkelt mester her og der kunne vel føre til en rent lokal lønforhøjelse; men lauget som sådan blev ikke indblandet og gav sig i det hele taget i flere år ikke videre af med forholdet til svendene.

Først i efteråret 1882 ytrede Snedkernes og Stolemagerens Fagforening ønske om, at lauget ville overveje betalingsmåden. Sammen med Stolemagerlauget nedsatte man da et udvalg, og ved forhandling med et svendeudvalg udarbejdedes et forslag med meget åbenhjertige motiver, der henviste til fagets forfald og de nedadgående priser på færdigt arbejde og talte frit ud om svendenes sendrægtighed og deres mangel på interesse og duelighed.¹⁸ Udkastet blev vedtaget på mestrenes generalforsamling den 12. april, på svendenes den 24. april 1883 og blev derefter udsendt med en følgeskrivelse til alle vedkommende. Overenskomsten bar navnet Regulativ for Arbejdslønnens Ordning, men fastslog tillige, at der på hvert værksted burde indføres et trykt arbejdsreglement, som på kontraktmæssig måde blev underskrevet af mester og svend, og hver af parterne skulle have et underskrevet eksemplar.¹⁹ Derefter gik det nedsatte fællesudvalg i gang med at udforme reglementet, og et sådant vedtoges i lauget den 24. august 1883 for siden at gå i trykken.²⁰ Ligeledes tryktes en fortegnelse over de mestre, der havde underskrevet aprilregulativet.²¹ I første omgang skrev 63 mestre under.

Denne overenskomst blev i adskillige henseender banebrydende. Det var den første betydningsfulde overenskomst i Danmark efter fagbevægelsens kraftesløse år omkring 1880. Det var den første kollektive aftale gældende for hele møbelsnedkerfaget i København; aftalerne 1871, hvorfra visse akkordbestemmelser nu blev gentaget, havde kun været gældende for nogle af værkstederne. Det var endvidere første gang en dansk overenskomst indeholdt så mange »almindelige bestemmelser«, og det var den første danske løn-aftale, der fastslog en garanteret minimalløn såvel for akkord som for daglønsarbejde, nemlig 25 øre pr. time.

I de følgende år søgte møbelsnedkersvendene at gennemføre

akkordpriskuranter for fagets enkelte specialer. Den første gjaldt stolemagerarbejde og blev ikke antaget før efter nogle strejker i vinteren 1884-85.²² I 1886 revideredes regulativet af 1883, og der oprettedes en voldgiftsret for møbelsnedker- og stolemagerfaget.²³ I 1888 fik man en priskurant for butiksudstyr.²⁴ Efterhånden som konjunkturerne blev vanskelige, overholdt man dog ikke regulativet og det hele lå nok meget usikkert, da møbelsnedkerne blev inddraget i lockouten 1889.

De små værksteder lod man ved den lejlighed i fred. Kun i 31 større virksomheder blev svendene takket af. Da bygnings-snedkerkonflikten blev forliget, glemte man imidlertid at aftale noget om møbelfaget. Mestrene hævdede, at forliget også gjaldt dette fag, men møbelsnedkersvendene påstod, at de uden egen skyld var sat på gaden, og de besluttede, at de ikke ville genoptage arbejdet, før regulativet af 1883 igen var trådt i kraft, vel at mærke med den ændring, at minimaltimelønnen nu skulle være 30 øre.²⁶

Forgæves søgte laugene at komme uden om. De øvrige byggefag ville ikke deltage i en storlockout, og selv de snedkersvende, der var medlemmer af det højrepolitiske Arbejdernes Værn sluttede sig til strejken. Der var da ikke andet for mestrene at gøre end at bøje af. Under en assessors ledelse sluttedes overenskomst den 1. august 1889 på svendenes vilkår. Takket være al den uenighed, der havde været i Snedkerlauget, måtte mestrene endda hver især skrive under på de nye vilkår. Inden den 10. august havde 140 skrevet under; hos de øvrige blev der strejket, indtil sluttelig 164 havde skrevet under. Fagbevægelsen havde således vundet en stor sejr. Det var første gang, de Samvirkende Fagforeninger var i ilden, og Hüttemeiers arbejdsgiverforening døde snart efter nederlaget.²⁷

Selvfølgelig var der alt andet end glæde blandt laugsmestrene efter disse begivenheder, og i januar 1890 vedtog møbelsnedkermestrene, at der skulle udarbejdes et nyt regulativ og søges forhandling med fagforeningen. Der kom dog ikke noget ud af det i første omgang. Først ved nytårstid 1891 genoptoges drøftelserne, og nu tog sagen en ganske mærkelig vending. 27 mestre skrev under på opsigelsen af regulativet og forelagde dette for voldgiftsretten. Ifølge aftalerne af 1889 var regulativet kun gyldigt, når det blev overholdt af samtlige mestre, og de 27 mestre hævdede, at det på visse værksteder hverken blev overholdt af mestre eller svende; på andre værksteder arbejdede mestrene med lærlinge så billigt, at man ikke kunne konkurrere derimod, hvis timelønssatsen skulle overholdes. Det samme gjaldt, hvis man skulle konkurrere med de billige møbler, der kom

ind fra provinsen. Videre gjaldt den bestemmelse, at alle stridigheder om regulativet skulle forelægges voldgiftsretten. Altså bar de 27 mestre sig formelt rigtigt ad; voldgiftsrettens opmand, overrets-assessor E. Böggild erklærede derfor, at når nogle mestre ikke ville overholde regulativet, var det ugyldigt, og i overensstemmelse hermed afgav voldgiftsretten sin kendelse. Den 7. februar 1891 kunne oldermændene derefter proklamere regulativets ophør, og den 13. februar vedtog 104 mestre at afskaffe den garanterede minimaltime-løn, men i øvrigt at fastholde regulativet.

Selv om formaliteterne ved afsigelsen af denne ejendommelige voldgiftskendelse var i orden, var fremgangsmåden dog i strid med skik og brug og næppe heller vel overvejet, hvis man skulle opnå rolige arbejdsforhold. Svendene svarede slet og ret med at erklære strejke hos de 27 mestre; nogle få af disse skrev da under på, at de alligevel ville overholde regulativet, men hos resten fortsatte strejken. Et forsøg fra mestrenes side på at få regulativet godkendt uden garanti for minimaltime-løn på akkord blev afvist af svendene, og der fulgte nu en af de langvarigste og bitreste fagkampe, som man har kendt i Danmark. Alle mulige former for politiforbud blev påkaldt. De ledige svende gik på valsen. Inden for laugget besluttede man at indsamle midler til understøttelse for de strejkeramte mestre og hertil at opkræve 50 øre pr. arbejdende svend pr. uge hos de øvrige laugsbrødre. Ligeledes oprettede man et arbejdsanvisningskontor, der kunne skaffe arbejde til de svende, som ikke krævede regulativet overholdt. Ved henvendelser til højre og venstre søgte man at hindre de strejkende i at få anden beskæftigelse. Hver anden aften kom man sammen i laugshuset for at holde kampstemningen vedlige. I længden viste der sig dog visse vanskeligheder for begge parter. Trediedelen af svendene havde måttet forlade byen, og der skete frafald i begge lejre. I september regnede fagforeningen striden for endt, fordi den ikke havde stort flere strejkende at forsørge, og den 29. oktober kunne oldermændene meddele, at »hovedsagelig de aller fleste« af de mestre, hos hvem der havde været strejke, havde fået svende, og man betragtede derfor konflikten som afsluttet.

Ingen af parterne havde sejret i øjeblikket, men på lidt længere sigt var det mestrene, der nød de største fordele. Efter nytår 1892 vedtog fagforeningen, at dens medlemmer måtte arbejde sammen med strejkebrydere, og herefter fulgte fire rolige arbejdsår, hvor fagforeningen ikke gjorde forsøg på at udnytte sin magt.²⁸ En ny kriseperiode med tendens til arbejdsløshed betog i denne tid svendene lysten til at vove sig for langt frem. I januar 1892 kunne

laugets strejkekasse med god samvittighed afslutte sin virksomhed, og samme år hørte svendene op med at udgive deres organ »Fagblad for Snedkere«, der var udkommet siden 1884.

Under konflikten var der i foråret 1891 udbrudt en strejke på Ole Andersens maskinsnedkeri på Vordroffsvej, idet savværksarbejdernes fagforening var begyndt at røre på sig. Snedkerlauget nedsatte i den anledning et udvalg til at forhandle, og resultatet blev en overenskomst om lønregulativ mellem maskinsnedkerier og savværksarbejdere, vedtaget af lauget den 29. juni. Nogle ændringer føjedes hertil allerede den 26. november samme år, og i februar-marts 1892 vedtoges en løntarif mellem parterne og ligeledes oprettelsen af en voldgiftsret.²⁹ Dette overenskomstforhold bestod i øvrigt kun til den 1. april 1897; det var fagforeningen, som sagde op til denne dato, idet der i 1896 var dannet en ny arbejdsgiverforening under navnet De samvirkende Maskinsnedkerier og Savværker, som fagforeningen nu så sig henvist til at slutte overenskomst med.³⁰

Et tilsvarende forsøg fra gelændersnedkersvendenes side førte til en strejke i september 1893. Først søgte mestrene her at få anden arbejdskraft, men siden forhandlede man i fællesudvalg, og en overenskomst kom i stand.³¹

Selv om fagbevægelsen således ved det ene angreb efter det andet havde forstyrret arbejdsfreden i faget, bevarede Snedkerlauget dog endnu op igennem 80'erne og den første halvdel af 90'erne meget af den gamle patriarkalske ånd og af samfølelsen mellem fagets udøvere. Ligeledes bevaredes kontinuiteten i betydelig grad i laugets styrelse. Efter at O. N. Thorsen var gået af i 1874 og blevet udnævnt til æresmedlem, beklædtes posten som oldermann lige til 1890 af P. J. A. Carstensen, og i denne lange årrække foregik ingen forandringer i styrelsesformen. Lauget levede sit stilsfærdige liv med ugentlige mødeaftener i vintertiden, af og til et foredrag eller en fællesspisning, en årlig skovtur, en sjælden gang en fest. Man deltog i bedømmelsen af svendepøver, uddelte friboliger og legathjælp og sørgede for at laugets ejendom blev holdt vedlige. 1887 fik laugssalen i hovedsagen sit nuværende udseende, idet den blev udsmykket efter tegning af professor Vilh. Dahlerup. 80'erne igen deltog man sædvanligvis i grundlovsfesterne i Rosenborg Have, og ved valgene til borgerrepræsentationen gav man gerne udtryk for et højrevenligt sindelag.

Blandt de forandringer, der indtrådte i laugets daglige forhold, kan nævnes at man i 1879 skilte sig af med laugets 3 ligtæpper og i

Laugssalen, tegnet af professor Vilh. Dahlerup. Udført 1887 af F. Oxelbergs snedkerier og M. Carstens.

1884 vedtog, at medlemmerne ikke mere havde pligt til at møde ved laugsbrødrers eller deres enkers begravelse; i stedet kunne laugets understøttelseskasse i trangstiftælde betale ligbærere. I 1886 anskaffedes en fane. Under udstillingen i København 1888 supplerede bestyrelsen sig med en række medlemmer til at modtage fremmede gæster og fra dette år gav laugets bidrag til oprettelsen af et svendehjem i København. Efter at Snedkeres Tegneforenings skole 1887 var overgået til det Tekniske Selskabs skole, overtog Snedkerlauget ved nytår 1891 resten af dens opgaver og betalte 100 kr. for dens ejendele.

Ved Carstensens afgang som oldermann 1890 blev han udnævnt til æresmedlem, og til hans efterfølger valgtes Andreas Jensen af firmaet Severin & Andreas Jensen. Han omtales som en af sin tids dygtigste snedkere i Danmark og blev som organisationsmand kendt over hele landet.³² Det var ham, der var drivkraften ved oprettelsen af strejkekassen, og det var ham, der førte an i den hårdefagkamp i 1891.

Ligeledes drev han på ved en lovændring, der blev vedtaget den 20. marts 1891 og modtog kongelig stedfæstelse den 12. juni samme år. Formålsparagraffen talte nu ikke længere om lærlingeuddannelse, men fastsatte, at laugets opgave var »at virke til fagets

og standens tarv og til sammenhold mellem fagets medlemmer«. Man gik nu over til at holde en juridisk konsulent, som medlemmerne til enhver tid kunne rådspørge. Alle laugsbrødre forpligtedes til at indtræde i en hjælpefond, hvortil de skulle yde 25 øre pr. måned for hver svend, som de havde i deres brød. Fondets opgave blev at udrede understøttelse til vanskeligt stillede mestre under arbejdsstandsning. Ligeledes forpligtedes medlemmerne til ikke uden bestyrelsens samtykke at antage snedker- eller stolemager-svende eller dermed i klasse stående arbejdere, så længe en konflikt varede. Overtrædelse kunne straffes med bøder på op til 500 kr. Enhver strejke skulle ufortøvet meddeles laugget tillige med navnene på de strejkende svende. Medlemmernes konti blev delt i to afdelinger, en for bygningsnedkere og hvem der måtte ønske at slutte sig til denne afdeling, og en for møbelsnedkere og hvem der måtte ønske at slutte sig til denne afdeling. Laugets bestyrelse kom foruden oldermænd og kassereren til at bestå af 15 medbestyrere, hvoraf 5 skulle være bygningsnedkere og 5 møbelsnedkere.³³ Som formand for bygningsnedkerne valgtes L. C. Nielsen, for møbelsnedkerne J. C. Groule.

Den nye bestyrelse begyndte straks at tage sig af tilgangen til laugget. Efter at laugget i 70'erne havde fået nye opgaver som følge af fagbevægelsens fremvækst, var medlemstallet så småt begyndt at stige og var senere fortsat dermed; men endnu stod mange udenfor. I december 1891 samlede man da nogle interesserede, der under navn af kredsformænd fik hver sit distrikt at holde øje med. De skulle ved personlig henvendelse søge at påvirke de uorganiserede til at melde sig ind. Resultatet blev en mærkbar stigning i medlemstallet, og 1892 trykte man nye medlemsbreve. Den første kvindelige snedkermester, Sophy Christensen, optoges i laugget 1896.³⁴

I september måned 1898 vedtog Snedkerlauget at melde sig ind i Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri, og siden valgte laugget stadig repræsentanter hertil og deltog i mange drøftelser vedrørende henvendelser til staten, især vedrørende lærlingespørgsmålet.

Man var nu kommet så langt frem, at et nyt tidehverv stod for døren. Den frihed i pris- og løndannelse, som var opnået ved laugsordningens ophævelse, havde ikke i længden vakt glæde hos flertallet af fagets udøvere. De fleste af svendene havde forlængst givet sig organisationerne i vold og arbejdede kun for at få lønnen og arbejdsforholdene gjort regelbundne. Mestre og lærere havde en tid lang været tilfreds med de liberale erhvervsforhold, men kunne i længden ikke

klare sig uden nøjere sammenhold over for fagforeningerne, og en vis tryghed var der også i de forskellige forskrifter, som laugets overenskomster til højre og venstre fastsatte for mestrene. En gruppe af bygningssnedkermestre vandt tidligt frem til denne overbevisning. Møbelsnedkermestrene kæmpede længe uforfærdet for at bevare så frie forhold som muligt. Bygningssnedkerne kunne således siges bedre at have forstået retningen i tidens udvikling; men da et omsving blev nødvendigt, skulle det vise sig, at møbelsnedkerne fuldt vel var beredt til at følge tidsstrømningen.

OVERENSKOMSTERNE GRUNDFÆSTES

Da først nytten af overenskomster blev indlysende for alle parter, skete den gennemførte opbygning af et system af retsgyldige aftaler meget hurtigt. I løbet af 4–5 år var det fuldført, og man tør sige næsten med det samme grundfæstet. Så vidt kom man dog ikke uden alvorlige arbejdskampe, nødvendiggjort ved, at en vis ligevægt mellem parterne måtte tilvejebringes, før den nye ordening kunne stabiliseres.

Det begyndte i marts 1895. Møbelsnedkersvendene havde da overvundet kampen i 1891, og deres fagforening efterhånden samlet syv ottendedele af fagets svende. Desuden var det nu lykkedes svendenes landsorganisation, Snedkerforbundet, som var stiftet 1885, at vokse sig stort og at brede sig over hele landet. Svendene mente sig derfor stærke nok til igen at lirke ved mestrene.

Først forelagde de regulativet med garanti for minimaltime-lønnen for en snedkermester på Kongens Nytorv, som var en dårlig betaler, og da han ikke straks ville skrive under, strejkede de på hans værksted. Stillet over for dette var laugsmestrene dybt uenige om, hvad der var at gøre; nogle ønskede overenskomstmæssige tilstande oprettet i møbelfaget, ligesom man havde det hos bygningssnedkerne. Andre mindedes perioden 1889–91 og hævdede, at svendene ikke havde været til at forhandle med, og oldermænd Andreas Jensen truede med at nedlægge sit hverv, hvis der skulle forhandles om minimalløn. En af de følgende dage kom formanden for Snedkernes og Stolemagerens Forening Chr. Christiansen imidlertid til ham og spurgte, om samarbejdet mellem laug og fagforening ikke kunne genoprettes, og Andreas Jensen syntes nu, at fagforeningsformanden optrådte meget pænt og hensynsfuldt. Han gav ham derfor håb om forhandling. Det kom derefter

til en større drøftelse i laug^{et} den 15. marts, og det viste sig ved den lejlighed at der var adskillige laugsmestre, der havde underskrevet regulativet i den af svendene ønskede form. Med snedkermester Johansen som talsmand søgte de at påvirke stemningen. Olderm^{anden} påstod bagefter, at det var under pres fra disse mestre, at svendene havde rejst sagen. Der opstod da delte meninger, om laug^{et} først skulle søge at forliges med underskriverne eller hellere indlade sig med fagforeningen, og det endte den 19. marts med, at laugsbestyrelsen fik bemyndigelse til at forhandle med svendene.

De toneangivende i laug^{et} håbede at kunne opnå en overenskomst uden garanteret minimaltimeløn; men dertil var de opmærksomme på, at det gjaldt at finde en udvej, så minimaltimelønnen ikke fik så stor betydning. De lagde sig derfor i selen for at samle oplysninger om akkordpriser, så der kunne opstilles en udførlig prisfortegnelse for møbelarbejde. Hvis en sådan kom i brug, ville der sjældnere blive anvendelse for timeløn. Det kom derefter til forhandling i et fællesudvalg bestående af 7 mestre og 7 svende. I udvalget traf man et kompromis, hvorefter en svend den første måned, han var på et værksted, var garanteret kostpenge på 16 kr. ugentlig, men heller ikke mere; siden skulle timeløn kun anvendes, når akkord ikke kunne finde sted, og den skulle da fastsættes efter gennemsnitsfortjenesten, dog til mindst 30 øre. Denne ordning blev godkendt af laug^{et} den 11. juni 1895,³⁵ idet man samtidig vedtog at genoplive møbelfagets voldgiftsret. Siden udarbejdede forskellige specialudvalg akkordprisfortegnelser, og disse sammenstilledes til en priskurant for møbelsnedkerarbejde, som blev vedtaget af laug^{et} den 13. marts 1896. Priskuranten ledsagedes af tegninger og kom til at gælde for »gangbart og almindelig godt udført arbejde«; først havde der kun stået »gangbart«, men mange mestre havde frygtet, at dette udtryk ikke var garanti nok. Olderm^{anden} fandt, at det var ikke ord, det kom an på, men det mere omhyggelige udtryk blev alligevel sat ind. For finere eller sjældnere forekommende arbejde skulle priserne ikke gælde; for dette arbejdes vedkommende henstillede overenskomsten til mestre og svende på hvert enkelt værksted at udarbejde lokale priskuranter, som eventuelt kunne underkastes organisationernes godkendelse. Det holdt hårdt at få priskuranten gennemført i laug^{et}, men Andreas Jensen var tilfreds med de trufne aftaler og satte sin stilling ind på gennemførelsen, og mere end 50 stemte for og kun 12 imod vedtagelsen.³⁶ Bagefter optog fagforeningen de svende, der havde arbejdet i 1891, og 50 uorganiserede mestre blev tvunget til at gå ind på til-

svarende bestemmelser som dem, der fandtes i overenskomsterne med laugget. Hos et par mestre, der havde meldt sig ud af laugget, vedligeholdte fagforeningen en langvarig strejke.

I mellemtiden var der i bygningsnedkerfaget efter besværlige forhandlinger udarbejdet en priskurant for lægning af parketgulve og beslåning af svingdøre, som blev vedtaget af laugget den 12. oktober 1895. Den følgende sommer fremsatte bygningsnedkersvendene ønsket om, at der også for deres vedkommende skulle gennemføres et regulativ, og efter forhandlinger i et fællesudvalg blev det vedtaget i laugget den 20. august og trådte i kraft den 15. september 1896.³⁷

Efter at Skibssnedkernes Fagforening var opløst, fordeltes dens medlemmer mellem møbelsnedkernes og bygningsnedkernes fagforeninger, og efter at flere større skibsbyggerier var gået ind på en løntarif for skibssnedkerarbejde, blev den i foråret 1897 underskrevet af oldermændene og svendenes forretningsførere. Et par måneder senere enedes organisationerne om en klosetpriskurant.

I juli 1897 opsagde bygningsnedkersvendene deres priskurant; men først efter at laugget på sin side havde opsagt regulativet, valgtes i november et mesterudvalg til at forhandle om fornyelse. Siden trak forhandlingerne ud, så man ikke kunne blive færdig til prisfortegnelsens udløbsdato, den 1. april 1898. Mestrene ville ikke give en almindelig procentforhøjelse på alle priser, men nok forhøje en del enkeltsatser, idet man særlig var enige om på ny at forhøje prisen på håndarbejde. Endvidere var der uenighed om arbejdstiden, som svendene ville have forkortet. Først i maj 1898 opnåede man enighed og sluttede ny overenskomst.³⁸ Samtidig fik gelændersnedkerne en ny prisfortegnelse. Mesterudvalgets formand ville bagefter påstå, at priserne på arbejdsløn og materiale som helhed var steget 25–30 pct. Der var åbenbart betalt dyrt nok for at bevare freden i faget.

Kort forinden var der foregået en fuldstændig omkalfatring i lauggets organisation, bestemt af de nye forhold i faget. Som en forløber for den nye ordning må man betragte Bygningsnedkernes private Hjælpekasse, der oprettedes af en del af lauggets medlemmer, bl. a. med det formål at modvirke de uheldige licitationsforhold. Når en række mestre gav tilbud på et arbejde, og kun een af dem fik det overdraget, havde alle de øvrige ydet noget, som de på ingen måde fik honoreret, og jævnlige gav en mester for at få arbejde så lave tilbud, at han næsten intet tjente derpå; undertiden fristedes han da til at levere uforvarsligt arbejde, hvilket ingen af parterne kunne være tjent med. Den private hjælpekasses love, der vedtoges

6. februar 1893, gik da ud på, at medlemmerne skulle forpligte sig til at erlægge 2 pct. af tilbudssummen for de arbejder over 1000 kr., som de overtog. Kopier af tilbudene skulle indsendes til en valgt kontrol, og før tilbudene blev afleveret, skulle man forhøre hos kontrollen, om andre havde givet tilbud på det samme arbejde eller forhandlet derom. Om fornødent blev de tilbudsgivende derefter sammenkaldt til et møde før licitationen. De indbetalte beløb med fradrag af administrationsomkostningerne var medlemmernes fælles eje, og generalforsamlingen skulle træffe afgørelse om deres anvendelse. Den nære tilknytning til laugets fremgik af, at bestyrelsen skulle bestå af medlemmer af laugets bestyrelse.

På et årsmøde i januar 1894 udbedredes reglerne, så anmeldelsen af et tilbud, når det ikke blev givet til entreprenør, skulle foregå 2 dage, før tilbudet blev afgivet, og kl. 12 dagen før det skulle være inde, samledes så de tilbydende til møde på kassens kontor i Jernbanegade, idet de medbragte tilbudene. Siden skulle den, som fik arbejdet overdraget, straks anmelde det til kontrollen. I det følgende forår blev tilbudssummer, der skulle betales af, nedsat til 500 kr., og ethvert tilbud skulle herefter drøftes med kontrollen. Således blev man ved at ændre reglerne efter erfaringen.

En hel reorganisation af denne tilbudskontrol fandt sted i 1896, idet afgiften blev sat ned til 1 pct. af tilbudssummerne. Så sent som i foråret 1897 vedtoges det, at der ikke måtte opføres flere anmeldelser på samme blanket, og anmeldelser måtte ikke afgives mundtligt eller pr. telefon. Vistnok vaklede medlemsdisciplinen. Det var svært at inddrive restancer. Anmeldelsespligten blev ikke altid overholdt, og der var endda kun 30 medlemmer; i 1896 havde man 284 anmeldelser på 136 bygninger, men kun 22 anmeldelser om overtaget arbejde, og efter fradrag af omkostningerne havde man på parret en kassebeholdning på 5772 kr. Den private hjælpekasse blev altså ikke til ret meget.

Det, som nu foranledigede nyordningen i laugets, var oprettelsen af Arbejdsgiverforeningen af 1896 og hjælpekassemedlemmernes ønske om, at deres sammenslutning skulle tiltræde den nye hovedorganisation. Et tilsvarende ønske var ikke udbredt blandt møbelsnedkermestrene, og man tænkte derfor på at dele laugets. Dette ville jo imidlertid medføre en svækkelse over for fagforeningerne. Det var netop ved den tid, maskinsnedkerier og savværker dannede deres egen organisation og således beskar laugets virkekreds. Også pianofortefabrikanterne oprettede en egen forening, men først i 1898.

Samlet ville man stå stærkere. Navnlig oldermænden, Andreas Jensen, var for sammenhold. Man kom derfor ind på den tanke at give hver af fagets to store mestergrupper et vist selvstyre, men inden for laugets rammer. Hver gruppe kunne holde sine egne møder og varetage sine egne økonomiske interesser. Der ville endda blive meget tilbage, man kunne være fælles om. Man nedsatte derfor et lille udvalg til at overveje forandringen. I og for sig kunne man indskrænke sig til at udbygge den ordening, der var truffet ved loven af 1891. De to afdelinger, man dengang havde etableret, skulle blot have større selvstændighed. Hjælpefondene kunne man overlade til hver afdeling for sig. På dette grundlag vedtoges den 10. december 1897 nye love, som bestemte, at de to afdelinger »i deres særlige anliggender« skulle virke uafhængigt af hinanden. Det blev stadig laugets som sådan, der gennem sin bestyrelse varetog medlemsoptagelsen. Ethvert laugsmedlem skulle, så længe han drev forretning, være tilsluttet en af de to afdelinger; de medlemmer, der til stadighed beskæftigede både bygnings- og møbelsnedkersvende, kunne stå i begge afdelinger. Man opretholdt de gængse laugssammenkomster på torsdag aftener i vinterhalvåret, og medlemmerne kunne da benytte laugets bibliotek og dets samling af tegninger, som navnlig var blevet forøget ved overtagelsen af Tegneforeningen. Bestyrelsen blev ikke forøget i antal; men nu skulle 6 medlemmer vælges af hver afdeling og kun 3 af den egentlige laugsgeneralforsamling. Oldermænd, kasserer og medbestyrere skulle vælges for 3 år ad gangen. De 6 medlemmer for hver afdeling udgjorde afdelingens forretningsudvalg, der hver udpegede en formand af sin midte. Det blev oldermænden, der udadtil kom til at repræsentere laugets i alle forhold; men skrivelser og sager, der vedrørte nogen af afdelingerne, skulle overgives til deres behandling. Afdelingsformændene skulle aflægge beretning til oldermænden eller laugsbestyrelsen om, hvad der passerede i afdelingerne. Omkostningerne ved afdelingernes ledelse blev fastsat af laugsbestyrelsen. De nye love fik kongelig stadfæstelse den 10. marts 1898.³⁹

Samme forår trak Andreas Jensen sig tilbage som oldermænd og modtog kort efter udnævnelse til æresmedlem. En talstærk del af laugets satte sig i bevægelse for at få Møbelsnedker-Afdelingens formand I. C. Groule til hans efterfølger; men han lod ikke til at ønske posten, og i stedet valgtes Kaspar Rostrup. Han var af uddannelse jurist, men havde overtaget sin faders ligkistemagasin og var 1891 blevet valgt til viceoldermænd. Som sådan havde han været en virksom organisationsmand, og ved dannelsen af Arbejdsgiver-

foreningen af 1896 var han blevet ordfører for den misfornøjelse, som i den anledning opstod i Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri. Da han nu overtog posten som oldermann, fortsatte Groule som formand for Møbelsnedker-Afdelingen, mens Chr. Christensen blev formand for Bygningssnedker-Afdelingen.

De to afdelinger organiseredes i de første måneder af 1898. Den 25. januar blev Bygningssnedker-Afdelingen optaget i Arbejdsgiverforeningen. Begge afdelingers konstituering og vedtagelse af love fandt sted den 14. april 1898, og den 1. juni vedtoges Bygningssnedkernes private Hjælpekasses overgang til Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling, idet man bibeholdt den gamle bestyrelse. Det blev nu direkte udtrykt som afdelingens formål, at den skulle hjælpe medlemmerne både under arbejdskonflikter og under vanskelige entrepriseforhold. Der oprettedes et hjælpefond og et reservefond; kontingentet til hjælpefondet blev 1 pct. af tilbudssummerne; overtaget arbejde skulle derfor anmeldes, men ikke afgivning af tilbud.⁴⁰ I modsætning til Bygningssnedker-Afdelingen indkrævede Møbelsnedker-Afdelingen fra begyndelsen intet kontingent fra sine medlemmer, men levede af tilskud fra lauget; fra 1903 fik afdelingen dog det halve af overskuddet fra hjælpefondet, som hidtil var gået ubeskåret til lånefondet.⁴¹

Først efter en indgående diskussion besluttede Møbelsnedker-Afdelingen sig den 22. september 1898 til at sende delegerede til et møde om oprettelsen af en Dansk Mester- og Arbejdsgiverforening, der fandt sted den 22. november 1898 og var udtryk for, at modsætningerne mellem Arbejdsgiverforeningen af 1896 og Fællesrepræsentationen var udglattet. Til næstformand i den nye hovedorganisation valgtes derefter Kaspar Rostrup. Arbejdsgiverne stod nu rustet til at prøve kræfter med de Samvirkende Fagforbund, der var oprettet 1896. Samtidig udbyggede de deres samarbejde ved oprettelse af Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring til at forvalte det ansvar, som ulykkesforsikringsloven af 1898 pålagde.

Baggrunden for foreningsdannelserne var den spændte situation, som efterhånden var opstået på arbejdsmarkedet. Det var et udtryk herfor, når Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling kort tid efter sin oprettelse diskuterede, hvorvidt fagforeningerne eller mestrene skulle lede arbejdet. Allerede i oktober 1898 forekom der en strejke i et bygningssnedkerfirma, som kun blev bragt til standsning ved voldgift efter hovedorganisationernes mellemkomst.

Også i møbelfaget var der uro. I september 1898 opsagde Sned-

ker- og Stolemagerforeningen både priskurant og regulativ til den 1. april 1899. I vinterens løb handlede om nye priser i 6 underudvalg, og i marts opfordredes bygningsnedkermestrene til ikke at antage møbelsnedkersvende, før en overenskomst var bragt i hus. Det lykkedes vel at få en overenskomst i stand;⁴² men man var dog ikke enige om en forkortelse af arbejdstiden, som svendene havde krævet, og dette punkt lod man gå til hovedorganisationerne. Så vidt var man kommet, da forholdene i snedkerfaget i 7 jyske provinsbyer gav anledning til, at en konflikt i det helt store mål udfoldede sig.

Den 1. april 1899 var der udbrudt en snedkerstrejke i Kolding, Fredericia, Horsens, Aalborg, Silkeborg, Hjørring og Thisted. Allerede dette måtte i og for sig give genlyd i København. Sagen drøftedes på et møde af provinsens og hovedstadens mestre den 3. april, hvor man vedtog at oprette en Fællesforening af Danmarks Snedkermestre, omfattende Københavns Snedkerlaug, Centralforeningen af Snedkermestre i Østifterne og Centralforeningen af Snedkermestre i Jylland.⁴³ Forhandlingerne om bilæggelsen af den jyske konflikt blev nu hurtig overgivet til forhandling mellem hovedorganisationerne, og allerede den 13. april var man ad denne vej nået til at opstille et forligsforslag, som skulle forelægges de lokale organisationer til godkendelse. Forslaget blev også vedtaget af mestrene, men svendene forkastede det. De Samvirkende Fagforbund søgte derefter at presse de lokale fagforeninger til eftergivenhed ved at nægte støtte til strejken; men ved en fornyet afstemning den 28. april forkastede svendene for anden gang fredsforslaget.

Der blev da svaret med lockout i snedkerfaget i hele Danmark. Arbejdsstandsningen begyndte i Jylland den 27. april, på øerne den 2. maj. Mestrene stod nu fast sammen for at gøre svendene medgørlige, for at sikre sig ledelsen af arbejdet og for at danne den fornødne modvægt mod den voksende fagforeningsbevægelse. Arbejdsgiverforeningen kunne i denne forbindelse ikke undlade at bebrejde de Samvirkende Fagforbund, at de havde så lidt magt over deres medlemmer. Under disse forhold vedtog Snedkerforbundet den 10. maj, at forliget af 13. april skulle accepteres; men nu var det for sent, man opnåede ikke andet herved, end at Bygningssnedkernes Fagforening i København meldte sig ud af forbundet og dermed af de Samvirkende, et forhold, der siden gennem længere tid komplicerede alle forhandlinger i snedkerfaget. Arbejdsgiverforeningen følte sig nu ikke mere bundet af forliget

og fremsatte 8 punkter, som de krævede, at snedkersvendene skulle antage; da dette blev mødt med afslag, udvidedes lockouten til at omfatte alle byggefag og hele jernindustrien, og det blev forlangt, at alle fags arbejdere skulle antage de 8 punkter, før værkstederne igen blev åbne.⁴⁴

Det vil føre for vidt at følge kraftprøven mellem hovedorganisationerne i alle faser. Inden for Københavns Snedkerlaug samledes bestyrelsen hver aften kl. 19 for at drøfte slagets gang. En del uorganiserede mestre blev overtalt til at deltage i lockouten. Pianofortefabrikanterne og Stolemagerne, Karetmagerlauget og Drejerlauget lovede straks økonomisk støtte. Foreningen af Maskinsnedkerier og Savværker så vel som Træhandlerforeningen og Tømmerhandlerforeningen lod være at handle med uorganiserede mestre. Kun et par skibssnedkermestre gik ud af laugets for at kunne holde deres folk i arbejde. Et par mestre søgte at holde deres forretning i gang ved at købe møbler fra Berlin. De mestre, der kom økonomisk i knibe, fik udbetalt understøttelse fra hjælpefonden. For at få materialer var der mange mestre, der søgte optagelse i laugets, og i begyndelsen optog man dem glatvæk uden kritik, endog uden den sædvanlige ballotation; men efterhånden øvede man større og større kritik, for at uværdige ikke skulle nyde godt af medlemskabet. Et kontroludvalg holdt øje med, at ingen svigtede i sammenholdet.

Den daglige ledelse af laugets forretninger tilfaldt afdelingsformanden J. P. Mörck, idet Rostrup helt blev opslugt af sine opgaver i Arbejdsgiverforeningen. Medlemmerne fandt sig i forholdene »med stille resignation og vilje til sejr«. Man hørte ingen klager. Uden tvivl udviklede der sig en samfølelse mellem laugsbrødrene, som man ikke havde set mage til, i alt fald siden den gamle laugsordning blev ophævet. Dog syntes det i møbelfaget at se sort ud, da vandstanden hen i juli begyndte at blive lav i hjælpekasen; men snedkermester N. Chr. Topp tilbød et lån; nogle midler kom fra Arbejdsgiverforeningen; sluttelig lånte Møbelsnedker-Afdelingen 8000 kr. af laugets forskellige kasser. Bygningssnedker-Afdelingen klarede sig bedre. Den udbetalte over 40.000 kr. til medlemmer under konflikten og havde endda penge i kassen. Et problem udgjorde de mestre, som modtog understøttelse, men ikke egentlig trængte dertil. Kontrollen gik efterhånden strengere til værks, og visse mestre blev indkaldt til et formeligt forhør om deres forhold. Blandt de sidste foranstaltninger var en forhandling med træhandlerne, om man ikke kunne få de finske skippere, der solgte

træ direkte fra deres skibe til at lade være at sælge til de uorganiserede. Så snart lockouten var forbi, måtte man naturligvis opgive alle sådanne forsøg.

Som bekendt endte den store kamp med vedtagelsen af det såkaldte septememberforlig, der herefter blev arbejdets grundlov i Danmark. Det fastsatte, at en strejke eller lockout ikke i fremtiden måtte finde sted uden at være varslet, og at arbejdsstandsningen skulle vedtages med $\frac{3}{4}$ majoritet. Den enkelte organisation skulle bøje sig for hovedorganisationernes beslutninger, og disse skulle stå til ansvar for dens handlinger. Opsigelse af overenskomster skulle ske med 3 måneders varsel. Arbejdsgiverne fik retten til at lede og fordele arbejdet, men måtte dog ikke ændre på en indgået akkord, så arbejderen led noget tab derved. Arbejderen måtte ikke hindres i at udføre så meget og så godt arbejde, som han evnede, og parterne var enige om, at drikkeri skulle modvirkes. Stridsspørgsmål skulle for fremtiden forelægges for en permanent voldgiftsret. I hovedsagen var det lykkedes arbejdsgiverne at dæmme op for en overhåndtagende fagbevægelse og sikre sig retten som medbestemmende på lige fod med de beskæftigede ved fastsættelsen af arbejdsvilkårene.

Til at afslutte konflikten i snedkerfaget var der allerede i august blevet nedsat et fællesudvalg af 4 mestre og 4 svende med Andreas Jensen som formand. Forhandlingerne i dette udvalg var blevet afbrudt, men genoptoges den 2. september, idet Bygningssnedker-Afdelingen forhandlede separat med Bygningssnedkernes Fagforening. Enighed blev dog først tilvejebragt, efter at man den 3. september havde tilkaldt de tre herrer vekselmægler L. Bing, bankdirektør A. Heide og folketingsmand H. Trier, der også optrådte som mæglende i den store konflikt. Fagforeningerne gik ind på at frafalde alle retskrav, som de på grund af lockouten mente at kunne gøre gældende over for Københavns Snedkerlaug; en strid, som var opstået om priserne på arbejdet ved skydedøre, blev jævnet efter lange forhandlinger, og en strid om forståelsen af nogle almindelige bestemmelser klaredes i et 2 mands udvalg.

Efter at den store lockout var bragt til afslutning, gav Arbejdsgiverforeningens nye regler for faglige hjælpefond og for en fællesfond anledning til, at afdelingerne ændrede deres love, Møbel-snedker-Afdelingen den 28. december 1899, Bygningssnedker-Afdelingen den 15. februar 1900. Hermed skiftede sidstnævnte afdelings »hjelpefond« navn til »fællesfond«, og dens »reservefond« fik navn af »hjelpefond«. Af ethvert arbejde, der udførtes efter

akkord eller regning til en pris af 300 kr. eller derover skulle udredes 1 pct. til fællesfondet. Ud over dette betaltes i kontingent 25 øre pr. lærling og 50 øre pr. svend, værkfører eller mester, og heraf gik 10 pct. til fællesfondet, resten til hjælpefondet, og fællesfondet udredede så bidrag til Arbejdsgiverforeningen. Intet spørgsmål vedrørende fællesfondet eller hjælpefondet kunne fra medlemmernes side indbringes for domstolene uden generalforsamlingens samtykke. Hvad licitationerne angik, så skulle afgivne tilbud nu i alle tilfælde anmeldes, men det behøvede ikke at være før licitationerne var afsluttet. Anmeldelse til kontoret skulle også finde sted hver måned vedrørende antallet af beskæftigede. Man forsøgte tilige at gennemføre anmeldelse af til- og afgang i arbejdskraften. Bygningssnedkersvendene fik imidlertid nys derom, endnu før det var iværksat, og protesterede straks på det kraftigste, idet de hævdede, at det var en maskeret blokadedrusel og utilstedeligt efter forliget; især var de utilfredse med, at mestrene for at lette identificeringen krævede oplysning om deres fødselsdage.

I den urolige periode omkring den store lockout opstod flere institutioner, båret frem af laugsmestrene. Således oprettedes den 7. august 1900 Aktieselskabet Snedkermestrenes Træ- og Finerskæreri i Nansensgade,⁴⁵ og den 9. maj 1901 Snedkermestrenes Fællesmagasin,⁴⁶ der fik butik i Jernbanegade, men efter få års forløb gik over til privateje. Inden for selve lauget begyndte en lånefond, der var oprettet den 30. juni 1872,⁴⁶ også 1902 at træde i kraft som legatfond, idet halvdelen af renterne derefter uddeltes til trængende, medens den anden halvdel blev lagt til kapitalen. Ved siden af laugets friboliger skaffede man sig fra 1903 en række friboliger i den nye håndværkerstiftelse på Blegdamsvej; det må i denne forbindelse erindres, at et ikke ubetydeligt antal snedkere, deres hustruer og døtre på deres gamle dage fandt et hjem i den ældre stiftelse Alderstrøst på Nørrebrogade.

Arbejdsforholdene blev som helhed i en årrække efter lockouten ret rolige; men det varede dog noget, inden svendene helt havde vænnet sig til den nye retsorden. Berømt blev en konflikt på fabrikken Silvan i foråret 1900; man havde her anskaffet en ny maskine, der udførte en større del af arbejdet, end man før havde kendt til; men bygningssnedkersvendene forlangte alligevel samme løn for det udførte, og da fabrikken ikke vil gå ind herpå, strejkede de. Sagen kom for den permanente voldgiftsret og blev påkendt, men Silvan-svendene fortsatte strejken. Siden nægtede også maskinesnedkerne at passe maskinen; da en faglig voldgiftsret havde under-

kendt deres standpunkt, tog de dog arbejdet op, og bygningsnedkervendene mistede således arbejdet.⁴⁸

Silvan-konflikten blev ganske langvarig og den gav anledning til, at Bygningsnedker-Afdelingen i efteråret 1900 opsagde prisfortegnelsen til den 1. april 1901, hvilket førte til, at der fra udløbsdatoen indtrådte en arbejdsnedlæggelse. Stillet over for denne mulighed var det, Snedkerlauget den 7. marts 1901 vedtog nye optagelsesregler; det var nu ikke længere nok, at det nye medlem foreviste borgerbrev og anbefaledes af en laugsbroder, han skulle også besvare spørgsmål, om han for øjeblikket var i konflikt med fagforeningen eller havde udsigt til at komme det, og om han havde særoverenskomst med sine svende. Under strejken klagede Snedkerforbundet over, at det ikke alene gik ud over de udenforstående bygningsnedkere, men også over nogle af dets medlemmer, som blev lockoutet. Ligeledes klagede forbundet over, at lauget havde bedt de to centralforeningers medlemmer om ikke at antage de strejkende svende. Først efter at Arbejdsgiverforeningen to gange havde stillet forslag til bilæggelse af striden, nedsattes der et fællesudvalg med arkitekt F. A. Thomsen som formand, og forhandlingerne stod på i flere dage i 10 à 12 timer, før det den 2. maj lykkedes at nå til en ny overenskomst, så arbejdet kunne genoptages den 6. maj 1901.⁴⁹ Siden voldte det nogen vanskelighed, at bygningsnedkervendenes timeløn var 10 øre højere end møbelsnedkervendenes. Problemet blev aktuelt ved butiksarbejde, som begge parter befattede sig med.

Om efteråret 1901 overvejede Møbelsnedker-Afdelingen at opsigte sin overenskomst for at få en priskurant, der kunne anvendes på alle møbelsnedkerværksteder, men opgav det. Der indtrådte nu for møbelsnedkerne en stillestående tid forretningsmæssigt set, sådan at ingen af parterne havde lyst til at risikere en arbejdsstandning. En tendens fra svendenes side til at erklære lokale småstrejker for fagforeningen uvedkommende, blev bekæmpet med et vist held. En tid var møbelsnedkermestrene tilbøjelige til at indrømme deres svende en højere timeløn, end overenskomsten krævede; men til slut enedes de om at betale den fastsatte takst.

Nye afdelingsvedtægter af 18. december 1902 søgte at indskærpe af- og tilmeldingen af arbejdskraften og mindede om, at nyantagne svende kun måtte lønnes med 34 øre i timen. Denne sats lykkedes det vistnok langtira at få respekteret i fuld udstrækning. For at fremme registreringerne af meldingerne fik laugsbudet bolig i laugshuset. Efter at have gjort langvarige forsøg med af- og til-

meldingen måtte lauget dog opgive foranstaltningen indtil videre.

Endnu kan nævnes, at gelændersnedkernes prisfortegnelse blev opsagt af Bygningssnedkernes Fagforening til april 1903, men fornyet efter behandling i fællesudvalg.⁵⁰

I de trykkede tider var der mange af de mestre, der havde meldt sig ind under den store lockout, som holdt op at betale kontingent, og medlemstallet, der 1899 var nået helt op på 402, gik ret kraftigt tilbage. Selve mestertallet var i virkeligheden i tilbagegang, fordi der med maskinernes indtog på værkstederne fulgte en bevægelse mod færre og større virksomheder.

I møbelfaget var der i disse år et stort antal lærlinge, så mange, at fagforeningen beklagede sig derover; men til gengæld var der næsten ingen lærlinge i bygningssnedkeriet. Noget skyldtes det store lærlingehold på møbelværkstederne nok, at man på denne måde kunne få arbejdskraft, når svendene gjorde sig vanskelige. Man var dog ikke blind for, at mestre med altfor mange lærlinge, sådanne som de navnlig fandtes i provinsen, kunne være ubehagelige konkurrenter over for fagfællerne.

I januar 1905 var svendene så dårligt stillede, at Snedkerforbundet bad mestrene hellere at beskæftige dem med nedsat arbejdstid end at afskedige nogen. De svende, der blev arbejdsløse, begyndte efterhånden at nedsætte sig selvstændigt; men de meldte sig ikke ind i lauget og førte nok til dels en kummerlig tilværelse.

Tiderne igennem var der flere gange blevet gjort forsøg på at etablere klare faggrænser mellem bygningssnedkere og tømrere. Mestrene var dog ikke stærkt interesseret heri. Det var svendene, der drev på. I 1897 havde mestrene efter megen diskussion forkastet et forslag til en aftale om grænserne mellem fagene. Drøftelserne kom imidlertid igen og igen, indtil fagforeningerne 1906 endelig fik gennemført en overenskomst.⁵¹

En stor del af laugets opmærksomhed samlede sig i årene omkring 1904 om 350-års jubilæet. Det blev fejret med modtagelse og festmiddag på Skydebanen samt en udstilling i Industriforeningens lokaler, hvor man foruden møbler fra forskellige perioder fremviste gammelt værktøj og et veritabelt snedkerværksted. Endvidere udkom som festskrift Snedkerlaugets historie, smukt skildret af Rasmus Berg. Han beklædte i perioden 1899–1907 posten som laugsskriver i Snedkerlauget, og ud af stærk interesse for håndværkets fortid bragte han orden i laugets gamle sager, deriblandt de store samlinger af tegninger, som Tegneforeningen havde efterladt sig. Endvidere fandt han laugets ældste bøger frem og samlede en mæng-

de genstande fra snedkerfagets fortid. Navnlig skænkede den historisk interesserede mester J. A. Grönvaldt adskillige ting, så man til slut havde et helt lille museum i laugshuset. Værktøj og lign. blev 1913 overladt til Danmarks tekniske Museum, og af tegningerne blev der gavmildt delt ud til tekniske skoler over hele landet og til Kunstindustrimuseet. Det var også på Rasmus Bergs initiativ, man fra april 1900 udgav »Snedkermestrenes Medlemsblad«, som han selv redigerede indtil 1909, da Carl Smith overtog redaktørposten.

Snedkerlaugets virksomhed forgrenede sig således stadigvæk. Selv om hårde fagkampe og siden trykkede konjunkturer prægede årene omkring århundredskiftet, blev denne periode i laugets og hele snedkerfagets historie dog en vigtig tid, idet man under de skiftende forhold formåede at omskabe og opbygge laugets organisation og at tilvejebringe et overenskomsts system mellem arbejdere og arbejdsgivere, som under de følgende omskiftelser skulle vise sig holdbart og i stand til at overvinde meget betydelige vanskeligheder.

KONJUNKTURSVINGNINGER OMKRING 1. VERDENSKRIG

De virkninger, som konjunktursvingninger allerede i det 19. århundrede havde på håndværket og især på arbejdsforholdene, forstærkedes føleligt i det 20. århundrede. En bestandig bevægelse op og ned mellem højkonjunktur og økonomisk krise prægede udviklingen, uden at man altid var i stand til fuldt ud at forklare årsags-sammenhængen.

Afslutningen på den økonomiske depression, der bredte sig i snedkerfaget i de første år af det nye århundrede, indtrådte først i 1905-06. Både mestre og svende begyndte da at røre på sig. Særlig blandt bygningssnedkermestrene syntes der at have hersket utilfredshed med vilkårene. Man fandt, at professionen dårlig kunne føde sin mand, og man tilskrev især licitationssystemet skylden for, at det gik så ilde. Bygningssnedker-Afdelingen begyndte derfor at overveje, hvad der var at gøre, ifald priserne på de færdige snedkerprodukter skulle højnes. Man kom da ind på tanken om at opstille priser for leverancer til kunderne. I sommeren 1905 samledes en kreds på 20 trofaste medlemmer af afdelingen i Jernbanegade og dannede en privat sammenslutning, som gik i lag med at opstille tilbudspriser. Den 17. februar 1906 vedtog kredsen i dette øjemed en prisliste, som derefter blev overgivet til Bygningssnedker-Afde-

lingens forretningsudvalg til nærmere overvejelse. Det frembød stor vanskelighed at skabe en effektiv kontrol, ifald en sådan prisliste skulle kræves overholdt af alle afdelingens medlemmer. Endvidere var det nødvendigt at sikre sig, at De samvirkende Maskinsnedkerier og Savværker ville deltage i aftalen. Man optog derfor underhandling med denne organisation, og desuden foreslog man maskinsnedkerierne i almindelighed at hæve deres priser for færdigt snedkerarbejde med 15 pct., men samtidig at give medlemmerne af Bygningssnedker-Afdelingen en rabat på 25 pct. Maskinsnedkerne var villige til at gå ind på både det ene og det andet. Priserne blev nu atter gennemgået; de var beregnet efter udgifter til materiale og arbejds løn, og der fulgte en hed diskussion om, hvor stort et mestersalær man skulle lægge til. Sluttelig behandledes hele aftalekomplekset på 3 generalforsamlinger i afdelingen den 4., 14. og 17. juli 1906, og den sidste aften blev de vedtaget, idet der var flertal for at sætte mestersalæret til 15 pct.⁵² Flere ændringer fandt sted i den nærmest følgende tid for at præcisere aftalerne; men den oprindelige kerne i sagen blev ikke fraveget.

Drivkraften i alt dette var snedkermester Victor Henriksen, der blev valgt til formand for Bygningssnedker-Afdelingen 1906. Med stor klarhed og slagfærdighed overbeviste han sine kolleger om nødvendigheden af de nye regler. Han betegnede selv senere forandringen som »intet mindre end en revolution i vor forenings arbejde«. »Den gamle slendrian«, sagde han, »over for hævdelser af vore gensidige pligter måtte afløses af en afgjort respekt for det nye, hvis ikke det hele skulle være spildt«. Da så betydningsfulde ændringer var vedtaget, blev det nødvendigt at sætte det hele i system; afdelingens kontor blev holdt åbent hele dagen for protokolering af anmeldelser og oplysninger og for sammenkomster, og man gik over til at lønne afdelingens formand, så han fremtidig kunne ofre sig helt for kontoret.

Afdelingens kontor flyttedes i øvrigt 1907 fra Jernbanegade 6 til Nørrevoldgade 78, et par år efter til Vestre Boulevard 15, hvor det havde til huse indtil 1915, da det flyttede til Østifternes Kreditforenings nye ejendom, Jarmersgade 2. Også efter at have fået sine planer godkendt i Bygningssnedker-Afdelingen vedblev Victor Henriksen ufortrødent sit arbejde for tilvejebringelse af den gode kollegialitet. Først søgte han forgæves støtte hos Arbejdsgiverforeningen; dernæst undfangede han den ide at alliere sig med fagforeningerne. 1908 blev han formand for Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre, 1910 for Byggefagernes Sammenslutning, 1911 tiltrådte han

en stilling som kontorchef i Arbejdsgiverforeningen og leder af afdelingen for agitation og hævvelse af kollegiale forpligtelser. Han kom således til at virke som en af de betydeligste banebrydere inden for de danske arbejdsgiverorganisationer.

Fra svendenes side blev der ligeledes sat ind for at opnå bedre vilkår. Det begyndte med, at Snedkernes og Stolemageres Forening opsagde møbelpriskuranten til den 1. april 1906. Møbelstilen havde i årenes løb forandret sig så meget, at de gamle akkordsatser ikke mere lod sig anvende. Som nødhjælp benyttede man en nyere prisliste, der gjaldt for Jylland. En modernisering af den københavnske prisliste var imidlertid et brydsomt arbejde. Der måtte et utal af møder til, før en ny overenskomst kunne undertegnes, og alle aftaler blev omkalfatret. Minimaltimelønnen for nysantagne svende forhøjedes fra 34 til 40 øre; arbejdstiden forkortedes $\frac{1}{2}$ time; akkordpriserne blev forhøjet 4–10 pct., og et meget omfattende akkordsystem blev tilvejebragt, idet der også opstilledes en prisurant for moderne møbler. Ligeledes blev der truffet den bestemmelse, at nye akkordpriser fremtidig skulle fastsættes af faglige prisudvalg. Derved fik man større garanti for, at svendenes gennemsnitsfortjeneste ikke blev brugt til at skrue akkordprisen på møbler efter nye tegninger i vejret. Endvidere fik man ved arbejde på sådanne møbler ret til at udbetale et mindre beløb i kostpenge end normalt. Også værkstedsreglement og voldgiftsregler omarbejdedes.⁵³

Bagefter fik laugsmedlemmerne besked på at indsende de særlige værkstedspriser til laugene, for at svendene ikke skulle skrue dem for kraftigt op ved å jourføringen. Som følge af begivenhederne oprettedes et stående prisudvalg, og Møbelsnedker-Afdelingen måtte nu begynde at indkræve kontingent til sin administration.

Såsnart forholdene i møbelfaget var bragt i lave, begyndte bygningssnedkersvendene at røre på sig, og i december 1906 opsagde de deres overenskomster til den 1. april 1907. Samtidig opsagde de septemberforliget over for Arbejdsgiverforeningen. Fra laugets side krævede man, før man indlod sig på forhandling, at der i overensstemmelse med Victor Henriksens bestræbelser skulle træffes aftale om gensidighed, således at organiserede mestre kun antog organiserede svende, og fagforeningsmedlemmer kun tog arbejde hos laugsmedlemmer. Der forhandlede længe herom, men svendene forkastede to gange gensidigheden, idet de ikke ønskede at hjælpe laugene til at få alle mestre organiseret. Samtidig begyndte de den 2. maj 1907 at strejke, og denne arbejdsstandsning kom til at vare

i månedsvis til stor skade for byggeriet i hovedstaden. Arbejdsgiverforeningen rejste anklage for brud på septemberforliget, fordi strejken var begyndt uden varsel, og da det viste sig, at mange af de strejkende efterhånden fik arbejde enten i provinsen eller hos møbelsnedkermestre i København, truedes der desuden med lock-out mod møbelsnedkersvendene. Nu forsøgte bankdirektør A. Heide og borgmester Jens Jensen at mægle; men svendene forkastede et forligsforslag, og først da der igen var varslet lockout, fik de to mæglere etableret et stort fællesudvalg, som fik oprettet en ny overenskomst af 5. september 1907,⁵⁴ stort set en sejr for bygningssnedkermestrene. Svendene opnåede kun 5 pct. forhøjelse af priskuranten, og de fik ikke arbejdstiden forkortet, sådan som de havde ønsket; heller ikke slap de bort fra septemberforliget, men de blev fri for gensidigheden. Bagefter blev Snedkernes og Stolemageres Forening ved den permanente voldgiftsret dømt for at have overtrådt septemberforliget, idet den havde støttet de strejkende. Snedkerforbundet og de Samvirkende Fagforbund blev derimod frikendt. Kampen blev meget kostbar for faget; lang tids arbejdsfortjeneste gik tabt, og både mestre og svende brugte de kapitaler, de havde opsparet i deres kampfond. Mestrenes kassebeholdning beløb sig til ca. 200.000 kr., og desuden havde de fra Arbejdsgiverforeningen modtaget godt 130.000 kr.

Kort tid efter at konflikten i bygningssnedkerfaget var bragt til afslutning, dukkede en ny stor fare op. Den livlige byggevirksomhed, der i det sidste par år var sat ind, førte hurtig til en overproduktion af boliger; et almindeligt konjunkturomslag kom til, og en alvorlig økonomisk krise blev følgen. Nyopførte bygninger sank pludselig voldsomt i værdi. Byggespekulanterne kom i knibe, og den ene fallit fulgte den anden. Virkningerne blev langvarige. Gennem flere år stækkedes lysten til at påbegynde opførelsen af nye ejendomme. Talrige bygningssnedkersvende blev ledige; nogle rejste fra byen, andre fristede den arbejdsløse trange kår. Laugsmestrenes virksomhed ved bygninger sank fra 1907 til 1908 næsten til det halve, og i 1909 næsten til en fjerdedel, ja i 1910 gik det endnu en smule nedad. Penge var ikke til at få til låns undtagen til høje renter. Mange fik et økonomisk knæk, som det siden tog mange år at overvinde. Under disse forhold mistede svendene enhver lyst til at rejse nye krav over for mestrene, og arbejdsmarkedet fik derfor en række rolige år.

Ikke blot antallet af beskæftigede svende gik ned; også det forhen så høje lærlingetal blev for alvor reduceret, især i bygningssnedker-

faget. Ligeledes sank tallet på laugsmedlemmer. Laugets økonomi havde i flere år været vaklende og var kun blevet holdt oppe ved hjælp af, hvad der blev indtjent på driften af laugets ejendom. Det foreslog ikke, at medlemstallet ved bygnings-snedkerkonflikten 1907 forøgedes kraftigt. Det blev alligevel nødvendigt at forhøje kontingentet. Bestyrelsen ville gerne have det op fra 12 til 18 kr. om året; men generalforsamlingen i foråret 1908 fastsatte det til 15 kr. Så nøjeregnende var man under indtryk af de vanskelige tider.

En sikring af laugets virkeområde havde man i øvrigt opnået derved, at man i foråret 1907 fik en aftale i stand med snedkermestrene i Nordre Birk, der hørte under Østifternes Centralforening af Snedkermestre. Fra 1914 optoges en række mestre fra Nordre Birk direkte i lauget.

Konflikten i 1907 foranledigede, at man søgte at puste nyt liv i tanken om en landsomfattende sammenslutning, således at man i sommeren 1908 kunne rekonstruere Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre. Dette foregik ved det første danske snedkermøde, der blev afholdt i København og var ledsaget af en udstilling i samarbejde med Teknologisk Institut. Ved det andet danske snedkermøde, som fandt sted i Aarhus 1909, ligeledes ledsaget af en udstilling, fik man derefter gennemført en overenskomst om anmeldelsespligt for bygnings-snedkere ved licitationsarbejde over hele landet.⁵⁶ Fremefter blev det oftest Fællesforeningen, der førte overenskomstforhandlingerne med Snedkerforbundet; men den blev ikke berettiget til at træffe bindende aftaler; for at blive gyldige i København var overenskomstforslagene underkastet Snedkerlaugets sanktion. I årene 1908–12 havde Møbelsnedker-Afdelingen i samarbejde med Billedskærerlauget en overenskomst med Billedskærersvendenes Forbund.⁵⁷

Fra 1907 diskuterede man i laugets bestyrelse, om direktører for aktieselskaber, der beskæftigede sig med snedkeri, kunne optages, uanset om de havde uddannelse i snedkerfaget. En ændring af laugets love, som blev vedtaget den 17. november 1910, bestemte derefter, at når et aktieselskab søgte optagelse, skulle samtidig den af lederne, der havde personligt næringsbevis, søge optagelse, og han alene skulle have stemmeret. De nye love fik kongelig stadfæstelse den 8. maj 1911.⁵⁵

Inden for Københavns Snedkerlaugs egne rammer oprettedes den 8. maj 1909 en særlig afdeling for ligkistesnedkere, nødvendiggjort af, at svendene var begyndt at arbejde for en priskurant for ligkistearbejde. Forud havde der eksisteret en Ligkiste-Fabrikant-

ternes Forening, stiftet den 19. oktober 1900; men den havde kun haft 20 medlemmer og var siden 1905 ude af funktion. Dens medlemmer blev nu samlet indmeldt i Snedkerlauget, for så vidt de ikke forud stod tilsluttet. Den nye afdeling kom under ledelse af et forretningsudvalg på 3 mand; den fik aldrig noget stort medlemstal, men førte en forholdsvis rolig tilværelse, naturligt sikret en nogenlunde konstant arbejdsmængde fra år til år. Den gik straks i gang med lønningsspørgsmålet, og den 10. september 1909 vedtoges efter forhandlinger med svendene en priskurant for maskinhøvlet og pudset materiale til ligkister.⁵⁸ Siden behandlede den gang på gang spørgsmålet om hospitalernes kvartermestre, der ofte stod i fast forbindelse med bestemte ligkisteleverandører og derved lagde hindring i vejen for den frie konkurrence.

Alt som afdelingerne befæstede deres eksistent, blev mere og mere overladt til dem. Efter planen skulle de jo tage sig af alt vedrørende arbejdsforholdene og overenskomsterne i fagforeningerne. Endnu i de første år efter afdelingernes oprettelse kom disse emner ofte til drøftelse på laugets bestyrelsesmøder; men i tidens løb blev det sjældnere og sjældnere. Virksomheden gik over til afdelingerne og deres ledelse; selve lauget trådte mere i baggrunden; oldermanden vedblev vel at være den repræsentative topfigur, men hans opgaver blev færre. I modsætning til laugsbestyrelsen havde afdelingernes bestyrelser betydelige indkomster at forvalte. Endnu var det dog lauget, der behandlede sager, som gennem Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri gik til regeringen, således også andragender om statslån til indkøb af maskiner, som bevilgedes fra 1905.

Det var også stadig lauget som sådan, der varetog velgørenheden, legatuddelingerne og friboligernes tarv. Af nye legater indkom 1903 brødrene A. D. og C. Andersens legat på 10.000 kr. og 1906 enkefru Oxelbergs og F. Oxelbergs legat på 12.000 kr. Låne- og Legatfond modtog 1909 Jul. Lunds legat på 2.000 kr., og efter snedkermester V. S. G. Nielsens enkes død 1914 fik snedkerlauget som universalarving et legat på ca. 26.000 kr. for lærlinge, fortrinnsvis af bygningsnedkerfaget. Dertil indsamledes blandt laugsmedlemmerne hvert år henimod jul et beløb til juleunderstøttelse. Lauget blev således i stand til næsten år for år at forøge den sum, som kunne fordeles til friboligernes beboere og i det hele taget til trængende gamle snedkermestre, eventuelt til deres enker og døtre. Ved siden af dette ydede lauget nu også flere bidrag til håndværkerundervisningen og i det hele taget til samfundsgavnligt formål, som efter

bestyrelsens skøn fortjente støtte. Længe havde man understøttet Teknisk Skole med et årligt beløb. Fra 1906 gav man sin skærv til de Massmanske Søndagsskoler. Samme år støttede man Teknologisk Instituts prøvekursus for træ- og metalarbejdere, og fra instituttets endelige etablering 1908 fik det årlige bidrag.

En ligfølgeordning for Snedkerlauget var blevet indført i 1903, således at laugets banner og 10 medlemmer skulle møde op ved en afdød laugsbroders bære; i 1910 vedtoges, at denne ordning ligeledes skulle gælde enker, når de stod som medlem af lauget, fra 1915 lod man den også gælde for hustruer.

Selskabeligheden i lauget oplevede ikke en lignende udvikling som filantropien. Tilløbet til torsdagsaftenerne var tyndet ud med tiden, og så vidt ses ophørte de ugentlige hyggeaftener helt. Foredragene blev sjældnere; men den årlige skovtur blev ikke forsømt; og de fleste vintre blev der holdt et gåsegilde eller torskegilde. Også optagelse af nye medlemmer fejredes fra nu af jævnlig med en fællesspisning. Den kølige forretningsmæssige indstilling, der ellers bredte sig rundt om i erhvervslivet, fik ikke ganske bugt med den gamle følelse af broderskab og samvær.

Kort efter nytår 1911 døde Kaspar Rostrup. Ved Niels Andersens tilbagetræden 1907 var han blevet valgt til formand for Arbejdsgiverforeningen; endvidere beklædte han posten som formand for Håndværkerforeningen; han nåede således at stå som det danske håndværks første mand, velegnet dertil, fordi han var en loyal og elskværdig natur og uden hensyn til sin akademiske uddannelse bevarede noget af håndværkerens zünftige væsen. Efter hans død samlede Snedkerlauget ind til et legat, der skulle bære hans navn og således bevare mindet om ham.

Hans efterfølger som oldermann blev den samvittighedsfulde I. C. Groule, der beklædte posten til sin død 1916. Han blev straks stillet over for en ny stor konflikt med svendene. Samtlige snedkeroverenskomster i landet var sagt op til 1. april 1911, og fra Arbejdsgiverforeningens side krævedes det nu, at fornyelser af overenskomster i byggefagene skulle ske på 5 år, idet man ønskede at undgå den højspænding i arbejdsforholdene, som de hyppige fornyelser af overenskomsterne medførte. Et virvar af forhandlinger blev følgen; mange nætter sad parterne over de grønne borde. I adskillige fag kom man også ad den vej overens, men ikke hos snedkerne. I henhold til loven af 1910 om forligsmægling i arbejdsstridigheder søgte Michael Koefoed som forligsmand at jævne modsætningerne. Da det ikke lykkedes, erklæredes der den 4. april lockout for flere

fag, deriblandt snedkerne. Forhandlingerne fortsatte imidlertid, og den 27. april lykkedes det forligsmanden at tilvejebringe et kompromis, idet overenskomsterne kom til at gælde for 3 år, og hvis arbejdsgiverne derefter forlangte det, skulle de gælde i endnu 2 år mod en forhøjelse af timelønnen på 2 a 3 øre. Arbejdet kunne så genoptages. Da blikkenslagersvendene, der stadig stod uden for de Samvirkende Fagforbund, ikke ville bøje sig for aftalen, indtrådte en ny lockout den 16. maj; men den aflystes dagen efter, da de genstridige endelig besluttede sig til at underskrive, og således vandt man 5 års arbejdsfred.⁵⁹ Det var første gang, snedkermestrenes landsorganisation var i ilden.

1912 kom Snedkerlauget ind under Arbejdsgiverforeningens strejkeforsikring, fra først af noget modstræbende, idet der hertil blev lagt beslag ikke blot på Arbejdsgiverforeningens fællesfond, men også på en del af de summer, der befandt sig i de faglige hjælpefond.⁶⁰ Blev man således nøjere bundet til Arbejdsgiverforeningen, ønskede man på den anden side at stå friere over for provinsens snedkermestre, og den overenskomst, man havde med Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre om anmeldelsespligt og tilbudsregler, blev samme år opsagt, uden at det gjorde større skår i den gode forståelse mellem parterne. Siden nægtede Arbejdsgiverforeningen at godkende et nyt forslag til overenskomst om tilbudsregler.

De fredelige år, der fulgte efter lockouten 1911, blev til afgjort fordel for Københavns snedkere. Overenskomsterne underkastedes 1914 kun mindre ændringer.⁶¹ Byggeriet tiltog lidt efter lidt, og møbelsnedkerne fik nok at gøre med at forsyne de mange nye beboelsejendomme i byens yderkanter. Gode betingelser var således til stede, for at både mestre og svende kunne komme til kræfter i økonomisk henseende, og organisationernes kassebeholdninger nød godt deraf. Der herskede på denne tid en vis ligevægt på arbejdsmarkedet. Mestre såvel som svende var nu organiseret, og parterne stod lige stærke over for hinanden. Maskinernes sindige, men sikre fremmarch syntes at love en kærkommen lettelse i sliddet. Gennem en årrække havde konjunkturernes hovedretning været stigende, og en udpræget optimisme bredte sig i alle dele af befolkningen. Den tiltagende velstand hos landbefolkningen og dernæst hos arbejderne åbnede mulighed for afsætning til den indenlandske kundekreds i langt større udstrækning end før, og de liberale handelsforhold, der herskede mellem de europæiske stater, lod vejen ligge åben for eksport, om nogen havde lyst at forsøge sig dermed.

Med krigsudbruddet 1914 satte usikkerheden ind, og da den første verdenskrig sluttede, var mange forhold bragt i uligevægt. I første omgang sporede en vis pengeknaphed, priserne på råmaterialer steg, publikum mistede købelysten, og en stor del svende blev arbejdsløse. Snedkerlauget opfordrede derfor regeringen til at fremme alle vedtagne byggearbejder for at undgå en stilstandsperiode, men håbede også derved på at få mere tid til opstilling af snedkerarbejdet. Det var efterhånden blevet almindeligt, at de øvrige håndværkere blev så sent færdige med deres del af arbejdet, at snedkerne, malerne og tapetsereerne måtte slide sig fordærvet for at få det hele færdigt til tiden. Ganske særlig sigtede henvendelsen til regeringen også til arbejdet på Christiansborg slot, som netop stod på i disse år og gerne skulle være det bedst mulige.

Dødvandet varede dog ikke mange måneder. Snart var der andre erhverv, der tjente godt på krigen, og i anden omgang faldt der også noget af til snedkerne. Inden udgangen af året 1915 var der et liv i alle virksomheder, som man knapt før havde kendt det. Selv om det blev vanskeligt at skaffe råmaterialer, gik alt nu helt godt. Dette blev baggrunden for fornyelsen af overenskomsterne efter 5 års periodens udløb i 1916. Svendene forlangte, som rimeligt var, godtgørelse for prisstigningerne og krævede timelønninger på både 50 og 75 øre samt 30 pct. forhøjelse på akkorderne. Forhandlingerne blev som så ofte før langvarige, og i de første dage af april 1916 strejkede Snedkerforbundets medlemmer. Forligsmanden, nu Adolph Jensen, greb da ind og resultatet blev et forlig af 5. april 1916, hvorefter alle timelønningerne forhøjedes med 7 øre, deraf 4 øre i dyrtidstillæg; møbelprisen forhøjedes 10 pct., bygningsprisen 7½ pct., og det hele fik gyldighed i 2 år.⁶² Efter forholdene var dette nådige vilkår for mestrene, og da efterspørgslen i den følgende periode blev endnu stærkere, fulgte der en udbytterig tid.

Vel fik snedkermestrene ingenlunde del i de store krigsgevinster, sådan som skibsredere eller gullascheksportører; men de store erhvervsforetagender skaffede sig ny og kostbar indretning i deres kontorer; de hurtigt skabte rigmænd byggede sig prunkende villaer, og mange, der havde tjent på krigen, købte nyt luksusbetonet indbo. »Møblerne er for en stor del luksus og skal ikke kunne forrente sig«, sagde oldermændene i årsberetningen 1917. Dertil kom en livlig eksport til Norge og Sverige, så livlig, at Norge til sidst fandt sig beføjet til at belægge de danske møbler med en følelig told. Da Danmark efter krav udefra blev nødt til at udstede

udførselsforbud for møbler, holdt man den skandinaviske eksport gående til krigens slutning ved hjælp af licenser, men ikke uden forsinkelser i trafikken.

De gode tider havde dog alvorlige skyggesider. Fra slutningen af 1916 begyndte materialemangelen at antage alvorlig karakter. Schellak steg voldsomt i pris, og man klarede sig kun ved, at Ø.K. skaffede et parti stoklak, som ved laugets bistand blev fordelt til medlemmerne. I 1918 var prisen på den ægte vare 10 gange så høj som før krigen. Teknisk sprit blev først rationeret, så der kun blev tildelt fjerdedelen af det sædvanlige forbrug; men Snedkerlauget søgte i forening med Drejerlauget og fagforeningerne om mere, og de fik da først $\frac{3}{4}$, siden $\frac{4}{5}$ af normalforbruget, rigtignok til en høj maksimalpris. Lim gik op i meningsløse priser, da den udenlandske vare udeblev; men gennem Industrirådet fik man en ordning med de danske limfabrikker, og det lykkedes tillige at få fat i noget østrigsk lim. Også terpentin, linolie og voks manglede en tid. Da amerikansk egetræ forsvandt af markedet, var man henvist til at benytte det finere, men dyrere tyske egetræ. Whitewood, nøddetræ og mahogni kom igen hurtigt efter våbenstilstanden; pitchpine og teaktræ måtte man derimod vente længe på. Som helhed mente man dog, at snedkerfaget hørte til dem, der i blokadeperioden havde klaret sig bedst ud af materialemangelen.

Ligeligt besvær erfarede alle fag med hensyn til arbejdsforholdene. Som følge af den hastige prisstigning blev det allerede 1917 nødvendigt at lønne noget højere. Overenskomsternes bestemmelser kunne ikke gøres gældende i praksis. Det hjalp ikke, at der efterhånden på grund af standsning i byggeriet gik flere hundrede ledige snedkervende, for regeringen sørgede for arbejdsledighedsunderstøttelse. Det hjalp heller ikke, at man kom overens om et dyrtidstillæg fra 1. november 1917, der skulle være på 8 øre pr. time for møbelsnedkere og 6 øre pr. time for bygnings-snedkere, og fra 1. april 1918 på 10 øre pr. time for begge grupper.

Ved overenskomsternes udløb 1918 traf man den aftale, at sven- denes dyrtidstillæg skulle stå i forhold til Statistisk Departements pristal, og allerede med augustreguleringen 1918 indtrådte en lønforhøjelse på 12 øre pr. time. Ved overenskomsternes fornyelse 1918 besluttede man at lade dem løbe kun eet år, og da man igen fornyede dem i foråret 1919, vedtoges det, at der i stedet for de 12 øre skulle tilskrives 12 pct. plus et yderligere dyrtidstillæg på $12\frac{1}{2}$ pct. Alle personlige lønninger fik et tillæg på 18 øre pr. time. Samtidig forkortedes arbejdstiden til $8\frac{1}{2}$ time de første

5 dage af ugen og 8 timer om lørdagen. Til dækning for arbejdstidsforkortelsen lagdes 6 pct. til timeløn såvel som til akkordsatser.⁶³

Efter disse udviklede regler skal tillægget til bygningsnedkernes priser have været 80 pct. i forhold til 1914. For møbelsnedkerne var det vanskeligere at måle forhøjelsen; men på de værksteder, hvor man havde specialprislistes, skal den i hvert fald have udgjort 100 pct., og på værksteder, hvor man fremstillede almindelig gangbart møbelarbejde, 150 pct.

Kort efter dette forkortedes arbejdstiden ved overenskomst mellem hovedorganisationerne til 8 timer, i snedkerfaget gennemført fra overenskomstens dato den 17. maj 1919. Snart igen fulgte den anden augustregulering, hvorved bygningsnedkernes prisliste forhøjedes, så man kom op på 100 pct. som fast tillæg; møbelsnedkernes prisliste forhøjedes 15 pct., specialprislisterne 12 pct., og deres timeløn 20 à 25 øre. Den følgende vinter fremsførtes endnu nye krav, og ved afslutningen af generalstrejken i påsken 1920 fastsattes ved forligsmanden K. Riis-Hansens indskriden, at en faglig regulering og en tredje augustregulering skulle finde sted. Ved den faglige regulering, som foretoges den 27. maj, sattes minimaltime-lønnen til 1,40 kr., men de personlige gennemsnitslønninger skulle forhøjes, således at de laveste fik 10 øre lagt på pr. time, de højere, efter en aftrapning, mindre, de højeste intet; ved augustreguleringen opnåede svendene endelig endnu et tillæg, denne gang på 13 øre i timen.⁶⁴ Dermed var toppen nået.

Når det kunne blive nødvendigt at gøre så store indrømmelser i så kort tid, skyldtes det den uro, der under indtryk af revolutionerne i Rusland og Tyskland opstod i arbejderkredse, også i Danmark. Samfundsfølelse og pligtfølelse svækkedes i mange tilfælde. På adskillige arbejdspladser holdt svendene fridag, hvis det passede dem, eller forlod rent ud arbejdet. Nye krav blev bestandig fremsat over for mestrene, og små raske strejker iværksattes hvert øjeblik for at understrege øjeblikkets alvor. Hertil kom så, at der ved krigens ophør efter kampårenes spænding indtraf en slappelse, som let førte til nedsat arbejdsydelse.

Stillet over for alt dette måtte mestrene se sig om efter udveje, der kunne føre til ordenens opretholdelse og bevarelse af arbejdets effektivitet. Et meget godt middel hertil fandt Københavns Snedkerlaug ved indførelse af det såkaldte kortkontor. Det blev drøftet på et møde i foråret 1918; et udvalg blev nedsat til at overveje indretningen, og siden organiseredes det af cand. polit. I. Selvejer i forståelse med arbejdsanvisningen og arbejdsløsheds-

kasserne. Om efteråret kunne man indkalde styrkelister fra samtlige mestre, og derefter registreredes al af- og tilgang i faget. Svendene måtte fra nu af finde sig i forholdsregler, som de efter den store lockout 1899 ikke havde villet tåle. I løbet af det første årstid anviste kontoret arbejde til 1000 svende, og et utal af forespørgsler fra mestrene besvaredes. Dets virksomhed blev særlig påkrævet, da regeringen den 30. november 1918 havde udsendt en lov, der tillod ledige arbejdere at få udbetalt understøttelse ganske kort tid efter, at de havde indmeldt sig i arbejdsløsheds-kasserne. Det var ikke alle mestre, der straks var tilbøjelige til at indse det nyttige i kortkontoret, men efterhånden kom det. Svendene opponerede selvfølgelig og påstod, at de ringere af dem skulle boycottes. Lauget sagde hertil, at kontoret kun gav korrekte oplysninger, og at svendene i virkeligheden havde grund til at påskønne, at det hindrede misbrug af arbejdsløshedshjælpen; man anerkendte i øvrigt værdien af den besindige ledelse i Snedkerforbundet. I mesterkredse blev det efterhånden den almindelige mening, at kontoret hindrede snedkerfaget i at komme ud i sådanne forvirrede tilstande, som mange andre fag oplevede.

Så snart våbenstilstanden var sluttet, gik salget af de finere møbler noget tilbage; men til gengæld var arbejderne nu blevet så godt stillede, at de kunne aftage en del af de jævne ting. Enkelte store byggeføretagender var også i gang, og ligkistesnedkerne havde under den spanske syge en højkonjunktur for sig selv. Beskæftigelsen var derfor vedblivende god, og meget betydelige summer udbetaltes i arbejdsløn. Efter august 1919 rettede Snedkerlauget henvendelse til en række offentlige myndigheder om at tage velvilligt mod mestre, der bad om dækning for lønstigningerne; henvendelsen bar frugt, bl. a. hos statsbanerne.

Laugets indre forhold undergik ikke så få forandringer i selve krigsårene. Ved en lovændring af 19. april 1917 forhøjedes det årlige kontingent til 18 kr., hvilket bekræftedes ved kongelig stadfæstelse af 19. august samme år.⁶⁵ De mange regeringsindgreb og de brogede arbejdsforhold gav anledning til en nyopbygning af laugets administration. Det begyndte i 1916 med, at laugsbudet Anders Elbirk måtte opgive sin lejlighed i laugets ejendom, for at Møbel-snedker-Afdelingen kunne indrette sig et kontor i den. Man antog hertil en kontordame og snart fulgte udvidelsen. 1917 fratrådte cand. jur. Sv. Grubbe-Gregersen efter 10 års tjeneste som laugsskriver, og i stedet antoges cand. jur. M. Vinding, som i foråret 1918 afløstes af cand. polit. Selvejer. Under hans ledelse oprettedes som

nævnt kortkontoret, og da J. A. Grönvaldt 1918 fratrådte efter mange års virksomhed som kasserer, grundlagdes et nyt bogholderi, idet man etablerede den såkaldte fællesadministration, gældende både for laugets og for afdelingerne. Bygningssnedker-Afdelingen deltog fra begyndelsen dog kun delvis heri, den havde jo forlængst set sig nødsaget til at oprette sit eget kontor, og fra 1907 var dens formand knyttet hertil som fast ansat. Først 1920 flyttede den ind i laugshuset. Ved samme tid fik Bygningssnedker-Afdelingen og Møbelsnedker-Afdelingen ensartede vedtægter, idet også møbelsnedkerne nu måtte gå ind på at anmelde tilbud. Blandt de gamle veltjente mestre, som i disse år trak sig tilbage fra ledelsen er der grund til at nævne I. P. Mörck, som fratrådte 1919 efter at have været medlem af svendeprovekommissionen i 40 år. Han var æresmedlem af Snedkerlauget siden 1907. Samme år, som han fratrådte, overtog hans søn, den fint kultiverede Axel E. Mörck redaktionen af medlemsbladet efter Carl Smith for derefter at beklæde posten med stor dygtighed gennem 29 år. I 1919 foregik der ligeledes formandsskifte i de to af afdelingerne, idet H. Bunch blev afløst af V. Bloch-Jørgensen som formand for Møbelsnedker-Afdelingen, og Chr. Christensen blev afløst af Carl Poulsen som formand for Bygningssnedker-Afdelingen; Chr. Christensen havde med en afbrydelse beklædt sin post lige siden afdelingens oprettelse og betydet overordentlig meget for dens fremvækst; Carl Poulsen kom også til at varetage ledelsen gennem en længere årrække og udførte sit hverv med lige så stor omsigt, stilfærdigt og fast.

Blandt nye opgaver, som fik laugets støtte, kan anføres Teknologisk Institutets håndværkerkonsultation. I de sidste krigsår blev der givet rigelige gaver fra laugets medlemmer til velgørende virksomhed. 1917 tilfaldt der således beboerne af laugets stiftelse 1200 kr. ved oprettelsen af J. Carstensens legat, 1918 ligeledes 3000 kr. fra snedkermester Lars Jørgensens bo, og snedkermester Otto Meyer gav 15.000 kr., hvoraf renterne skulle gå til hjælp for en gammel trængende mestersvend eller hans enke eller børn og til hjælp for en snedkerlærling. 1919 oprettedes Victoria og Rud. Rasmussens mindelegat på 3000 kr., hvis udbytte skulle gå til beboere i stiftelserne. Man kunne således vedblive år for år at udbetale større summer til laugets trængende medlemmer, og trods de nye og hårde tider blev de traditionelle laugsopgaver ikke forsømt.

Oldermand var fra Groules død i 1916 Rud. Rasmussen, hvis interesser under de vanskelige forhold navnlig samlede sig om afsætningen og eksportmulighederne. Disse spørgsmål fik øget aktua-

litet, da konjunkturerne fra 1920 faldt, og mange af fagets udøvere kom i vanskeligheder. Så snart der var prisfald i sigte, holdt køberne sig tilbage, og den skarpeste konkurrence mellem mestrene satte ind. Møbelhandlernes annoncer bibragte folk det indtryk, at prisfaldet allerede var indtrådt, selv om hverken materialer eller arbejds løn endnu var blevet billigere. Pengeknaphed, forhøjet rente og overfyldte lagre samt valutatab forøgede modgangen. Allerede i foråret 1921 følte situationen som den værste i mands minde. Tilmed kom man nu til at stå over for en stor møbelimport fra Tyskland. Faldet i markkursen gjorde det yderst fordelagtigt at indkøbe både nye og antikke møbler syd for grænsen, og allerede i 1920 indkøbtes der 4 gange så meget fra Tyskland som i 1913; i december 1921 nåede man op på den 6-dobbelte import. De nye tyske møbler var rigtignok af en ringe kvalitet; men som oldermanden sagde, de *kunne* stilles i stedet for danske, hvis de holdt lagringstiden ud. Et forsøg på til trøst at indføre de danske møbler på det engelske marked blev standset af konjunkturomslaget.

Hvis man skulle holde faget gående, blev der ikke andet for end at få omkostningerne bragt ned, først og fremmest lønnen. Endnu engang håbede svendene imidlertid at opnå forbedringer, idet leveomkostningerne så sent som i efteråret 1920 ikke var faldet, og inden nytår 1921 opsigde de derfor overenskomsterne til det kommende forår. I alle fag blev der sagt op fra den ene eller den anden side, og en række udviklede forhandlinger, mæglingforslag og afstemninger blev følgen. For snedkerfaget endte det med, at svendene gik ind på en lønudsættelse straks, der kostede dem 13 øre pr. time, og siden en augustregulering, der medførte en lønnedgang på 18 øre pr. time; men på det tidspunkt var der også 4000 eller 40 pct. ledige snedkersvende i Danmark. Det var den første almindelige lønnedgang i den danske fagbevægelses historie.⁶⁶

Den hjalp imidlertid ikke på omsætningen. Folk ventede yderligere fald, lagrene tømtes ikke ud, og mange mestre havde intet at gøre; selv det offentlige begyndte at konkurrere; staten lod nu snedkerarbejde udføre i fængslerne, og i København oprettedes et kommunalt snedkeri. Mange af laugsmestrenes værksteder rundt om i byen stod tomme. Forandringen fra de gode år var næsten ikke til at fatte. Aldrig havde konjunktursvingningerne grebet så dybt ind i samfundslivet. Mange møbelsnedkere søgte at redde sig igennem ved at arrangere ekstraudsalg fra deres overfyldte lagre, og møbelauktioner florerede som ingensinde. »For hvert krigsrel-

skab, som måtte indstille virksomheden, blev en samling møbler kastet på markedet«. Også de fallerede møbelforretningers lagre fyldte op på auktionerne. Det eneste, laugsmestrene kunne stille op heroverfor, var at få myndighederne til at forbyde auktionslokaler at være åbne uden for de sædvanlige forretningsåbningstider. Fra hver krog averteredes med underhåndssalg, grossisterne begyndte at sælge en detail, og selv udlændinge forsøgte sig på denne måde. Hvad skulle de danske snedkere gøre, når deres timeløn var henad 2 kroner, medens timelønnen i Tyskland efter gældende kurs var under 30 øre, og tyskerne byggede nye store fabrikker med en gennemført specialisering beregnet på massefremstilling. Selv bygningssnedkerne begyndte at lide under den tyske konkurrence; men dette blev dog bragt til ophør ved samarbejde mellem Snedkerlauget og foreningen Dansk Arbejde. En tid var boligbyggeriet imidlertid næsten helt gået i stå, og i begyndelsen af 1922 kom det så vidt, at halvdelen af landets snedkersvende stod ledige. Under disse forhold fulgte en ny serie af overenskomstforhandlinger med tilhørende indgriben af forligsinstitutionen og nye forslag til kompromis. Midt under det hele indledte snedkerlestrene imidlertid forhandling med Snedkerforbundet, og den 6. april 1922 sluttedes en overenskomst, hvorefter lønsatserne reguleredes 8–12 pct. nedad og minimaltimelønnen blev nedsat til 1,15 kr. Derefter indtrådte en roligere periode, idet overenskomsterne 1923 fornyedes uændret.⁶⁷

En smule stilstand var indtrådt i konjunkturernes evige bølgebevægelser. Den vældige økonomiske bølgekam, som rejste sig mod slutningen af den første verdenskrig, havde slået over, og mere smult vande fulgte nu efter.

MELLEMKRIGSTIDEN

Lige så lidt som perioden mellem den første og den anden verdenskrig af tidens mennesker blev følt som en politisk fredsperiode, lige så lidt havde samtiden indtryk af, at der var kommet stabilitet i arbejdsforholdene; men mellemkrigsperioden blev dog en roligere tid end de stormfulde år omkring 1918, da disciplinen på arbejdspladserne begyndte at vakle, ligesom også selve samfundsbygningen rokkedes i sin grundvold. Ligevægten mellem mestre og svende var vendt tilbage; det syntes ikke mere, som om den ene part hvert øjeblik kunne tilsidesætte hensynet til den anden. En forhandling

på lige fod lod sig gennemføre. Vel var man uenige i mange henseender, og fagorganisationernes stærke tilknytning til hovedorganisationerne medførte øget fare for storkonflikt; men stridighederne ledede kun sjældent til standsning i arbejdet, og for svendene blev det en periode, der stort set forbedrede deres kår betydeligt.

Allerede 1923 indtrådte en bedring i konjunkturerne. Arbejdsløsheden tog af, og på et tidspunkt i sommeren kneb det endog med at skaffe svende. Bygningsnedkerne havde mange store offentlige arbejder, og møbelsnedkerne fik igen det jævne publikum i tale. De firmaer, der leverede finere møbelarbejde, havde derimod endnu trange tider, fordi indførslen stadig udsatte dem for skarp konkurrence. Det hjalp ikke, at tolden på luksurmøbler blev mere end fordoblet, og i fagpressen førtes en bitter kampagne mod møbelhandlerne. Endnu kunne tyske møbler købes for en slik. Dette ophørte først, da det tyske pengevæsen 1924 blev reorganiseret. Den danske møbelimport faldt da til det halve. Snart efter begyndte imidlertid franske møbler at troppe op, fordi franckursen stod lavt. Fra 1926 meldte de svenske birketræsmøbler sig som konkurrencedygtige på det københavnske marked, og et par år senere var det Belgien, der ligesom Frankrig kunne skaffe sig afsætning i kraft af lave valutakurser.

Under overenskomstforhandlingerne 1924 kompliceredes problemerne ved stridigheder mellem Snedkerforbundet og bygnings-snedkersvendene, og forbundet varslede strejke, før forligsmanden, departementschef Joh. Dalhoff, lagde sig imellem med et forligsforslag. Dette fastsatte en forhøjelse på 5 øre i timen for de personlige lønninger, gav specialprislisterne et tillæg på 3 pct. og fastslog, at der skulle foretages en revision af bygnings-snedkernes prisliste og nedsættes udvalg, hvis opgave skulle være at overveje indførelse af en standard-prisliste for maskintilvirkede møbler eller påpege en vej til at indføre ensartede priser i møbelindustrien; ligeså skulle der nedsættes et udvalg om lærlingeuddannelse, og endelig krævede forliget en ny augustregulering af lønningerne, der siden gav et løntillæg på 2 øre i timen.

De mange forslag til videreförhandling, som var omtalt i forliget, satte imidlertid ikke frugt med det samme, fordi modsætningerne på arbejdsmarkedet den følgende vinter tilspidsedes så stærkt, at arbejderne forkastede et forslag fra forligsinstitutionen, og en storlockout indtrådte, hvori Snedkerlauget var inddraget fra den 20. april til den 8. juni 1925. Det blev en kostbar affære for begge stridens parter; men da der endelig sluttedes fred, blev der

intet ændret i forligsinstitutionens mæglingforslag, som man i snedkerfaget havde været enige om før arbejdsstandsningen. Alle lønninger forhøjedes 3 pct.; den reviderede bygningssnedker-prisliste skulle gælde med et tillæg af 28 pct., og siden skulle lønnen hvert halve år reguleres efter pristallet, dog kun hvis det havde ændret sig mindst 6 points. Sidstnævnte ordning er som bekendt gældende også i nutiden. Snedkerlaugets overenskomster 1925 udmærkede sig endvidere ved at være indgået på 2 år.⁶⁸

Den store kamp medførte for landet som helhed større tab af arbejdsdage end nogen anden arbejdskonflikt, og straks efter kampens ophør satte fornyet prisfald ind, fordi man søgte at bringe kronen i pari. Følgerne blev tilbageholdenhed hos køberne, ringe omsætning, betydelig arbejdsløshed og vanskelige tider for mestrene. 1925 blev derfor stående i Snedkerlaugets historie som et af de sorteste år for møbelsnedkerne, noget mindre slemt for bygningssnedkerne, fordi der dog var nogen gang i byggeriet; men lockouten indtraf rigtignok i den bedste del af sæsonen.

Pristalsreguleringen, sådan som den optoges i overenskomsten 1925, var fra først af ønsket fra arbejderside, men viste sig snart i stand til at fordele sol og vind med større retfærdighed, end de egentlig havde ønsket. Til februar 1926 var pristallet faldet 25 points, og lønningerne blev sat 12 pct. ned; august samme år faldt de yderligere 5 pct. Da overenskomsterne skulle fornyes 1927, sagde svendene derfor op og krævede pristalsreguleringen afskaffet. Forholdene kompliceredes imidlertid ved stridigheder i murerfaget, så dette krav måtte opgives. Efter at forligsmanden havde afgivet et forslag, fornyede man aftalerne for 2 år og bibeholdt pristalsreguleringen, men begrænset således, at lønedsættelsen i de to år kun måtte andrage 7 pct. på bygningssnedkernes akkorder og 9 pct. på de øvrige lønninger. Minimaltimelønnen skulle ikke augustreguleres denne gang, men nok i 1928. Samtidig overførtes den bestemmelse fra provinsen, at unge svende lønnedes 6 øre under minimalløn det første halvår, efter at de var udlært.⁶⁹

Perioden 1925-27 blev altså en udpræget nedskæringsperiode med trykkende vilkår i alle forretningsbrancher, kreditindskrænkning og konkurser, så adskillige mestre måtte opgive deres forretning. I årene 1928-30 gik det bedre, og der blev ingen brug for større ændringer i lønnen. Byggeriet tiltog helt pænt, og nu var det ikke blot det offentlige, men også private bygherrer, der satte arbejde i gang. Obligationskurserne steg så meget, at der ikke blev synderlig store tab på kurserne, og den opfattelse bredte sig, at

byggeomkostningerne ikke ville gå væsentligt længere ned. Fornyelsen af overenskomsterne kunne derfor gå temmelig glat; svendene stillede ganske vist store krav; men deres hovedønske var at komme bort fra pristalsreguleringen, og deri mente man at kunne tjene dem. En ny overenskomst blev derfor undertegnet den 8. januar 1929, således at de gældende lønsatser forlængedes 1 år, og et udvalg nedsattes til at drøfte en række af svendenes fordringer. Langvarige forhandlinger blev resultatet, men enige blev man ikke, og svendene opsigde også næste år overenskomsterne og varslede strejke. Den 4. juni 1930 fremsatte Riis-Hansen da som forligsmand et forslag, der indeholdt en ordning på flere af de omstridte punkter, og opnåede parternes sanktion. Aftalerne fornyedes for 2 år, hvis de ikke blev opsagt til 1932, for 3 år. Minimaltimelønnen, der var kommet ned på 1,02 kr., forhøjedes 1930 til 1,05 kr., 1931 til 1,08 kr., og 1932 til 1,10 kr. De personlige lønninger forhøjedes 1-3 øre. Bygningsprislistens satser skulle forhøjes hvert af de 3 nævnte år med 2 pct. Møbelfabrikkernes værkstedspriser kunne forhøjes med indtil 5 pct. Møbelsnedkernes standardprisliste skulle bagefter underkastes en regulering og blev det så grundigt, at den derefter fremtrådte som en helt ny prisliste.⁷⁰

Endvidere havde forligsmanden foreslået indførelsen af tillidsmænd, og i provinsen kom man også overens herom; men da laugene i København ikke ville have dem på byggepladserne, fik man ingen aftale om dem for hovedstaden.

Svendene havde også ønsket en aftale om lærlingeforholdene; men herom kunne man ikke enes, og forligsmanden tog ikke dette stridsspørgsmål op til afgørelse. Næste år, den 15. oktober 1931 indgik Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre imidlertid en aftale om aflæggelse af tvungen læreprøve for at sikre en god faglig uddannelse. Der blev herefter nedsat en svendeprøvekommission bestående af tre mestre og tre svende til at tilrettelægge prøverne og påse, at bedømmelsen blev ensartet ud over landet. De lokale svendeprøvekommissioner kom til at bestå af mesterforeningens formand, i København altså oldermanden, samt en mester og en svend. Først hermed fik svendene indseende med lærlingeuddannelsen, som ellers havde været et rent mesteranliggende.

Den forholdsvis rolige periode i arbejdsforholdene efter den store lockout 1925 blev også i snedkerlaugets indre liv en stiltfærdig tid uden mange brydninger. Da Rud. Rasmussen 1926 ønskede at trække sig tilbage som oldermand, valgtes den retskafne og ubestikkelige Vilh. Holm til hans efterfølger. Samtidig trådte direk-

Snedkerlaugets ejendom, Grønnegade 41.

tøren for Silvan I. C. Nielsen efter lang og værdifuld tjeneste ud af bestyrelsen og udnævntes til æresmedlem.

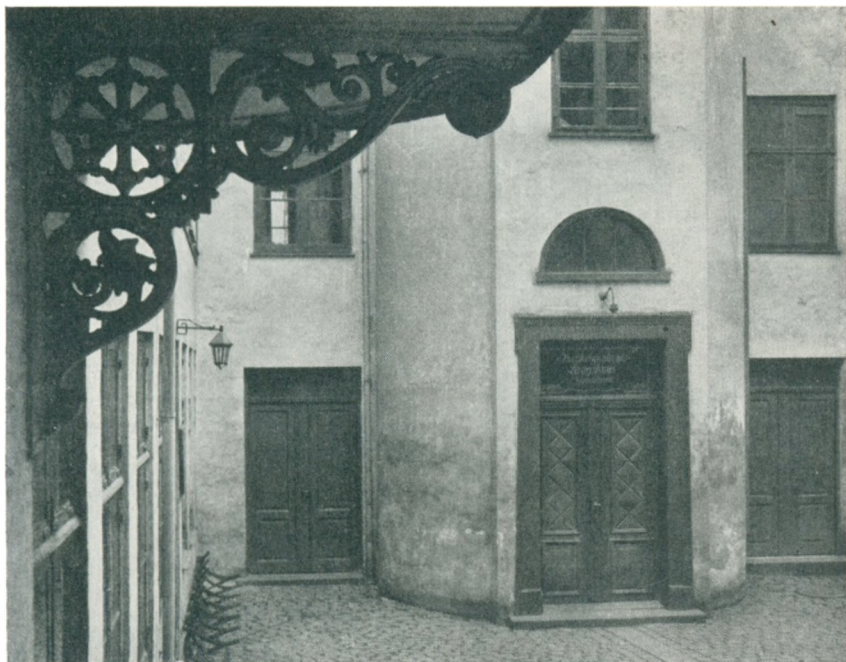
Under de nedadgående konjunkturer var medlemstallet dalende, idet mange blev slettet på grund af restancer. Fra et medlemstal på 466 i 1925 nåede man i 1929 ned på et antal af 427 medlemmer.

I 1925 sluttede Snedkerlauget sig til Håndværkerforeningen, idet en ekstraordinær generalforsamling vedtog at yde et fast årligt kontingent pr. medlem, og siden deltog man ad denne vej i kampen mod meningsløs konkurrence og i bestræbelserne for at få gjort en ende på boligloven, der stod som et minde om 1. verdenskrigs reguleringspolitik. I 1928 vedtog man ligeledes tilslutning til foreningen Dansk Arbejde med et fast årligt kontingent for hele lauget, idet man ønskede at yde bidrag til modstanden mod den udenlandske konkurrence. Et led i sidstnævnte forbindelse var mærkning af udenlandske møbler i henhold til handelsministeriets cirkulære af 22. maj 1929.

Snedkerlaugets 375 års jubilæum, der fandt sted 1929 fejredes med udsendelsen af et festnummer af medlemsbladet, med modtagelse på laugssalen og med festmiddag på Bellevue Strandhotel.

Efter at Vilh. Holm var død i april 1930, viste det sig overordentlig svært at komme overens om valget af ny oldermann. Bygnings-snedker-Afdelingen foreslog direktøren for F. Oxelbergs fabrikker, J. Nygaard; men møbelsnedkerne ønskede nok en af deres egne og holdt på viceoldermannen Alex. Hansen. I bestyrelsen enedes man om at opstille Nygaard, men generalforsamlingen vedtog en resolution, der opfordrede Alex. Hansen til at lade sig vælge; man kom dog ikke længere end til, at han skulle fungere til generalforsamlingen næste år. Heller ikke da var det let at opnå enighed; Alex. Hansen ville overhovedet ikke lade sig opstille, skønt A. J. Iversen arbejdede energisk for at få ham valgt. Det lykkedes til sidst at samle det fornødne antal stemmer om det ældste laugsvalgte bestyrelsesmedlem C. Ryt-Hansen.

Årene 1930-31 formede sig på baggrund af den nærmest foregående tid som forholdsvis gunstige, navnlig fordi der nu kom skub i byggeriet. Foreløbig syntes man ikke at mærke videre til den krise, der begyndte at vise sig på andre af erhvervslivets områder. Først i 1932 fik Snedkerlaugets medlemmer lavkonjunkturerne at føle i fuldt mål. Byggeriet hæmmedes da af de vanskelige pengeforhold og lave obligationskurser, særlig i årets første halvdel. Følgen var en udbredt arbejdsløshed; som helhed udbetaltes der af laugets medlemmer 2 mill. kr. mindre i arbejdsløn end det foregående år.

Gårdinterior fra laugets ejendom i Grønnegade.

Det gik ikke blot ud over svendene; det siges udtrykkeligt, at også mange af laugets medlemmer måtte føre en i højeste grad spartansk tilværelse og savne det nødvendige til livets opretholdelse. Det eneste opmuntrende træk fra disse måneder var, at importen af færdigt møbelarbejde gik ned til trediedelen, et grelt udtryk for at købelysten svigtede. Situationen var sådan, at svendene 1932 ganske opgav at søge deres forhold forbedret; men mestrene benyttede den ret, som overenskomsten af 1930 gav dem til at sige op til den 1. april 1932. De fik imidlertid ingen glæde deraf; på forligsmanden Riis-Hansens forslag enedes man om, at samtlige overenskomster, der udløb i 1932, skulle forlænges uforandret i eet år fra deres udløbstid. Om forståelsen heraf opstod der imidlertid uenighed i snedkerfaget, idet svendene mente, at det betød bibeholdelse af de lønninger, som overenskomsten af 1932 fastsatte, d. v. s. at de fra 1932 skulle have et løntillæg på 2 à 3 øre; mestrene derimod hævdede, at når overenskomsten af 1930 var sagt op, tilkom der ikke svendene noget løntillæg. Denne tvist blev forelagt den faste voldsretsret, og den gav svendene blankt medhold.⁷¹

Næste år gik det ikke bedre. Igen sagde man op i håb om at få

lønnen ned, og Arbejdsgiverforeningen truede med storlockout; men i henhold til det politiske Kanslergadeforlig mellem regeringen Stauning-Munch og Venstrepartiet gennemførtes en lov af 31. januar 1933, hvorefter samtlige overenskomster, som parterne ikke var enige om at ændre, skulle vedblive at gælde et år frem i tiden, og såvel strejke som lockout blev forbudt.⁷² Det var første gang siden laugsordningens ophævelse, staten traf afgørelser vedrørende arbejdsvilkårene, og arbejdsgiverne blev meget fortørnede derover. Logisk måtte et sådant statsindgreb ved at holde produktionsomkostningerne oppe i en vanskelig tid bidrage til at forøge arbejdsløsheden og hindre tilpasningen i erhvervslivet. På den anden side retfærdiggjordes den ved, at samfundet således undgik de store tab, som en omfattende arbejdsstandsning ville have medført, og ved at de beskæftigede kunne opretholde levestandarden.

I alle tilfælde indtrådte der i løbet af de følgende måneder en bedring i tilstandene, idet der blev påbegyndt en overordentlig mængde byggearbejder, således at der endog en periode i sommertiden var mangel på arbejdskraft. Selv møbelsnedkerne mærkede forbedringen. Opgangen skyldtes dog mindre det private initiativ end offentlige foranstaltninger. Opgivelsen af liberalismen på handelens område og indførelsen af valutarestriktioner kom i mange henseender til at virke som en beskyttelse for dansk produktion; men det skulle siden vise sig, at restriktionspolitikken lagde bånd på foretagsomheden og ofte hindrede næringslivets naturlige vækst. Endnu før året var omme, drøftede man i laugene, om visse træsorter kunne komme på friliste; men man overlod til træimportørerne at tage initiativet hertil. I det lange løb undgik man ikke en alvorlig prisstigning på udenlandsk materiale, fordi det blev indført i for ringe mængde.

Med depressionen i 1932 var bunden nået, og fra 1933 begyndte en ny konjunkturopgang, først ganske svag og omdiskutabel, siden mere overbevisende, og med små afbrydelser skulle den fortsætte i næsten en snes år lige til nutiden. 1934 forsøgte staten at hidføre en rentesækning og en konventering af de dyreste lån, og obligationskurserne gik langsomt mod pari, så bygherrerne blev fri for de store kurstab. Bygningssnedkerne nåede da en beskæftigelsesgrad som aldrig før. Den følelse af usikkerhed, som den strenge krise havde frembragt, veg dog kun langsomt, og der gik flere år, inden man igen mødte noget lyssyn blandt håndværksfolk. Det var ganske typisk for tiden, at da laugets kontorchef trak sig tilbage fra

Laugsbestyrelsesværelse. Tegnet af arkitekt Tyge Hvass. Bordet udført af Rud. Rasmussens snedkerier. Stolene af A. J. Iversen. Øvrige arbejder udført af Johannes Hansen.

sin stilling, var der ikke mindre end 350 ansøgere, der ønskede at blive hans efterfølger.

Igen i 1934 opsagde mestrene fagets overenskomster for at opnå lønreduktion, idet de denne gang navnlig understregede betydningen af konkurrencen fra de uorganiserede, som tit udførte arbejdet til priser, der lå under alle tariffer. Forligsmanden stillede visse forslag, der skulle modvirke faren fra de uorganiserede, og begge parter gik ind herpå; men noget egentligt resultat kom der ikke ud af kampagnen.

Det følgende år, 1935, var krisen så vidt overstået, at det nu var svendene, der opsagde overenskomsterne for at få lejlighed til at fremsætte en række nye krav. Mestrene mødte imidlertid med modkrav, og forligsinstitutionens forslag blev ret begrænsede. Et supplement til bygningsprisen, der var udarbejdet 1934, blev nu pudset af og sat i kraft, og et udvalg blev nedsat til at udarbejde en ny prisliste for møbelarbejdet.⁷³

Selv om det således næsten hvert år havde trukket op til en større

arbejdsstandsning, var det dog lykkedes i hele 10 år at undgå katastrofen. Publikum var derfor på vej til at betragte de mange strejke- og lockoutvarsler som en art spilfægteri, som man ikke behøvede at tage helt alvorligt. Man regnede med, at der opdukkede en eller anden form for løsning.

At man ikke skulle hengive sig til alt for stor sikkerhedsfølelse, viste imidlertid begivenhederne i 1936. Arbejderne mente da, at tiden var moden til nye forbedringer i deres vilkår; men arbejdsgiverne fandt det rigtigst at holde igen. De foregående års udvikling havde vakt betænkeligheder, idet lønningerne til trods for kraftig nedgang i pristallet var holdt oppe. Arbejdsgiverne var ikke beredt til at komme med nye indrømmelser. Derfor tilbød de det nævnte år uændret forlængelse af overenskomsterne; men det ville arbejderne ikke nøjes med. Forligsmanden opgav at mægle, og den 22. februar iværksatte Arbejdsgiverforeningen en lockout mod 100.000 mand, deriblandt Snedkerforbundets medlemmer. Siden forhandlede dog fortsat, og sluttelig foreslog forligsinstitutionen en overenskomst, der skulle gælde for 2 år og med et løntillæg på 5 øre, hvoraf en del skulle gælde straks, resten fra 1937. Dette forslag blev imidlertid forkastet af Arbejdsgiverforeningen, og det så ud til, at lockouten skulle fortsættes; men nu greb regeringen på ny ind med en lov, der påbød, at arbejdsstandsningen skulle ophøre den 30. marts, og stridsspørgsmålene mellem parterne afgøres ved tvungen voldgift. Blandt de fag, hvis forhold således kom til behandling, var også snedkerne, og ved voldgiftskendelse af 2. maj 1936 bekræftedes stort set forligsforslaget, så timelønnen skulle forhøjes 3 øre 1936, 2 øre 1937; men desuden fik møbelsnedkersvendene godkendt kravet om ferie, idet der indrømmedes dem 6 dages sommerferie med 2 pct. af årslønnen i feriepenge. Ferieordningen kom ikke til at omfatte bygnings-snedkerne, men man vedtog en revideret udgave af deres prislister, som også kom til at gælde i provinsen.⁷⁴ Fra 1936 gjaldt endvidere nye forhandlingsregler, så at alle overenskomster skulle udløbe den 1. marts i stedet for som hidtil den 1. april. De 5 ugers lockout forårsagede en forsinkelse i byggeriet, som siden skulle indhentes ved forceret arbejde; dette gik ud over bygnings-snedkerne og malerne som de sidste på byggepladsen. Endnu på slutningen af året var der mange steder travlt.

I 1937 indtrådte ny kursændring. Bankerne besluttede at bremse op for byggeriet, for at man ikke skulle komme til at stå med for stor en reserve af tomme lejligheder. Det blev meget svært at opnå

byggelån, og først noget ind i 1938 lettedes låget igen på pengekasen. I mellemtiden konkurrerede snedkerne voldsomt om det forhåndenværende arbejde. »Hvis så endda vore kære snedkere ville forstå«, udtalte oldermanden, »at det virker dobbelt galt, når en forretning først skal gå ned i sin omsætning og samtidig sænke priserne på et tidspunkt, hvor vi faktisk står over for en prisstigning på arbejds lønningerne«. Overenskomstforhandlingerne i vinteren 1937-38 resulterede virkelig i ret påfaldende lønforhøjelser. Siden 1927 havde pristallet ikke spillet nogen rolle for løndannelsen; men nu samledes interessen på ny derom, idet der var sket en mærkbar stigning. Mestre og svende enedes da om nogle ændringer til bygningsprislister, og i henhold til forligsinstitutionens forslag indførtes en gennemsnitlig forhøjelse på 7 pct. på de personlige lønninger og akkordlønningerne. Bygningssnedkernes maksimal-timeløn kom op på 168 øre på værksted og 182 øre ved arbejde i byen; minimaltimelønnen steg til 123 øre. Den nye overenskomst fik 2 års varighed,⁷⁵ og der fulgte en ret god beskæftigelse, indtil den anden verdenskrig lagde sit tryk på alle forhold.

I disse sidste mellemkrigsår greb flere vigtige love ind i snedkernes arbejdsforhold. Som et modtræk mod den langvarige arbejdsløshed, der havde præget 30'ernes tiår, indførte lov af 7. maj 1937 et forbud mod overarbejde, modificeret derhen, at overarbejde i visse tilfælde kunne tilstedes, når det bagefter blev afspadseret. For bygningssnedkerne, hvis arbejde var tilbøjeligt til at hobe sig op i efter-sommeren, blev dette en nokså generende bestemmelse.

Et andet problem, som lovgivningsmagten tog op, var lærlingespørgsmålet. Den første lærlingelov, den af 30. marts 1889, havde ikke stillet andre krav til læremestrene, end de retfærdigvis kunne godkende, og heller ikke i nogen udstrækning afholdt dem fra at antage lærlinge. Den næste lov, den af 6. maj 1921, havde øget kravene til mestrene med hensyn til udgifterne under sygdom og til teknisk skole; men set fra et humanitært synspunkt var der en vis rimelighed i kravene, og lærlingeuddannelsen foregik derfor jævnt hen uden alt for store vanskeligheder. Lærlingeloven af 7. maj 1937 øgede derimod ansvar og udgift ved at have lærlinge, så mange mestre betakkede sig, og lærlingetallet sank på skæbnsvanger måde, og det måtte forudses, at der fremefter ville indtræde alvorlig mangel på svende. Også ferieloven af 13. april 1938 lagde øgede byrder på mestrene, idet der nu sikredes alle svendene 12 dages ferie årligt med 4 pct. af årets løn i feriepenge.⁷⁶ Funktionærloven af samme dato fik derimod mindre betydning for snedkerfaget,

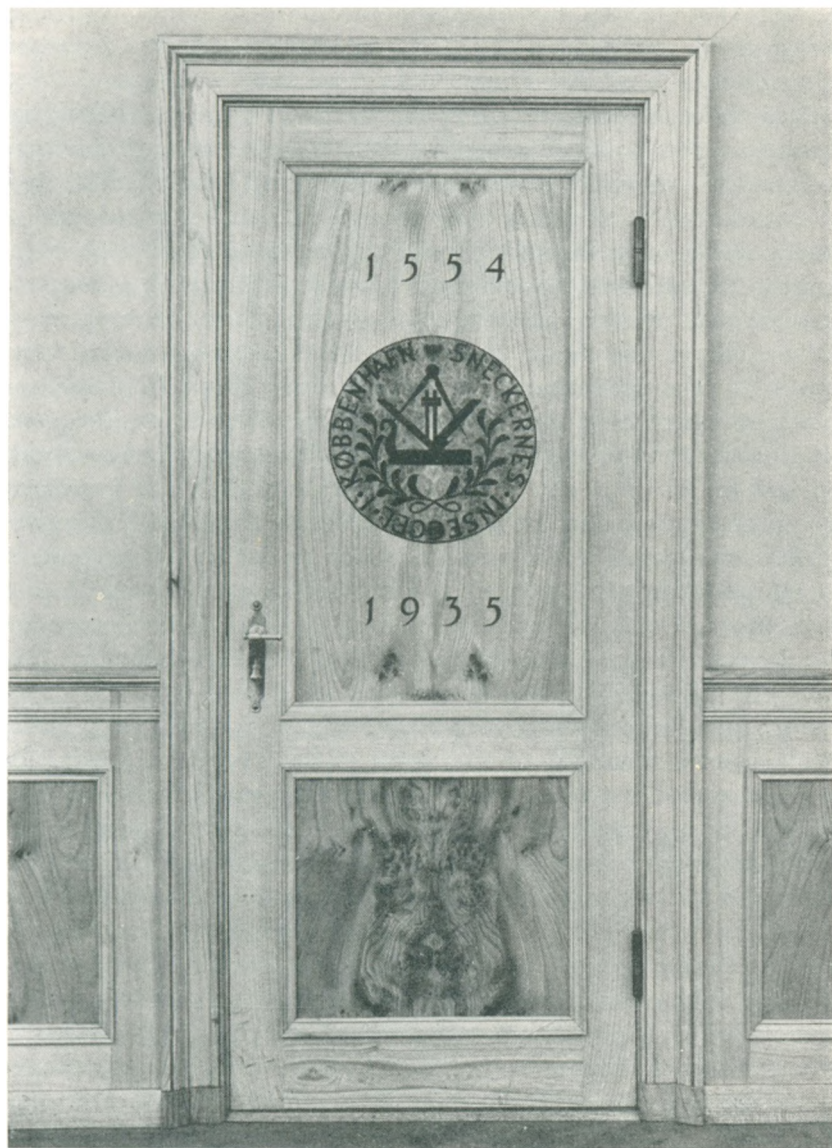

Etiket til svendeprøver. Anvendes af Københavns Snedkerlaug.

fordi kun en begrænset del af virksomhederne havde særligt kontorpersonale. Den lille virksomhed, hvor mesteren selv stod på værkstedet og kun holdt en eller nogle få svende, vedblev at være udbredt i faget.

En følge af lærlingeloven af 1937 var vedtagelsen af nye regler for aflæggelse af svendeprøve, som derefter blev godkendt af handelsministeriet; hidtil havde oldermændene været selvskrevne formænd for Københavns svendeprøvekommission for snedkerfaget; fremtidig blev kommissionen sammensat af 2 mænd valgt af Snedkerforbundet og 2 mænd valgt af Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri, og disse 4 valgte derefter en formand af deres midte.

I laugets indre liv blev 30'erne en stille periode uden store forskydninger. En ændring af lovene vedtoges den 5. april 1934, til dels efter handelsministeriets forslag. Dermed bortfaldt den gamle skik, at deres navne, som var foreslået til optagelse i laugene, skulle være opslået i laugssalen i 14 dage. Kontingentets størrelse blev herefter ikke anført i loven, men afhang udelukkende af generalforsamlingens vedtagelse. Indtrædelsesgebyret fastsattes til 25 kr. Laugsbestyrelsen kom til at bestå foruden af oldermændene af 4 medlemmer, valgt på selve laugets generalforsamling, og af seks bestyrelsesmedlemmer fra Bygningssnedker-Afdelingen og 6 fra Møbel-snedker-Afdelingen samt af formanden for Ligkistesnedker-Afdelingen. Bestyrelsen fik ret til at vælge en kasserer, der ikke behøvede at være medlem af laugene; men hvis han ikke var det, skulle der vælges en tilsynsførende til at kontrollere laugets pengesager.

Dørparti i festsalen. Udført af Sundby Maskinsnedkeri efter tegning af arkitekt N. P. P. Gundstrup.

Revisorerne skulle fremtidig vælges af afdelingerne i stedet for af selve laugsgeneralforsamlingerne. Laugets formue skulle anbringes efter reglerne for anbringelse af umyndiges midler, værdipapirerne noteres på navn og forsynes med magistratens forbudspåtegning.

Disse love stadfæstedes af handelsministeriet den 1. maj 1934, idet de kongelige stadfæstelser af sådanne love ophørte efter vedtagelsen af næringsloven af 1931.⁷⁶

Den fællesadministration, der blev oprettet efter 1. verdenskrig, bestod gennem årene sin prøve. Ledelsen af kontoret var indtil 1933 overdraget kontorchef C. Fredbo (Frederiksen), derefter indtil 1945 til kontorchef H. Nover. I 1935 udsmykkedes en festsal i laugshuset for midler, som var stillet til rådighed af Bygningssnedker-Afdelingen. De mange forhandlinger om arbejdsforholdene krævede et stort antal møder i afdelingerne; også medlemsmøder og generalforsamlinger hørte her til dagens orden. Lauget i snævrere forstand klarede sig derimod med stadig færre bestyrelsesmøder og syntes stedse at blive trængt mere i baggrunden af sine aflæggere. Endnu afholdt det dog skovture, torskegilder og festlige medlemsoptagelser, fejrede f. eks. 100-årsdagen for oprettelsen af Snedkeres Tegneforening og opretholdt således det kammeratlige broderskab mellem mestrene. Det sørgede også for anvisning af lærepladser og for uddeling af udmærkelser for svendeprøver, og dertil kom hele den store filantropiske virksomhed, båret til dels af gaver fra medlemmerne og afdelingerne, dels af de legatsummer, som stod til rådighed.

Nu og da dukkede også et nyt legat op. 1927 arvede lauget efter snedkermester Carlis Hansen et legat på ca. 5500 kr. til fordel for gamle trængende medlemmer, 1936 ligeledes snedkermester Johan Wilhelm Topp og Hustru, Augusta Topp's Legat på 5000 kr. til fordel for gamle mestre og deres enker. I den sidste del af mellemkrigstiden var man i stand til at uddele ca. 9000 kr. årligt. Mere betød dog de mange friboliger, som gamle mesterfamilier nød godt af. Foruden boligerne i laugshuset var der alene i Alderstrøst husrum for over 40 personer af snedkerstanden, og samtidig havde man 6 boliger i håndværkerstiftelsen på Blegdamsvej. Med god grund bevilgede lauget større beløb til disse to sidste institutioner ved Alderstrøst 75 års jubilæum 1937. I en rastløs tidsalder bevarede således midler til at skabe ro og sikring for de gamle i faget.

DEN SIDSTE KRIGSPERIODE

Når man læser i laugets protokoller, får man ikke indtryk af, at den sidste verdenskrig fik større betydning for det gamle snedkerlaug og dets medlemmer. Ikke alt blev dog ført til bogs i de farlige år.

De beslutninger, der angik forholdet til den tyske værnemagt, optegnedes ikke i protokollerne. Det var mange ting, laugtet såvel som de enkelte medlemmer måtte tage standpunkt til. Når man undgik direkte konflikt med de fremmede, skyldtes det ofte, at man var forsigtig; men hvor dette ikke lod sig gøre, spændte det mærkeligt nok altid godt af. Krigsperioden blev da besværlig nok. Fra den dag, da de første bomber faldt over Warszawa, til våbenstilstanden indtrådte, tiltog ulemper og farer i et væk for sluttelig at nå en højde, som aldrig tidligere var kendt i Danmarks land. Allerede i krigens første måned sporede prisstigninger. Den 31. oktober 1939 sluttede hovedorganisationerne overenskomst om genindførelse af pristalsregulering af lønningerne, sådan at satserne skulle øges med 0,85 øre pr. time for hvert point, pristallet faldt eller steg; dog skulle der kun foretages regulering, når pristallet var forandret i det mindste 3 pct.⁷⁷

Som følge af denne ordning øgedes timelønnen i november 1939 med 5,1 øre og i februar 1940 med 11,05 øre. Der var ikke mange mestre, der i deres tilbud havde taget forbehold for følgerne af krig, og adskillige led tab, da både materiale og arbejdskraft pludselig begyndte at stige. I de første måneder efter krigsudbruddet indtraf også ligesom i 1914-15 en vis tilbageholdenhed hos aftagerne. Dertil kom et vintervejr, som ingen kunne huske magen til. I denne den stille periode i krigen indtrådte et oldermandsskifte, idet C. Ryt-Hansen trak sig tilbage og udnævntes til æresmedlem, og den afholdte K. S. V. Johansen blev valgt til hans efterfølger.

Ved den tyske indmarch den 9. april 1940 spærredes fuldstændigt for tilførsel af oversøiske træsorter, og den eneste trøst i denne forbindelse var, at ret store lagre var for hånden. Straks efter besættelsen gennemførte statsminister Th. Stauning en lov af 30. maj 1940 om lønstop, hvorved man gik bort fra den nylig vedtagne overenskomst om pristalsregulering og lod lønnen blive stående ved de satser, der var gældende i henhold til det sidste januarpristal. Siden blev der ved lov af 23. september 1940 gennemført et mindre dyrtidstillæg, fordi kornpriserne blev sat op; det blev i første omgang på 6,25 øre pr. time; men det kom kun til at gælde de laveste lønninger.

Indtil videre vedblev den ringe beskæftigelse; men det blev dog et lyspunkt, at staten gav tilskud til forbedring og vedligeholdelse af bygninger. Ligeledes havde man glæde af den indsats, der blev ydet af Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse (LAB). Om efteråret 1940 bevilgede laugtet 1000 kr. til en kampagne for

at få reparationer i gang. Stor betydning fik ligeledes arbejdsfordelingen, der indførtes ved en anden lov af 30. maj 1940 og gav anledning til en overenskomst mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet om enkeltheder vedrørende fordelingen. Endelig kan der erindres om, at der til at jævne faglige stridigheder ved lov af 14. september 1940 indførtes et arbejds- og forligsnævn, idet regeringen bevægede hovedorganisationerne til at godtage tvungen voldgift, så længe den tyske besættelse varede.

Allerede i løbet af 1941 lettedes det tryk, som straks ved krigens begyndelse havde lagt sig på omsætningen og beskæftigelsen. Leverancerne til tyskerne medførte, at der kom penge mellem folk, hvad møbelsnedkerne fik fordel af, og store offentlige byggearbejder bragte beskæftigelse til bygnings-snedkerne. Ganske vist led man under materiale-mangel, og man savnede udenlandske hårde træsorter, lim, schellak, beslag, møbelfjedre, stoppemateriale, betræk og til sidst så vigtige ting som søm og skruer; men man lærte at hjælpe sig med, hvad man havde, og det gik ganske godt.

Det lønstop, som dikteredes af regeringen kort efter den tyske indmarch, lykkedes det ikke fuldt ud at hævde. Foreløbig fik lønningerne vil ikke lov at stige så stærkt som leveomkostningerne; men det blev dog nødvendigt at yde visse tillæg til lønnen. Ved Arbejds- og Forligsnævnets første kendelse om dyrtidstillæg, der faldt den 4. marts 1941, gik man helt bort fra prisreguleringsaftalen, og tillægget på 6.25 øre pr. time fra september 1940 blev afskaffet; i stedet satte man et nyt dyrtidstillæg på 18 øre pr. time, således at det samlede dyrtidstillæg blev 34,15 øre. Siden fulgte flere lønforhøjelser, endskønt pristallet nu ikke viste store udsving og i det hele taget holdt sig ret roligt indtil krigens slutning. I februar 1942 fastsattes en forhøjelse på 5 øre i timen, i februar 1943 yderligere et tillæg på 6 øre i timen, i februar 1944 igen 5 øre i timen, i marts 1945 endog 8 øre i timen, således at det samlede dyrtidstillæg ved krigens slutning var kommet op på 58,15 øre i timen. Ved forhandlingerne mellem hovedorganisationerne i juli 1945 blev der tillagt yderligere 15 øre, så man kom op på 73,15 øre i timen, og først dermed blev der givet dækning for stigningen i leveomkostningerne. Til disse satser kom nogle skalatillæg til de laveste lønninger, det første i december 1942 (juleordningen) fastsat af det såkaldte Overenskomstnævn, det andet i august 1944, fremkaldt ved en udtalelse fra Arbejds- og Forligsnævnet, men tilvejebragt ved direkte forhandling mellem hovedorganisationerne. Om akkordsatserne forhandlede årligt, idet mestre såvel som svende fremsendte lange

lister over punkter, de ønskede ændret; men det var begrænset, hvor meget af dette der virkelig blev gennemført.⁷⁸

Ved krigshandlingernes afslutning var man forberedt på at komme til at stå over for en større arbejdsløshed; men det havde man ikke behøvet at bekymre sig om. De ejendomme, der var ødelagte under krigen, skulle rejses igen, boligbyggeriet skulle indhente, hvad der var forsømt, det store antal børn, der var født i kampårene, nødvendiggjorde opførelsen af nye skoler; de mange, nye former for teknik, der var taget i brug i den vestlige verden under indespærringen, skulle indføres i industrien, så der ofte måtte bygges og udstyres nye arbejdslokaler; en mængde opgaver var for hånden.

Tilmed havde det sine vanskeligheder igen at vænne sig til hverdagslivet efter krigsårenes spænding. Det krævede tid for nerverne at komme til ro. På arbejdspladser, hvor man arbejdede for besættelsesmagten, havde man vænnet sig til et yderst sindigt tempo for ikke at tjene landets fjender mere end nødvendigt. Nu skulle man igen indstille sig på en øget produktion og på udførelse af fint arbejde. Endnu droges man også med materialemangelen og de utallige restriktioner, som regeringen havde indført i den vanskelige tid. Der skulle ryddes op i krigsårenes altfor store penge- rigelighed og tilvejebringes balance i handelsomsætningen med udlandet. Meget besvær voldte det endelig, at byggeperioden for en ejendom nu i reglen blev meget langvarigere end forhen, fordi man havde svært ved at fremskaffe både materialer og arbejdskraft. De første 2-3 efterkrigsår var næsten lige så vanskelige som de egentlige kampår. Siden hen tilspidsedes den internationale situation ved modsætningen mellem øst og vest så stærkt, at krisefornemmelserne vedblev at beherske næringslivet, og man fik ingenlunde den følelse af fred, som man havde ventet og længtes imod.

Konjunkturerne vedblev da at være opadgående, og svendene vedblev at stille nye krav. Selv om der ved hver serie af forhandlinger blev gjort indrømmelser, mødte de næste gang frit væk frem med en lang liste over nye ønsker, som hver gang lagt sammen ville betyde en lønforhøjelse på omkring 25 pct. Ligeledes krævede de længere ferie og kortere arbejdstid, skønt der en stor del af året var så travlt, at man snarest måtte have det indtryk, at fagets folk havde svært ved at overkomme arbejdet.

Den første byge af indrømmelser faldt i 1946; efter at der var givet gentagne strejkevarsler, tilvejebragte forligsmanden en ordning, hvorefter minimallønnen forhøjedes fra 123 til 133 øre i

timen; de personlige timelønninger forhøjedes med 7–9 øre, og bygningsprislisten i København fik et tillæg på 3 pct., møbelprislisten et tillæg på 3½ pct. Til gengæld bortfaldt skalatillæggene. Pristalsreguleringen genindførtes, og hele overenskomsten kom til at gælde for 2 år.⁷⁹ Bygningsprislisten blev underkastet en revision, idet man indregnede alle de mange procenttillæg i satserne. Dette arbejde tog lang tid; resultaterne af mange voldgiftskendelser blev indbefattet, og opstillingen ændredes, så bogen nu kunne trykkes i et bekvemt lommeformat, medens den altid før var fremkommet i anselig kvart; først 1948 forelå den færdigtrykt.⁸⁰ Bag efter forhandlede om gelænder-priskuranten, som først var færdig i ny stand 1950.⁸¹

Omtrent samtidig med gennemførelsen af overenskomsterne af 1946 bortfaldt krigstidens forbud mod overarbejde og hele arbejdsfordelingen. Særlig det sidste var til mestrenes udelte tilfredshed, fordi svendene kunne få næsten lige så meget ved spadsering som ved arbejde og derfor var uvillige til at tage plads, hvor der ikke var arbejdsdeling.

De lønforhøjelser, der fandt sted i 1946 hjalp dog på ingen måde til at føre arbejdsforholdene tilbage til fred og orden. Tværtimod var svendemangelen så stor, at mestrene var tilbøjelige til at give mere, end priskuranterne krævede, for at fastholde deres folk; særlig de uorganiserede arbejdsgivere gjorde sig bemærket herved. Pristalsreguleringen var ikke nok. September 1947 medførte den dog en forhøjelse på 5,95 øre i timen. Et middel til yderligere at få lønnen sat op var det at gå over til akkord. I møbelfaget, hvor kvalitetsarbejde spiller en særlig stor rolle, havde der forhen kun været en ringe mængde akkordarbejde, men nu ændredes det, således at omtrent halvdelen af fagets lønninger blev udbetalt i akkord. Dette skyldtes dog også noget overgangen til maskindrift og rationalisering af fremstillingen.

Ved overenskomstfornyelsen 1948 indrømmede man møbelsnedkersvendene 7 øre mere i timen på de personlige timelønninger og et tillæg på 3 pct. til akkord og værkstedspriser. Overenskomsten blev på ny gældende for 2 år. Til forhøjelserne kom så om efteråret ved pristalsreguleringen en forhøjelse på 6,3 øre.⁸² Hos bygningssnedkerne vedtog man, at en række af de voldgiftskendelser, der i årenes løb havde vundet hævde, igen skulle indarbejdes i prislisten, og dette arbejde var først færdigt og trykt i 1952.⁸³

I slutningen af 1948 og begyndelsen af 1949 var der ligesom tegn til en standsning i konjunkturernes opadgående jag; beskæftigelsen

aftog, bl. a. fordi virksomhederne begyndte at rationalisere; men det blev ikke af lang varighed. Danmarks tilslutning til Nordatlantpagten og den dermed følgende oprustning såvel som devalueringen af den danske krone afgav snart den solide baggrund for nye prisstigninger, og bedre blev det ikke, da Koreakrigen satte ind fra juni 1950 og over hele verden foranledigede en kraftig inflation. Et stigende kapitalbehov forbundet med kreditstramning blev følgen, og lønningerne vedblev at stige. Pristalsreguleringen medførte forhøjelser i timelønnen i marts 1950 på 8 øre, i september samme år på 5 øre, i marts 1951 på 20 øre, i september samme år på 15 øre, i marts og september 1952 hver gang 5 øre. Dyrtilstillægget var derefter oppe på 1,48 kr. Ved overenskomstfornyelsen 1950, der først blev tilvejebragt efter langvarige forhandlinger, fik bygningssnedkersvendene desuden lønforhøjelser på tilsammen ca. 3 pct., møbelsnedkernes minimalløn forhøjedes 9 øre, de personlige timelønninger 5 øre, og begge parter fik $\frac{1}{2}$ pct. mere i feriepenge. Samtidig indførtes opsigelsesvarsel for dem, der havde været beskæftiget på en arbejdsplads mere end 1 år, og man enedes om nogle bestemmelser for anvendelsen af ufaglært arbejdskraft og dens aflønning.

Ved overenskomstforhandlingerne 1952 blev a conto udbetalingen for møbelsnedkere forhøjet fra 60 til 72 kr. pr. uge, og satserne i holddriftsbestemmelserne forhøjedes 5 øre pr. time. Møbelsnedkernes minimaltimeløn forhøjedes denne gang 7 øre, de personlige lønninger 11 øre, bygningssnedkernes maksimalløn forhøjedes 8 øre og prislisterne ca. 3 %, ferielønnen forhøjedes for begge grupper til $6\frac{1}{2}$ pct., ligesom ferien forlængedes 1 uge. Man var nu kommet så vidt, at gennemsnitsfortjenesten i snedkerfaget beløb sig for timelønnede til 2,70 kr., for akkordlønnede til 3,33 kr., de tilsvarende tal for 1938 var 1,65 og 2,00 kr., og så må man ikke glemme, at akkord i mellemtiden var blevet mere udbredt.

I vinteren 1953-54 kom det til overenskomstforhandlinger, der var blandt de langvarigste og vanskeligste i laugets historie. Fra fagforeningernes side var der fremsat meget vidtgående krav, som tilsammen ville medføre en forhøjelse svarende til 50 pct. af grundlønnen. Ved forhandlingerne i Arbejdsgiverforeningen lykkedes det bygningssnedkerfaget at komme overens om de fleste af de omstridte spørgsmål, hvorved enkelte af prislisterens satser blev sat op, så lønnen som helhed forhøjedes ca. 1,5 pct. i forhold til grundlønnen. For møbelsnedkernes vedkommende indførtes bestemmelser for ungarbejdere, således at man til visse nærmere fastsatte

arbejder kunne anvende unge arbejdere til en løn, der for 14-16-årige androg 40 pct., for 17-årige 60 pct., for 18-årige 80 pct. af minimallønnen; i virksomheder, hvor man tidligere havde haft unge arbejdere, kunne disse fortsat udføre de samme arbejder som hidtil. Set på baggrund af Snedkerforbundets hidtidige indstilling i denne sag var der her opnået en betydelig indrømmelse. Til gengæld måtte man gå ind på en forhøjelse af akkordsatserne med 3 pct., idet Snedkerforbundet dog samtidig frafaldt et krav om 10 pct.s forhøjelse.

En række generelle spørgsmål gik til forhandling ved forligsinstitutionen. Arbejdernes krav omfattede her en forkortelse af arbejdstiden med fuld lønudligning, sygepenge i indtil 26 uger, tillæg til timelønningerne, betaling for de såkaldte skæve helligdage (helligdage, der ikke faldt på en søndag) samt overenskomstens varighed i 2 år; tillige forhandlede om bygningsnedkernes arbejdstid i de 3 vintermåneder. I overensstemmelse med forligsmandens mæglingforslag af 24. marts 1954 gennemførtes, at arbejdstiden i de 3 vintermåneder kunne udvides til 8 timer efter mestrenes ønske; timelønnen forhøjedes 6-8 øre, og betalingen for skæve helligdage fastsattes for en voksen arbejder til 25 kr. pr. dag; hele overenskomsten skulle gælde i 2 år. Endelig indeholdt forslaget en forhøjelse af dagpengene i ulykkestilfælde fra 4,50 til 6 kr. Navnlig betalingen for skæve helligdage kom til at forvolde betydelige praktiske vanskeligheder. Tilsammen beløb de nævnte lønforhøjelser sig til ca. 4 pct. af den samlede løn.

Det var således gennem en lang årrække, lønnen kun var steget og steget. Alt indbefattet bidrog fagforeningerne ved deres evige pres på lønnen til at nedsætte den danske produktions konkurrence-dygtighed over for udlandet og ligeledes til at svække pengefor-muerne. Efterhånden som det private initiativ mindskedes, måtte det offentlige investere større og større summer for at dække samfundets behov, først og sidst på byggeriets område. Det lykkedes ikke for Københavns Snedkerlaug så lidt som for de øvrige arbejds-giverforeninger at rejse noget kraftigt bolværk mod denne almin-delige udvikling.

Bedre lykkedes det vistnok laugsmedlemmerne at værne deres interesser over for det offentlige. De tilbuds- og licitationsregler, som siden 1906 havde holdt deres indtog i laugene, undergik vel i tidens løb mange ændringer, men er i hovedsagen stadig i virksomhed. En kommission, der blev nedsat af handelsministeriet den 21. december 1943 og afgav betænkning 1945, kom til det resultat,

at der ikke forelå noget til støtte for den antagelse, at licitationsordningen havde fordyret byggeriet uforsvarligt. Kommissionen foreslog rigtignok, at der skulle udstedes forbud mod forhåndslicitationer og mod, at der på forhåndsmøder blev fremlagt priser; men den fandt det heldigt, at der åbnedes adgang til at udskyde de billigste tilbud, når det blev underbygget med en kalkulation, godkendt af organisationen; ligeledes anså den det for passende, at de tilbudsgivende modtog et udregningsvederlag, og at organisationerne skulle have lov at forbyde deres medlemmer at deltage i visse licitationer. Da alt dette bagefter skulle omsættes i praksis, udvirkede laugets Bygningssnedker-Afdeling, at man fik tilladelse til at foretage forhåndsregulering, når en bygherre ikke ville underkaste sig reglerne om udskydning af bud.

En helt anden gruppe af problemer optog efterhånden laugets ledelse mere og mere. De havde alle deres oprindelse i den tekniske udvikling. Forandringerne på dette område var vel ikke i ældre tid så få og så ubetydelige, som man almindeligvis forestiller sig. Tænk blot på, hvilken revolution det må have været, da savmøllerne i sin tid dukkede op. Ingen vil dog bestride, at teknikken i de sidste par menneskealdre har faret hastigt frem og skabt så meget nyt, at man i nutiden har meget svært ved at følge med. De københavnske møbelsnedkermestre fulgte i lang tid kun tøvende med i udviklingen. Forgæves søgte de at bevare håndsnedkeriet uberørt. Først sent gav de plads for de moderne opfindelser. Til gengæld rykkede maskinerne frem i samlet flok efter den første verdenskrigs afslutning, og i de seneste år har antallet af småvirksomheder stagneret, medens fabrikkerne stedse er blevet flere og flere. Før i tiden beherskede det lille snedkerværksted med ingen eller kun nogle få hjælpere ganske produktionen såvel i København som i provinserne. Nu har femtedelen af møbelværkstederne i hele landet over 5 arbejdere og tegner sig for de to trediedele af frembringelserne. Produktionen er herved tiltaget stærkt, siden 1935 med mindst 50 pct. Også lønstigningerne drev mestrene til at anskaffe maskiner og bidrog således til at fremme industrialiseringen.

I den sidste snes år har teknikken endog budt på så meget nyt, at snedkerfaget teknisk set er blevet rystet i sin grundvold. Den fornemme gamle poleremetode blev helt sat i baggrunden ved celluloselakkens fremkomst i 1930'erne, og det blev unødvendigt at kræve dygtighed i polering til svendepróven. Efter 1945 dukkede nye og vidunderlige slags lim frem og endnu flere midler til overfladebehandling. Mest bemærkelsesværdigt blev angrebet på selve

snedkeriets grundmateriale, træet. 30'ernes forsøg på at fremstille møbler eller dele af møbler i metal fik vel kun betydning til ganske specielle formål; men i byggeriet blev jerndøre og jernvinduer ikke usædvanlige, og under den anden verdenskrig udvikledes mulighederne for benyttelse af kunststoffer (plastik), så man nu spørger, om den slags materiale i fremtiden vil blive mere udbredt end træ. I forhold til kulturlandenes stærkt stigende behov synes skovene mere og mere utilstrækkelige, og den mulighed tegner sig, at snedkeren delvis må sige løs fra træet, det som hidtil var grundlaget for hele hans nænsomme virke.

Sammen med den moderne teknik kom også nye virksomheder, der til dels udviklede sig til særlige grene af faget. Fremstillingen af radiokasser blev således et højt industrialiseret særområde, og selv flyvemaskineindustrien benytter snedkere i stort tal til opbygningen af maskinernes skelet.

Med fabrikernes fremvækst blev spørgsmålet om nye former for den faglige uddannelse aktuelt. Så længe de fleste af fagets udøvere stod i små bedrifter, havde de nytte af en alsidig uddannelse. De, der kom ind på fabrikkerne, fik derimod for det meste et ensidigt arbejde, og alt det øvrige, de havde lært, blev overflødigt. Hvis mestrene i længden skulle vise sig utilbøjelige til at antage et tilstrækkeligt antal lærlinge, var nogle af den mening, at man skulle flytte også den praktiske uddannelse over til fagskoler, ligesom den teoretiske undervisning forlængst er henlagt til de tekniske skoler. Det ville under sådanne forhold være en stor besparelse, hvis man kunne nøjes med at give flertallet en kort speciel uddannelse. På så mange andre felter er de ufaglærtes store skare i kraftig fremmarch sammenlignet med de faglærtes. Det ville imidlertid være at beklage, hvis udviklingen skulle tage denne retning. Det ville blive kostbart for samfundet, og uddannelsen ville blive dårligere, i alt fald at dømme efter erfaringer i udlandet, f. eks. i Sverige. Resultatet ville let blive, at det egentlige håndværk forsvandt ud af faget og dermed grundlaget for det fine kvalitetsarbejde, der hidtil har været Danmarks stolthed og som udlandet misunder os. Det danske snedkerhåndværk har hidtil konkurreret ved arbejdets gode udførelse, ikke ved masseproduktion til billige priser.

Laugets indre tilværelse tæller kun få større begivenheder i tiden efter 1940. I de første krigsår optog man den skik at holde månedlige mødeaftener; men med indførelsen af spærretid lod det sig vanskeligt videreføre. Efter krigen arrangeredes hver vinter foredragsaftener.

Da saneringen omkring Borgergade i begyndelsen af 1940'erne truende nærmede sig det gamle laugshus i Grønnegade, vedtoges den 25. november 1943 på forslag af snedkermester Lars Møller oprettelsen af et frivilligt ejendomsfond, hvortil der indsamledes penge, og hvortil laugsmedlemmerne kunne tegne sig for årlige bidrag. Indtil nu er der indsamlet et beløb på godt 60.000 kr., således at lauget vil være i stand til at skaffe sig husrum den dag, saneringen bliver til alvor. 1943 vedtog man at forhøje årskontingentet for alle medlemmer til 24 kr. (allerede 1933 var det sat op til dette beløb, men kun for nye medlemmer). Da der hertil meget omstændeligt krævedes lovændring og handelsministeriets stadfæstelse, søgte man at få laugsloven befriet for stadfæstelsen af 1934, idet man ønskede at blive fri for ministeriets og magistratens kontrol med laugets dispositioner. For at opnå dette, måtte man indhente medlemmernes samtykke ved en urafstemning, hvorefter stadfæstelsen ophævedes ved handelsministeriets skrivelse af 12. juni 1944. Samtidig blev man fri for at søge magistratens samtykke til eventuel afhændelse eller belåning af laugshuset. Ved generalforsamlingen samme år udnævntes Chr. E. Hansen til æresmedlem, og 1945 ligeledes Carl Poulsen, idet han da gik af efter at have været Bygningssnedker-Afdelingens formand i 26 år. Hans efterfølger på denne post blev P. Christiansen, men allerede 1946 afløstes han af den nuværende formand Georg Jensen. 1945 fratrådte Holger Nover stillingen som laugets kontorchef, og kort efter ansattes i stedet fru Edith Herning, der i en årrække havde været laugets bogholder. Nyttår 1948 afgav A. E. Mörck redaktionen af Snedkermestrenes Medlemsblad til Paul Thaarup Larsen. Bladet ændrede derefter navn til »Snedkermestren, Medlemsblad for Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre«. 1948 fratrådte Niels Borén formandsposten i Møbelsnedker-Afdelingen og blev efterfulgt af Johannes Hansen. Både Mörck og Borén udnævntes derefter til æresmedlemmer. Efter K. S. V. Johansens død 1951 valgtes A. J. Iversen til oldemand, og ved indsamling oprettedes der et mindelegat for K. S. V. Johansen. Formand for Ligkistesnedker-Afdelingen er siden 1945 Vald. Müller. Efter krigen fik Snedkerlauget et nyt medlemsbrev tegnet af arkitekt G. Biilmann Petersen og uden tysk tekst.

I tidens løb var også visse ændringer af administrationen blevet nødvendige. Afdelingerne var nu blevet så betydningsfulde, at de fra 1948 måtte overtage en større del af omkostningerne ved fællesadministrationen end hidtil. Det blev da bestemt, at et laugsmedlem, hvis han ville påtage sig både møbel- og bygningssnedkerarbej-

1554

HR. POUL GLAVIND HANSEN

*Herved har jeg den Ære, at meddele Dem, at De
den 1de Juni 1953 er optaget som Medlem af*

KØBENHAVNS SNEDKERLAUG

*Til Bekræftelse under min Haand og Snekker-
laugets Segl, København, den 28. Januar 1954.*

A. J. Fuensen
OLDERMAND

Georg Fuensen

Medlemsbrev. Tegnet 1946 af arkitekt G. Biilmann Petersen.

de, måtte være medlem af begge afdelinger i lauget. Det blev også udtrykkelig fastslået, at oldermanden havde ret til at overvære bestyrelsesmøder i laugets afdelinger. I 1950, da Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri og Håndværkerrådet sammensmeltedes under den sidste organisations navn, gik lauget med ind under den nye ordning, der skabte en samlet repræsentation for det danske håndværk.

Laugets legater forøgedes stadig i antal. Efter Vilh. Lüdemanns testamente fik man 1940 et beløb på 10.000 kr., hvoraf renterne skulle anvendes til forbedring af laugets friboliger. Efter snedkermester Fr. Jul. Olsen i Hellerup arvede lauget 25.000 kr., og efter at visse andre bestemmelser var fyldestgjorte, oprettedes af boets rest et mindelegat på godt 200.000 kr., hvis renter skulle gå til værdige trængende mestre, deres enker eller døtre og uddeles i portioner på 100–500 kr. Uddelingen heraf begyndte 1942. Snedkermester Anders Svendsen og hustru Käthi's Guldbryllupslegat på 4.000 kr. oprettedes 1943. Endelig modtog lauget i 1953 snedkermester Jul. Petersen og hustrus legat på ca. 9.000 kr. til låne- og legatfonden. Bortset fra afkastningen af F. J. Olsens legat formår lauget nu hvert år at uddele hjælpe- og legatsummer på ca. 10.000 kr. Nedgangen i pengenes købekraft har dog forårsaget, at legatmidlerne i nutiden strækker til langt mindre, end legatstifterne vel havde forestillet sig. Laugets filantropiske virksomhed har herved lidt et alvorligt afbræk; men ved frivillige bidrag fra medlemmerne og tilskud fra afdelingerne bødes der dog noget herpå.

Også dette har bidraget til, at selve lauget som berørt i tidens løb er trådt noget i baggrunden. Det er gennem afdelingerne og deres virksomhed, den moderne tid har sat sit præg på den gamle laugsorganisation. Opdelingen i flere faggrupper, der er sammenknyttet gennem lauget, har vist sig overmåde hensigtsmæssig; ved denne føderative forfatningsform er det lykkedes at holde sammen på de forskellige forgreninger af faget og at give alle medlemmer følelsen af, at de nyder en organisations støtte, men ikke er bundet af hensyn til uvedkommende interesser. Det sammenhold, der således er bevaret, giver i mange situationer lauget styrke, især ved forhandlingerne om arbejdsforholdene, og den bevægelighed, som gives inden for de afstukne rammer, muliggør fornøden tilpasning under de forskydninger, fremtiden kan ventes at bringe.

UDSTILLINGERNE

Lauget klarer således hverdagens problemer på de økonomiske felter og løser sin opgave som arbejdsgiverorganisation og godgørende institution. Det udretter imidlertid også noget mere. Det har fra gammel tid været laugenes stolthed at opretholde den faglige dygtighed og værne om den forsvarlige udførelse af arbejdet; men de gamle laug før 1862 var ikke just berømte som skabere af noget nyt. Københavns Snedkerlaug står i så henseende frem for adskillige søsterorganisationer i andre fag. Det har både vogtet den faglige uddannelse og opretholdt fagets bedste traditioner; i alt fald siden det 18. århundrede har det også haft mestre, som frembragte kunstnerisk værdifulde møbler; i de seneste årtier har det tillige bidraget til at bane vejen for noget nyt inden for møbelstilen og møbelkonstruktionen. Det har her givet sig længere ind på kunsthåndværkets og kunstindustriens felter, ja blandt medlemmer findes adskillige, der ikke blot har allieret sig med arkitekter, men på egen hånd oprådt som skabende kunstnere.

Denne virksomhed blev i stor udstrækning båret frem under indbyrdes udveksling af inspirationer mellem laugsbrødre, og man tør vove at kalde den kulturskabende. Det er lykkedes for de københavnske laugsmestre at frembringe en national møbelkunst, ja som det med de seneste erfaringer taget i betragtning ser ud til, får denne kunst betydning langt ud over landets grænser. Et smukt resultat i et lille land, der ikke forekommer alt for begunstiget fra naturens side.

Den offentlige manifestation af denne kunstneriske indsats blev fra 1927 snedkerlaugets årlige møbeludstillinger. Også før den tid havde københavnske møbelsnedkere deltaget i udstillinger, men det var mere spredt og oftest på opfordring udefra. Kun ved særlige lejligheder blev der afholdt udstillinger på laugets eller laugsmedlemmernes initiativ. Selvfølgelig var der meget fine møbler på den store udstilling i 1888.⁸⁴ Udstillingen ved laugets 350 års jubilæum 1904 er foran omtalt. Ligeså udstillingerne i forbindelse med det første og andet danske snedkermøde 1908 og 1909. Ved samme tid omtales københavnske laugsmedlemmers deltagelse i »Skønvirke« udstilling, hvor der bl. a. forekom et soveværelse, der var meget enkelt i formen »uden andre virkemidler end en ret diskret perlemorsindlægning på det mørke, blankpolerede mahogni«.

Over for møbelhandlernes udstilling »Moderne Hjem« 1912 holdt lauet sig derimod tilbage, fordi det var en ren salgsudstilling,

der åbenbart omgav sig med en noget forloren nimbus; men Bohaveudstillingen i Tivoli efteråret 1913, der var arrangeret af Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og fandt sted på samme tid som det 3. danske snedkermøde, havde laugets fulde bevågenhed; uheldigvis gav den så stort et underskud, at laugsmedlemmerne gennem nogle måneder måtte erlægge et ekstrakontingent for at få det dækket. En udstilling i Fredericia 1920, der skulle vise, hvad dansk møbelindustri formåede, blev en skuffelse, navnlig i henseende til smagen, idet der ikke syntes at være foregået nogen ændring gennem flere årtier. Ved en ny bohaveudstilling 1924 blev det derimod fastslået, at der endnu fandtes et håndsnedkeri, som leverede personligt prægede møbler. Det var især de københavnske mestre, der bar udstillingen, og den blev økonomisk en success; det var dog møblernes kvalitet, der blev rost; af nyt, smukt og originalt fandtes ikke meget; de fleste havde åbenbart udstillet lagervarer, og det blev sagt, at arkitekterne ikke havde vist evne til at skabe noget, der både var smukt og så billigt, at det kunne blive gangbart; rent ud sagt, de møbler, der var fremstillet med deres hjælp, fandt ingen købere.

Det var på denne baggrund, Københavns Snedkerlaug lagde ud med sine udstillinger⁸⁶ for at hævde håndsnedkeriet eller rettere, det var laugets Møbelsnedker-Afdeling, der tog sagen op, efter at der var slået til lyd derfor på generalforsamlingen i 1926 og nedsat et udvalg bestående af A. J. Iversen, A. E. Mörck og Anders Svendsen.

Den første udstilling åbnedes i Axelborg den 19. marts 1927, endnu forholdsvis traditionel; men den blev vel modtaget i pressen og ledsaget af et ikke ubetydeligt salg af møbler. Udstillerne fik herved mod til at prøve igen. Formodentlig var det under drøftelsen heraf, at arkitekt Tyge Hvass efter udstillingen udtalte til afdelingens formand, at snedkerne burde tage mere hensyn til boligforholdene; han henviste til, at langt den overvejende del af lejlighederne kun var på 2 eller 3 værelser, og han mente, at man i samarbejde med unge arkitekter burde søge at fremstille møbeltyper, som passede hertil; man kunne ikke være bekendt at vedblive med udstilling af de gangbare møbeltyper, som man kunne se i ethvert butiksvindue.

Det kan ikke forbavse nogen læser, at det herefter blev Tyge Hvass, der arrangerede den næste udstilling, som fandt sted i Teknologisk Institut i oktober 1928. Denne udstilling gik vist nok endnu bedre end Axelborg-udstillingen, og dermed var der lagt

op til en fast årlig udstilling med det formål at opretholde interessen for håndforarbejdede møbler. Gennem en årrække fandt disse udstillinger sted i Teknologisk Institut med et meget tilfredsstillende forløb. Det var netop i disse år, den nye byggestil, funktionalismen, slog igennem med en udstilling i Stockholm, og det blev nu de københavnske mestres opgave at fremstille møbler, der passede til de nye omgivelser. Gennem det følgende tiår løstes denne opgave på det fortræffeligste; for første gang i 100 år fik man en ny, ren, klar møbelstil at se, en stil, som har holdt sig til nu, omend der i de senere år er en stigende tilbøjelighed til eksperimenteren med ny formgivning.

Fra begyndelsen var det formanden for Møbelsnedker-Afdelingen V. Bloch-Jørgensen, der også var formand for udstillingerne. 1931 afløstes han af A. J. Iversen, der igen blev efterfulgt 1934 af Niels Borén, som gennem en længere årrække administrerede udstillingerne overordentlig dygtigt, indtil Jacob Kjær 1951 trådte i hans sted.

For en stor del var det de samme udstillere, der kom igen gang på gang; de dannede en fortrolig kreds og opmuntrede hinanden til fortsat anstrengelse. År efter år overbød de sig selv. Deltagerne sparede sig ikke nogen umage eller udgift for at yde det ekstraordinære, 1931 var 14 unge arkitekter medvirkende, og fra 1933 tilknyttedes jævnlig arkitektkonkurrencer. Næsten hvert år følte udstillingen som en oplevelse; de nye og skønne møbler vakte opsigt hos publikum og tiltrak sig flere og flere udlændinges opmærksomhed. I modsætning til mange af tidligere tiders gode frembringelser, blev de nye møbler ikke blot en fornem og rig samfundsklasses eje, men de nåede i stort mål ud til de unge hjem i bredere befolkningslag.

I årene 1933–36 fandt møbeludstillingerne sted i Industriforeningen, 1937 i Kunstindustrimuseet, 1938 på Charlottenborg, fra krigens begyndelse igen i Kunstindustrimuseet. I kriseårene tjente udstillingerne næsten som den eneste opmuntring for faget. Da man nåede frem til de vanskelige år under den anden verdenskrig, følte udstillingerne som en sådan nødvendighed, at man gjorde alt for vedblivende at gennemføre dem, og dette lykkedes virkelig. Trods materialemangel og travlhed afholdtes selv i den mørkeste periode den ene smukke udstilling efter den anden. I det bitre kampår 1944 nåede besøget op på 20.000 gæster, 1945 på 28.000.

Efter krigens ophør bidrog udstillingerne til udviklingen af en

mærkbar møbeleksport, blandt andet til de Forenede Stater og Canada. Da Bernerkonventionens regler om kunstnerret ikke var antaget af De Forenede Stater, kom man dog her ud for den ubehagelige ting, at foretagsomme firmaer frit væk kopierede de danske modeller uden at yde noget til ophavsmændene. Den 25. udstilling, der indtraf 1951 fejredes med særlig jubilæumsglans og vakte overordentlig opsigt. Næste forår afholdt man efter indbydelse en udstilling i Stadshuset i Stockholm, arrangeret af arkitekt E. Kindt-Larsen, og som det lakonisk hedder i beretningen derom: »Salget af møbler på denne udstilling er større end vi ellers er vant til på lignende udstillinger«.

Den stærke fremhævelse af håndarbejdet førte undertiden til såre kritiske bemærkninger om fabriksmøblerne, og i begyndelsen var disse bittermandler nok ikke altid uden berettigelse. Efterhånden skete der dog en forandring til det bedre; fabrikkerne benyttede finere maskiner og materialer af bedre kvalitet, ligesom deres metoder ved fremstillingen på mange måder drog fordel af nutidens tekniske udvikling. Fabriksmøblerne blev derfor i mange tilfælde gode, og de indgik i øvrigt også i den voksende eksport.

Et tilbagesyn viser da en overordentlig udvikling fra de fjerne århundreder, då få og fattige snedkere kom vandrende til Danmark for at bane sig en vej ved siden af tømmermændene, og frem til nutiden, da en snedkerstand af fremragende dygtighed ikke blot forsyner indlandet med fortrinlige møbler, men også har begyndt at skabe sig et verdensmarked, anerkendt som hørende til de bedste, der findes. I udvælgelsen af træet, i formgivning, i nænsom udførelse præsteres det ypperlige, så selv de fineste kendere med ublandet glæde lader øjet følge møblernes linjer og hånden glide over den velbehandlede overflade. Samtidig nåede bygningssnedkerne i dygtighed så højt som ingensinde før, og adskillige bygværker blev ved deres indsats udstyret overordentlig smagfuldt. Kasper Rostrup fik mere ret, end han selv vidste, da han formulerede linjerne i sin snedkervise som følger:

Og Dannemarks snedker er karl for sin hat,
– stolt af sin stand kan han være;
hjemme og ude, hvor stævne er sat,
hævded han Dannemarks ære,
slog et tappert slag
for sit kære fag
hejsed over snedkeriet kunstens flag.

NOTER

Perioden 1862-1953

1. Love for Kjøbenhavns Snedkermester-Laug 31. Marts 1871, tr. 1886.
2. Carl Christian Hougaards utrykte Erindringer, tilegnet Bygningssnedkernes Fagforening, skrevet januar 1912-26. august 1920, hævder, at der allerede i september 1870 blev holdt et snedkersvendemøde i Dansesalonen Phønix for at drøfte, hvorledes sagen skulle gribes an; vandringen rundt til de større værksteder foregik if. Hougaard 1871. Se i øvrigt Martin Petersen: Bygningssnedkernes Fagforening gennem 50 Aar, 1872-1922, 41-44.
3. Bidrag til Arbejderklassens og Arbejdspørgsmaalets Historie i Danmark 1864-1900, udg. af Institutet for Historie og Samsfundsøkonomi 1931, 219, 221 og 222; Henry Bruun: Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark til ca. 1880, 1938, 164-66, 184-86 og 221; i dette værk yderligere henvisninger, bl. a. til datidens dagspresse.
4. Værksteds-Regulativ for Severin & Andreas Jensens Værksteder 1. December 1871, i det kgl. biblioteks småtryksamling; Chr. Christiansen: I Anledning af Snedkernes og Stolemagerens Fagforenings Jubilæum 1872-1897, 7-8; Bidrag 295-96; G. Nørregaard: Arbejdsforhold i dansk Haandværk og Industri 1857-1899, 1943, 192-93; i sidstnævnte værk yderligere henvisninger.
5. Prisfortegnelse for Fyrretræes Bygnings-Snedker Arbejde, udarbejdet af et svendevalg og vedtaget af fagforeningen 10. Maj 1872; Nørregaard 196.
6. Priisfortegnelse over samt Veiledning til Betaling af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ 14. Marts 1873; laugets måtte optage et banklån for at skaffe penge til trykningen. Se også Martin Petersen 1922, 48.
7. Nørregaard 196-97.
8. Prisfortegnelse over samt Veiledning for Betalingen af Arbejdslønnen for almindeligt og gangbart Meubel-Snedker og Stolemagerarbejde, udarbejdet af et af Snedker- og Stolemager-Foreningen nedsat Udvalg; Nørregaard 198.
9. Priisfortegnelse over samt Veiledning for Betaling af almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ, revideret og vedtaget 4. Juni 1875; Nørregaard 203, 333 og 422.
10. Nørregaard 338.
11. Fortegnelse over Arbejdslønnen for Samling af almindelig Bygnings-Snedkerarbejde, tilvirket paa Maskine, 1. April 1884; Martin Petersen 1922, 68-69. - Fortegnelse over Medlemmerne i de forenede Bygnings-Snedkermestres Forening tillige med Oversigt over Regnskabet er bevaret trykt fra enkelte år.
12. Fagblad for Snedkere April og Juli 1887.
13. Prisfortegnelse over samt Vejledning for Betalingen af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ, vedtaget i fællesudvalg 25. Maj 1888; C. Gran: Snedkersvendenes Organisations Historie, 1910, 166-67; Martin Petersen 1922, 68 ff.
14. Fagblad for Snedkere August-November 1888; Nørregaard 399-400.
15. Bestemmelser vedtagne paa Snedkerlaugets Generalforsamling 26. Februar 1889; Snedkerlaugets Strejkekasse 1. Juni 1889-31. Maj 1890.
16. Bidrag, 1931, 385-93. Nørregaard 401-02.
17. Prisfortegnelse for Bygnings-Snedkerarbejde samt Pudsning af kehlet Arbejde,

tilvirket paa Maskine, udarbejdet i Aaret 1884, ændret 3. Marts 1891; R. Berg: Snedkerlavet 1554-1904, 313-15.

18. Udkast til Regulativ for Arbejdslønnens Ordning samt for Ordning af øvrige Forhold i Møbelsnedker- og Stolemagerfaget, December 1882.

19. Regulativ for Arbejdslønnens Ordning samt for Ordning af øvrige Forhold i Møbelsnedker- og Stolemagerfaget i København, April 1883.

20. Værksteds-Reglement for Møbelsnedker- og Stolemagerfaget, København 1883.

21. Fortegnelse over de Snedker- og Stolemagermestre, som har underskrevet det i April 1883 vedtagne Regulativ . . . [1884.]

22. Chr. Christiansen 22-23; C. Gran 91-92; Martin Petersen: Bygningssnedkerens Fagforening 1872-1922, 71-72.

23. Regulativ for Arbejdslønnens Ordning samt for Ordning af øvrige Forhold i Møbelsnedker- og Stolemagerfaget i Kjøbenhavn [1886]; Grundbestemmelser for Voldgiftsretten i Møbelsnedker- og Stolemagerfaget, Oktober 1886.

24. Snedkernes Fagblad Maj 1888.

25. Snedkernes Fagblad April 1889.

26. Snedkernes Fagblad Juli 1889.

27. Chr. Christiansen 25-29; Bidrag 391-93; Nørregaard 402-03.

28. Chr. Christiansen 30-31; Nørregaard 404-05.

29. Løntarif samt Regler for Voldgiftsretten i Maskinsnedkerfaget 1. April 1892, vedtaget af lauguet 25. februar, af fagforeningen 6. marts og 15. marts 1892; F. Andersen & V. S. Petersen: Festskrift for Savværksarbejdernes og Maskinsnedkernes Fagforening 1875-1900, 1903.

30. Træindustriens Fabrikantforening for København og omegn 1896 - 17. Oktober - 1921.

31. Samarbejdet 11. November 1893; Nørregaard 572.

32. R. Berg 322; C. Nyrop: 1861 - 31. Oktober - 1911, Severin & Andreas Jensen, et Jubilæumsskrift, 1911, 51-53.

33. Love for Snedkermester-Lauget i Kjøbenhavn 20. Marts 1891; Bestemmelser for Laugets Hjælpfond.

34. Sophy A. Christensen: Jeg vilde frem! Ungdomsoplevelser, 1928.

35. Regulativ for Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemagerværksteder 11. Juni 1895, 1899.

36. Priskurant samt Vejledning til Fastsættelse af Akkordpriser for gangbart og almindelig godt udført Møbelsnedker-Arbejde, paa Grundlag af vedføjede Tegninger og Beskrivelser udarbejdede af Snedkerlauget og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening i København 13. Marts 1896, med Tillæg til Priskuranten paa Grundlag af Voldgiftsrettens Udtalelser i Tidsrummet 1. Maj 1896-1. Maj 1898, tr. i Aarhus 1903.

37. Martin Petersen 1922, 86-88.

38. Prisfortegnelse over samt Vejledning for Betalingen af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygningssnedkerarbejde i Fyrretræ, udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890 og 1898 ved det af Snedkerlauget og Bygningssnedkernes Fagforening i København nedsatte Fællesudvalg og godkendt ved de i de nævnte Foreninger afholdte Generalforsamlinger 4. Maj 1898; Martin Petersen 1922, 91-92.

39. Forslag til Laugets fælles Love, trykt som Manuskript [1896], selve lovene findes i to tryk, det ene betitulet »Love for . . .«, det andet »Fælleslove for Snedkermester-Lauget i Kjøbenhavn« 10. februar 1897.

40. Bygningssnedker-Afdelingens love 14. juni 1878 blev trykt; men det er ikke lykkes at fremfinde hverken et trykt eller et skrevet eksemplar af dem; lovene som ændret 15. februar 1900 er derimod indskrevet i afdelingens protokol, og ved hjælp af de oplysninger, som protokollen i øvrigt giver, kan indholdet af lovene 1898 delvis rekonstrueres.

41. For møbelsnedkerne haves: Vedtægter for Snedkerlaugets Afdeling for Møbelsnedkere m. fl., vedtagne paa Generalforsamlingerne 28. December 1899, 18. December 1902 og 31. Maj 1906.

42. Regulativ for Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemagerværksteder, gyldigt fra 1. April 1899, vedtaget 7. April 1899; her tilføjet værkstedsreglement, voldgiftsregler og tillægspunkter af 23. august 1898; til denne aftale slutter sig: Priskurant for Hvidt Møbelarbejde, gældende for Værksteder, hvor dette udføres som Specialitet, April 1899.

43. Forslag til Love for Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre er indført i Bygningssnedker-Afdelingens protokol under 8. maj 1899; trykt blev Love for F. af D. S. 4. April 1899.

44. Sophus Agerholm & Anders Vigen: Arbejdsgiverforeningen gennem 25 Aar, 1896-1921, 50-56; Martin Petersen 1922, 93-99; Nørregaard 515-16.

45. R. Berg: A/S Snedkermestrenes Træ- og Finerskæreri 1870-1920, en Oversigt over Træskæreriets Udvikling i Danmark i de sidste 100 Aar, 1920.

46. Love for Interessentskabet Snedkermestrenes Fællesmagasin, Snedkermestrenes Medlemsblad Juli 1901.

46. Vedtægter for Laane- og Legatfondet for Medlemmer af Snedkerlauget og af Snedkeres Tegneforening (stiftet 1872); Love for Snedkerlaugets Laane- og Legatfond, vedt. 4. Juni 1891. Oversigt over regnskabet samt medlemsfortegnelse for fondet tryktes årligt.

48. Martin Petersen 1922, 101.

49. Regler for Voldgiftsretten i Bygningssnedkerfaget er trykt i Snedkermestrenes Medlemsblad 1. Maj 1901; Prisfortegnelse over samt Vejledning for Betaling af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ, udgivet og forlagt af Snedkerlavets Bygningssnedker-Afdeling 1901; samme, udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890 og 1898 ved de af Snedker-Lauget og Bygningssnedkernes Fagforening i Kjøbenhavn nedsatte Fælles-Udvalg og godkendt ved de i fornævnte Foreninger afholdte Generalforsamlinger. Sidst revideret og derefter ifølge Fuldmagt endelig vedtaget 2. Maj 1901 af et af Snedker-Laugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening i Kjøbenhavn nedsat Fællesudvalg, i hvilket Udvalg tillige »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening« og »De samvirkende Fagforbund« var repræsenterede, udgivet af Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening 1901.

50. Prisfortegnelse over samt Vejledning ved Fastsættelse af Arbejdslønnen for vel udført Trapperækværk-Snedkerarbejde, udarbejdet 1893, revideret 1898 og 1903. Vedtaget 14. April 1903. Fra samme år haves i øvrigt også en overenskomst mellem Model-snedkermestrene i København og Modelarbejdernes Fagforening.

51. Overenskomst mellem Mestrenes og Svendenes Organisationer i Tømmer- og Snedkerfaget i København 10. Februar 1906.

52. Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling, Prisliste for Levering af almindeligt Snedkerarbejde i Nybygninger, udarbejdet 1906; samme haves også i udarbejdelse fra 1907.

53. Fra forhandlingerne haves: Forslag til Regulativ ... (Expresstrykkeriet); Regulativ for Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemager-Værksteder, 1906; Priskurant samt Vejledning til Fastsættelse af Akkordpriser for gangbart og almindelig godt udført Møbelsnedkerarbejde paa Grundlag af vedføjede Tegninger og Beskrivelser, udarbejdede af Snedkerlauget og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening i København, 1906; Normalpriser for Møbler i de moderne gangbare Stilarter, 1906; Priskurant for Hvidt Møbelarbejde, gældende paa Værksteder, hvor dette udføres som Specialitet, April 1906; særskilt haves: Priskurant for Bordarbejde til Brug for Københavns Bordfabrikker, April 1906; Arbejdspriser over Blindtræsstel 7. Juni 1906, og Arbejdspriser for Sofaer - Lænestole - Stole efter den moderne Priskurant og Kataloger fra H. P. Smith & F. F. Frantzen, gjældende på deres Værksteder 30. August 1906; en Prisliste for Skibs-Snedkerarbejde i København 1916 bygges på priser vedtaget 20. April 1906; Martin Petersen: Snedkersvendenes Organisations Historie 1885-1935, 165-69; fra 1910 haves en Vejledning til Beregning af Fradrag for Maskinarbejde i Henhold til den moderne Møbelpriskurant.

54. Prisfortegnelse over samt Vejledning for Fastsættelse af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ 6. September 1907, udgivet og forlagt af Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening; særskilt udkom: Prisfortegnelse for almindeligt og godt udført Inventararbejde; Agerholm & Vigen 1921, 180-86; Martin Petersen 1935, 178-84; fra 1906 haves også en Prisfortegnelse over ... Trappegelænder-Snedkerarbejde, der trådte i kraft 6. september 1907.

55. Fælleslove for Snedkermester-Lauget i København 17. November 1910.

56. Det første danske Snedkermøde 1908, Beretning om Møderne og Udstillingen, 1909; Det andet danske Snedkermøde 1909, Beretning om Møderne i Aarhus 25.-26. Juli 1909.

57. Træk af Billedskæreriets Historie og Billedskærersvendenes Organisationshistorie, udg. i Anl. af Billedskærer- og Dekorationsbilledhugger Foreningens 50 Aars Jubilæum, 1943, 111-12.

58. Af Snedkerforbundet blev 1908 udgivet: Forslag til Arbejdslønnen for Ligkister, udført hvide i Fyrretræ; Regulativ og Priskurant for Ligkistearbejde 21. September 1909; forud herfor gjaldt: Maskin-Priskurant for godt udført Ligkiste-Arbejde 20. August 1908, sluttet mellem Ligkiste-Fabrikant-Foreningen og Ligkiste-Snedkernes Fagforening.

59. Forslag til Regulativ ... 1911; Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemager-Værksteder, vedtaget 27. April 1911; heri er optaget: Regulativ; Overenskomst vedrørende de Værksteder, paa hvilke Priskuranten paa Grund af Arbejdets Forskelligartethed ikke kan komme til Anvendelse; Særlig Overenskomst; Værkstedsreglement; Regler for de i Regulativets § 1 nævnte faglige Udvalg [Prisudvalg]; Regler for Voldgiftsretten; Agerholm & Vigen 1921, 288-302; Martin Petersen 1922, 212-24.

60. Agerholm & Vigen 1921, 313-21.

61. Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemager-Værksteder, vedtaget 27. April 1911 og ændret 1. April 1914; samme år vedtoges ændringer i priskuranten og ligeledes: Forretningsorden for Møbelsnedkerne faglige Prisudvalg.

62. Forligsmandens Mæglingsforslag 5. April 1916; Ændring af Ordning i Lønforholdene m. v. i Henh. til Forligsmandens Forslag 5. April 1916, gældende til 1. April 1918 (udsendt af fagfore.); hertil kom siden: Tillæg til Priskuranterne for moderne Møbler 1916, vedtaget 14. December 1916, tr. 1917; Tegninger til Tillæg til Priskuranterne for moderne Møbler 1916, udg. af Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling; siden samledes: Tabellarisk Prisfortegnelse gældende for Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening i København, 1922, hvori findes prislisterne af 1896 og 1906 samt tillægget af 1916, endvidere Almindelige Bestemmelser for Prisfortegnelsen 1896-1906 og 1916; Agerholm & Vigen 1921, 338-39; Martin Petersen 1922, 127-28.

63. Overenskomst vedrørende Ordning af Lønforholdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemagerværksteder 1. April 1919, gældende til 1. April 1920; Priskurant-Overenskomst 1. April 1919, mellem Bygningssnedker-Afdelingen og Bygningssnedkernes Fagforening.

64. Overenskomst 25. September 1919 ang. ekstraordinært Dyrtidstillæg; Til Svendene i Bygnings-, Inventar- og Møbelbranchen 1. Oktober 1919; Overenskomst i Snedkerfaget 27. Maj 1920; Agerholm & Vigen 1921, 341-52 og 370-74; Martin Petersen 1922, 140-42; samme 1935, 211-26.

65. Fælleslove for Snedker-Lauget i København 19. April 1917, trykt såvel 1917 som 1920.

66. Sophus Agerholm, Anders Vigen og Carl Plum: Arbejdsgiverforeningen gennem 50 Aar, 1896-1946, 109-12; Martin Petersen 1922, 147-50; samme 1935, 277-33.

67. Priskurant-Overenskomst 15. April 1922, mellem Bygningssnedker-Afdelingen og Bygningssnedkernes Fagforening i København; Overenskomst vedr. Ordning af Lønfor-

holdene m. v. paa de københavnske Møbelsnedker- og Stolemagerværksteder 6. April 1922, gældende fra 15. April 1922, findes i to tryk.

68. Overenskomst mellem Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening, April 1925; Illustreret Prislister gældende mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark 1925; hertil et hefte med tegninger og et hefte med priser; Prisfortegnelse over samt Vejledning til Fastsættelse af Arbejdslønnen for almindeligt og godt udført Bygnings-Snedkerarbejde i Fyrretræ, udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890, 1898, 1901, 1907 og 1911 samt sidstnævnte Aar suppleret med Metermaal, sidst revideret og omregnet 1924-25 af et Fællesudvalg, valgt af Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening i København. - Revisionen er foretaget i Henh. til den mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark ved Overenskomstfornyelsen af 15. April 1924 truffne Beslutning. Godkendt af begge Organisationers Generalforsamlinger paa Grundlag af det af Statens Forligsmand under 11. April 1925 stillede Forslag. Udgifet og forlagt af Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedker-svendenes Fagforening i København 1925; Martin Petersen 1935, 249-57; Agerholm, Vigen & Plum 1946, 134-51.

69. Udsendelse fra Snedkernes og Stolemagerens Fagforening og Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling om Overenskomsterne Maj 1927; Martin Petersen 1935, 265-69.

70. Overenskomstændringer, der træder i Kraft 1. April 1930, 29. December 1929; Mæglingsforslag fra Forligsmanden 4. Juni 1930; Ændringer og Tilføjelser til Prisfortegnelsen af 1925 ved Overenskomst-Afslutningen 4. Juni 1930, indgået som Led i Overenskomst mellem Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening; fra de samme år haves: Regulativ og Priskurant for Ligkistarbejde 14. Juni 1930; Illustreret Prislister gældende mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark, 1932, bestaaende dels af prislister, dels af et hefte med illustrationer; som særtryk foreligger Lime- og Finerpriser for Møbelfabrikkerne, 1932.

71. Martin Petersen 1935, 293-96; Agerholm, Vigen & Plum 1946, 208-15.

72. Martin Petersen 1935, 299-302; Agerholm, Vigen & Plum 1946, 216-22.

73. Ændringer og Tilføjelser til Prisfortegnelsen af 1930 for Bygningssnedkerarbejde i København og Provinsen, i Henh. til Forligsmandsforslaget af 10. April 1935, gældende fra 26. April 1935; Martin Petersen 1935, 302-07; Agerholm, Vigen & Plum 1946, 223-30.

74. Overenskomst mellem Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Bygningssnedkernes Fagforening i København ang. Løn- og Arbejdsforhold 2. Maj 1936; Prislister og Overenskomst for Udførelse af almindeligt og godt Bygningssnedkerarbejde, Prislister udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890, 1898, 1901, 1917 og 1925, sidst revideret i 1935-36 og i dette Aar udvidet til at gælde enslydende for København og Provinsen, udg. af Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark 1936; fremkom både i en K[øbenhavn] og i en P[rovin] udgave.

75. Overenskomst mellem Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening for København 4. April 1938.

75. Foranlediget ved ferieloven var: Aftale mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark ang. Ferieregler for Snedkerfaget 13. Juni 1938.

76. Forslag til Lovændringer [1933]; Fælleslove for Københavns Snedkerlaug 5. April 1934.

77. Agerholm, Vigen & Plum 1946, 257-58.

78. Overenskomst mellem Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling og Snedkernes og Stolemagerens Fagforening i København 4. April 1938, med Ændringer i Overenskomstens almindelige Bestemmelser af 14. December 1939; samme 21. Juni 1944; Ændringer til Overenskomster mellem Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark i Henh. til Kendelse afsagt af Fællesudvalget 2. Maj 1945; Agerholm, Vigen & Plum 1946, 372-79.

79. Overenskomst mellem Snedkerlaugets Bygningssnedker-Afdeling og Snedkernes og Stolemageres Fagforening i København 19. Marts 1946 (heri: Regler for 2 Holdskift, Regler for Tillidsmandsordning, Almindelige Bestemmelser, Regler for fagligt Prisudvalg, Regler for den faglige Voldgiftsret); Prisliste ... med Ændringer i Henh. til Overenskomstfornyelse, 4. udgave, 1946.

80. Prisliste for udførelse af almindeligt og godt udført bygningssnedkerarbejde, prislisten er udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890, 1898, 1901, 1907, 1911, 1925, 1935-36 og 1948. Fra 1938 er prislisten enslydende for København og Provinsen. Udgivet af Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark 1948.

81. Prisliste og særlige bestemmelser for veludført trappegelænder-snedkerarbejde, udarbejdet 1893, revideret 1936 og 1950.

82. Overenskomstfornyelsen 1948 mellem Snedkerlaugets Møbelsnedker-Afdeling og Møbelsnedkernes Fagforening i København, Marts 1948.

83. Prisliste for udførelse af almindeligt og godt udført bygningssnedkerarbejde; prislisten er udarbejdet 1873, revideret 1875, 1890, 1898, 1901, 1907, 1911, 1925, 1935-36, 1948, 1950 og 1952; fra 1936 er Prislisten enslydende for København og Provinsen; udgivet af Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre og Snedkerforbundet i Danmark 1952.

84. Officiel Fører, Udstillingen i Kiøbenhavn 1888.

85. Kataloger over Snedkerlaugets udstillinger findes for samtlige udstillinger.

SIGNEREDE ARBEJDER
AF KØBENHAVNSKE SNEDKERE

af

TOVE CLEMMENSEN

DERES MAJESTÆTER KONGEN OG DRONNINGEN har allernådigst givet tilladelse til, at flere, meget interessante møbler fra de kongelige slotte, der ikke før har været publiceret, afbildes og omtales i denne bog, nemlig fig. 12, 26-27, 59-61 og 67-68.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg, Det danske Kunstindustrimuseum og Nationalmuseet samt de mange privatpersoner, der har givet tilladelse til, at deres møbler gengives, bringer jeg min varmeste tak. Også dem, der gennem årene har ydet en meget værdifuld hjælp ved at give mig oplysning om signerede arbejder, som de i deres virksomhed eller på anden måde er stødt på, takker jeg mange gange.

Tove Clemmensen.

INDLEDNING

Hensigten med dette afsnit af Snedkerlaugets Jubilæumsskrift er at vise en række prøver på, hvad københavnske snedkere har præsteret i løbet af de 400 år, laugene har eksisteret. Møbelsnedkerne er fyldigst repræsenteret, men også bygnings-, parket-, gelænder- og ligkistesnedkere er medtaget.

Billedstoffet, der for størstepartens vedkommende publiceres her for første gang, omfatter som nævnt udelukkende københavnsk snedkerarbejde, men er yderligere begrænset til eksempler, hvor vi med sikkerhed kan oplyse, *hvem mesteren er*, eller *fra hvilket »meubel-magazin«*, (d. v. s. udsalgssted for en sammenslutning af snedkere) arbejdet er udgået.¹ En sådan bestemmelse kan foretages på grundlag af gamle regnskabsbøger, bevarede regninger o. lign., men hyppigst ved hjælp af snedkerens egen signatur på arbejdet under forskellige former, sådan som jeg har gjort rede for i en tidligere artikel.²

I de tilfælde, hvor det drejer sig om signerede arbejder, gengives signaturen ved siden af det pågældende stykke. I alt afbildes i det følgende 28 signaturer, af hvilke de 20 ikke tidligere har været offentliggjort.

Teksten er formet som biografier over de snedkere, hvis arbejder afbildes. Oplysningerne er, som det fremgår af noterne, hentet i vore arkiver, i Snedkerlaugets gamle protokoller og i den foreliggende litteratur. For de sidste 50 års vedkommende indskrænker teksterne sig til billedunderskrifter.

Gennem adskillige år har jeg som led i mit arbejde ved Nationalmuseet indsamlet oplysninger om og fotografier af signerede danske møbler, dels på herregårdene og i andre private hjem, dels hos antikvitethandlere og snedkermestre.³ Det er et udvalg af den københavnske del af dette materiale, som publiceres her. Jeg håber imidlertid senere at få lejlighed til at give en oversigt over signerede og stemplede arbejder fra hele landet.

Selv om der nu foreligger et ret stort antal eksempler på signerede

snedkerarbejder, bliver resultatet dog, at det i forhold til den store produktion af møbler m. m. er sjældent, at de danske snedkere signerer deres arbejder, i modsætning til deres kolleger f. eks. i Sverige og Frankrig, hvor laugsforordninger har tvunget håndværkerne til at mærke deres varer. I Danmark har man kun i en ganske kort periode omkr. 1840 fordret noget sådant af snedkerne, og da blev det en laugsstempling uden angivelse af mesterens navn (se s. 269-71).

Københavns stolemagere indførte i 1813 en mærkning, der bestod i, at mestrene med et metalstempel huggede deres forbogstaver ind i møblet, men der er kun bevaret få eksempler herpå, da lauget ret hurtigt ophævede bestemmelsen om stempling (se s. 272).

Når de danske snedkere signerer, er det som regel for at gøre reklame for deres værksted eller det meubel-magazin, hvorfra de sælger deres arbejder, og i disse tilfælde bruger de som oftest en trykt etikette, undertiden sirligt og kunstfærdigt dekoreret; den klistres fast i bunden af en lille skuffe, på bagklædningen eller lignende steder. De to ældste etiketter af denne art er Mathias Ortmanns og Chr. Preislers, begge fra midten af det 18. årh. (fig. 14 og 18). Mindre snedkermestre skrev blot deres navn og evt. en dato med blæk eller blyant direkte på træet.⁴

Men det er ikke alle signaturer, der er anbragt på møblerne af reklamemæssige grunde; det fremgår alene af den kendsgerning, at nogle af dem sidder på et så skjult og utilgængeligt sted, at møblet næsten skal skilles helt ad, før man opdager inskriptionen. Disse skjulte, håndskrevne signaturer er som regel skrevet af svenden, der har udført møblet, og ikke af mesteren selv. Svenden har følt trang til at meddele eftertiden, at det er ham, der har lavet det fine arbejde, men han har ikke turdet anbringe sit navn på et iøjnefaldende sted. At svendene bevidst har skjult deres meddelelser fremgår bl. a. af en indskrift i et chatol fra 1816, der slutter med følgende ord på tysk: »Og den, der vil læse dette, må åbne Øjnene godt«. En anden skriver 1889, efter at han har oplyst sit og mesterens navn: »Jeg venter ikke, at dette Papir kommer for Dagens Lys før om ca. 100 Aar . . . det er forresten dårlige Tider, Folk giver ingen Ting for Møbler«. ⁵

Blandt de københavnske snedkermestres signerede arbejder er det ældste bevarede stykke albertavlen fig. 2, som ifølge dokumentet fig. 1 er udført af Engelbrecht Chastensen 1604, altså 50 år efter laugets oprettelse. Ganske vist er der bevaret adskilligt dansk snedkerarbejde fra tiden før 1604, men da intet af dette med sikkerhed kan tilskrives københavnske mestre, er det ikke medtaget her.

Hvad de senere århundreder angår, er det tilstræbt at fordele stoffet jævnt over de vekslende stilperioder. For at give plads til signerede arbejder, som ikke tidligere har været publiceret, er adskillige velkendte stykker, som man måske kunne vente at finde her, ikke omtalt, f. eks. det 19. århundredes mange »kunstnermøbler«. Hvad de moderne arbejder angår, tillader pladsen desværre ikke, at alle de snedkere medtages, som kan siges at være berettigede dertil, og der må derfor henvises til den mere fyldige repræsentation i snedkerlaugets bog »Dansk Møbelkunst«, udsendt 1951 med tekst af Viggo Sten Møller og billedafsnit ved Svend Erik Møller omfattende perioden 1927-1950, samt andre publikationer om vor tids danske møbel-snedkeri.

ENGELBRECHT CHASTENSEN

Den rigt udskårne renæssance-altertavle i Hellested kirke på Stevns, der afbildes her (fig. 2-3), er det ældste signerede snedkerarbejde, vi kender fra en *københavnsk* mesters hånd. Som det fremgår af dokumentet, fig. 1, der lå skjult i selve altertavlen,¹ er denne udført 1604 af ENGELBRECHT CHASTENSEN, snedker og billedskærer i København. Dokumentets tekst lyder: »Anno Domini 1604 Haffuer Jeg Engelbritt Chastensen Snedicher Och Billedt Snider wdj Kiøpenhaffn Gjort thenne Althar Thaffle Paa Thrøgewelde gaardt, Som nu Staaer Her wdj Helstedt Kirche Som Lensmanden paa Thrøgewelde Welbiurdig Dettløff Holch Thill Høigaardt paa Kirchens weigne haffuer Ladet Bekaaste Och Kaaste Arbedz Lønne 50 Daller Och Kaaste Thømmeritt 20 Daller Paa thenne Thiidt Da er Konge wdj Danmarch och Norge, Christean Thendt Fierde. Stattholder Er Brede Rantzows, Chantzeler er Christean Friiss. Da Kaaster Schieppe Rug wdj Sieland En March Dansche, Schieppe Biug Kaaster 12 Schilling Dansche Och Schieppe Haffre 8 Schillingh. Schreffuit paa Thrøgewelde thend 12. Augustij 1604.« Senere tilføjet: »Anno 1789 d. 3die Septembr. er dette gamle Document fundet inden i Alter-Tavlen ved sammes Reparation, som kostede den gamle Greve Adam Gottlob Moltke 127 rdr. B. C. Lund. Pastor loci.«

Efter al sandsynlighed er Engelbrecht Chastensen identisk med den københavnske billedsnider ENGELBRECHT MELSTED,² der ofte nævnes i de kongelige regnskaber, første gang år 1600, da han modtog penge for kongens og dronningens udskårne våbener med tilhørende fløje, som han havde udført sammen med snedkeren Henrik Spigelberg. Våbene skulle anvendes i det nye lysthus ved Frederiksborg.³

Engelbrecht Melsted blev også beskæftiget på Chr. IV's orlogsværft, hvor han bl. a. skar en Galionsfigur til et af kongens skibe.⁴ 1606 og 1609 udførte han et stort antal kartoucher til lofterne på Københavns Slot og Frederiksborg for Gregers Greus, der ledede snedkerarbejdet der.⁵

Også som møbelsnedker virkede han og leverede bl. a. en del borde til Ibstrup 1617. To år senere udførte han inventar til Holmens Kirke. Endnu i 1622 opholdt han sig i København (jfr. s. 204).⁶

På grundlag af den her afbildede altertavle fra Hellested kirke, der er det eneste sikre arbejde, man kender af Engelbrecht Chastensen, har man tilskrevet ham adskilligt andet kirkeinventar, navnlig

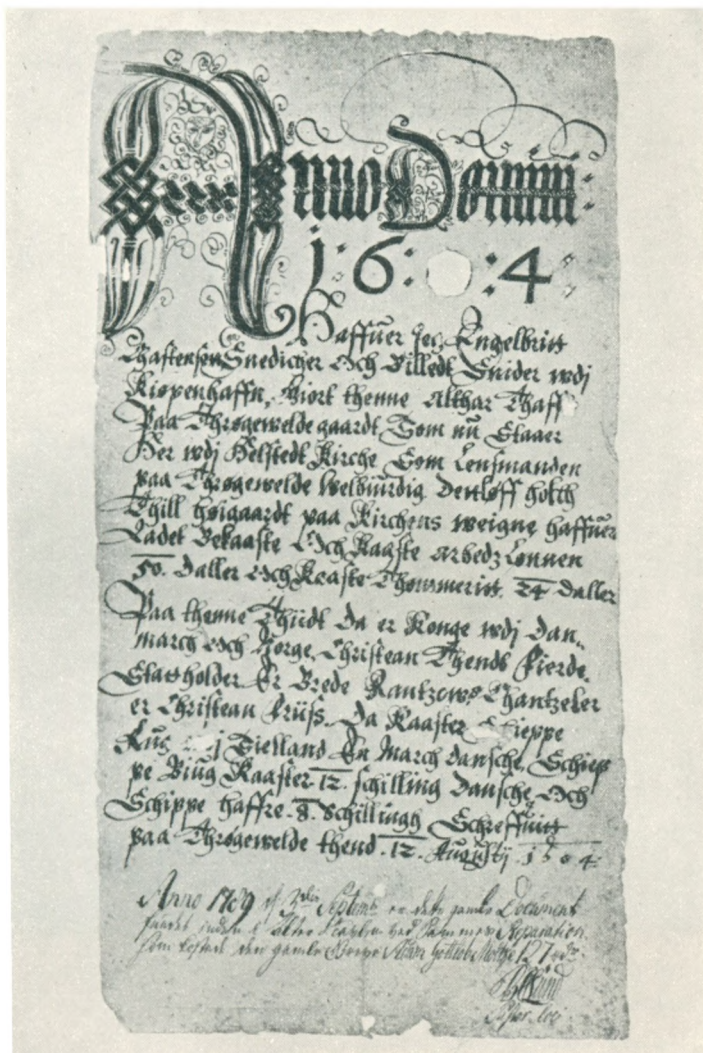

Fig. 1. Engelbrecht Chastensens dokument fra 1604 nedlagt i altertavlen fig. 2. H. 32 cm. Nu i Nationalmuseet.

på Stevns.⁷ Der kan heller ikke være tvivl om, at han har virket der på egnen længe efter, at altertavlen i Hellested var færdig, for snedkerlauget i Køge bekrigede denne udenbys konkurrent, og 1624, da han »stod til den danske Skolemester«, måtte han betale en speciedaler til laudet for at få sit konfiskerede værktøj tilbage.⁸

Hvornår »Engelbrecht Biltsnider« er død, vides ikke.

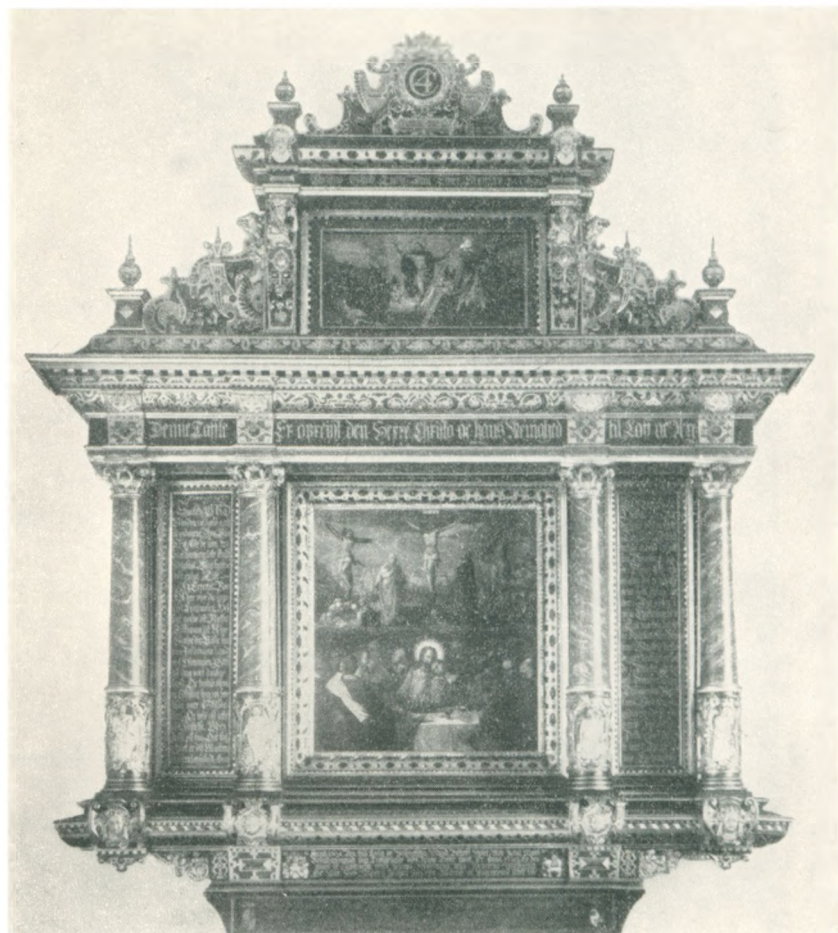

Fig. 2. Renæssance altertavle i Hellested kirke. Ifølge dokumentet fig. 1 udført 1604 af Engelbrecht Chastensen. Øverst Chr. IV's navnetræk.

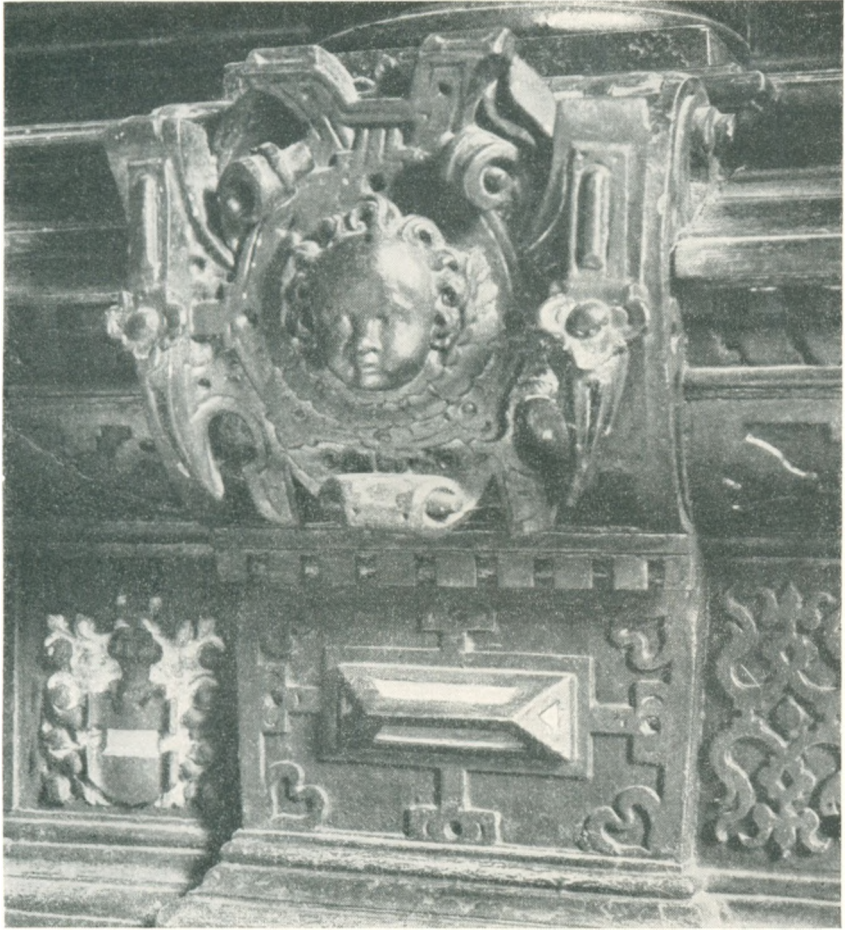

Fig. 3. Detalie fra Engelbrecht Chastensens altertavle fig. 2. En karakteristisk renaissance kartouche med englehoved, kasetteværk og våbenskjold.

GREGERS GREUS

Chr. IV's hofsnedker GREGERS GREUS er antagelig indvandret til Danmark fra Tyskland. Man ved, at han 1598 havde arbejde på Kronborg,¹ og 1. februar år 1600 blev han antaget i kongens tjeneste som »Snedker paa Kronborg og andensteds, hvor Kongen har Brug for hans Arbejde«. ²

Der udgik kongelige ordrer til tolderne i Helsingør om at skaffe den ny hofsnedker både svende og materialer, og at han kunne få, lige hvad han ønskede sig, fremgår af et brev fra kongen af 13. marts 1600 til lensmanden Axel Brahe, hvori der står, at »da Kongen har befalet sin Snedker Gregers at forfærdige et Arbejde, hvortil der behøves noget Træ, som bedst kan faas i Helsingborg Len, skal Axel Brahe i Lenets Skove lade hugge de Slags Tømmer, som Gregers Snedker begærer, ufortøvet lade det føre ned fra Skovene og sørge for, at det uden Forsømmelse kan blive ført over til Kronborg«. ³

Chr. IV gav Gregers Greus mange store opgaver, ikke alene på Kronborg, men også på andre af sine byggeføretagender som Sparepenge og Frederiksborg Slot. Det sidstnævnte Sted forestod Greus indtil sin død 1616 alt det omfattende snedker- og billedskærerarbejde i den store bygning med undtagelse af udstyret i kirken, som var overdraget Hans Barchmann. ⁴ Om det rigt udskårne loft i riddersalen fortælles, at 26 billedskærere var beskæftigede med det i 7 år. Dette loft nåede Greus ikke at fuldføre inden sin død. Blandt de folk, der arbejdede for ham, var bl. a. den foran nævnte Engelbrecht Melsted og Stachius Otto fra Lyneborg. ⁵

En tid havde Greus sit værksted på Københavns Slot, og herfra leverede han 1609 og 1614-16 adskilligt snedkerarbejde til Rosenborg. I regnskaberne omtales et »Pannellewerck«, som sikkert er det, der endnu findes i kongens vinterstue, fig. 4. Det er muligt, at det ikke var færdigt, da Greus døde i efteråret 1616, og at hans efterfølger, hofsnedker William Mohr, har fuldført det. ⁶

Greus har også virket som møbelsnedker, bl. a. udførte han til kongen 1608 et kostbart skab beklædt med sølvplader, der leveredes af en københavnsk guldsmed, og til det fornemme udstyr i dronningens smykke-kammer på Frederiksborg udførte han 1610 to ibenholdtsskabe med sølvbeslag eller indlægninger og med piller, kapitæler, fodstykke og spidser i sirligt drejerarbejde, ⁷ men ingen af disse møbler er, så vidt man ved, bevaret.

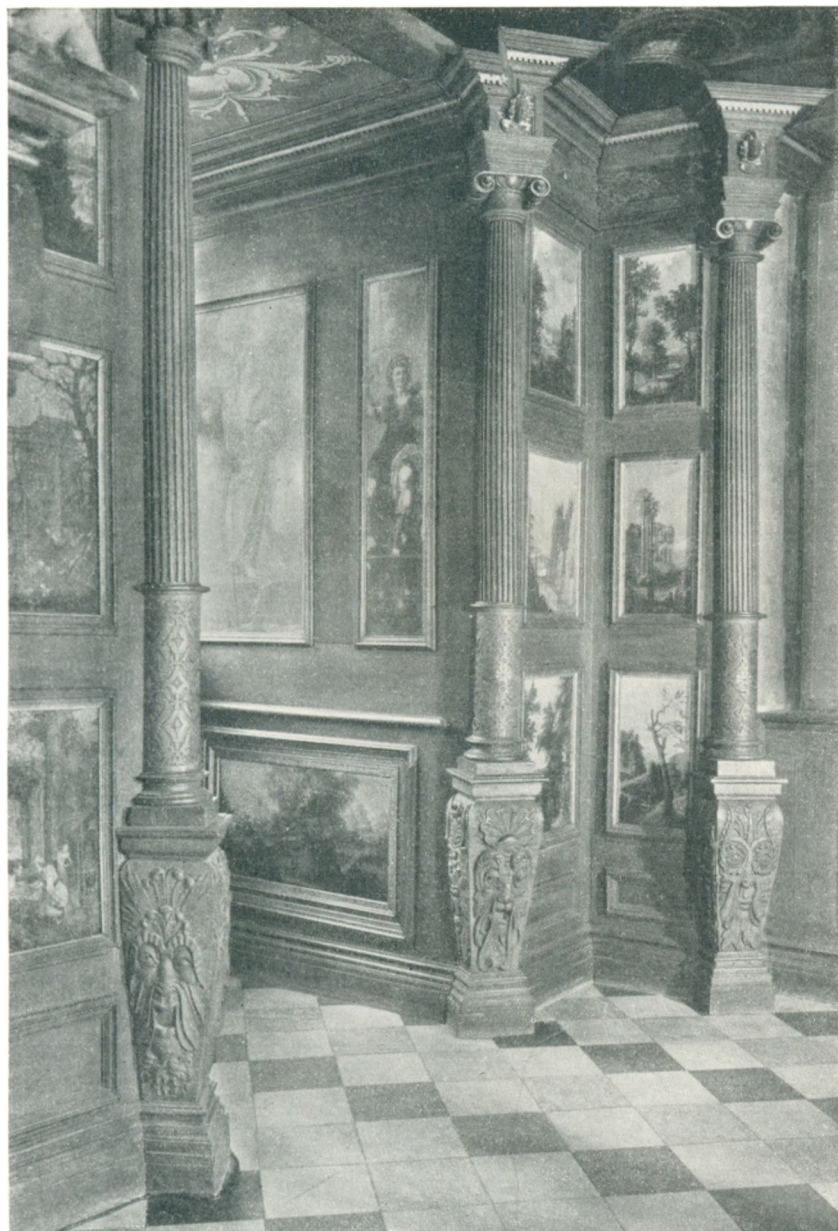

Fig. 4. Udsnit af Chr. IV's vinterstue på Rosenborg. Snedker- og billedskærer-arbejdet udført af Gregers Greus 1614-16, muligvis fuldført efter Greus' død af William Mohr.

HANS HOLST

Snedker og billedskærer HANS HOLST bosatte sig i København 1622. Han kom fra Køge, hvor han havde arbejdet i nogle år. Vi hører første gang om ham 1619, og ifølge Køge byfogedregnskaber betalte han 29. april 1622 forlov og flyttede til København.¹ Han var søn af snedker Hans Holst den ældre, som virkede i Køge allerede før 1588, og broder til Jochum Holst, der var medlem af Køge snedkerlaug, som oprettedes 1623.² Hans Holst den yngre var den dygtigste og mest moderne af dem. Så tidligt som 1624, da man næsten overalt her i landet arbejdede i renæssancestil, udførte han billedskærerarbejde med rent barokke stiltræk; også hans portrætfigurer, der er udført med få, sikre snit, er gengivet med den naturalisme og understregning af det individuelle, som er karakteristisk for barokkens skulpturer. Han regnes for at være en af de fineste billedsnidere i datidens Danmark.³

Af Hans Holst's bevarede arbejder, er hovedværket den meget store og pompøse prædikestol i Køge Sankt Nicolai Kirke, fig. 6. Dette arbejde, der bærer årstallet 1624, har Holst signeret. Højt oppe på den øverste del af himmelen, på den runde træflage umiddelbart under topfiguren, har han med store bogstaver indskåret sit navn. *Hans Holste* står der, men nu delvis skjult og så utilgængeligt, at det ikke lader sig fotografere.⁴ På fig. 5 gengives en del af den tilhørende prædikestolsdør med intarsiaarbejde i fyldningen, ligeledes udført af Hans Holst. Som man ser, var det store og rigt varierede opgaver, man dengang stillede snedkerne.

Foruden dette arbejde i Køge Sankt Nicolai Kirke kendes der to andre prædikestole signeret af Hans Holst. Den ene findes i Sæby Kirke ved Tissø. Den er udført 1624; signaturen: H H og et bømærke er indskåret i en kartouche, der sidder underst på prædikestolspanelet, som er fastgjort på muren bag selve prædikestolen. I dette tilfælde er signaturen ikke skjult som i Sankt Nicolai, men indgår som et led i udsmykningen, synlig for alle. Det samme er tilfældet på prædikestolen i Gandløse Kirke fra 1624, der ligeledes er signeret af Holst.

Ad stilistisk vej har man på grundlag af disse tre sikre arbejder yderligere kunnet tilskrive ham prædikestolen i Ejby Kirke.⁵

I København er der ikke bevaret arbejder af Hans Holst, men vi ved, at han bl. a. har udført en altertavle til Vor Frue Kirke, der dengang stod under Universitetets patronat. Ifølge Acta Consi-

Fig. 5. Detalie af prædikestolsdør i Køge Sankt Nicolai kirke. Udført 1624 af Hans Holst. Billedskærerarbejde og Intarsia er stilistisk på overgangen mellem senrenæssance og bruskbarok.

Fig. 6. Prædikestol i Køge Sankt Nicolai kirke. Signeret af Hans Holst, der har udført den 1624. Stilen er sen-renæssance med bruskbarekke enkeltheder. Prædikestolen, der aldrig synes at være blevet overmalet, står dels i egetræets egen farve, dels forgyldt og malet med lasurer.

stori blev professorerne den 11. december 1624 »forligte med Hans Billedsnider om en Altertavle i Universitetets Kirke, som skal gøres efter den Afridsning, som blev påskreven, saa skal han derfor have 1000 Dlr. an. 96 Sk., og 100 sl. Dlr. til Foræring. Og skal D. Plumius gjøre en skriftlig Contract med hannem«. ⁶ Året efter er Holst åbenbart færdig med altertavlen, for der forhandles i september 1625 med maleren om staffering af den, og i oktober er denne i fuld gang med arbejdet. ⁷ Det har åbenbart været et imponerende stykke kirkeinventar, for 1654 omtales det som den »kostelige og høyperømmelige udskaarne« altertavle med »halffslaget fiint Guld forgyldt«. ⁸ Den gik til grunde ved Københavns brand i 1728.

1637 leverede Holst et nu forsvundet korgitter til Smørum Kirke, og 1640 fik han betaling for et panel bag prædikestolen og elleve tavl i våbenhuset i samme kirke. ⁹

Det er sidste gang, vi hører om ham. Hvornår han er død, vides ikke.

JOHAN BIELEFELDT

JOHAN BIELEFELDT er født den 27. august 1635 i Oldenburg og død i København den 22. november 1704. Han blev uddannet som snedker i Hamborg, men allerede som 19-årig ramtes han af en frygtelig ulykke, idet han 12. juli 1655 mistede synet. Til trods for at han resten af sit liv var blind, fortsatte han som snedker og udførte, medens han opholdt sig i København, bl. a. det kunstfærdige skab, der afbildes her. Det blev vist nok færdigt 1673, og Bielefeldt var så heldig, at Chr. V købte møblet og indlemmede det i sit kunstkammer.

Kongen tilstod ham en årlig pension på 100 Rdl. Foruden denne sum gav kongen ham i reglen 10 Rdl. hvert nytår og vist tillige bolig i Rosenborg have.

På Nationalmuseet, hvor skabet nu findes, opbevares også Bielefeldts stok; den er af ibenholt, og i sølvbeslaget foroven er indgraveret hans navnetræk og data.

Kongen havde også i sit kunstkammer et portræt af Bielefeldt, anskaffet 1698. Rammen om billedet havde Bielefeldt selv skåret. Det omtales som »Den blinde Snedkers Contrafait, hvorom en Ramme af ham selv giort, i hans 44 Aars Blindhed og Alders 64 Aar«. Dette portræt menes at være gået til grunde ved Frederiksborg Slots brand i 1859.

Man ved, at Johan Bielefeldt var gift, og at han havde en søn, men nøjere oplysninger om hans familieforhold haves ikke.

Selvom skabet (fig. 7) er udført ca. 1673, altså på et tidspunkt, hvor den klassiske barok var på mode, er stilen præget af bruskbarokken, hvad der særlig tydeligt ses på de udskårne partier foroven. Det lidt gammeldags præg skyldes naturligvis, at Johan Bielefeldt har fortsat med de stilformer, han lærte, inden han blev blind i 1655. De ornamentter, der blev moderne efter den tid, har han jo ikke kunnet se og er derfor ikke blevet fortrolig med dem.¹

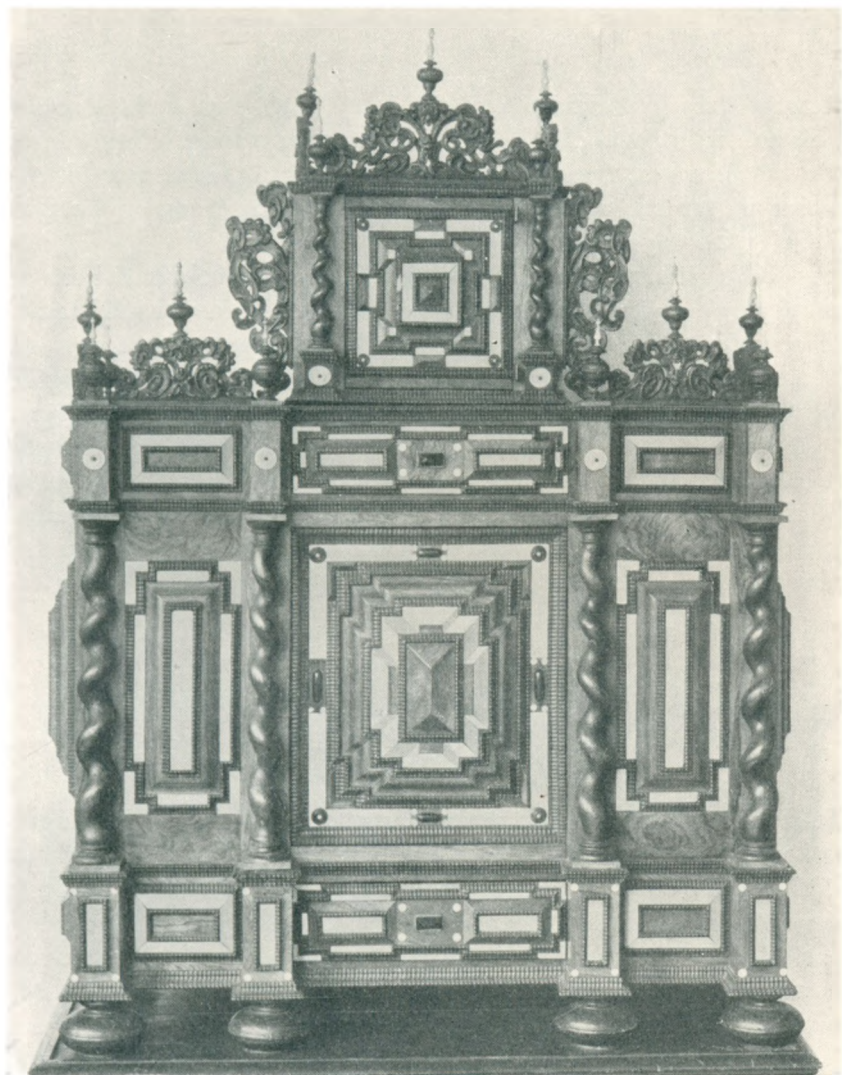

Fig. 7. Barokt skab, såkaldt »Contor«, af eksotisk træart samt elfenben og sortpoleret træ, udført ca. 1673 af den blinde snedker Johan Bielefeldt. Tidligere i det kgl. kunstkammer, nu i Nationalmuseet. H. 145 cm.

JOHAN WEIS

JOHAN WEIS (undertiden også kaldet Weise), som stammede fra Holsten, fik borgerskab i København 20. marts 1713.¹ Han kaldtes ofte billedhugger, men har vist nok hovedsagelig virket som billedskærer på samme måde som Engelbrecht Chastensen og Gregers Greus (s. 200 og 204).

1718 fik Johan Weis udbetalt 30 Rdlr. af Frederik IV for at udhugge »Ziraterne« på et sæt stole, hvoraf de seks var med arme, de 12 uden. Disse meget flot skårne stole, som stadig findes på Rosenborg, og hvoraf en gengives her som fig. 8, er foreløbig de eneste arbejder fra hans hånd, som man har kunnet identificere.

Johan Weis blev første gang gift ca. 1713 med Mette Lisbeth Pedersdatter, og anden gang efter 1729 med Karen Olsdatter Holm, der døde 17. april 1754 i København. Han ejede i mange år en ejendom i Landemærket. Weis blev begravet 3. april 1759 fra Petri Kirke i København.²

DIETRICH SCHÄFFER

Hofsnedker DIETRICH SCHÄFFER var født i Keyla i Thüringen og havde stået i lære »udi Greuthen i Tyringen Land«.¹ Han kom til Danmark omkr. 1730 og fik straks arbejde for kongen. 1732 blev han optaget i det københavnske snedkerlaug. Ifølge ordre fra Chr. VI blev han medlem af laugget uden at levere det lovbestemte mesterstykke, idet kongen henviste til et »Contoir« på Rosenborg, som Schäffer havde udført, og som kongen mente måtte kunne gælde som mesterstykke. Den 3. oktober 1732 samledes oldermændene og de fire stykmestre i laugshuset i Grønnegade, hvorefter de »ginge udtill Rosenborg Slot, for at tage meernævnte Contoir efter Høye Ordre, udi videre øjesiun; og da paa Høystbemeldte Kongl. Slott, udi det Kongl. Audience Gemach, blev forevist . . . et vel proportioneret Contoir, som var indlagt og anpræsenterede diverse ting af Rigets Regalia med videre hvilket Contoir bemeldte Diderich Schäffer, der self var tilstæde, sagde sig at have giort, og derhos forreviste een Teigning over samme Contoir, som eragtes for at være udi alt forsvarlig. Derefter vedtoge samtlige Laugs

Fig. 8. Barok armstol med Fr. IV's navnetræk. Udført 1718 af Johan Weis på bestilling af kongen. Betrækket broderet af dronning Charlotte Amalie og hendes hofdamer. Del af et sæt på 6 stole med arme og 12 uden arme, alle på Rosenborg. Nødde-træsbejdset bøgetræ. H. 130 cm.

Fig. 9. Dietrich Schäffers mesterstykke på Rosenborg, udført ca. 1732 på bestilling af Chr. VI. Régencestil. Rigt udsmykket med intarsia og forgyldt billedskærerarbejde. H. 365 cm. Jfr. fig. 10.

Fig. 10. Midterlågen på Dietrich Schöffers møbel fig. 9. Intarsiaarbejdet er udført i tin, kobber, messing, ben, perlemor og forskellige eksotiske træsorter. Over rigsvåbnet ses Chr. IV's navnetræk. H. 77 cm.

Mestere, som vare tilstæde, at bemeldte Diederich Schäffer skulle for Mester i Lauget indskrives«. ²

Selv om dette nye medlem af laugene var blevet dem påtvunget gennem kongens »allernaadigste villie«, er der næppe tvivl om, at de forsamlede mestre har måttet indrømme, at Schäffers møbel var garanti for hans dygtighed.

Det Contoir, de så på, er det, der afbildes her som fig. 9–10. Dette pragtmøbel udført af Schäffer på bestilling af Chr. VI har stadig sin plads på Rosenborg Slot. ³

Selv om man ved, at Dietrich Schäffer har udført mange møbler, er der kun bevaret ganske få, som man med bestemthed kan tilskrive ham, nemlig, foruden det her gengivne skab, tre rigt udskårne rococo-vitriner (2 på Rosenborg og 1 på Frederiksborg Museet), som han udførte 1742–43 til nogle voksfigurer af J. S. Wahl, forestillende danske konger og dronninger. De havde oprindelig deres plads i kongens kunstkammer. Desuden findes på Rosenborg et skrin med rig intarsia, som han har udført. ⁴

Schäffer, der ubestridt hørte til de førende her i landet indenfor sit fag, fik tildelt mange og store opgaver under opførelsen af Christiansborg Slot, både som bygnings- og møbelsnedker. Også på andre af de kongelige slotte og palæer virkede han. Omkr. 1740 blev han udnævnt til hofsnedker. Af hans interiørarbejder er bevaret bl. a. »Prinsessernes Pandekagekøkken« på Frederiksborg Slot, som han udførte 1736 efter Thuras tegninger, og den meget smukt udstyrede lejlighed fra hans eget hus i Magstræde 6 (fig. 11), der nu findes på Nationalmuseet.

Disse interiører, der er udført ca. 1738–41, er blandt de allerførste eksempler på *borgerlig rococo* her i landet. Man ser tydeligt, at Schäffer har efterlignet den nye stil, som han har lært at kende under sit arbejde på Chr. VI's Christiansborg, men han har omformet den, så den passer til de små dimensioner og det borgerlige milieu. Kaminpartiet har han kopieret efter J. F. Blondels arkitekturværk ⁵.

Schäffer var også specialist i modelsnedkeri og udførte bl. a. bygningsmodeller af Christiansborg Slot og Amalienborg Palæerne til brug for kongen; men ingen af disse er bevaret.

Foruden ejendommen Magstræde 6 i København ejede han Schäffergården ved Jægersborg, hvis nuværende hovedbygning han lod opføre. Den 12. august 1733 var han i København blevet gift med Wolber (Valborg) Catharina Bertram, f. ca. 1712, begravet 28. januar 1775 i Gentoft. Hvornår Schäffer selv er død vides ikke, men det kan tidligst være 1778. ⁶

Fig. 11. Rococo paneler og kaminparti af træ indrettet som skab. Udført af Dietrich Schäffer ca. 1738-41. Fra beletagen i Schäffers hus, Magstræde 6, nu i Nationalmuseet.

FAMILIEN ORTMANN

I tre generationer, gennem det meste af det 18-århundrede, virkede snedkerfamilien Ortmann her i Danmark.

Grundlæggeren var NIELS ORTMANN, som var indvandret fra Skåne.¹ 1708 finder vi ham boende på vestre side af »Nye Canal« (Nyhavn) nr. 22² i et af husene bag Charlottenborg, som da ejedes af enkedronning Charlotte Amalie, der har givet palæet navn.³ Disse boliger anvendte den følgende ejer, prins Carl, fra 1714 til 1729 til sin hofstat. Da Niels Ortmann søger optagelse i snedkerlauget, kaldes han snedker hos »hans fyrstelige Højhed Prins Carl«.⁴ Den 14. juli 1717 fik han borgerskab.⁵ Han må være død senest 1723 (se sønnens oplysninger til lauget nedenfor). Mandtallet for 1724 nævner da også »Niels Ortmann Snedkers Encke«, ligesom Niels Ortmann ikke nævnes blandt samtlige mestre, der skriver under på købet af det nye laugshus i Grønnegade 11. juli 1724.⁶ Man kan endnu ikke påvise noget møbel udført af Niels Ortmann.

Enken drev forretningen videre med bistand fra sin søn MATHIAS ORTMANN. Da Mathias Ortmann den 24. juli 1725 ansøger lauget om tilladelse til at gøre mesterstykke, anfører han, at han er en mesters søn, og at »hand og siden sin hiemkomst paa andet aar sin Moders arbeid som En Mestersvend hendes Verchsted har forrestaaet«.⁷ Den 17. november 1727 fik han borgerskab,⁸ og på denne tid blev han også gift med Johanne Cathrine Olsen (Nicolaidatter). Deres ældste søn, Christian Friderich, fødtes ca. 1729. Foreløbig blev familien boende hos moderen, Niels' enke, der ifølge oplysninger indsamlede af en 1731 nedsat laugskommission drev en betydelig virksomhed med 15 svende og 4 drenge.⁹ Hvornår moderen er død vides ikke.

Den 29. juni og 23. november 1733 fik Mathias Ortmann skøde på nogle grunde med ruiner efter branden 1728 mellem Gothersgade og Lille Regnegade matr. no. 172 og 173.¹⁰ Her lod han opføre et hus, som stadig eksisterer (nuv. Gothersgade 41); det er dog en del ombygget¹¹. Huset er gengivet på et maleri fra omkr. 1750, hvor man kan se den pyntelige facade, som den så ud, da Ortmann var ejer.¹² Den 13. januar 1750 fik han og hans kone tilladelse til at sidde i uskiftet bo.¹³ I bevillingen kaldes han hofsnedker, hvad han også længe havde været af gavn, men først den 10. maj 1751 fik han sin officielle bestalling som kongens »Kunst og Cabinet Snedker«.¹⁴

Allerede 1726 nævnes Mathias Ortmann i de kongelige regnskaber, og i 1738 udførte han en kommode for kongen.¹⁶ En højst betydningsfuld opgave fik han ved arbejdet på nyindretningen af Hørsholm Slot for dronning Sophie Magdalene. 1732 fik han således udbetalt penge for arbejde i den store sal, og senere udførte han under arkitekten Thura's ledelse snedkerarbejdet i dronningens thekøkken og i andre af slottets rigt udstyrede rum,¹⁶ først og fremmest det overordentlig kostbart udstyrede audiencegemak.

Samtidens presse meddeler, at »saasom Hendes Majt fandt arbejdet efter egen høje fornøjelse, saa behagede det Højstsamme allernaadigst at regalere Handværksfolkene, som derved have arbejdet, men fornemmelig dem ved det prægtige Audience-Gemak«, således at de fik lov til at hylde majestæterne den 23. maj 1744 med et prægtigt optog med instrumenters lyd, flyvende faner og symboler efter deres håndværks coutume, hvori der deltog ikke mindre end 50 snedkersvende. Efter fændrik'en gik »den Arbejdet forestaaende Mester Sr. Ortmanns 4 smaa Sønner, alle som unge Lærlinge«;¹⁷ (»Seigneur« var i 18. arh. den almindelige titulering af borgere, som ikke var i rangklasserne). Mathias Ortmann kunne med god grund være stolt af sit anførte arbejde, som han da også signerede med følgende inskription: »Efter hendes Majestæt Dronningens allerhøieste Invention er dette saaledes allerunderdanigst forfærdiget af M. Ortmann. Hafn. 1746«.¹⁸

Den virksomhed, Mathias Ortmann havde oparbejdet, var vokset kolossalt gennem årene og hævdede sig ubestridt som landets største snedker-etablissement. I 1752 repræsenterede hans varelager 10–12.000 Rdlr.,¹⁹ et efter datidens forhold meget stort lager, navnlig i sammenligning med hvad hans kolleger havde stående på deres værksteder. Endnu på rococo-tiden var det nemlig ikke almindeligt, at snedkerne forhandlede færdige møbler; de allerfleste arbejdede kun efter bestilling, hvilket naturligvis ofte var til gæne for kunderne. Ortmann indrettede derimod efter udenlandsk forbillede en butik i moderne forstand i sit hus i Gothersgade, og, hvad der var lige så usædvanligt for datiden, han benyttede sig i udstrakt grad af reklamen. Bl. a. lod han trykke et stort kobberstukket reklameblad, der fulgte med aviserne, hvor han opremser alt det, man kan købe hos ham; på brochuren er der tillige afbildninger af de vigtigste møbeltyper anbragt i et slotslignende interiør.²⁰

Desuden afholdt han i 1751 og 1752 to store møbellotterier med tilsammen 500 gevinster. Ortmanns beskrivelser af de mange genstande, man kunne vinde, er bevaret, og de giver et meget interes-

Fig. 12. Chatol med marketterier udført af Mathias Ortmann i 1740'erne. Stilistisk på overgangen mellem *régence* og *rococo*. H. 274 cm. Fr. V vandt dette chatol i Ortmanns møbellotteri 1751; det står på Fredensborg slot.

sant billede af de ting, hans forretning har rummet. Disse lotterier blev en stor succes, og selv kongefamilien deltog ivrigt. En af hovedgevinsterne – et pragtfuldt indlagt chatol – blev vundet af selveste kong Fr. V.²¹ Dette møbel er det lykkedes mig at identificere. Det er chatollet fig. 12, der står på Fredensborg.

I Ortmanns fortegnelse over gevinsterne i lotteriet 1751 anføres således som no. 2: »Et med Blomster Verk indlagt Chatoll, under nedden som en Dragkiste, hvori et Instrument som et Claveer at spille paa, i Mitten et Skriverpult med forborgne Skuffer i og smukke Pilarer, oven paa et Skab, indrettet nedden til Medailler og oven til Sølv Tøy, desforuden deri et uhrverk, som gaar i 28 Timer med en god Klokke, ziiret med forgylte Fødder og Bildthuggerie, samt tilhørende fuld Beslag. 50 Rdlr.«²² Denne beskrivelse passer i alle enkeltheder til chatollet fig. 12; også hvad de to mest usædvanlige ting angår: uhret i overskabet og klaveret i den øverste store skuffe. Ganske vist er selve klaviaturet væk, men skuffens konstruktion røber tydeligt, at det tidligere har været der. Dette fine møbel overgår i kvalitet langt, hvad man hidtil har kendt af Mathias Ortmanns arbejder, og det er foreløbig det eneste, man har kunnet tilskrive ham, hvor dekorationen er rige marketterier.

Foruden chatollet på Fredensborg kendes der i øjeblikket 23 møbler, der med sikkerhed kan tilskrives Ortmann. De er nemlig alle forsynet med hans trykte etikette, fig. 14. 21 af disse møbler er kommoder (foreløbig er kun tre af dem publiceret).²³ De er alle forskellige i form og dekoration, men har dog mange træk fælles. De fleste er fineret med nøddetræ og har plade af hvid marmor, forgyldt dekoration og en gesso-frise (ornamenteret gips) foroven. Håndværksmæssigt er størsteparten af dem dårligt udført, hvad det indvendige angår. Skufferne har grove sinkninger og ru sider af fyrretræ. Det er imidlertid en skødesynd, som går igen hos adskillige andre af datidens møbelsnedkere, selv hos så dygtig en mand som svenskeren Georg Haupt. De trykte etiketter er på alle Ortmanns kommoder fastklæbet på kommodens overside, der er af ubehandlet fyr og helt dækket af den løse marmorplade.

De to andre møbler med Ortmanns etikette er et skabsmøbel, dekoreret med malede kineserier,²⁴ og det nøddetræsfinerede chatol, der er af billedet på fig. 13. I dette sidste tilfælde drejer det sig ganske vist kun om en meget lille rest af etiketten, men alligevel nok til at man med sikkerhed kan sige, at det er Ortmanns. I den øverste af de store skuffer sidder der desuden en lille seddel, hvorpå der med 18. årh.'s håndskrift står: N^o (d. v. s. nummer) og et

ulæseligt tal, hvis første ciffer ligner 1 eller 7. Det var nærliggende at tro, at det drejer sig om et af Ortmanns gevinstnumre i lotterierne, men ingen af de beskrevne chatoller svarer til det her afbildede. Dette usædvanlig velbevarede møbel er meget karakteristisk for dansk rococo. Som et særligt typisk træk, der går igen på Ortmanns møbler, kan nævnes de mange forgyldte ornamentter af støbt bly; kun topstykkets rige rocailleværk er af udskåret træ.

Mathias Ortmann er en af de allerførste danske snedkere – måske endda den første – der anvendte *trykte* etiketter i sine møbler. Som jeg tidligere har påvist, lod han kobberstikkeren Michael Keyl udføre det fine lille stik (fig. 14) i årene mellem 1745 og 49.²⁵

Den 28. januar 1752 blev Mathias Ortmann valgt til oldermand og fortsatte på denne hæderspost efter genvalg lige til sin død kort før 23. december 1757.²⁶ Under denne dato giver øvrigheden bevilling til, at hans kiste smykkes mere end forordningerne ellers tillader, og at sangklokkerne må lyde en time over den ordinære tid.²⁷

Salig MATHIAS ORTMANN'S ENKE JOHANNE CATHRINE fortsatte forretningen i Gothersgade 136 og averterer bl. a. i Adresseavisen 1759 og 1761 med »alle Slags Nye forfærdiget Konst- og Snedker Arbeide«.²⁸ Ifølge mandtallet i anledning af ekstraskatten 1762 havde hun 7 svende og 2 drenge i sin tjeneste. Hos hende boede desuden en af hendes sønner, NICOLAJ ORTMANN, f. 19. oktober 1733; han havde »afviigte Sommer tient for Maanedes Liutenant paa Hans Kongl. Majtts flode«,²⁹ men iøvrigt var han snedkersvend af profession og døde kun 35 år gammel i 1768.³⁰

Den 7. april 1772 solgte Madam Ortmann ejendommen i Gothersgade³¹ og har antagelig opgivet virksomheden. Da hun døde »af tærende Syge« i maj 1777, boede hun i et lejeværelse hos en skomager i Borgergade, hvor skifterettens folk på arvingernes begæring indfandt sig den 24. maj.³²

Der er bevaret to møbler, som man ved er udgået fra værkstedet i Gothersgade i den periode, Mathias Ortmanns enke var dets leder, nemlig en skrivekommode med parketterifiner³³ og det konsolbord, som ses på fig. 15. Pladen på denne konsol danner låg for eet stort rum, og på indersiden af dette låg sidder etiketten fig. 14. Som man vil se, er der med blæk gjort en tilføjelse i øverste linie, således at der kommer til at stå: Hos Sr. M. Ortmann's *Enke* boende i Gotters Gaden o. s. v. Man har altså ikke anskaffet nye etiketter efter Ortmanns død, men anvendt de gamle og blot forsynet dem med den håndskrevne tilføjelse. Den omtalte skrivekommode har løbenummer 1 på etiketten.

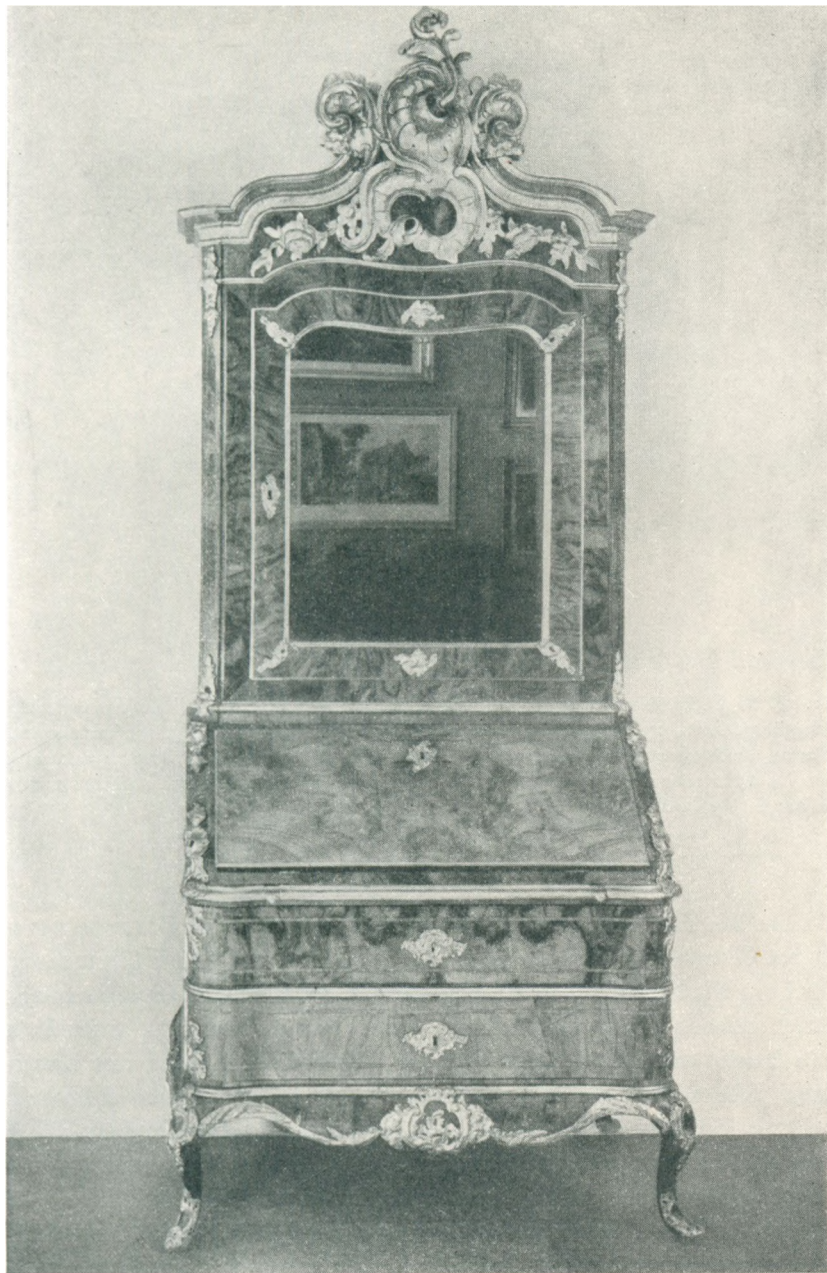

Fig. 13. Rococo chatol med rester af Mathias Ortmanns etikette. Nøddetræsfineret på fyr, topstykket udskåret forgyldt træ, den øvrige ornamentik forgyldt bly. H. 259 cm. Tilh. grosserer C.-E. Wivel.

Fig. 14. Kobberstukken etikette udført af Michael Keyl. Anvendt af Mathias Ortmann indenfor perioden 1745–57. Dette eksemplar, der findes i konsollen fig. 15, har i øverste linie en håndskreven tilføjelse: 's Enke, der viser, at etiketterne har været anvendt også efter M. Ortmanns død 1757. Det håndskrevne løbenummer nederst på etiketten er 264. Mål 11,6 × 9,4 cm.

Foruden den ovennævnte, tidlig afdøde søn Nicolaj havde ægteparret Ortmann endnu en søn: CHRISTIAN FRIDERICH ORTMANN, der kom til at gøre sig mere gældende indenfor snedkerprofessionen end broderen. Han var født ca. 1729. Den 5. juni 1754 anmodede han laugets tilladelse til at gøre mesterstykke, hvad der naturligvis ikke voldte vanskelighed, da hans fader på det tidspunkt sad som oldermand,³⁴ og den 29. juli 1754 fik han borgerskab.³⁵ Den 29. april 1757 indbetalte han »CopulationsPenge« til stadens kasse³⁶ i anledning af sit forestående bryllup i Nicolaj Kirke med Sophie Cathrine Greminton. De tog bolig i Store Kongensgade,³⁷ men den 20. august 1759 købte han ejendommen Borgergade 118, som han ejede lige til sin død, hvorefter enken overtog den.³⁸ Han averterer i Adresseavisen med »alle Sorter ny forfærdiget Meubel-Arbeid af nyeste Fassung med og uden Forgylling, ligeledes alle

Fig. 15. Rococo konsol af bejdet fyrretræ, der oprindelig har været malet. Iflg. etiketten fig. 14 er møblet udgået fra Mathias Ortmanns enkes værksted. Johanne Cathrine Ortmann var leder af virksomheden fra 1757 til 1772. Højde 82 cm. Tilh. Nationalmuseet.

Sorter Senge, dobbelte og enkelte Ligkister for en civil og billig Priis«. ³⁹ Mandtalslisten i anledning af ekstraskatten 1762 oplyser, at han havde 9 svende i sit brød og 1 lærling. ⁴⁰

Christian Friderich Ortmann døde 49 år gammel og blev begravet den 21. marts 1778, ⁴¹ kun en halv snes måneder efter sin moder.

I tid falder altså C. F. Ortmanns virksomhed sammen med moderens, men som nævnt havde mor og søn hver sin selvstændige forretning. Det vides ikke, om han har anvendt etiketter til sine møbler, og der er ikke identificeret arbejder fra hans hånd.

CHRISTIAN PREISLER

Hofsnedker CHRISTIAN JACOB PREISLER, der er født ca. 1713, kom som ung snedkersvend i 1738 til København fra Sachsen, medbringende sit lærebrev, der var udstedt i Dresden den 8. januar samme år. Efter i nogle måneder at have arbejdet her i hovedstaden anmodede han Københavns snedkerlaug om at måtte gøre mesterstykke, og ved et møde i lauget 28. juni 1738 fik han tilladelse dertil.¹ Allerede en måned senere, 30. juli, fik han borgerskab. 1740 købte Preisler ejendommen Magstræde 3 og Nybrogade 16, hvor han boede til 1770-ernes midte; derefter flyttede han til Frederiksberg til »Snedkergården«, der lå nær ved Bakkehuset. Han havde 1775 købt en del af denne gård af slotsforvalter Chr. Fr. Voigt. Herude døde Preisler og blev begravet fra Frederiksberg Kirke 21. maj 1779. Han havde med Dorteia Katrine Nesse, som han ægtede 1745, bl. a. sønnen Mathias Chr. Preisler. Han blev udlært hos faderen og anmeldte sig 16. juni 1773 hos lauget for at gøre mesterstykke; han efterfulgte faderen som hofsnedker og døde 72 år gammel i Æbeltoft 1821.²

Der kendes i øjeblikket 6 møbler signeret af Christian Jacob Preisler. Det ældste af dem er en pompøs kommode på Rosenborg, som Preisler har leveret til Chr. VI. Den er nøddetræsfineret og prydet med meget rige, forgyldte messingbeslag, som efter al sandsynlighed er importeret fra Frankrig. I bunden af denne kommode findes en *håndskreven* signatur, der lyder: Christian Preisler, og derunder noget utydeligt: Fc (d. v. s. har gjort (den)) 1740.³ Dette arbejde er stærkt påvirket af fransk møbelkunst, navnlig af den bekendte ebenist Charles Cressent's stil.

De øvrige møbler, der er bevaret, er alle forsynet med en stor kobberstukken etikette, fig. 18. Det er nærliggende at tro, at den er udført af hofsnedkerens slægtning, den kendte kobberstikker J. M. Preisler, som tilmed fra 1748–50 boede i Chr. Preislers ejendom i Magstræde, men man kan ikke bevise det.

I den kommode, der gengives her, fig. 16, er ikke hele Preislers etikette bevaret; kun få meget slidte rester er tilbage af den, som det fremgår af fig. 17; men sammenligner man den med den velbevarede etikette over for, fig. 18, ser man, at der ingen tvivl kan være om, at den oprindelig har set ud som denne. Det er et af de mange eksempler på, at selv små og tilsyneladende ulæselige rester af en etikette kan have interesse, når man blot har tilstrækkelig

Fig. 16. Rococo kommode med rester af Chr. Preislers etikette, fig. 17, sml. fig. 18. Midten af 18. årh. Nøddetræsfineret på fyr. Messingbeslag på skuffer, hjørner og forben. Siderne og partiet under skufferne er fornyet, beslaget her er moderne. H. 73,5 cm. Privateje.

stort sammenligningsmateriale. Kommoden er en del restaureret, bl. a. er siderne og partiet under skufferne fornyet; også det underste beslag er af nyere dato. På pladen, der er nøddetræsfineret som det øvrige, ses spor af to taphuller bagtil. Det kunne tyde på, at det drejer sig om en toiletkommode, som oprindeligt har været forsynet med et spejl, ophængt i to lodrette støtter, der har været tappet ned i pladen. De to svejfedede knæk på forsiden, der går hen over begge skuffer, er et træk, den har fælles med den nylig omtalte kommode på Rosenborg; men denne sidste er langt rigere udstyret og virker som et decideret pragtmøbel i modsætning til den her afbildede, ret beskedne og enkle kommode.

I Sverige findes i privateje et skrivebord med en velbevaret Preisler-etikette.⁴ En sådan findes også på et chatol i Holbæk. Desuden har Herregårdsmuseet på Gammel Estrup for nylig på auktion i København erhvervet et krydderiskab med samme slags etikette.

På Kunstindustrimuseet findes et standur, hvis kasse er prydet med fint udførte marketterier, sammensat af mange forskellige træ-

Fig. 17. Rester af Chr. Preislers kobberstukne etikette i kommoden
fig. 16. Jævnfør den bedre bevarede etikette fig. 18.

sorter.⁵ Inden i denne urkasse har Chr. Preisler klistret sin etikette; det er den, der gengives på fig. 18. Men muligvis drejer det sig i dette tilfælde kun om en reparation udført af Preisler eller måske om et stykke, importeret og forhandlet af ham, for urhuset ser ud til at være engelsk arbejde fra tiden omkr. 1700.⁶ Selve værket er signeret: J. Windmills, London. Denne urmager blev mester 1702 og virkede til ca. 1723.⁷ Foruden Preislers etikette sidder der inden i urkassen en anden seddel, som er 5 × 4 cm. På den er trykt Chr. VII's spejlmonogram med krone over; uden om navnet ses blade og blomster med et indskriftsbånd med kongens valgprog. Hvad denne lille seddel betyder, har jeg ikke kunnet opklare. Måske er det et ejermærke, men det kan muligvis også være et toldmærke.

Chr. Preisler har, som det jo var almindeligt på hans tid, ikke

Fig. 18. Chr. Preislers etikette i et standuhr på Kunstindustrimuseet. Teksten lyder: »Bey Sr Christian Preisler wohnend in der Maxstrasse wird für einen Civilen Preiss allerhand Tischler und Cabinet Arbeyd verfertiget. – Hos Sr Christian Preisler boende udi Magstræde bliver for civil Preiss allehaande Cabinet og Snedker Arbeide forfærdiget. Kiøbenhavn«. Preisler boede i Magstræde fra 1740 til ca. 1775. Etiketten måler 17,5 × 13,5 cm.

blot virket som møbelsnedker, men også som bygnings-snedker. Enkelte prøver på arbejder af denne art er bevaret, nemlig trapperne i hans ejendom i Magstræde 3 og Nybrogade 16 samt nogle paneler på Ledreborg, der sidder i en stue i »Orangerifløjen«. De er udført for lensgreve J. L. Holstein i begyndelsen af 1750'erne.⁸

C. F. LEHMANN

Kabinetssnedker CHRISTIAN FRIDERICH LEHMANN var kommet hertil fra Tyskland.

Han var en usædvanlig dygtig håndværker, som det fremgår af det pragtfulde chatol af rosentræ med rige indlægninger, han leverede til kong Frederik V, og for hvilket han ifølge partikulærkassens regnskaber af 7. februar 1755 fik udbetalt 1400 rdlr., betalingen for lindetræ og egevognskud, 53 rdlr., endda ikke medregnet.¹ Chatollet, som ses på fig. 19, findes nu på Rosenborg,² og sammesteds står et andet pragtmøbel af ham, nemlig et skab af nøddetræ, med »Fløjteværk«, udført i meget outreret rococostil i 1757.³

Majestæten var så tilfreds med det førstnævnte chatol, at Lehmann straks efter, at det var afleveret den 13. februar, turde indsende ansøgning om at få bestalling som hof- og kabinetssnedker, hvad han da også opnåede 25. marts. Efter en kontrovers om det skyldige gebyr blev han optaget i laugets den 1. maj, og 5. maj 1755 fik han borgerskab.⁴

Chr. Fr. Lehmann var navnlig virksom som interiør-snedker, f. eks. udførte han i 1757 alt det smukke snedkerarbejde i greve Adam Gotlob Moltke's klassicistiske spisesal på Amalienborg efter arkitekten N. H. Jardin's tegninger;⁵ fig. 20 gengiver et udsnit af dette interiør. Men også på Charlottenborg var han beskæftiget, i 1759-60, og på Christiansborg Slot 1761.⁶ I 1758-61 udførte han en model til Jardin's Marmorkirke; honoraret var 4000 rdlr.⁷

Han var åbenbart blevet en ret velhavende mand på denne tid, hvad der satte ham i stand til at erhverve en ejendom med »Vaaning ud til Vestervold og Gaard i Wigants Gade (nuv. Ny Vestergade)«, som han fik skøde på 23. juni 1760.⁸ Disse huse lejede han imidlertid ud, og boede selv på Christiansborg Slot.⁹

Den 7. august 1760 indgik Chr. Fr. Lehmann ægteskab med Catharina (Caren) Johnsen; deres førstefødte, sønnen Christian

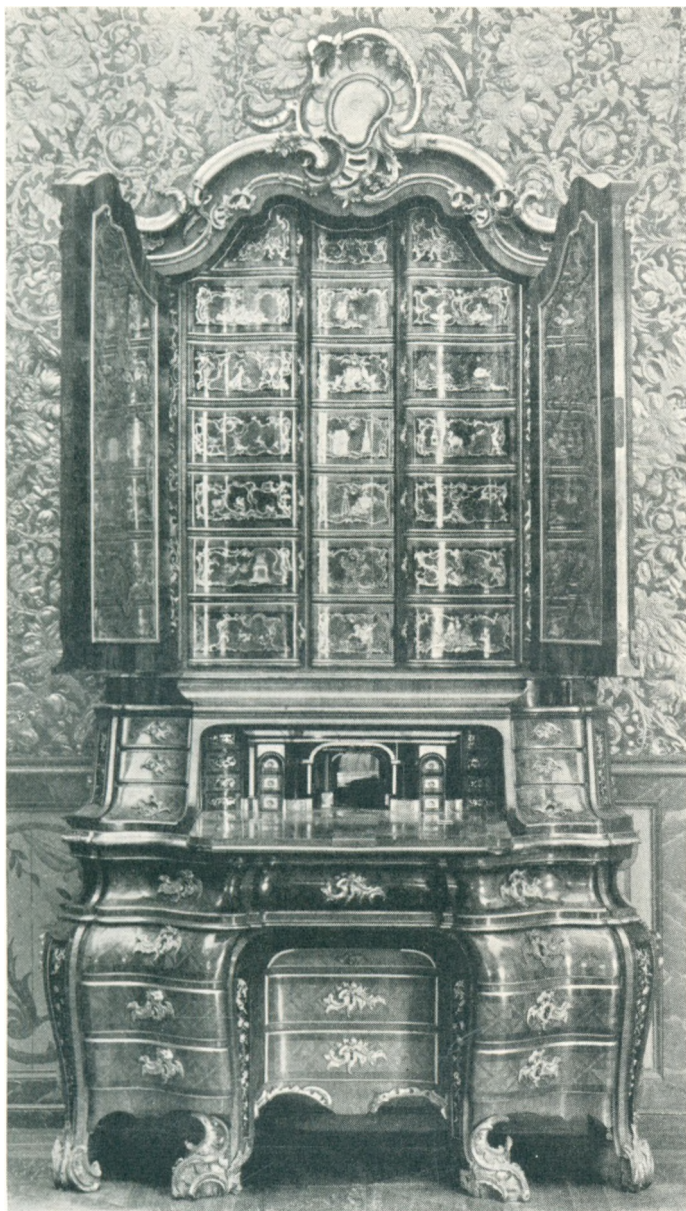

Fig. 19. Rococo chatol på Rosenborg udført til Fr. V af C. F. Lehmann ca. 1755. Fineret med rosentræ, indlægninger af farvet ben, perlemor og metal. Spejlglas i skabsdørene. H. 265 cm.

Friderich, kom til verden den 28. oktober 1760,¹⁰ og et par år efter, den 3. december 1762, fik ægteparret en datter.¹¹

Den 20. juni 1763 solgte Lehmann sin ejendom i Vigantsgade,¹² og i 1766 fik han confirmeret sin bestalling som hofsnedker i anledning af tronskiftet,¹³ men fra dette tidspunkt og fremefter kan det ikke sikkert påvises, at han har boet og virket i København. Ifølge vejviseren bor en cabinetssnedker Lehmann i årene 1774–79 på hjørnet af Gothersgade og Nørre Vold, men der står intet om, at han er kongelig kabinetssnedker, og fornavne anføres ikke. Desværre har vi heller ikke indkvarteringsmandtaller eller andre kilder fra denne periode, som kan løse gåden. I årgangene 1779 og 1780 af den trykte vejviser findes lister over snedkerlaugets medlemmer, men her forekommer han ikke, og de eneste hofsnedkere, som nævnes, er Claus Harms og Chr. Ferd. Speer. Eet sted forsvinder navnet Christian Friderich Lehmann imidlertid ikke, nemlig i hof- og statskalenderen, som nævner ham som hof- og cabinetssnedker lige fra 1758 til 1818. Her synes dog for de senere års vedkommende at være sket en forveksling med snedkerm. JOHAN CHRISTIAN LEHMANN, der sædvanligvis blot anvender fornavnet *Christian*.

Sidstnævnte var født 1750 og stammede fra »Guldlenborg«. Den 31. august 1778 blev han gift i Holmens Kirke med Christiane Andersdatter Svane,¹⁴ ønskede 18. september 1778 at gøre mesterstykke,¹⁵ og fik borgerskab 20. januar 1779.¹⁶ I den nævnte fortegelse over snedkerlaugets medlemmer i den trykte vejviser 1780 oplyses, at han boede i Aabenrae 237. I 1786 mistede han sin hustru,¹⁷ og indgik året efter nyt ægteskab med Maria Pedersdatter Arendtz.¹⁸ Samtidig eller kort efter flyttede han fra Aabenraa til Sværtøgaden (Regnegaden) 96 og herfra igen til Diedrich Badskiærsgang 203–204, som han erhvervede ved skøde 23. juni 1794.¹⁹ Efterhånden havde Christian Lehmann oparbejdet en betydelig forretning med stort varelager. Han averterede hyppigt under alle de tre nævnte adresser i Adresseavisen.²⁰ Christian Lehmann døde den 19. marts 1818.²¹ Han overlevedes af sin anden hustru, og sønnerne fortsatte forretningen.²²

Som ovenfor nævnt forsvinder efter år 1818 også »Hof- og Cabinetssnedker Christian Friderich Lehmann« fra hof- og statskalenderen, hvad der styrker den antagelse, at den efterhånden meget kendte og ansete Christian Lehmann, der i sine annoncer en enkelt gang også kalder sig cabinetssnedker, om end ikke kongelig, antagelig ganske ubevidst er kommet til at usurpere sin ældre kollegas titel hos redaktionen af hof- og statskalenderen.

Fig. 20. Bygningssnedkeri i ny-klassicisme fra spisesalen i Chr. VII's palæ på Amalienborg. Udført 1757 af C. F. Lehmann efter N. H. Jardin's tegninger.

Fig. 21. Trykt etikette med teksten: »Jens Brøtterup, Engelsk Snedker og Stolemager, boende på Nørregade no. 57«. Adressen er overstreget og med blæk rettet til »Store Fiol Stræde No. 186«. Fra sofaen fig. 22. Størrelse ca. 1 : 1.

JENS BRØTTERUP

JENS BRØTTERUP, »Engelsk Snedker og Stolemager«, som han kalder sig på sine etiketter (fig. 21 og 25), er født ca. 1752¹ og er muligvis broder til Simon Brøtterup fra Aalborg (jfr. note 7). Han arbejdede i 6 år som snedker i England,² hvad der i høj grad kom til at præge hans produktion, både stilistisk og håndværksmæssigt. I 1784 indleverede han til Akademiets bedømmelse en smukt udført kommode »efter den engelske Maade«. Af Akademiets attest om dette mesterstykke, dateret 3. februar 1784, fremgår det tydeligt, at Brøtterup må have været en særlig dygtig møbelsnedker. Professorerne udtalte nemlig: »Vi bør ikke nægte Snedkersvend Jens Brøtterup den billige Roes, at bemeldte Commode, baade i Henseende til Indlægningen, Tegningen og Ornamenterne, Valget af de forskellige couleurt Træsorter samt Accuratessen i Snedkerarbeidet, i sig selv er et Stykke Arbeide, der kan regnes iblandt det bedste vi, nogen Tid har seet i denne Profession, og langt overgaaer de sædvanlige Mesterstykker, som præsenteres Academiet til Bedømmelse«. ³ Ja, så stor var begejstringen, at kongen købte kommoden, som senere kom til at tilhøre Fr. VI's dronning, Marie Sophie Frederikke. Da »Selskabet for indenlandsk Kunstflid« i

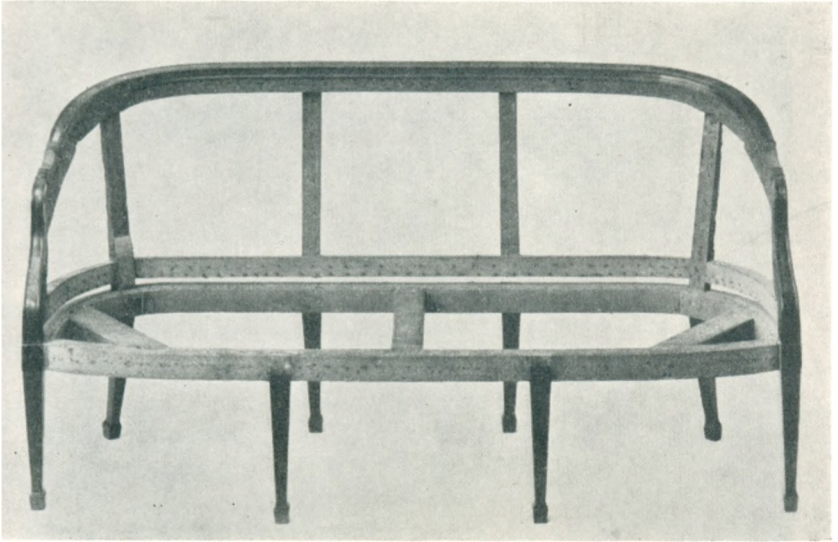

Fig. 22. Stel til polstret Louis XVI sofa af mahogni og bøg. Under sargen bagtil sidder Jens Brøtterups etikette, fig. 21. Ifølge adressen på denne må sofaen være udført mellem 1794 og 1802. H. 90 cm. Privateje.

1815 afholdt en udstilling i København, fik Brøtterup majestættens tilladelse til at udstille den der, hvor den vakte almindelig beundring.⁴

Der er en vis mulighed for, at en meget smukt udført, halvrund skabskommode, som nu findes på Rosenborg, er identisk med Brøtterups mesterstykke, men noget afgørende bevis derfor foreligger ikke.⁵

Godt en månedstid efter mesterstykkets bedømmelse, den 17. marts 1784, fik Jens Brøtterup kongelig bevilling til at: »forfærdige alle Slags Snedker Arbejde og det dertil behørende Dreyer, Billedhugger og Stoelemager Arbejde«, og til at holde svende og udlære drenge, der ved laugget skulle ind- og udskrives.⁶ Om »Brøtterup'ernes« forhold til laugget kan iøvrigt henvises til R. Berg.⁷

Der er bevaret en del møbler med Jens Brøtterups etiketter. Her gengives en mahogni-sofa, fig. 22, på hvilken signaturen, fig. 21 er anbragt under sargen bagtil. Som det fremgår af billedet, drejer det sig om en etikette, Brøtterup har ladet trykke, medens han boede i Nørregade 57. Men han har åbenbart haft et restlager af dem, efter at han var flyttet til Store Fiolstræde 186, for han har overstreget den gamle adresse og tilføjet den nye med blæk.

Fig. 23. Louis XVI armstol udført af Jens Brøtterup. Den hører til et sæt bestående af 8 stole og en sofa med rester af en etikette svarende til fig. 21; møblerne må altså være udført mellem 1794 og 1802. Privateje, stammer fra Skaføgaard. Maling og forgyldning nyere.

I Københavns vejviser opføres Brøtterup første gang under adressen Store Fiolstræde 186 i året 1794. Senere har han ladet nye etiketter trykke med denne adresse, som det ses af fig. 25.

Stolen fig. 23 hører til et møblement bestående af en sofa og otte stole, hvor der på bagklædningen af sofaen er bevaret en lille rest af en etikette, der ved at sammenholdes med fig. 21 kan identificeres som Jens Brøtterups. Også her er Nørregade overstreget, men den nye adresse kan ikke ses.

Etiketten fig. 25 sidder i en meget smukt udført mahognistol, fig. 24, af ren engelsk type med skjoldformet åben ryg med sprosser i form af »aks«.⁸

På Kunstindustrimuseet i København findes en lignende stol, men afgjort ikke tilhørende samme sæt som fig. 24. Kunstindustrimuseets eksemplar er uden etikette og kan altså ikke med sikkerhed tilskrives Jens Brøtterup.⁹

Samme etikette som fig. 24 findes i en fin, lille pindestol af mahogni i fhv. museumsdirektør Gustav Falck's eje. En tilsvarende stol ejes af Kunstindustrimuseet, men dette eksemplar er uden etikette.¹⁰

Der kendes altså for øjeblikket 3 forskellige stoletyper og 2 sofaer, der med sikkerhed kan tilskrives Jens Brøtterup.

Om han også har udført en lille Louis XVI-kommode af Mahogni, der tilhører konservator Eskild Hansen, er vanskeligt at sige. Den har en håndskreven signatur: »Jens Brøtterup 1796«. Skriften ser dog ikke ud til at være fra årene omkr. 1800, men virker heller ikke helt moderne. Det er muligt, at oplysningen er skrevet ned af en senere ejer på grundlag af en tradition.

At Jens Brøtterup også har virket som modelsnedker fremgår af en bevaret model i Nationalmuseet af Harsdorffs projekt til Marmorkirken. Selv om den ikke er signeret, ved man ad arkivalisk vej, at det er Brøtterup, der har udført den i 1797.¹¹ Modellen af kirken, der er et rundtempel i klassisk stil, er anbragt på et mandshøjt podie med døre, således at man kan gå ind i det og se modellens indre arkitektur.

Jens Brøtterup blev boende i St. Fiolstræde 186 indtil 1802, da han flyttede til Peder Hvidtfeldtstræde 130 (der ved matrikuleringen i 1806 fik nyt nr. 107). Fra 1808 forsvinder han imidlertid både fra magistratens indkvarteringsmandtal og den trykte vejviser for først at dukke op igen nogle år senere. Ved købekontrakt af 4. juni 1813 erhvervede han således ejendommen no. 108 og 109 i Peder Hvidtfeldtstræde, og det endelige skøde blev lyst 1. december

Fig. 24. Mahogni stol i Hepplewhite stil. I sargen Jens Brøtterups etikette, fig. 25; ifølge adressen på denne må stolen være udgået fra værkstedet mellem 1794 og 1802. H. 94 cm. Tilh. købmand Georg Richter.

1817.¹² Her blev han så boende, til han døde af »alderdom« den 12. juli 1832, 80 år gammel.¹³ Omtrent på samme tid var hans 14 år yngre hustru Anne Elisabeth, f. Overgaard, afgået ved døden, og deres eneste børn, en søn og en datter, overtog boet. Således fik sønnen »Architekt og Snedkersvend« Rasmus Severin Brøtterup huset i Peder Hvidtfeldtstræde.¹⁴

Fig. 25. Trykt etikette i stolen fig. 24. Teksten lyder: »Jens Brøtterup, Engelsk Snedker og Stolemager, boende i store Fiol Stræde No. 186 i Kiøbenhavn«. Størrelse ca. 1 : 1. Sml. etiketten fig. 21. Brøtterup boede i Fiolstræde fra 1794 til 1802.

DET KONGELIGE MEUBEL MAGAZIN

DET KONGELIGE MEUBEL MAGAZIN blev oprettet af Commercekollegiet 1777 på initiativ af arkitekten, stadsbygmester G. E. Rosenberg. Hensigten med denne nye statsinstitution var dels »at udbrede en god Smag i Meubelarbejdet«, dels at lette afsætningen af de indenlandske arbejder, for derved at støtte de danske snedkere i konkurrencen med de udenlandske møbelfirmaer, hvis arbejder indførte i stor mængde til trods for, at de var belagt med en told på 20 pct. I en skrivelse af 28. januar 1777 til Commercekollegiet forelagde Rosenberg sin plan, og ved kgl. resolution af 17. februar samme år oprettedes Det kongelige Meubel Magazin med Rosenberg som leder. Det blev bestemt, at han måtte anlægge 5 værksteder. Dog måtte der i hvert af værkstederne kun arbejde 1 mester og 2 svende med drenge, og der måtte kun forfærdiges *modeller*. Disse skulle tjene som forbillede for de danske snedkere, både hvad udførelsen og formen angik, og de skulle være gratis tilgængelige for alle interesserede. Desuden måtte Rosenberg holde magasin (d. v. s. butik) med færdige møbler, som skulle leveres af københavnske snedkermestre; men sådanne møbler skulle stemples med magasinets laksegl (fig. 28) som tegn på, at de var godt udført og både smukke og moderne i formen; hvis de ikke opfyldte disse betingelser, måtte de ikke antages. Snedkermestrene kunne også opnå at få magasinets garantisegl på de møbler, de selv ville forhandle. Det vil altså sige, at når man i dag finder arbejder forsynet med lakseglet fig. 28, er det ikke altid ensbetydende med, at de pågældende møbler er udgået fra Det kgl. Meubel Magazin's butik, men et bevis på, at de er godkendt af magasinets ledelse.

Magasinet skulle til stadighed ligge inde med et lager af fint tørrede og udsøgte træsorter, som snedkermestrene skulle forsynes fra. Yderligere kunne mestrene af magasinets fond få tildelt lån til startkapital og forskud på møbler, som var indleveret til salg i magasinets lokaler. Der blev ansat en tegnemester, som dels skulle undervise lærlinge, dels udføre møbeltegninger til brug for mestrene.¹

1778 lykkedes det Rosenberg at knytte en særlig dygtig snedker til Det kgl. Meubel Magazin, nemlig Georg Roentgen, broder til den bekendte David Roentgen i Neuwied. Han indforskrev bl. a. fra England et komplet sæt stolemagerværktøj og fra fabrikken i Neuwied møbelbeslag af bronze og fint udførte intarsiaer, som blev

Fig. 26. Louis XVI kommode på Fredensborg med rester af Det kongelige Meubelmagazins laksegl i den øverste skuffe, der er indrettet med toiletspejl og smårum samt skriveplade med filt. Mahognifineret på eg. Ca. 1780–1800. H. 83 cm. Antagelig har der oprindelig været hjørnesprosser i vinklen mellem ben og sarg.

anvendt til møbler, der udførtes her i København som f. eks. bordet fig. 30 og to toiletmøbler af Jochum Pengel.² Georg Roentgen arbejdede her til 1781, men forlod så landet. Samme år måtte Rosenberg trække sig tilbage på grund af sygdom, og magasinets ledelse blev overdraget etatsråd Carsten Anker. Han ansatte 1783 arkitekten Joseph Lillie som tegnemester. Han havde særlige forudsætninger for at bestride denne krævende stilling, da han var snedker af profession³ og tillige en talentfuld kunstner, hvis stærkt personlige smag blev toneangivende i datidens København. 1790 udnævntes han til kgl. hofdekoratør og fik tildelt mange opgaver for kongehuset. I 1798 blev han imidlertid suspenderet fra Det kgl. Meubel Magazin og forlod det følgende år landet, efterladende sig en stor gæld.⁴

Hans efterfølger i magasinet blev billedhugger Frederik Køppen,⁵ der fortsatte, til magasinet blev ophævet i 1815.

Officielt vedblev Carsten Anker at være magasinets direktør, men et flerårigt ophold i England som direktør for Det Asiatiske Kompagni og andre krævende hverv forhindrede ham i at deltage aktivt i ledelsen, og 1812 blev justitsråd Normann konstitueret i hans sted. I december 1814 foreslog denne, at magasinet ophævedes, da det nu havde opfyldt sin hensigt. I løbet af de 38 år, det havde eksisteret, var det danske møbelsnedkeri blomstret op og kunne nu klare sig i konkurrencen med udlandet, både hvad kvalitet og stil angik. Ved kgl. resolution af 12. juli 1815 blev Det kgl. Meubel Magazin derfor ophævet.

Køppen fik bevilling til at oprette sit eget møbelmagasin, men han døde allerede 29. december 1815, og hans magasin blev overtaget af F. V. Werner.⁶

Det ville unægtelig være interessant at kende nogle af de mange modeller, der er blevet fremstillet af Det kgl. Meubel Magazin, eller de tegninger, som snedkerne frit kunne låne, men så vidt man ved, er ingen af disse bevaret, og man er derfor afskåret fra at se, hvilke møbelformer magasinet i sine forskellige perioder har anset for smagfulde og moderne. Mærkeligt nok er der heller ikke bevaret ret mange af de møbler, som magasinet har fundet tilstrækkelig gode til, at de kunne forsynes med det røde laksegl (fig. 28), til trods for at det må have drejet sig om et meget stort antal gennem de 38 år, magasinet virkede. Der kendes i dag kun tre møbler med dette segl, nemlig kommoden fig. 26-27, bordet fig. 29-30 og en skænk i Kunstindustrimuseet.⁷ Kommoden, der ikke før har været publiceret, tilhører en gruppe møbler, der er særlig typiske for dansk

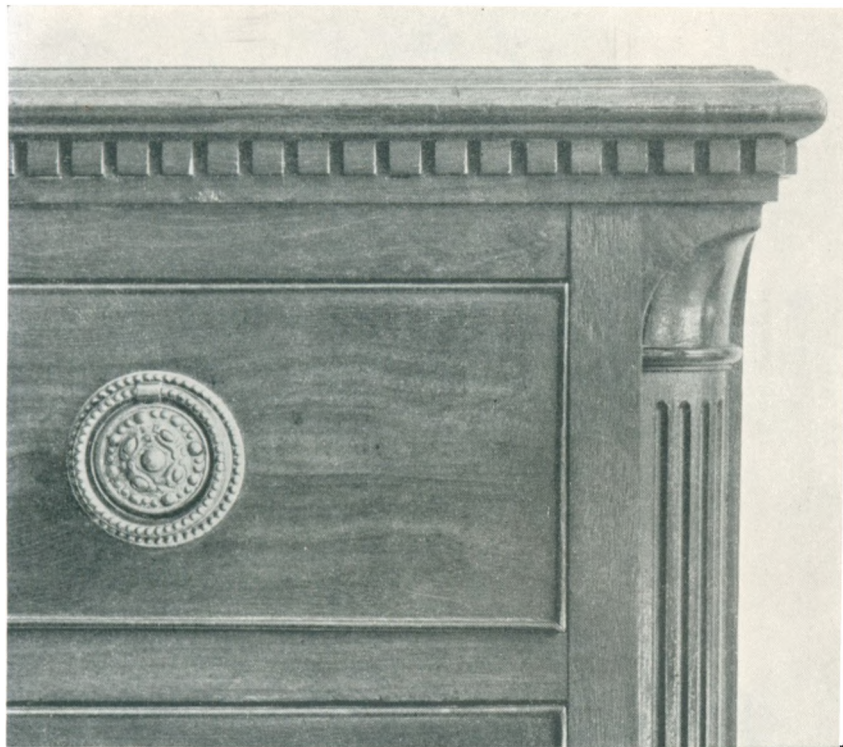

Fig. 27. Detalje af kommoden fig. 26, fra Det kgl. Meubelmagazin.

møbelkunst i slutningen af 18. årh. Stilen er stærkt præget af engelsk smag, men udførelsen er typisk dansk. Det er karakteristisk for kommoder og chatoller af denne type, at de er helt uden indlægninger. Dekorationen består af en enkelt tandsnitsbort, alle skuffer har fremspringende staffe, der fungerer som finerskånere, og opbygningen er enkel og sober. Der er bevaret mange af disse kommoder, men denne er foreløbig den eneste, vi med sikkerhed ved er godkendt af Det kgl. Meubel Magazin.⁸

Fig. 28. Det kongelige Meubelmagazins laksegl i bordet fig. 29-30.

Fig. 29. Louis XVI bord med Det kongelige Meubelmagazins laksegl fig. 28. Mahognifineret med lyse årer; pladen, fig. 30, har intarsiaarbejde fra Roentgen værkstedet i Neuwied. Slutningen af 18. årh. Privateje.

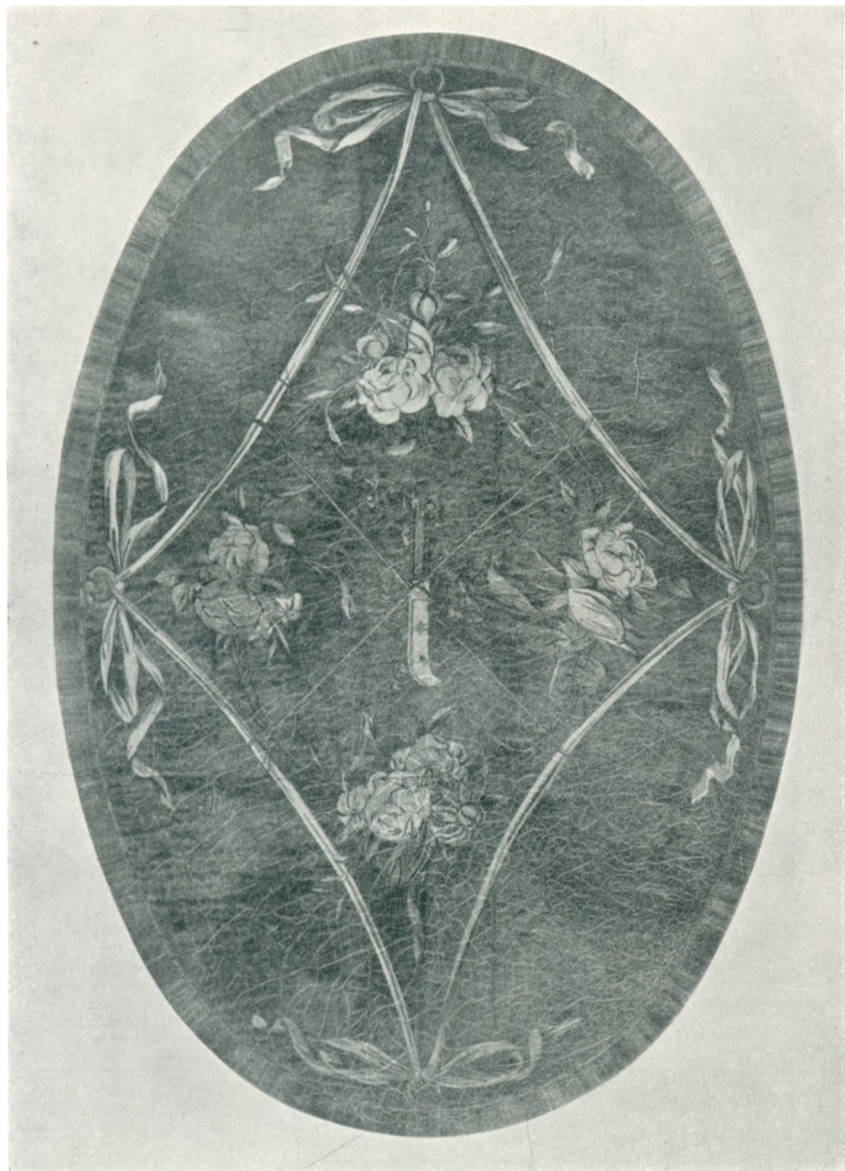

Fig. 30. Pladen på bordet fig. 29 med intarsiaarbejde importeret af Det kongelige Meubelmagazin fra Roentgen værkstedet i Neuwied. Selve bordet er udført i København og forsynet med Det kongelige Meubelmagazins laksegl fig. 28. Privateje.

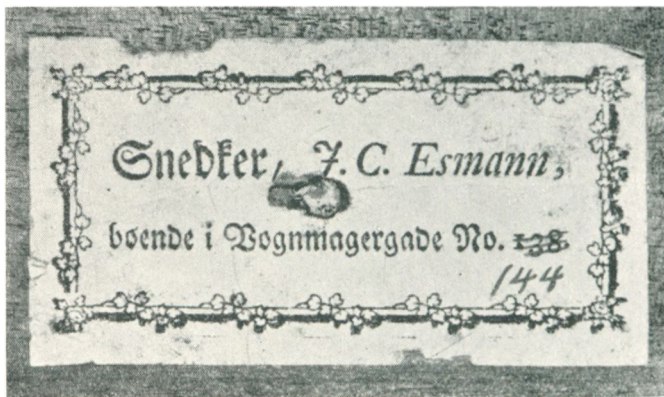

Fig. 31. J. C. Esmanns etikette i chatollet fig. 32. Gadenummeret 138 er overstreget og rettet til 144. Esmann boede i Vognmagergade 144 fra 1793 til 1796. Størrelse 1 : 1.

J. C. ESMANN

Kunst- og Cabinetsnedker JOACHIM CHR. ESMANN er født ca. 1755 og kom til Danmark fra Rostock. Den 17. juli 1782 anmodede han Københavns snedkerlaug om tilladelse til at gøre mesterstykke, og 30. oktober 1782 fik han borgerskab. Fra 1812-14 var han olderman i laug^{et}; han døde i København 14. august 1815.¹

At Esmanns virksomhed allerede på et tidligt tidspunkt var meget anselig fremgår af, at han 1787, fem år efter at han havde nedsat sig, havde 15 svende på sit værksted.²

Det overordentlig fint udførte chatol, der ses på fig. 32, er det ældste af de møbler, der i dag kendes fra hans værksted. Det er udført i årene mellem 1793 og 1796. Denne datering kan man finde frem til ved hjælp af etiketten, fig. 31, der sidder fastklæbet i en af chatollets små skuffer. Fra 1782 til 1793 boede han i Vognmagergade 138;³ det er altså indenfor denne periode, han har ladet etiketten fig. 31 trykke. 1793 flyttede han til no. 144 i samme gade og boede her til 1796; men han har åbenbart haft nogle af de gamle etiketter tilovers, som han nu brugte efter at have rettet husnummeret fra 138 til 144. Man ser tydeligt rettelsen på den her gengivne etikette.

Fig. 32. Louis XVI chatol i Kunstindustrimuseet. Ifølge etiketten fig. 31 udført af J. C. Esmann mellem 1793 og 1796. Fineret med sycamore, indlægninger af citrontræ og intarsia i brogede træsorter. H. 183 cm.

Fig. 33. J. C. Esmann's etikette i en mahogni kommode i privateje. Med blæk er anført løbenummer og kommodens pris 18 rdlr. Esmann boede i Vinggaardsstræde 138 fra 1796 til sin død 1815. Størrelse 1 : 1.

Fig. 34. Der kendes 3 variationer af J. C. Esmann's etiketter. Denne har samme adresse som fig. 33. Den sidder i et mahogni chatol i privateje. Prisen er her 140 rdl. Størrelse 1 : 1.

Den 11. juli 1796 fik Esmann tinglæst skøde på ejendommen Vingårdsstræde 138, og her boede han til sin død 1815.⁴ De to etiketter fig. 33 og 34 har været anvendt i dette tidsrum, men det kan ikke afgøres, hvilken af dem der er den ældste.

Foruden chatollet, fig. 32, kendes 2 forskellige kommoder, et lille bord, 1 piedestal, 2 kanapeer og 38 ens stole samt 2 chatoller, der alle med sikkerhed kan tilskrives Esmann, da de enten er forsynet med etiketter, eller regningerne på dem er bevaret.⁵

I marts 1808 leverede Esmann sammen med andre kendte snedkermestre en del møbler til Frederiksberg Slot i anledning af marskal Bernadottes indkvartering der,⁶ men om han ellers har haft arbejde for kongehuset vides ikke.

På Fredensborg Slot stået et chatol, der minder meget om fig. 32; men da det ingen etikette har, kan man foreløbig ikke tilskrive Esmann dette møbel med sikkerhed.

Fig. 35. Johan Joakim Pengels trykte etikette i møbel
fig. 36. Pengel havde adressen Østergade 42 fra 1796 til
1806. Størrelse 1 : 1.

J. PENGEL

Den kendte københavnske snedkermester JOHAN JOAKIM (Jockum) PENGEL (Pingel) var født i Brandenburg 14. januar 1752. Som så mange andre af Danmarks førende håndværkere fra 18. årh. var han altså indvandret fra Tyskland.

Pengel anmodede 9. september 1775 lauset om tilladelse til at gøre mesterstykke og fik borgerskab i København 7. februar 1776¹. Kort efter, den 29. marts samme år, blev han viet i Trinitatis Kirke til enken Cathrine Hunderup.² Vi finder ham første gang i stadens indkvarteringsmandtal år 1778 betegnet som »Pinchel, Snedker«, under adressen Store Strandstræde no. 113, og her blev han ifølge den trykte vejviser, der gengiver hans navn mere korrekt, boende lige til 1795.

Der kendes i øjeblikket 4 arbejder signeret af Pengel, nemlig to meget smukt udførte toilet møbler og to chatoller. Fig. 36 viser den ene af toiletkommoderne. Den findes på Nationalmuseet og er forsynet med etiketten fig. 35. Det er et møbel helt gjort efter engelsk forbillede. Både dets form og sindrige indretning har Pengel kopieret efter »The Cabinet-Makers' London Book of Prices«, der udkom 1793.³ Etiketten oplyser ikke, hvilket år denne Toiletkommode er udført, men ved hjælp af adressen kan vi indkredse tidspunktet. Pengel flyttede nemlig ifølge vejviseren fra Store Strandstræde til den adresse, vi finder på etiketten: Østergade no. 42 i 1796; han blev ejer af denne ejendom ved skøde af 8. februar 1796.⁴ Ved matrikuleringen i 1806 ændredes nummeret på ejendommen,

Fig. 36. Kombineret skrive- og toilet-kommode udført efter engelsk forbillede af Johan Joakim Pengel, hvis etikette, fig. 35, sidder i en af skufferne. I underdelen jalousidøre. Fineret med mahogni, citronræ, birk m. m. H. 85 cm., br. 72 cm., dybde 57,5 cm. Tilh. Nationalmuseet.

hvor han boede til Østergade no. 60, og da der ikke med blæk er rettet på husnummeret på etiketten, har man vel lov til at tro, at den må være anbragt i møblet mellem 1796 og 1806.

På Rosenborg står en anden toiletkommode, der har en *håndskreven* signatur med følgende tekst: »Forfærdiget 1793 Og Repareret 1816 Snedkermæster J. Pengel Boende Østergade No. 60«. Det er et møbel af ganske samme form og indretning som det her gengivne, men indlægningen i fineren og valget af træsorter er anderledes. Bl. a. har Rosenborgkommoden en stor, overordentlig fint udført intarsiadekoration på pladen, der ikke er udført af Pengel selv, men importeret fra det berømte Roentgen-værksted i Neuwied.⁵

Det to signerede chatoller, der begge er i empirestil, har ganske samme etikette som fig. 35. Det ene af dem er fineret med maghogni og dekoreret med hvide alabastsøjler med messing kapitæler og baser. Bag den buede klap er skuffer og døre med indlægning i forskellige træsorter og med sandbrændte klassicerende figurer; navnlig disse sidste er meget primitivt udførte og står i skærende modsætning til det fine arbejde på de to toiletkommoder. Det andet chatol, der findes på en norsk herregård, er derimod meget smukt udført.

Pengel, der i 1792 havde mistet sin første hustru,⁶ blev den 9. maj 1797 gift med Johanne Margrete Madsen (f. 9. maj 1779 i København, død 22. januar 1838), med hvem han fik 7 børn; to af sønnerne blev snedkermestre, nemlig: Karl Vilh. Pengel (1800–1834) og Ludv. August Pengel (1803–45).

Den 4. december 1819 døde Johan Joakim Pengel,⁷ og enken overtog gården Østergade 60 efter ham.

LAUGSHUUS MEUBEL-MAGAZINET

LAUGSHUUS MEUBEL-MAGAZINET havde, som det fremgår af etiketten fig. 37, lokaler i selve laugshuset, St. Grønnegade no. 273, som adressen dengang lød. Til disse lokaler var magasinet flyttet i 1780.¹ Indtil da havde denne sammenslutning af snedkermestre gennem mange år haft udsalg på Børsen, der dengang rummede en mængde forskellige virksomheder. Gennem Nikolay Jonges beskrivelse fra 1777 får man indtryk af, hvor broget livet dengang formede sig i den nu så stille og højtidelige bygning: »Udi de under Børsen numererede Kieldere, der er lige med Gaden, sælges Hør, Jern, Fisk, Salt, etc. af Hørkræmmere. Børsen i sig selv er allene forrest indrettet til Kiøbmændenes Forsamlingsplads i Børstiden . . , samt til Mægler- og Asseuranzkontoirer. I den nederste Ende er Aar 1736 oprettet Kontoir for den kongelige Banqve paa den ene Side, og det almindelige Magazin for alle Slags indenlandske fabrikerede Vahre paa den anden Side. Siden er Kræmmerboder langs ned af begge Sider eller Giennemgange, og for Enden en Plads for Snedkerne, at sælge alle Slags Meubler«. ² Børsmagasinet var det ældste af alle danske Møbelmagasiner, idet det var oprettet i begyndelsen af det 18. årh. I 1823 anføres, at det var stiftet »for mere end 100 Aar siden«. ³

I slutningen af 1770'erne fik imidlertid snedkermestrene deres stude på Børsen opsagt, og de henvendte sig derfor til laugget, der 14. marts 1778 vedtog, at der skulle opføres en sidebygning på laugets grund i Grønnegade til brug for Børsmagasinet. Nogle år senere byggedes tillige en fløj i østre side af gården og en bagbygning som forbindelsesled mellem de to sidefløje. Den sidstnævnte bekostedes af børsinteressenterne, men solgtes i 1788 til laugget, der udlejede lokalerne til interessenterne. På dette tidspunkt indtog møbelmagasinet anden etage rundt i begge sidefløje og i bagbygningen. ⁴

Åbenbart er lejemålet på Børsen gået i orden igen, for i de følgende år havde interessentskabet udsalg både i laugshuset og på Børsen.

1799 reorganiseredes Magasinet. De love, som blev vedtaget på generalforsamlingen 16. september dette år, findes endnu. ⁵ Af dem fremgår, at selskabets navn herefter skulle være: »*Det Forenede Børs- og Laugshuus-Interessentskab*«. – »Dets Hensigt er at forbedre Professionen og forsyne Publicum og Staden med gode og forsvar-

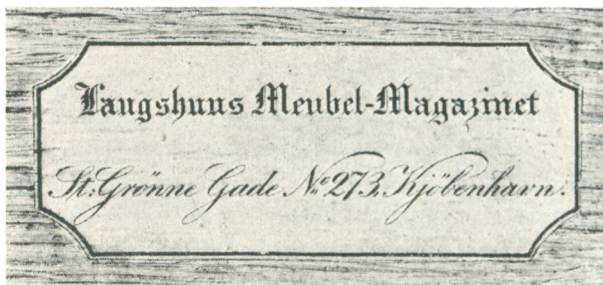

Fig. 37. Laugshuus Meubel-Magazinets etikette i skrivepulten
fig. 38. Adressen er Laugshusets, nu Grønnegade 41. Størrelse
1 : 1.

lige Meubler«, hedder det videre. Selskabet skal bestå af 60 medlemmer, der alle må være laugsmestre. Blandt disse vælges 3 direktører, der efter tur bliver selskabets formand for et år ad gangen. »Tvende af Interessenterne skal hver Uge have Opvartning paa Børsen, og tvende andre paa Laugshusets Magazin, og afløser den ene den anden Kl. 1 slet«. De »opvartende mestre« skal godkende de arbejder, der indsendes, »slet Arbejde og Kludrerie skal vises tilbage«. Desuden skal de lægge en seddel med mesterens navn og nummer i hvert stykke arbejde, så at køberen kan se, af hvem det er forfærdiget. – Desværre har man altså kun fordret, at disse sedler med mesterens navn skulle lægges i møblerne og ikke *klistres fast*. Hvis dette sidste havde været tilfældet, ville man i dag have haft et enestående godt materiale til belysning af disse 60 københavnske snedkermestres arbejder.

I lovene fra 1799 bestemmes det tillige, at ingen af interessenterne »maa anlægge hos sig selv Meubel-Magazin. Dog maa enhver sælge saa mange Meubler hiemme, som han kan, men ikke avertere samme i Aviserne, hver eller hver anden Uge, da saadant forringer Priserne paa vore Meubler«. Indstillingen overfor annoncering var åbenbart anderledes, end den er i dag. Ikke destomindre averterer magasinet ofte selv i Adresseavisen; f. eks. 23. oktober 1800: »Paa Snedkermesternes Laugshuus i store Grønnegade 242 paa Interessentskabets Meubel-Magazin er som sædvanlig daglig til Forhandling af de zirligste og bedste Slags Meubler af uden- og indenlandske Træe, stærk og forsvarlig forfærdiget, som tjener det højstærede Publicum til Efterretning«.

I det eksemplar af de trykte love fra 1799, som nu opbevares i Københavns Snedkerlaug, har interessentskabets tre direktører

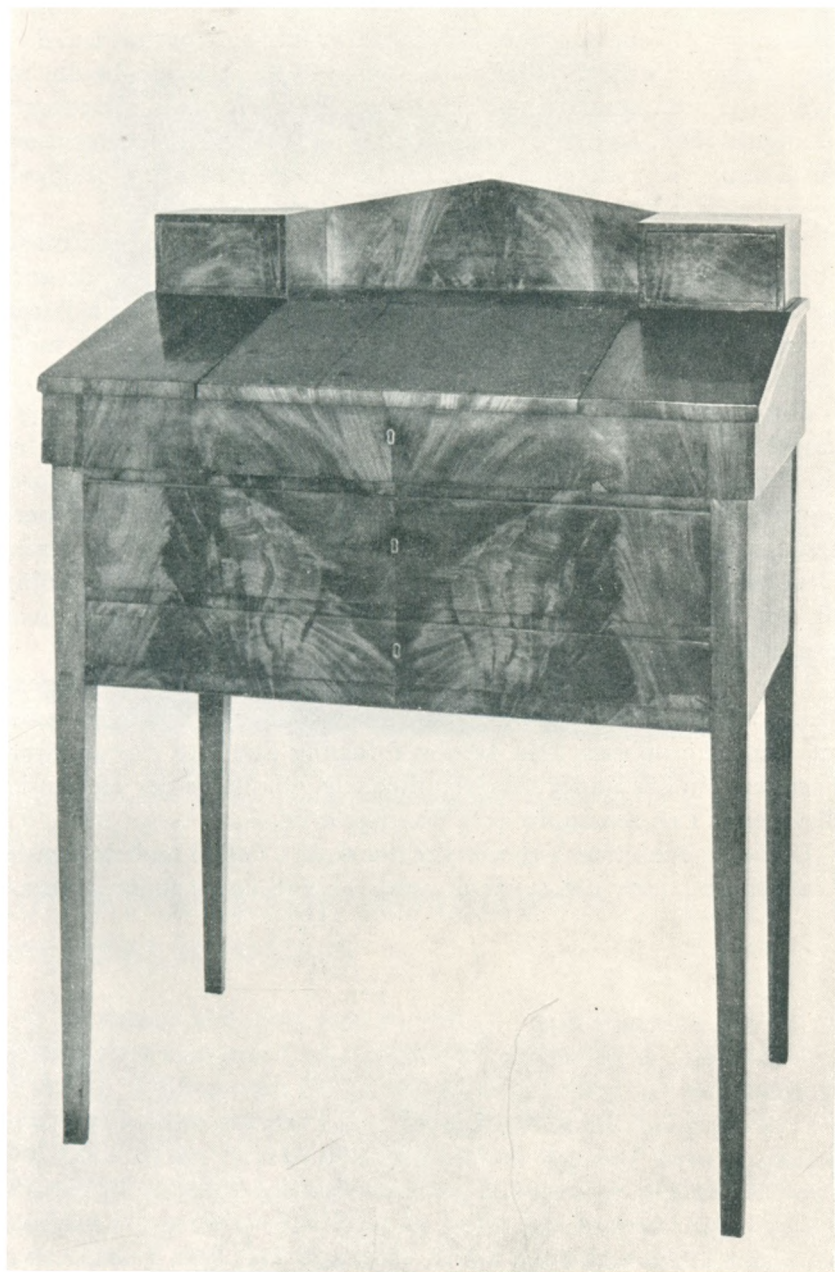

Fig. 38. Empire skrivepult udgæet fra Laugshuus Meubel-Magazinet, jfr. etiketten fig. 37, der sidder i en af de små skuffer bag klappen. Mahognifineret på fyr. H. 140 cm. Tilh. Kunstindustrimuseet.

selv underskrevet lovene, nemlig Diederich Thien, Joachim Chr. Esmann og J. Pengel. De to sidstnævnte er nærmere omtalt s. 246 og 250. Desuden er der i dette eksemplar indføjjet hvide blade, på hvilke der med håndskrift er tilføjjet nogle ændringer, som vedtoges 7. august 1802, og tillige navnene på samtlige medlemmer gennem en årrække, så vidt man kan skønne fra 1799 til 1817, muligvis noget længere.⁶

Den 9. december 1814 fik magasinet ifølge kgl. resolution ret til at forfærdige og sælge alle slags stole, canapeer, ottomaner, divaner og alt til »Siddens Henhørende«, såvel på Børsen som på laugshuset.⁷ Fremstillingen af disse møbler var ellers forbeholdt medlemmer af stolemagerlauget.

Hvor længe samarbejdet mellem de to magasiner på Børsen og i laugshuset har varet, er ikke ganske klart; men tilsyneladende er de i 1823 blevet to selvstændige institutioner. Fra dette år foreligger der i alt fald en lille bog med titlen: Love for det for mere end 100 Aar siden stiftede og nu forandrede Børs-Møbel-Magazin. Heri nævnes udsalget i laugshuset overhovedet ikke i modsætning til, hvad der er tilfældet i de ovenfor omtalte love fra 1799, hvor begge navne indgår i titelbladets tekst.⁸

Den trykte etikette, der gengives her, fig. 37, omfatter til gengæld kun laugshusmagasinet, men hvornår den er blevet fremstillet, kan ikke oplyses. Den kendes foreløbig kun i to eksemplarer. Foruden den der sidder i skrivepulten, fig. 38, findes der en ganske tilsvarende i en senempire sofa fra 1840'erne.

Ifølge Københavns Vejviser var der endnu i 1856 møbelmagasin i laugshuset, men det synes at være ophørt nogle få år senere.⁹

Fig. 39. Detalie af empire sofa fra 1820'erne med etikette fra De ti forenede snedkermesteres Meubelmagazin. Mahognifineret på fyr. H. 84 cm. Privateje.

DE TI FORENEDE SNEDKERMESTERES MEUBELMAGAZIN

DE TI FORENEDE SNEDKERMESTERES MEUBELMAGAZIN er et af de mange magasiner, som oprettedes i København i begyndelsen af det 19. århundrede. Ifølge vejviseren for 1819–20 var butikken indrettet i nogle lokaler i det Thottske Palæ på Kongens Nytorv 205, hvor nu det franske gesandtskab har til huse.¹ Samme adresse er trykt på en af magasinets etiketter, se nedenfor. Hvilket år dette magasin er oprettet, vides ikke, og heller ikke hvornår det ophører; men endnu i 1846 eksisterer det.² At der har siddet driftige og foretagsomme mænd i ledelsen fremgår af, at magasinet i 1825 begyndte en eksport af møbler til Syd-Amerika med Duntzfeldt & Co. og Det rhinsk-vestindiske Compagni i Elberfeld som mellemmand.

Fig. 40. Empire sybord med etikette fra De ti forenede snedkermesters Meubelmagazin, fig. 41. Mahognifineret på fyr. H. åbent 119,5, lukket 78 cm. Tilh. Nationalmuseet.

Fig. 41. Etikette fra De ti forenede snedkermesters Meubelmagazin i sybordet fig. 40. Størrelse 1 : 1.

Men dette dristige foretagende mislykkedes komplet, og magasinet fik kun en meget lille del af sit tilgodehavende hjem.³

Magasinet talte også kongehuset blandt sine kunder. Således leverede det ifølge regning dateret 14. oktober 1829 1 mahogni thebord, 1 birketræs divanbord, 2 fyrretræs himmelsenge med mahogni endestykker, 2 dito uden dito, og 3 fyrretræs klædeskabe til Prins Ferdinands Palæ (Det Bernstorffske Palæ i Bredgade). Møblerne var en del af det rigelige udstyr kong Frederik VI skænkede sin datter Caroline ved hendes bryllup i august 1829 med prins Ferdinand.⁴

Der er bevaret syv møbler fra De ti forenede Snedkermesters Meubel Magazin, alle meget smukt udført og i en enkel og fornem stil, som det også fremgår af det sybord, der gengives her, fig. 40, med tilhørende etikette, fig. 41. En ganske tilsvarende trykt signatur sidder i et chatol, der nu findes på en gård i Sønderjylland. De øvrige møbler har etiketter, som afviger noget fra den her afbildede. I øjeblikket kendes der ialt fire variationer. Den ene af dem har følgende tekst: »No. 456. De ti forenede Snedkermesters Meubelmagazin. Kongens Nytorv og Bredgade. Thotts Palais No. 205«. De to andre etiketter minder mere om fig. 41, men i øverste linie står der foruden løbenummeret også prisen på det pågældende møbel angivet i rigsbankdaler. Disse mærker må altså være trykt mellem 1813 og 1854, i hvilken periode rigsbankdalerne var i brug her i landet.

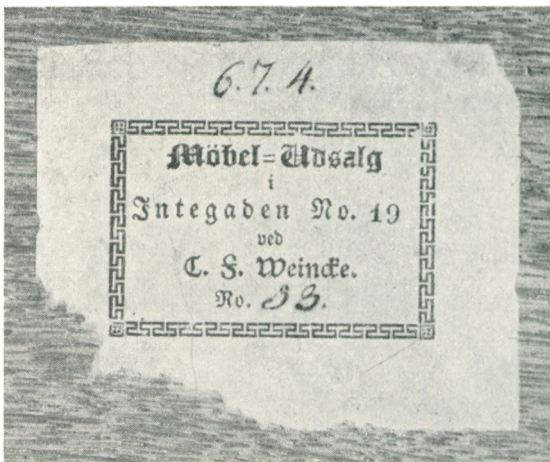

Fig. 42. C. F. Weinckes etikette i chiffonièren fig. 43. Størrelse 1 : 1.

C. F. WEINCKE

CHRISTIAN FREDERIK WEINCKE er født i København 19. januar 1794. Han blev mester 1819. Tegningen til hans mesterstykke er af snedkerlauget deponeret i Kunstindustrimuseet; den gengiver noget for empiretiden så usædvanligt som et sengeskab.¹

Hans speciale blev kahytssnedkeri, på hvilket område han hævdede sig som en meget fin håndværker. På en udstilling i København 1840 viste han et mahognibord og en mahognibænk, udført til skibet »Triton«, og fik megen ros for den smukke udførelse.² Han beskæftigede på det tidspunkt ikke mindre end 55 svende.

Iøvrigt udførte Weincke også andre arter af snedkerarbejde, bl. a. en del på de kongelige slotte, og i 1857 arbejdede 43 af hans svende på tilbygningen til det gamle Kgl. Teater.

Fra 1844 til 1857 beklædte Weincke den ærefulde stilling som formand for »Snedkernes Tegneforening af 1837«. Herved fik han stor indflydelse på smagsudviklingen i denne periode gennem valget af de fortegninger for snedkere, som foreningen udgav.

Omkring 1857 ophævede Weincke sin forretning og levede som privatmand til sin død 21. december 1865.³

Det eneste møbel, man foreløbig kender med C. F. Weinckes etikette, er det, der gengives her. Det har tilhørt Knud Lyhne og Kamma Rahbek og havde sin plads i den bekendte hjørnestue på

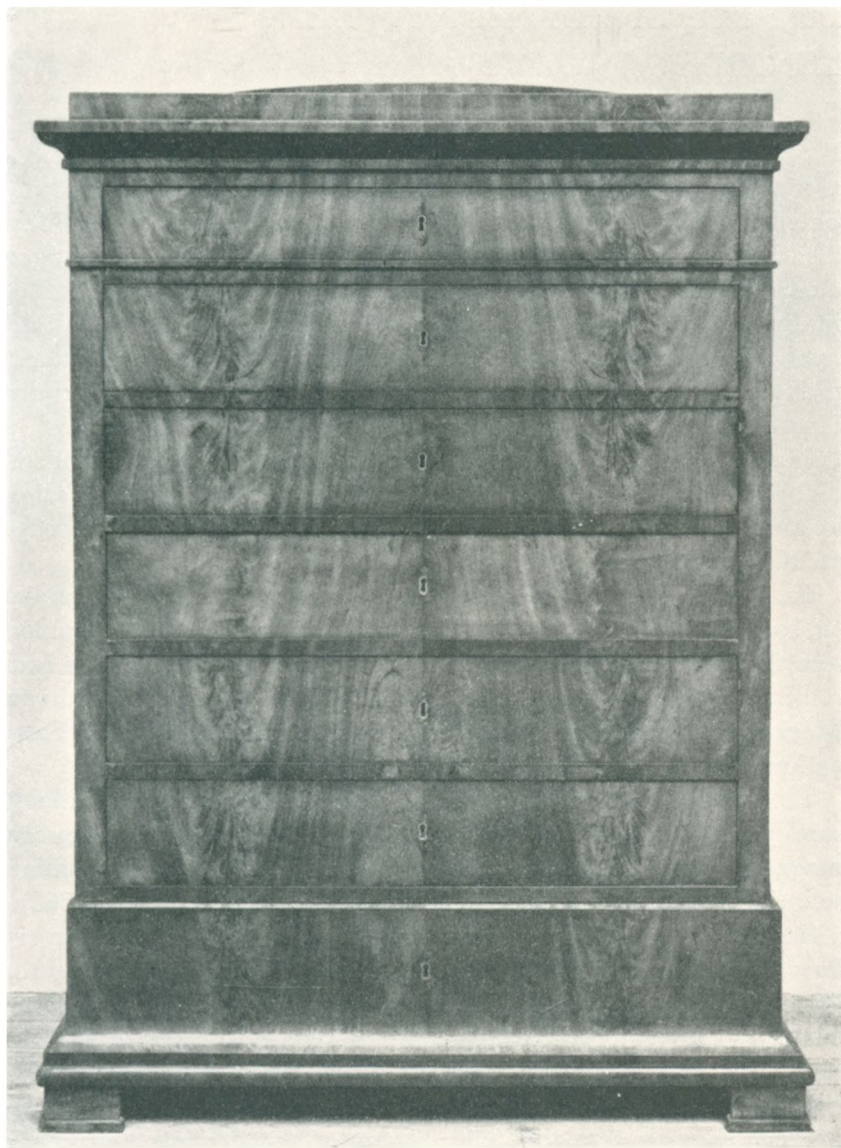

Fig. 43. Mahogni chifonnière med C. F. Weinckes etikette, fig. 42. Fra slutningen af 1820'erne. H. 147 cm. Tilh. Bakkehusmuseet.

Bakkehuset.⁴ På auktionen efter Rahbeks død i 1830, købtes det af hans svoger Adam Oehlenschläger.⁵ Dennes børnebørn har testamenteret chifonniøren til Bakkehusmuseet, hvor den nu står på sin oprindelige plads i Kamma Rahbeks dagligstue.

DET FORENEDE KUNSTFLIDS MEUBEL MAGAZIN

DET FORENEDE KUNSTFLIDS MEUBELMAGAZIN I KIØBENHAVN blev oprettet 1818 og ophævedes 1849. Det var det største af daltidens møbelmagasiner og regnedes tillige for det fornemste af dem alle. Det blev stiftet af 21 københavnske snedkermestre med laugets oldermand C. H. Pers i spidsen. De udsendte 12. februar 1818 en indbydelse til deres kolleger med opfordring til at slutte sig til det nye interessentskab. Blandt indbyderne var flere af hovedstadens mest kendte snedkermestre, f. eks. H. Monsees (se s. 272), den senere oldermand J. C. Holst (se s. 269) og F. Ihle.¹

Man ønskede fra starten at holde kvaliteten højt og dog til staidighed at kunne fremvise et stort udvalg af færdige møbler i salgslokalerne, der i begyndelsen lå i Bredgade 174 og fra ca. 1830 på Kongens Nytorv 206.²

Kun møbler udført af selskabets interessenter måtte forhandles og, som det hedder i lovene: »for at sikre Publicum, at de Meubler, som findes i Magazinet, ere gode, er der indført den samme Indretning, som var ved det kongelige Meubel-Magazin: ethvert Meubel undersøges af Bestyrelsen, forinden det udsættes til Salg, og kun de, som ere erkjendte for *godt Arbejde*, antages«. ³

I stedet for som det kgl. Meubelmagazin at anvende et laksegl som garantimærke benyttede Det forenede Kunstflids Meubelmagazin en kobberstukken papirsetikette, fig. 44, signeret »Schiøtt sc.« (Kobberstikkeren Søren Schiøtt var født 1795 og døde 1868).⁴ »Men«, som det hedder videre, »det er ikke nok, at Meubler ere forsvarligen forfærdigede, de bør og være smagfulde og have et for Øjet behageligt Udortes. For saa meget mueligt at opnaae dette, er det ved Lovene gjort Magazinet Bestyrelse til Pligt, at besørge og raadføre sig med det kongelige Kunst Akademie for at erhverve nye Kundskaber til Professionens Fremme, og ikke at efterlade, undertiden at indbyde en eller anden af Akademiets bestyrende Medlemmer til at tage Magazinet i Øjesyn«. ⁵

At møbelmagasinet virkelig kunne præstere ikke blot gode møbler, men også et anseligt antal af dem, således som lovene bød, fremgår af en opgørelse over butikkens indhold i 1823. Da fandtes der nemlig ikke mindre end 936 mahogni stole og ca. 550 større møbler, ligeledes af mahogni, foruden en del af birk og fyr, som ikke blev optalt ved den lejlighed. Da fortegnelsen giver et godt

Fig. 44. Det forenede Kunstflids Meubel-Magazin's etikette stukket af Søren Schiøtt. Fra en stol på Schackenborg leveret 1841. Størrelse 11,5 × 7,4 cm.

indblik i, hvilke møbel-typer der dengang var moderne, gengives den her, men med udeladelse af priserne: »18 Chatouller med og uden Opsats, 12 Sekretairer, 16 Chiffonierer med og uden Indretning, 70 Divaner og Sophaer af 62 forskellige Former, 70 Dusin Taffel Stole med Krølhaar, 8 dito Læne Stole med dito, 96 doppelte og enkelte Thron- og Himmelsenge, 30 Par forkiellige Comoder, 20 Piedestaler, 60 Divan og Frokost Borde, 5 store Spise Borde, 26 Sye Borde, 18 Par Spille Borde, 8 Hjørne Skabe, 24 Servanter, 15 Skriver Borde og Pulte og et betydeligt Sortiment Speile med Consoler«. ⁶

Indehaverne lagde vægt på en god service overfor kunderne og meddeler, »at Magasinet staaer aabent fra tidlig om Morgen til seent ud paa Aftenen, og at det vilde være Interessenterne kjært, om Publikum vilde til morende Tidsfordriv betragte det som en offentlig Kunst-Udstilling og ret ofte tage det i Øiesyn«. ⁷

Som daglig leder af forretningen fungerede i en årrække »Kjøbmand og Meubelmagazinforvalter« J. J. Ruwald. ⁸ Det er ham, der har kvitteret den regning, som gengives på fig. 46.

Der kendes i øjeblikket 22 møbler, som man med sikkerhed ved, er udgået fra Det forenede Kunstflids Meubel Magazin; 3 af dem

Fig. 45. Sen-empire mahogni bogskab leveret 1841 til Schackenborg af Det forenede Kunstflids Meubel-Magazin, jfr. regningen fig. 46. H. 255 cm. Tilh. lensgreve Hans Schack, Schackenborg.

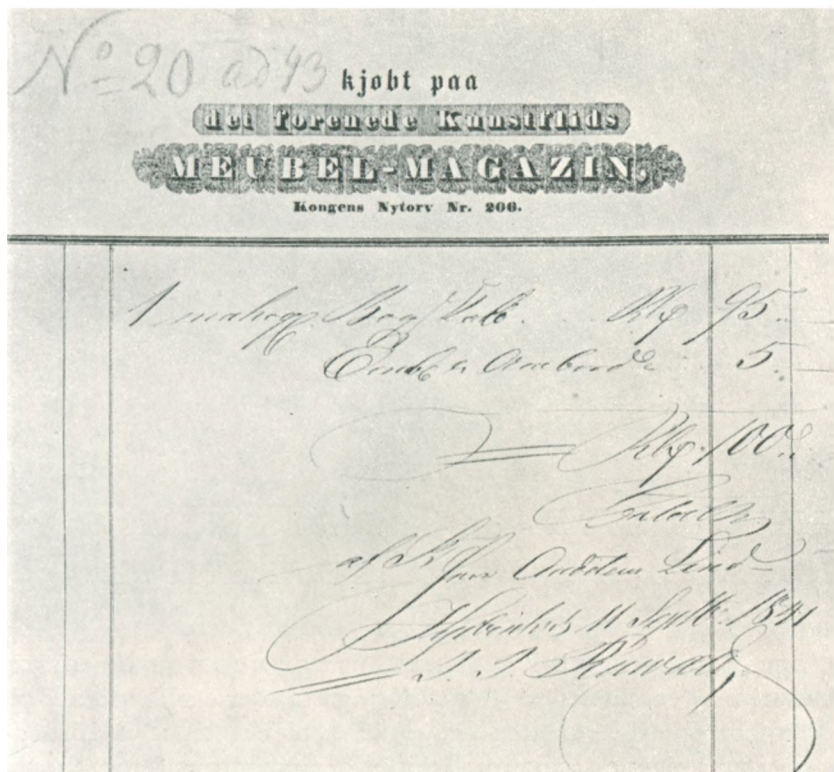

Fig. 46. Regning fra Det forenede Kunstflids Meubel-Magazin på bogskabet fig. 45, kvitteret 11. september 1841 af magazinforvalter J. J. Ruwald. Schackenborgs arkiv.

findes på vore museer, de øvrige er i privateje, hovedsagelig på herregårdene. De er alle meget omhyggeligt udført og i en sober, enkel stil, stærkt påvirket af den smagsretning, som arkitekten G. F. Hetsch docerede som professor ved Kunstakademiet.

Som eksempel på magasinets arbejde gengives et stort bogskab (fig. 45) fra Schackenborg med tilhørende regning (fig. 46). Det blev leveret i 1841 sammen med et stort antal andre møbler, af hvilke en del stadig findes på Schackenborg. Adskillige af dem har påklisteret etikette som fig. 44, og desuden ligger regningerne stadig i godsets arkiv.

Også på herregården Gammel Køgegård findes inventar fra Det forenede Kunstflids Meubel Magazin, nemlig dele af et brudeudstyr fra 1841, medbragt af Comtesse Clara Sophie Krag-Juel-Vind-Frijs fra Frijsenborg.

Fig. 47. Etikette i skrivebordet fig. 48. Størrelse 1 : 1. Magazinet havde udsalg på Østergade 69 fra 1838 til 1851.

SNEDKERES MEUBEL-ETABLISSEMENT FOR MODERNE OG SOLIDE ARBEIDER

»SNEDKERES MEUBEL-ETABLISSEMENT FOR MODERNE OG SOLIDE ARBEIDER« er navnet på et møbelmagasin, der havde udsalg på Østergade 69 (jfr. etiketten fig. 47). Det blev stiftet 1838 af snedkermester Johannes Lasenius Kramp, der navnlig er kendt for sin store indsats for håndværkerundervisningen.

Han var født 5. maj 1808 i København. Hans forældre var snedkermester Frantz Sørensen Kramp og Anne Christine Kramp, f. Schiewe. Han kom i lære hos faderen og blev svend 1826. 1831 blev han mester og fik samme år borgerskab. Den 20. juli 1833 holdt han bryllup med Christiane Magdalene Frølich. Kramp døde 30. oktober 1876.¹

Allerede inden Lasenius Kramp oprettede sit møbelmagasin på Østergade, havde han 1837 stiftet »Foreningen af Snedkere til Kundskabers Fremme i Professionens Theori«, eller som selskabet senere kom til at hedde »Snedkernes Tegneforening«. 1840 stiftede han Håndværkerforeningen i København og 1843 Det tekniske Selskab, hvis inspektør han blev fra februar 1844. Fra da af helligede han sig udelukkende håndværkerundervisningen og organisationen af denne og ophørte med at være aktiv snedker.²

Det møbelmagasin, han havde startet, fortsatte imidlertid og havde udsalg på Østergade indtil 1851.³ Den daglige ledelse var i hele perioden fra 1838–1851 overdraget møbelmagasinforvalter

Fig. 48. Sen-empire skrivebord fra 1840'erne. I den midterste skuffe sidder etiketten fig. 47. Mahognifineret på fyr med indlægninger og årer af lyst træ; indfældet skriveunderlag af grønt læder med forgyldt bort. H. 97 cm. Udført efter en tegning udsendt af snedkernes tegneforening signeret af arkitekten H. C. Stilling. Skrivebordet har tilhørt familien Drewsen på Strandmøllen, det findes nu i Nationalmuseet.

F. M. Ryberg, der i 1853 fik sit eget møbeludsalg i Kronprinsensgade 32, hvor han blev indtil 1855.⁴

Som det fremgår af de to møbler, der afbildes på fig. 48 og 49, var det i høj grad kvalitetsarbejde, der udgik fra Møbel-Etablisementet på Østergade; både indlægninger og det udskårne arbejde er meget omhyggeligt udført; indvendig er skrivebordet fint efterbehandlet, og skufferne har spinkle, regelmæssige sinkninger. Foruden de to nævnte møbler kendes fem andre fra dette magasin, nemlig et skrivebord, en lænestol, et skab, en sekretær og et lille rundt bord. De to sidstnævnte er forsynet med etiketter, der afviger noget fra fig. 47, hvad den typografiske opsætning angår, men ikke med hensyn til teksten.

Magasinets omsætning har været meget betydelig, hvis man tør stole på etiketternes løbenumre; det højeste af disse er 9.688, men det er jo muligt, at man af og til har sprunget en del numre over.

Fig. 49. Detalie af sen-empire sofa fra 1840'erne. På ryggens bagside sidder en etikette svarende til fig. 47 med løbe nr. 4020. Mahognifineret på fyr. H. 100 cm. Privateje.

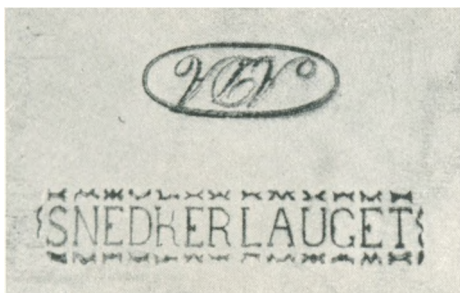

Fig. 50. Snedkerlaugets indhuggede stempler i et sybord fra ca. 1840. I det øverste, der er vendt på hovedet, ses oldermændens A. D. Andersens for bogstaver. Størrelse 1 : 1.

LAUGSSTEMPLINGER

De to etiketter, der gengives som fig. 51–52 og det indhuggede stempel fig. 50, er ikke snedkersignaturer, men mærker anbragt af snedkerlauget som garanti for, at de pågældende møbler er udført af laugets egne mestre og ikke af »Fuskere« eller andre, der stod udenfor laugets.

Mathias Ortmann havde allerede 1747 i et andragende til Commercekollegiet foreslået, at alt snedkerarbejde skulle stemples af laugets oldermænd, men kollegiet svarede, at det måtte blive en sag, laugets selv måtte tage sig af.¹

I 1790 blev sagen rejst igen. Marskandiserne havde nemlig ved plakat af 4. november 1790 fået ret til også at handle med al slags nyt arbejde, som de fik tilbudt af dertil berettigede personer, og som var forsynet med stempel. Hvorledes stemplingen og kontrollen skulle foregå blev imidlertid aldrig bestemt, hvad marskandiserne naturligvis havde stor fordel af. Snedkerne anmodede gang på gang øvrigheden om at tage sig af sagen, men uden resultat.

1817 meddelte kancelliet, at laugets måtte bruge et hvilket som helst stempel, det ville, og da laugets endnu ingen vegne var kommet 1829, gjorde regeringen opmærksom på, at det påhvilede laugets selv at sørge for, at stemplingen blev iværksat.²

Det var først, da oldermændens J. C. Holst tog opgaven op, at man fandt frem til en løsning. Stemplingen indførtes 1. januar

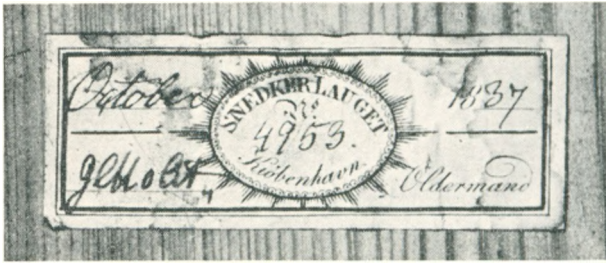

Fig. 51. Snedkerlaugets etikette underskrevet af oldermænden J. C. Holst i oktober 1837. Denne form for laugsstempling indførtes 1. januar 1837. Størrelse 1 : 1.

Fig. 52. Snedkerlaugets etikette på bagsiden af spejlet fig. 53. Underskrevet af oldermænden A. D. Andersen i september 1840. Han var oldermænd fra 1838-42. Størrelse 1 : 1.

1837. Den bestod i, at trykte etiketter, som dem der ses på fig. 51-52, forsynet med dato, oldermændens navn og et løbenummer, blev klistret fast i det pågældende møbel. De mestre, som ønskede at få deres møbler stempede, skulle melde det dagen i forvejen til oldermænden, hvem det påhvilede at indføre de indkomne anmeldelser og at udlevere de fornødne etiketter til »Stempelmestrene«. Hvervet som stempelmester tilfaldt efter tur to af laugets medlemmer, der på en bestemt dag mødte hos oldermænden for at få besked om, på hvilke værksteder de skulle »stemple«. Hvert møbel, der fik stempelmærke, skulle ved benævnelse og nummer indføres i en bog, der efter endt rundgang afleveredes til oldermænden.³

Desværre er de protokoller, der førtes over stemplingerne, så vidt man ved, forsvundet. Havde de eksisteret, ville man i de tilfælde, hvor laugets etikette var bevaret, – og der kendes allerede på nuværende tidspunkt et ret stort antal – kunne oplyse, hvilken

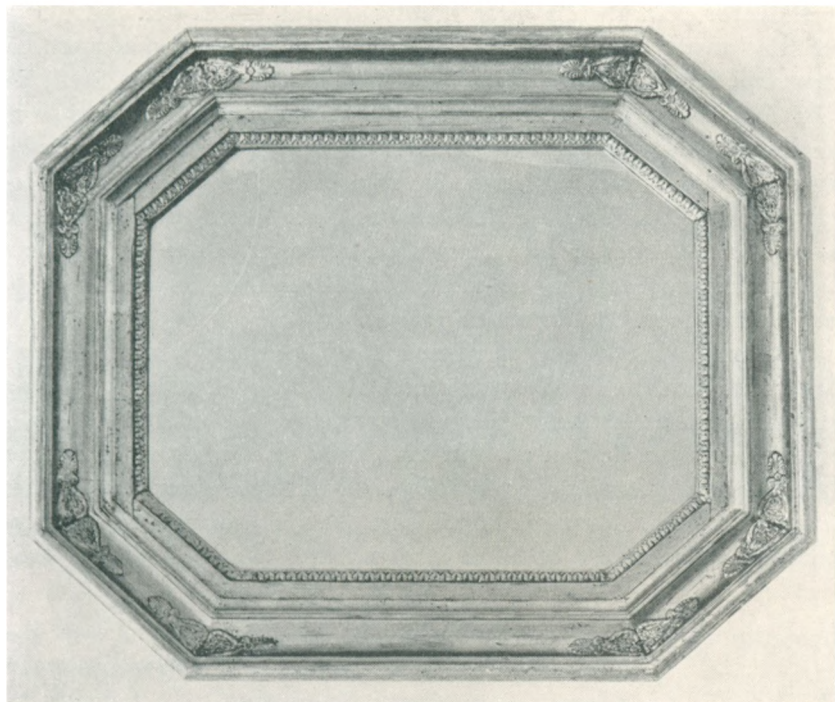

Fig. 53. Forgyldt sen-empire spejl med snedkerlaugets etikette fig. 52, dateret september 1840. H. 58 cm. Tilh. Nationalmuseet.

snedker det pågældende møbel var udført af blot ved at slå løbenummeret efter. Etiketterne ville altså virke som signaturer. Nu må vi nøjes med de andre oplysninger, de giver os, nemlig en nøjagtig datering og bevis for, at det pågældende arbejde er udført her i København af en af laugets mestre.

Fig. 51 viser en af de etiketter, J. C. Holst har underskrevet, medens fig. 52 gengiver et med A. D. Andersens underskrift. Sidstnævnte efterfulgte Holst som oldermann i 1838 og beklædte denne post til 1842. I hans oldermannsperiode har man åbenbart indført en anden form for stempling, således som det fremgår af fig. 50. Her er ikke anvendt en etikette, men to stempler, nemlig et med teksten SNEDKERLAUGET, og et andet, (der her er vendt på hovedet), med oldermannens forbogstaver A D A.

Der kendes ingen laugsstempler med de senere oldermænds navne, så rimeligvis har man opgivet denne form for mærkning.

Indenfor det københavnske stolemagerlaug gjaldt der andre regler for laugsstempling. Den 13. juli 1813 blev det vedtaget, at mestrene herefter skulle stemple deres arbejde »paa det Sted, de selv finder godt«, og at oldermændene skulle have et aftryk af stemplerne, for at han ved forefaldende lejlighed kunne overbevise sig om, at han havde en laugsmesters arbejde for sig. Mestrene forpligtede sig til at betale en bøde af 12 Rdl. første gang og »siden hver Gang dobbelt«, når de undlod at stemple deres arbejder.⁴ Der kendes nogle få empire-stole med sådanne indhuggede stempler, bestående af to eller tre bogstaver.

Ret længe har denne laugsstempling hos stolemagerne næppe været gennemført. I 1841 var den i alt fald gået af brug, for da forsøger man at genindføre den i noget forandret skikkelse. I stolemagerlaugets møde den 26. juli 1841 blev det besluttet, at enhver stolemager herefter havde pligt til på alle sine arbejder at påtrykke laugets stempel. Man gik altså bort fra de individuelle mesterstempler og anvendte et fælles laugsmærke.⁵

HENRIK MONSEES

HENRIK MONSEES, der var født 25. november 1770, blev mester i København 1798. Fra 1805 til 1810 boede han på hjørnet af St. Kongensgade og Dr. Tværgade (daværende no. 246). 1809 købte han ejendommen Amagertorv 6 (nuværende no. 12);¹ her boede han til sin død 7. marts 1853, og efter ham hans enke, der videreførte forretningen.² Samtidig med at Monsees flyttede ind i den nyerhvervede ejendom, opnåede han kgl. bevilling til ved siden af sit snedkerarbejde tillige at måtte udføre og sælge stolemagerarbejde. Med hans ansøgning fra 1810 fulgte en udtalelse af statsminister E. H. Schimmelmann, hvori denne oplyser, at Monsees »i en betydelig Række af Aar til min fuldkomne Tilfredshed har forfærdiget alt i mit Hus forefaldende Snedkerarbejde«.³

Da det forenede Kunstflids Meubelmagazin blev oprettet i 1818 (se side 262), var Henrik Monsees med blandt indbyderne, og han

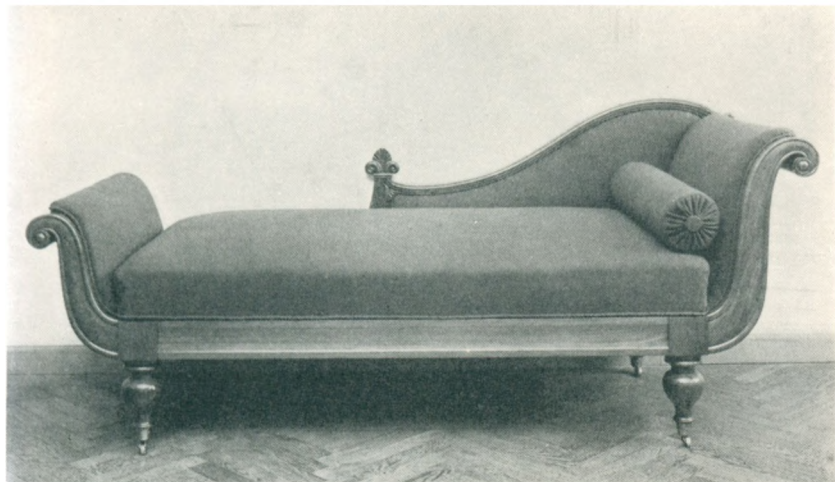

Fig. 54. Sen-empire chaiselong udført af H. Monsees 1841. Mahognifineret på fyr. H. 93 cm. Tilh. Nationalmuseet.

sad også i bestyrelsen for det finerskæreri, der 1828 oprettedes i Kannikestræde.⁴

Omkring 1845 udførte Monsees sammen med nogle andre snedkere et møblement, som M. G. Bindsbøll havde tegnet til eget brug.

Den chaiselong, der gengives her (fig. 54), er udført på Monsees værksted 1841. Den er del af et udstyr, han leverede til Charlotte Frederikke Philipsen's bryllup 1841 med kammerråd August Ahlert Rist. Af disse møbler er foruden chaiselongen 2 spejle med konsoller, 2 natborde, 2 tabouretter og en servante for nylig skænket til Nationalmuseet. Møblerne er ikke signerede, men regnskaberne fra udstyret er bevaret.⁵

Fig. 55. Etikette i stolen fig. 56 med teksten: »Hofstolemager C. B. HANSENS Meubel-Bazar, Holmenscanal nr. 264 Erichsens Palais«. Størrelse 4 × 2,6.

C. B. HANSEN

Hofstolemager C. B. HANSEN, grundlæggeren af det gamle firma, der endnu bærer hans navn, er født 24. februar 1806 i København. Hans fulde navn er: CHRISTOPHER BAGNÆS HANSEN. Han kom fra meget små kår. Faderen døde tidligt, og allerede som 8 årig måtte sønnen ernære sig selv. Da han var 14 år, kom han i lære hos stolemager Frøerup, og 1826 blev han svend. Den 18. december 1830 foreviste han mesterstykke, som antoges af magistraten, og den 24. marts 1832 fik han borgerskab som stolemager¹ og begyndte sin virksomhed i nogle beskedne lokaler i Erichsens Palæ med udstilling i Hotel du Nord. 1843 købte han det Erichsenske Palæ (nu Handelsbanken) og her havde firmaet til huse indtil 1888.²

Den 29. marts 1838 havde C. B. Hansen, der jo var stolemager og ikke snedkermester, fået særlig bevilling til at forfærdige og sælge finerede og indlagte møbler, og 1846 fik han yderligere lov til at forhandle møbler udført af andre snedkermestre.³ Den 5. december 1855 blev han på ærefuld vis optaget i snedkerlauget som anerkendelse for sin indsats på verdensudstillingen i Paris samme år.⁴

Titlen som hofstolemager fik han tildelt af Chr. VIII 1842 efter at have leveret store arbejder til de kongelige slotte.⁵ Den etikette, der gengives her, må altså være trykt efter dette tidspunkt. Stolen, den sidder i, fig. 56, er det ældste signerede møbel, man kender fra dette firma. Etablissementet voksede med rivende fart og blev i løbet af få år et af landets førende møbelfirmaer.

Fig. 56. Mahogni stol fra 1840'erne med C. B. Hansens etikette, fig. 55, på sargens underside. Privateje.

1. april 1867 trak C. B. Hansen sig tilbage, og 16. januar 1868 døde han.

Forretningen videreførtes af sønnen Charles Hansen og svigersønnen, tapetserermester Lars Larsen, der yderligere fik virksomheden til at blomstre. For denne periodes vedkommende skal her blot henvises til de trykte kilder om firmaet C. B. Hansen.⁶

Fig. 57. H. E. Becks etikette i et skuffemøbel i privateje. Beck boede i Gothersgade 130 fra 1833 til 1841. Størrelse 1 : 1.

H. E. BECK

Snedkermester HANS ERHARDT BECK, der var født på Randers-egnen 5. november 1805, foreviste sit mesterstykke for magistraten 18. august 1832 og indtrådte samtidig i laug^{et}. Først 6. juni 1835 løste han borgerskab.¹

Fra 1833 til 1841 boede han i Gothersgade 130; det er altså indenfor denne periode, etiketten fig. 57 er trykt. 1841 flyttede han til Løvstræde 128 efter at have erhvervet denne ejendom. Skødet blev tinglyst 29. marts 1841. 1852 solgte han huset til boghandler Carl Andreas Reitzel² (det ejedes stadig af dette gamle boghandlerfirma, da det blev solgt og revet ned 1939).

Beck købte samme år en anden ejendom, der lå i Klædeboderne 101.³ Her boede han til sin død 11. august 1869. Hans enke, Ida Therese Beck, født West, afhændede denne ejendom 16. december 1872.⁴

Stolen fig. 58 i outreret ny-rococo stil er ikke signeret; når vi ved, at H. E. Beck har udført den, skyldes det, at regningen er bevaret. Den er dateret 18. oktober 1856 og stilet til »Høivelbaarne Her Kammerherre Cederfeld de Simonsen, R. D.«, der var ejer af herregården Erholm. Ifølge denne regning leverede Beck »8 Støkker Mahogny Stoele, 2 do do Sophaer, 1 Bogskab med

Fig. 58. Ny-rococo stol af mahogni udført af H. E. Beck iflg. regning dateret 18. okt. 1856. H. 86 cm. Tilh. hofjægerm. Chr. Cederfeld de Simonsen, Erholm.

Speilglasruder og 1 Runt Bord«. Af disse møbler findes de otte stole, den ene sofa og bogskabet stadig på Erholm.

Etiketten fig. 57 sidder i et lille mahognifineret skuffemøbel på høje, drejede ben. Desuden kendes et spillebord, signeret af H. E. Beck.

Fig. 59. P. L. Wolff's indskårne signatur i reolen, der ses på fig. 60.

P. L. WOLFF

Snedkermester PETER LUDVIG WOLFF (Wulff), der har indskåret sin signatur i den ene af de store ny-gotiske bogreoler på Amalienborg (fig. 59–60), er født i København den 9. maj 1810. Forældrene var snedkermester Wolff og Juditte Bolette Wolff født Petersen (se note 3). Han indtrådte i lauet 12. oktober 1835 og fik borgerskab 17. oktober s. å.¹ Den 17. december 1836 blev han i Vor Frue Kirke viet til den 19-årige jomfru Marie Clemence Rancke.² De flyttede ind i ejendommen Stormgade 194, som Wolff fik skøde på 1838, og her blev de boende indtil 1857³. Derefter tog familien ophold på Vesterbro, og fra 1862–63 boede de i Falkoneralle 47 G.⁴

Blandt P. L. Wolffs bevarede arbejder kan nævnes en barneseng og en barnevogn, der nu begge findes i Kunstindustrimuseet. De har tilhørt billedhuggeren H. V. Bissen; den malede dekoration, der er påvirket af pompeiansk stil, er udført af G. Chr. Hilker. Både seng og barnevogn var udstillet på Charlottenborg 1838.⁵

I privateje i Køge findes en fint udført sekretær, fineret med mahogni på eg. Den er signeret af P. L. Wolff med angivelse af adressen Stormgade 194, Kbhvn. Den må altså være udført mellem 1836 og 1857, i hvilken periode Wolff boede i Stormgade.

De ny-gotiske møbler i enkedronning Caroline Amalies bibliotek på Amalienborg, fig. 60, udførte Wolff i 1852. Årstallet indgår i dekorationen på stolens forsarg. Hans indskårne signatur, fig. 59, sidder på den ene kortsides af den reol, der ses på billedet. Møble-

Fig. 60. Enkedronning Caroline Amalies ny-gotiske bibliotek i Chr. VIII's Palæ på Amalienborg. Møblerne, der er af egetræ, er udført af P. L. Wolff 1852 (jfr. signaturen fig. 59) efter tegning af Chr. V. Nielsen. Billedskærerarbejdet udført af H. V. Brinkopff.

mentet består af 2 reoler, hvoraf den ene er en stor hjørnereol, et biblioteksbord, 6 armstole, 5 piedestaler, et spejl med konsol, gardinstænger og en lille biblioteksstige, alt i outreret ny-gotik. Også det oprindelige møbelbetræk er bevaret; det er flaskegrønt plyds. Billedhuggerarbejdet er, som det bl. a. fremgår af detailllen

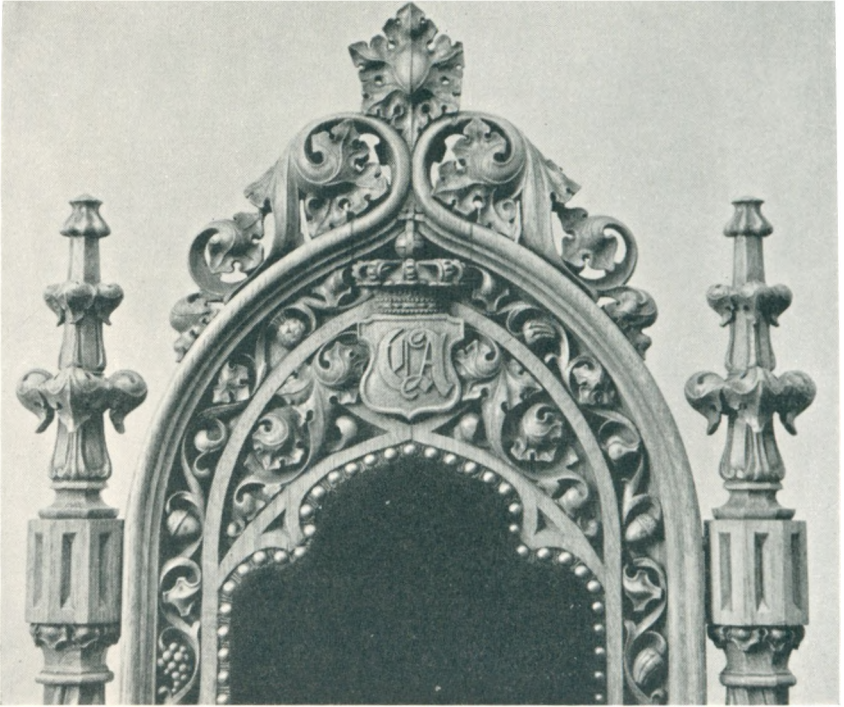

Fig. 61. Kopstykke på en af stolene i enkedronning Caroline Amalies ny-gotiske bibliotek fra 1852, signeret af P. L. Wolff (jfr. fig. 59-60). Billedskærerarbejdet af H. V. Brinkopff. Lyst egetræ. Br. 55 cm.

fig. 61, meget rigt; det er udført af H. V. BRINKOPFF.⁶ Han var født i København 30. juni 1823 og kom 1839 i billedskærerlære hos J. C. Meyer og gik samtidig på Kunstakademiet, hvor han 1846 blev elev i dekorationsskolen. 1847 nedsatte han sig som billedskærer, forgylder og møbeltegner. Senere virkede han også som arkitekt.⁷ Brinkopff fik stor betydning for snedkerfaget gennem sin virksomhed for Snedkernes Tegneforening af 1837, hvor han allerede fra 1845 leverede møbeltegninger, der tjente som forlæg for snedkermestrene.⁸ Han døde år 1900.

Det er arkitekten Chr. V. Nielsen, der ifølge sit eget udsagn, har givet tegning til møblerne i enkedronningens bibliotek. 1889 skriver han: »Jeg tegnede nu i de følgende Aar en Del andre Meubler og Udstyrelser i samme Stil (d. v. s. ny-gotik), således til Enkedronning Caroline Amalies Biblioteksværelse«. ⁹ Den ene reol og det store konsolspejl blev udstillet på Industri-Udstillingen 1852 i Kbh.¹⁰

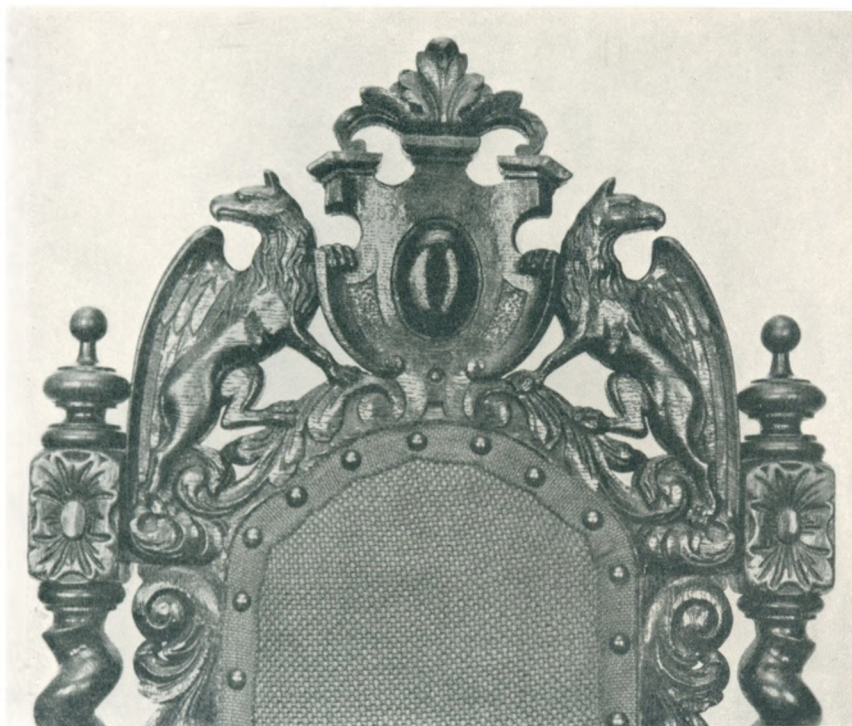

Fig. 62. Kopstykket på en stol i ny-barok fra 1870'erne udført af J. G. Lund. Etiketten fig. 63 sidder i stolens sarg. Bejdsset egetræ, br. 39 cm. Privateje.

J. G. LUND

Hofsnedker JENS GUSTAV LUND, hvis store møbelfirma blev et af landets førende, var født 19. december 1814 i København.¹ Hans fader havde et lille snedkerværksted på kvisten i et baghus i Krystalgade, hvor forældrene levede i meget små kår. Faderen havde ikke gjort mesterstykke for laugene, han var såkaldt »Frimester« og måtte derfor ikke tage fagudlærte svende i sin tjeneste; det var ham forbudt at benytte anden medhjælp end hustru og børn samt håndlangere, der ikke havde snedkeruddannelse.

Jens Gustav hjalp til i faderens værksted, indtil han 1829 kom i lære hos den ansete snedkermester Henrik Monsees (se s. 272). Her blev han svend 1836, og 1841 gjorde han mesterstykke. Året efter, 19. november 1842, holdt han bryllup med Erasmie Than-

Fig. 63. J. G. Lunds etikette i en stol, hvis kopstykke ses fig. 62. Etiketter som denne kan tidligst være trykt 1868, i hvilket år Lund blev hofsnedker, og har antagelig været brugt til hans død 1882. Størrelse 1 : 1.

ning, og den 3. december samme år løste han borgerskab og flyttede til Vognmagergade. På dette tidspunkt havde han 2 svende på sit værksted, men allerede 1846 havde han 35.

Lund overtog 1850 Det forenede Kunstflids Meubelmagazin (se s. 262), og indrettede sine salglokaler i magasinets tidligere lokaler, Kongens Nytorv 6, hvor han vedblev at have sit udsalg, til han døde 1882, mens værkstedet 1860 blev flyttet til Gl. Kongevej 11. På det tidspunkt beskæftigede han ca. 100 mand.

1866 anskaffede han den første dampmaskine, der anvendtes her i landet i snedkeriets tjeneste; han var også den første herhjemme, der damptørrede sit træ.

1868 udnævntes Lund til hofsnedker.

J. G. Lund tillagde de store snedkerudstillinger, der afholdtes både her i Danmark og i udlandet, stor betydning for håndværkerstanden og deltog selv flittigt i utallige af dem, ofte med møbler, han selv havde givet tegning til. Lund lagde meget stor vægt på, at hans møbler, både hvad materialer og udførelse angik, var af fineste kvalitet, hvad også alle de arbejder, der er bevaret fra hans værksted, vidner om.

Som jeg andetsteds har gjort rede for,² findes der navnlig på vore herregårde mange møbler, som man ved, er udført af J. G. Lund. Han anvendte to forskellige etiketter, en i perioden fra 1860–1868 med følgende tekst: »J. G. Lund. Magazin Kg. Nytorv 6. Værksted Gl. Kongevej 11«, og en anden, da han i 1868 var blevet udnævnt til hofsnedker. Den sidstnævnte ses på fig. 63.

Fig. 64. Bogskab udført af J. G. Lund til prinsesse Dagmars (den senere kejserinde af Ruslands) udstyr 1866 efter tegning af Heinrich Hansen. Poleret ibenholt med indlægninger af sølv, perlemor, skildpadde og rav. De skulpturelle dele af drevet og ciselaret sølv. Om skabet stadig findes i Rusland vides ikke; det er her gengivet efter et gammelt fotografi i Det danske Kunstindustrimuseum.

F. OXELBERG

DANIEL FERDINAND GOTTLIEB OXELBERG er født 12. januar 1833 i København. Forældrene var snedkermester Peter Mathias Oxelberg og Kirstine Magdalene Malvig. Faderen var bestyrer for de ansete Thielemann'ske værksteder, og her blev Ferdinand Oxelberg sat i lære. Kort efter at han i en ung alder var blevet mester, fik han understøttelse til en udenlandsrejse og arbejdede flere år i Berlin og Wien. Her blev han fortrolig med maskinsnedkeriet, som dengang var ukendt herhjemme. Nogle år efter sin hjemkomst lykkedes det ham, i 1871, at anlægge en maskinfabrik for bygnings-snedkerarbejde, den første her i landet. Virksomheden, der lå ude på Nørrebro mellem Smedegade og Ladegaardsvejen, blev hurtigt førende indenfor faget, og arbejder udgåt herfra nød megen påskønnelse; således fik Oxelberg guldmedaille på verdensudstillingen i Paris 1878. Af hans arbejder kan nævnes laugssalen i snedkerlaugets hus i Grønnegade udført 1887 (se detaillén fig. 65). Til den store nordiske udstilling 1888 udførte han »det store Kongeværelse« i eg og mahogni efter tegning af arkitekt Martin Borch (det findes nu i Kunstindustrimuseet).¹

Ferdinand Oxelberg havde den 8. juni 1861 indgået ægteskab med Anna Hansen. Da han døde den 15. juli 1890, var han blevet en velhavende og anset mand, som havde beklædt mange æreshverv indenfor sit fag. Foruden sin virksomhed ejede han en stor ejendom i Niels Juelsgade samt det smukke landsted »Taffelbay« på Strandvejen.²

Fig. 65. Paneler i laugssalen i snedkerlaugets ejendom Grønnegade 41. Udført 1887 af F. Oxelberg. Loftet af M. Carstens.

J. C. GROULE

Snedkermester J. C. GROULE, der har udført det soveværelse-møblement, der ses på fig. 66, var født 4. september 1844 i Æbeltoft. Han var søn af snedkermester Chresten Groule og dennes hustru Jensine, f. Jespersen. J. C. Groule blev gift med Anna Marie Rasmussen, en søster til den bekendte snedkermester Rudolph Rasmussen (se s. 291). Groule etablerede sig 1871.¹ Sammen med svogeren købte han 1876 den store ejendom Nørrebrogade 45, hvor der indrettedes værksteder og butikslokaler til de to snedkeretablissementer, der tiltrods for den fælles ejendom blev drevet som to selvstændige virksomheder med hver sit speciale.

Groule udførte navnlig polerede møbler af mahogni- og nøddetræ, medens Rudolph Rasmussen hovedsagelig forarbejdede rigt udskårne egetræsmøbler.²

Først 1883 indtrådte Groule i Københavns Snedkerlaug, hvor han 1898–1902 var formand for møbelsnedkerafdelingen og fra 1911 til sin død 25. december 1916 laugets oldermænd.³ Hans søn og senere hans sønnesøn overtog firmaet, der ophævedes 1935.

SEVERIN OG ANDREAS JENSEN

Det kendte snedkeretablissemment SEVERIN OG ANDREAS JENSEN oprettedes 1861 af to brødre med lokaler i Studiestræde 26.

SEVERIN JENSEN, f. 7. februar 1833, var maler af uddannelse; han aflagde mesterprøve 1860 og fik borgerskab 31. oktober 1861. Han døde 27. august 1893.

Broderen ANDREAS JENSEN, f. 24. juli 1834, stod i lære hos snedkermester H. C. Jacobsen i Teglgårdsstræde og blev svend 1853. To år senere tog han på valsen i længere tid og arbejdede i førende snedkeretablissementer i Berlin, Wien og Paris. 1860 vendte han hjem til København og aflagde mesterprøve 1861. Samme år 31. oktober fik han borgerskab.¹ Hans mesterstykke findes nu på Kunstindustrimuseet. Det er et skrivebord i sen-empire stil, fineret med nøddetræ og dekoreret med indlægninger af Tuja.² Fra 1890 til 1898 var Andreas Jensen oldermænd i snedker-

Fig. 66. Soveværelse-møblement udført af J. C. Groule 1890 på bestilling af grosserer Rudolf Christensen. Poleret nøddetræ med indlægninger af rosentræ. Tilh. Nationalmuseet. Et ganske tilsvarende møblement udstillede Groule på industriudstillingen 1888.

Fig. 67. Etikette med teksten: »Severin & Andreas Jensens Møbelfabrik Kongens Nytorv 21, Kjøbenhavn. Mellem Østergade og Lille Kongensgade«. På bagklædningen af skrivebordet fig. 68. Størrelse 13 × 4 cm. Firmaet har brugt flere variationer af denne etikette.

lauget og blev, da han trak sig tilbage fra denne post, laugets æresmedlem. Han døde 1915.³

Den første større opgave, de to brødre fik, var udførelsen af inventaret til Universitetsbiblioteket, som J. D. Herholdt byggede i årene 1857–61. Det var G. F. Hetsch, der havde anbefalet dem, og han skaffede dem ligeledes indpas i Kunstflidslotteriet, der blev oprettet 1860, året efter Frederiksborg Slots brand, under titlen »Bortlodning af Kunstflidsarbejder til Fordel for Frederiksborg Slots Genopførelse«.

Her kom Severin og Andreas Jensens firma hurtigt i første række på grund af det omhyggeligt og fint udførte arbejde, de leverede. Ofte gav de selv tegning til de møbler, der udførtes på deres værksted, det gælder bl. a. det skab, som 1863 blev købt af en del godsejere som brudegave til prinsesse Alexandra. Men også mange kendte arkitekter tegnede i årenes løb møbler for firmaet. Efter Vilh. Dahlerups udenlandsrejse 1864–66 knyttedes han til etablerementet som kunstnerisk rådgiver. Et af de første resultater af dette samarbejde er et dagligstue-møblement fra 1865, som Dahlerup tegnede for pianofabrikant Frederik Møller (Hornung & Møller). Disse møbler er fornylig skænket Nationalmuseet af familien.

I de følgende år deltog Severin og Andreas Jensen i utallige udstillinger og fik tildelt adskillige guld- og sølvmedailler for deres arbejder.

1869 havde brødrene købt den store ejendom Hotel du Nord på Kongens Nytorv, hvor deres butik blev indrettet i no. 13. I 1892

Fig. 68. Mahogni skrivebord med lyse indlægninger. Udført af firmaet Severin og Andreas Jensen 1898 til Sorgenfri slot. Jfr. etiketten fig. 67. Tilhører det danske kongehus.

solgte de ejendommen til Wessel og Vett og flyttede til en ny erhvervet ejendom i nærheden, Kongens Nytorv 21. Den afbilledede etikette, fig. 67, er, som det fremgår af adressen, fra denne sidste periode.

Blandt de mange store opgaver, som tildeltes Severin og Andreas Jensens firma i årene omkring århundredskiftet, skal her nævnes monteringen af Sorgenfri Slot, da det i 1898 blev indrettet til daværende prins Christian og prinsesse Alexandrine. De leverede møblerne til dagligstuen, billardstuen, havesalen, spisesalen og soveværelserne. Det skrivebord, der gengives her med tilhørende etikette, fig. 67-68, er et af disse møbler. Det er meget omhyggeligt udført og vidner om de høje mål, firmaet satte sig med hensyn til kvalitet.

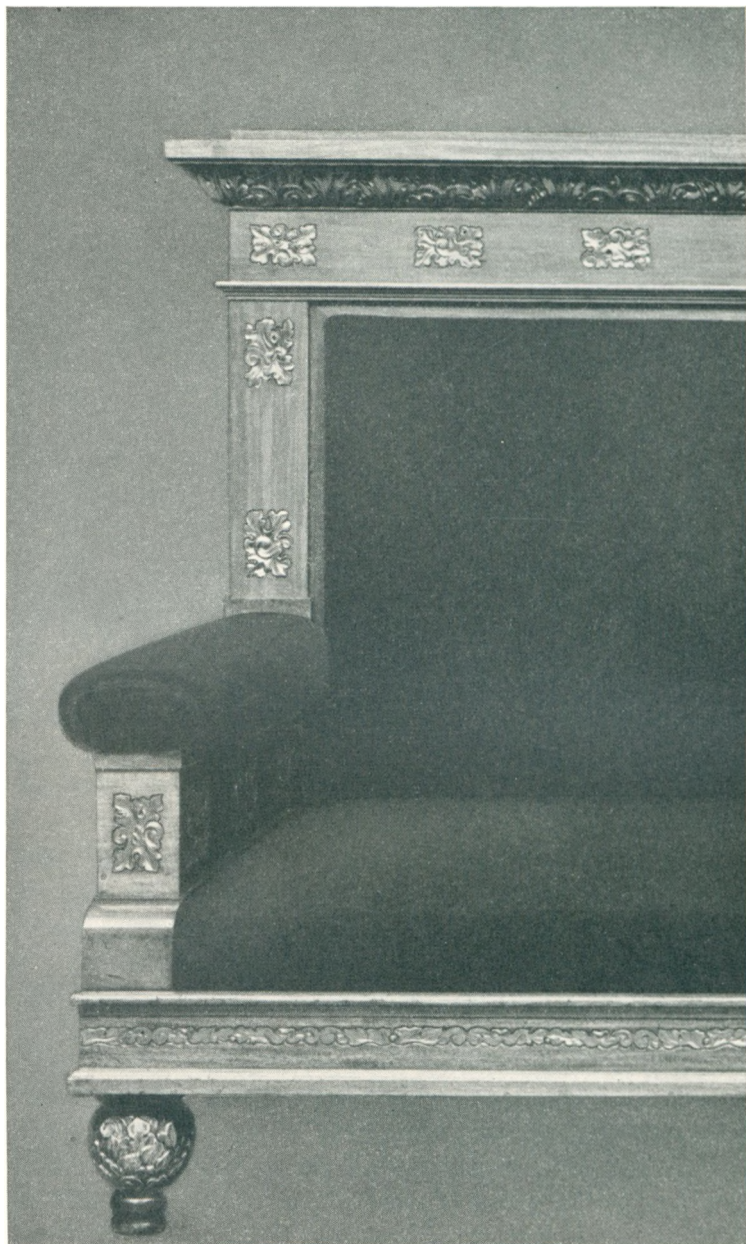

Fig. 69. Detaille af sofa udført af Rudolph Rasmussen 1898 efter tegning af Thorvald Bindesbøll. Mahogni med forgyldte skæringer. H. 143 cm. Del af helt møblement udført til kunsthandler Valdemar Kleis. Privateje.

RUDOLPH RASMUSSEN

RUDOLPH RASMUSSEN, grundlæggeren af det snedkerfirma, der stadig bærer hans navn, er født 13. april 1835. Faderen, Rasmus Rudolphsen, var snedker og boede i Drammelstrup ved Randers på en lille ejendom, der tilhørte herregården Høgholm. Rudolph Rasmussen kom i lære 1. maj 1852 hos snedkermester Ring i Århus og blev svend 20. januar 1857. 1861 blev han ansat hos J. G. Lund i København (se s. 281), og hos ham blev han, indtil han i 1866 fik sit eget værksted. 11. maj 1869 fik han borgerskab. Efter først at have haft lokaler i Studiestræde 33 og Gothersgade 48 flyttede han 1874 til Store Kongensgade 63. Året inden havde han indgået ægteskab med Vilhelmine Henriette Victoria Krogh. Da værkstedet i Store Kongensgade ved en ildebrand 1876 blev ødelagt, købte Rudolph Rasmussen sammen med sin svoger J. C. Groule (se s. 286) den store ejendom Nørrebrogade 45, hvor hans firma stadig har til huse. Hele virksomheden blev flyttet herud, og der indrettedes moderne butiklokaler ud mod Nørrebrogade. Svogeren fik sin del af pladsen i den nye ejendom, men ellers blev de to virksomheder drevet hver for sig.¹

Rudolph Rasmussens speciale var rigt udskårne egetræsmøbler, som dengang navnlig anvendtes i spisestuer og herreværelser. Han var en dygtig tegner og gav selv udkast til de fleste af de møbler, der fremstilledes på værkstedet, men han har også samarbejdet med kendte arkitekter som Vilh. Dahlerup, Brinkopff og omkring århundredskiftet med Thorvald Bindesbøll, således som det fremgår af fig. 69.

Da Rudolph Rasmussen døde 27. oktober 1904, overtog hans sønner, Victor og Rudolf Rasmussen, det store firma. Den sidstnævnte afløste sin onkel J. C. Groule som oldermann i laug 1916 og beklædte denne post indtil 1926. Han døde 1944. Firmaet ledes nu af ovennævnte Victor Rasmussen og Rudolf Rasmussens to sønner Åge og Erik Rud. Rasmussen. Arkitekt Kaare Klint var fra 1928 til sin død 1954 firmaets kunstneriske medarbejder (jfr. s. 305).

Fig. 70. Mahogni skab med forgyldte bronzebeslag. Udført af J. P. Mørck efter tegning (i privateje) signeret 8. august 1896 af Thorvald Bindsøll. H. 209 cm. Skabet købt af Kunstindustrimuseet 1901.

J. P. MØRCK

JENS PETER MØRCK er født i Æbeltoft 1841. Her kom han i snedkerlære. 1860 kom han til København, men rejste to år senere til Hamburg, Genf og Paris for at dygtiggøre sig i sit fag. 1868 løste han borgerskab i København og begyndte en selvstændig virksomhed, først i Niels Juelsgade, senere i ejendommen Vesterbrogade 15, som han erhvervede 1884. På kunst- og industriudstillingen 1872 havde Mørck vakt opmærksomhed ved et skab i en slags ny-barok, og de følgende år udførte han bl. a. en række håndværksmæssigt udmærkede skabe i denne stil; han leverede selv tegning til disse arbejder. For arkitekterne Herholdt og Vilh. Petersen foretog han adskillige restaureringer af kirkeinventar. Da smagen ændrede sig, fulgte også J. P. Mørck med tiden, og han kom i forbindelse med kunstnere, som repræsenterede den ny stil, f. eks. Th. Bindsbøll (jvf. fig. 70).

Fra midten af halvfemserne arbejdede J. P. Mørck's søn, AXEL ELVINUS MØRCK, med i forretningen. Han var ligesom faderen udlært som snedker herhjemme og i udlandet, men havde desuden taget afgang som billedhugger fra kunstakademiet. Foruden arbejder efter egen tegning har han leveret møbler til Martin Nyrop's rådhus og til Det kgl. Bibliotek efter Magdahl-Nielsens tegninger. Også med Fr. Levy, Plesner, Aksel Hansen, Oppenheim, Risom, C. Harild og Johan Rohde har han samarbejdet.

J. P. Mørck, der havde gjort en stor indsats og beklædt flere æres-hverv indenfor faget, døde 87 år gammel den 2. april 1928. Sønnen A. E. Mørck, overtog virksomheden. Han døde 13. maj 1950.¹

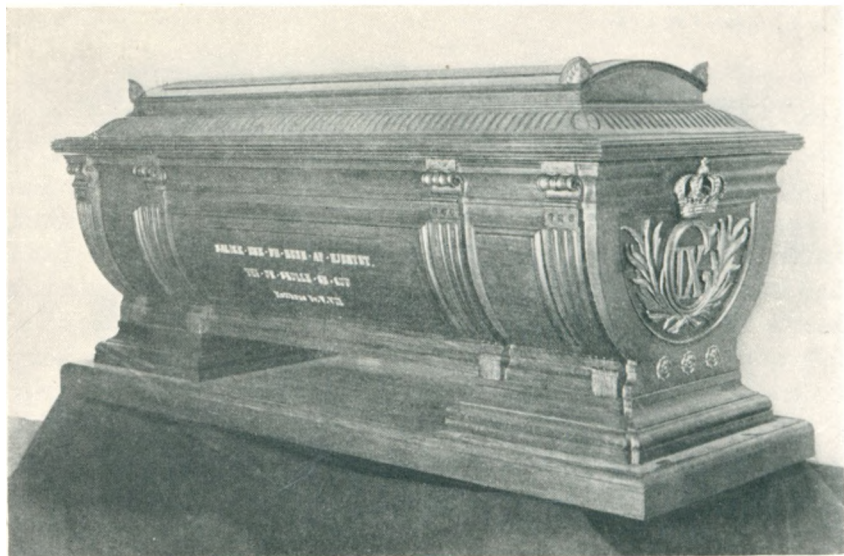

Fig. 71. Chr. IX's kiste udført 1906 af firmaet N. P. Rostrup efter V. Dahlerup's tegning, den samme som var anvendt 1898 til dronning Louises kiste. Egetræ med forgyldte broncer, på låget indlagt kors af palisander.

N. P. ROSTRUP

Som eksempel på ligkistesnedkernes arbejde gengives her Christian IX's egetræskiste, som firmaet N. P. Rostrup udførte 1906 efter tegning af arkitekt V. Dahlerup. Den svarer nøje til dronning Louises kiste fra 1898, som ligeledes udførtes hos N. P. Rostrup.¹ Dette firma, der stadig eksisterer, er grundlagt 1844 af snedkermester NICOLAI PETER ROSTRUP. Han var født 21. november 1806 i Vordingborg, foreviste mesterstykke 10. februar 1844 og fik borgerskab 28. februar 1846.² Han begyndte som almindelig snedker, men specialiserede sig senere som ligkistefabrikant og oparbejdede en stor forretning indenfor dette felt.³ Efter hans død 1886 overtog sønnen KASPAR ROSTRUP firmaet efter at have fået borgerskab som snedkermester samme år. Han var født 2. august 1845 i København, tog juridisk embedseksamen 1869 og blev 1875 overretssagfører, men forlod sin juridiske løbebane for at hjælpe faderen. Kaspar Rostrup var oldermann i snedkerlauget fra 1898 til 1911 og fik som bekendt stor betydning i de vanskelige år omkring århundredskiftet.⁴ Efter hans død 1911 videreførtes firmaet af sønnen AAGE ROSTRUP (f. 1877, d. 1946), hvis enke nu er dets indehaver.

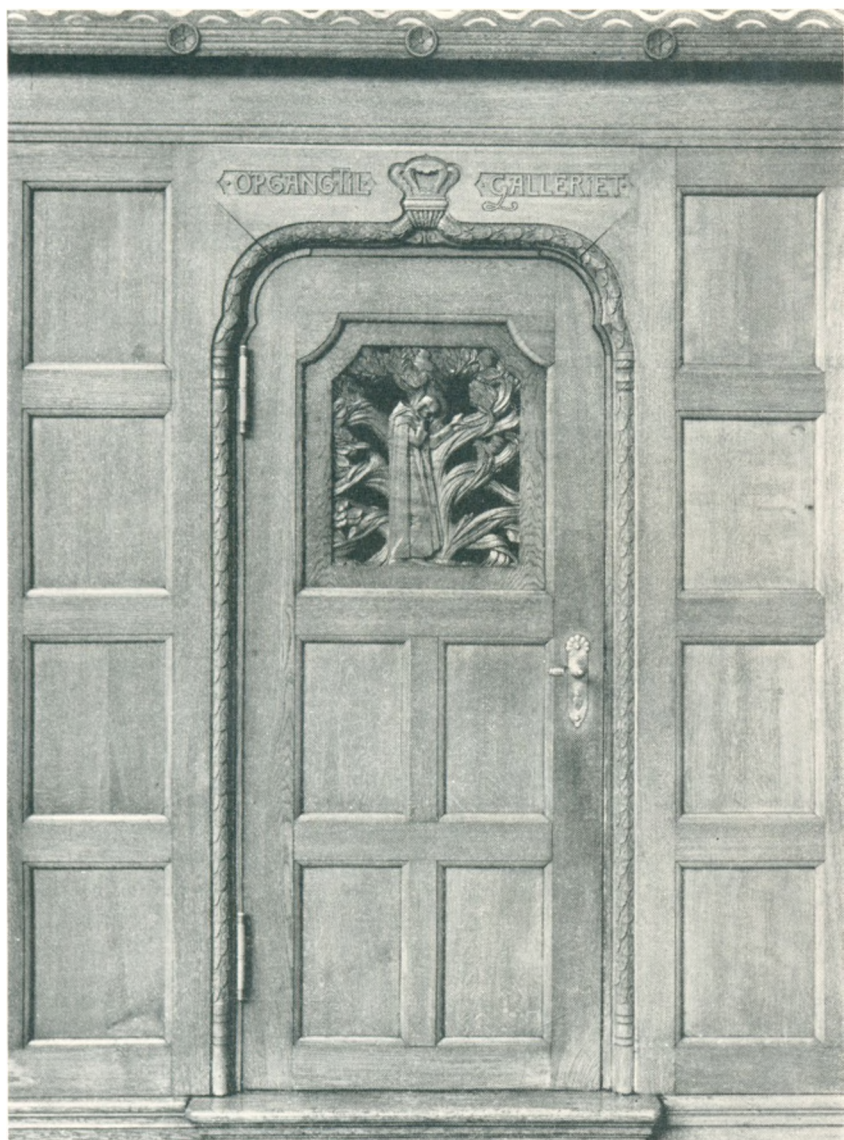

Fig. 72. Egetræs panel og dør fra loggiaen i Københavns rådhus, udført af *Ole Andersen, Larsen & Holm* omkr. 1900 efter tegning af *Martin Nyrop*.

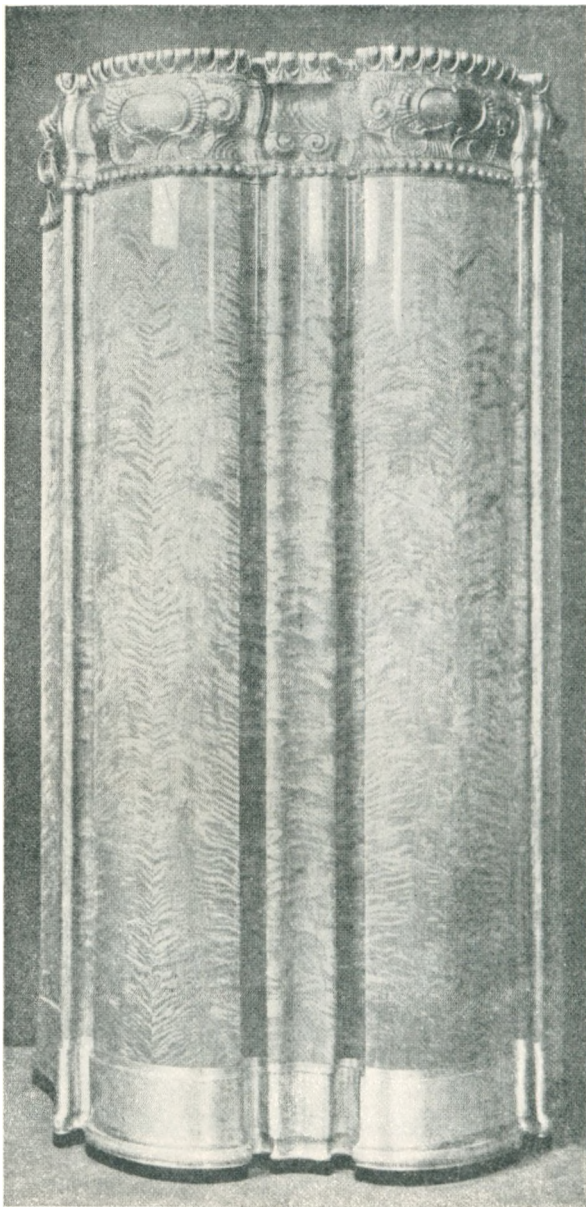

Fig. 73. Skab af birketræ med forsølvet gesims udført til Aarhus-udstillingen 1909 af *Jacob Petersen* efter tegning af *P. V. Jensen Klint*.

Fig. 74. Stol udført af *N. C. Jensen Kjar* til Faaborg museum 1915 efter tegning af Kaare Klint. Tilh. Faaborg museum.

Fig. 75. Dokumentskab udført 1920 af *Otto Meyer*. Hans signatur (se ovenfor) sidder indvendig på venstre skabslåge. Tegnet af *Johan Rohde*, hvis signatur sidder indvendig på højre skabslåge. Mahognifineret, indvendig lyse årer. H. 132 cm. Tilh. Københavns Handelsbank.

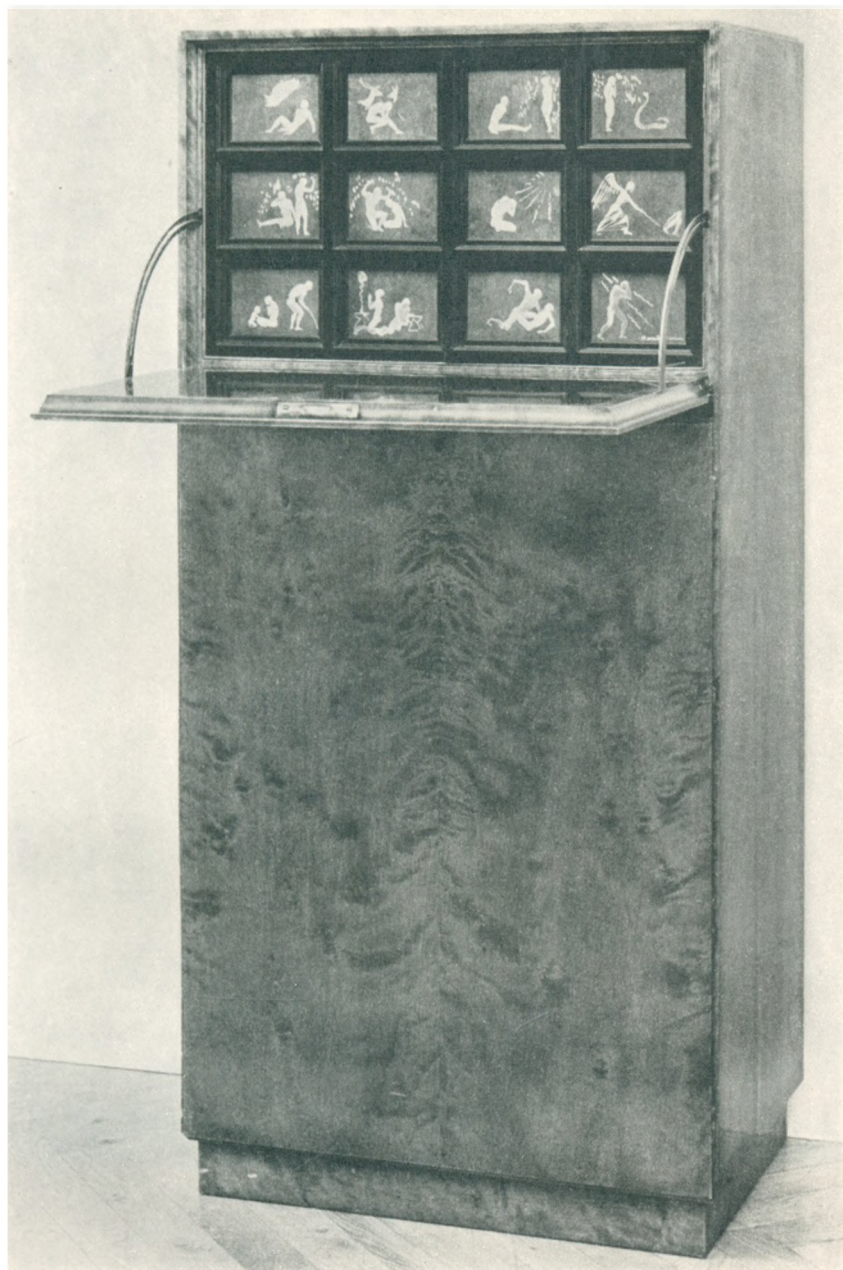

Fig. 76. Chatol udført af *Henrik Wörts* 1922 efter tegning af *Ejnar Dyggve*. De malede dekorationer, scener af skabelseshistorien, af *Harald Hansen*. Mørkpoleret birk med sorte lister omkr. de små felter. I pladen en indlagt åre af solv. H. 125 cm. Privateje.

Fig. 77. Paneler i Chr. IX's gemak (tidl. kaldet Fredensborg salen) på Christiansborg slot. Det dekorative snedkerarbejde udført 1928 af Lars Jørgensen efter Thorvald Jørgensens tegninger. Gråmalet med forgyldning.

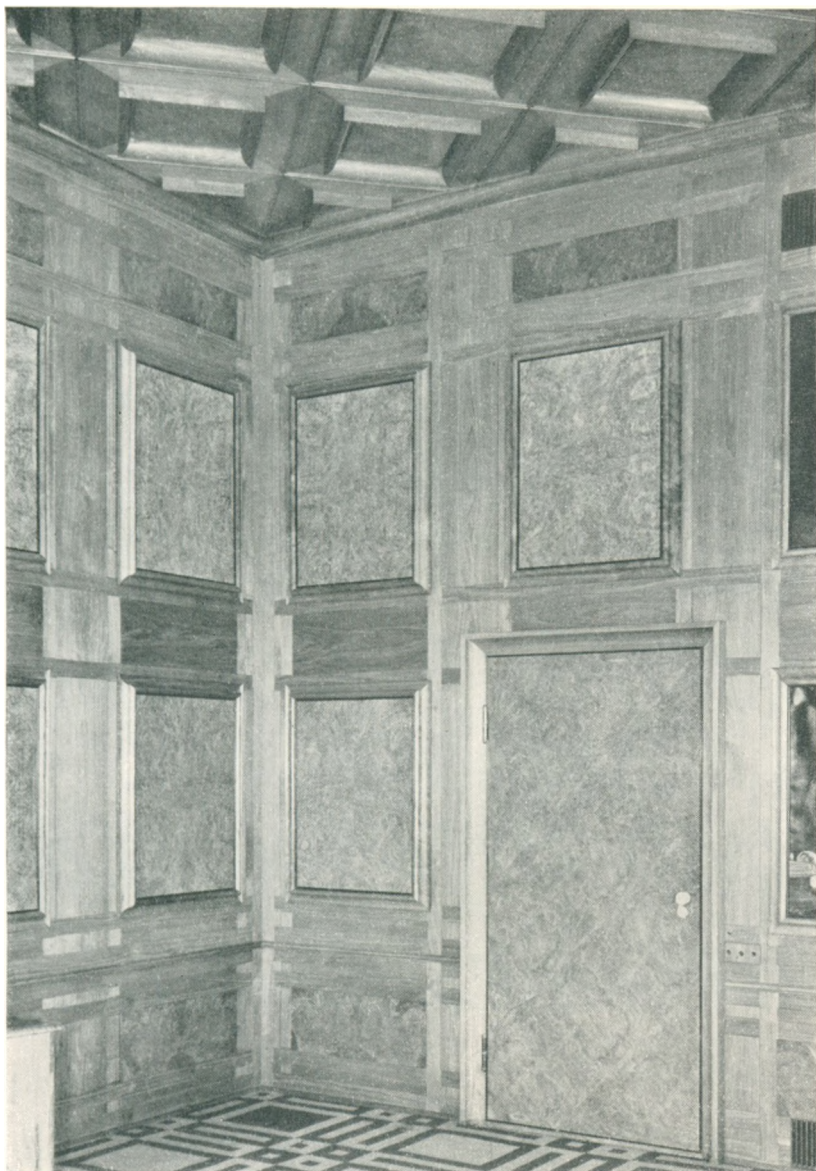
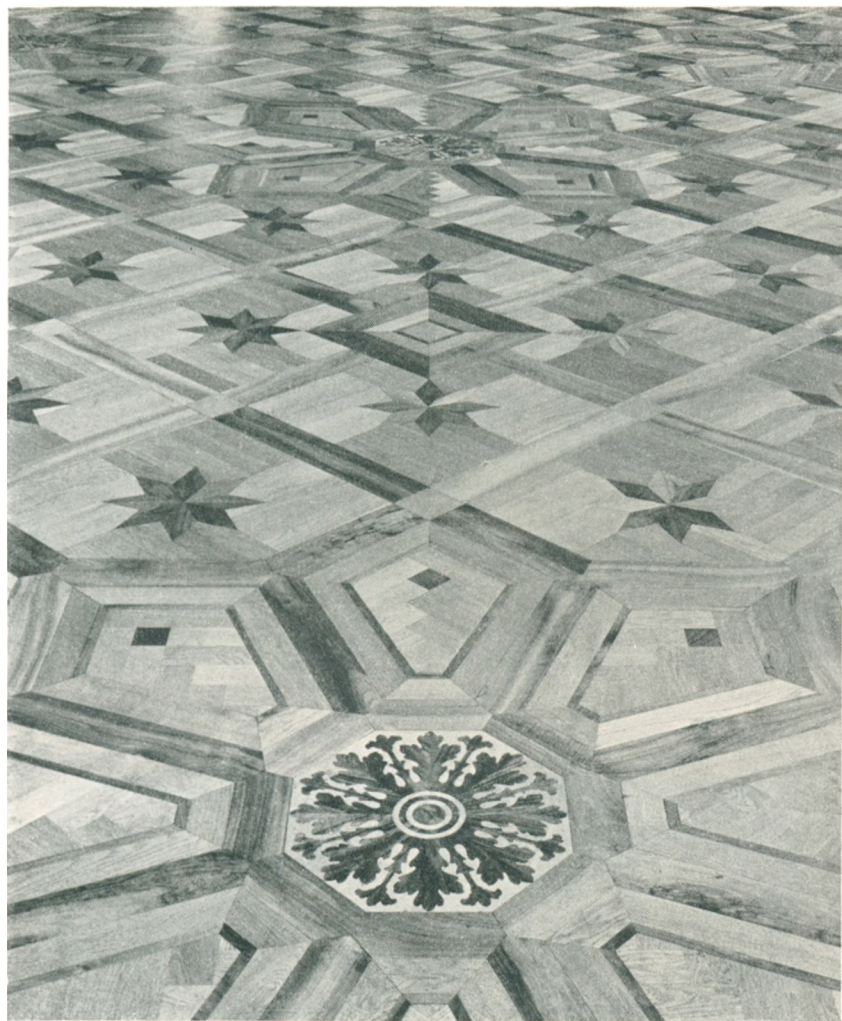

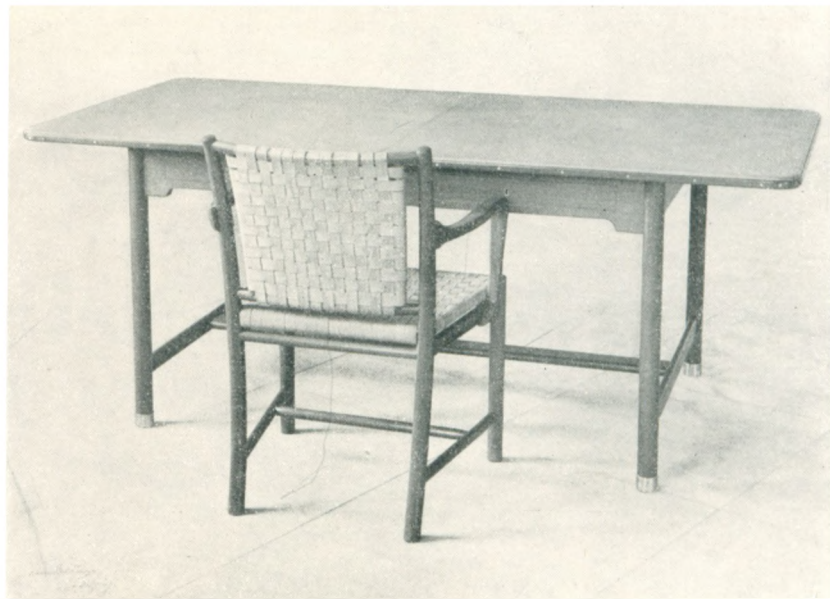
Fig. 78. Paneler og kasetteloft i Carlsbergfondets direktionsværelse udført 1928 af *Jacob Petersen* efter tegning af *Kaj Gottlob*. Nøddetræ og nødderodsfiner.

Fig. 79. Skrivebord i kaukasisk nød med elfbensindlægninger, messingfødder. Udført 1930 af *A. J. Iversen* efter tegning af *Kaj Gottlob*. Tilh. Kunstindustrimuseet.

Fig. 80. Parketgulv i trongemakket på Christiansborg slot udført 1932 af firmaet *P. Rasmussen & sønner* efter tegning af Thorvald Jørgensen. Egetræ og valnød.

Fig. 81. Stol og bord i Cuba mahogni udført henholdsvis 1935 og 1937 af *N. C. Jensen Kjer* efter tegning af Mogens Koch. Bordpladen er betrukket med lyst svinelæder. Tilh. Kunstindustrimuseet.

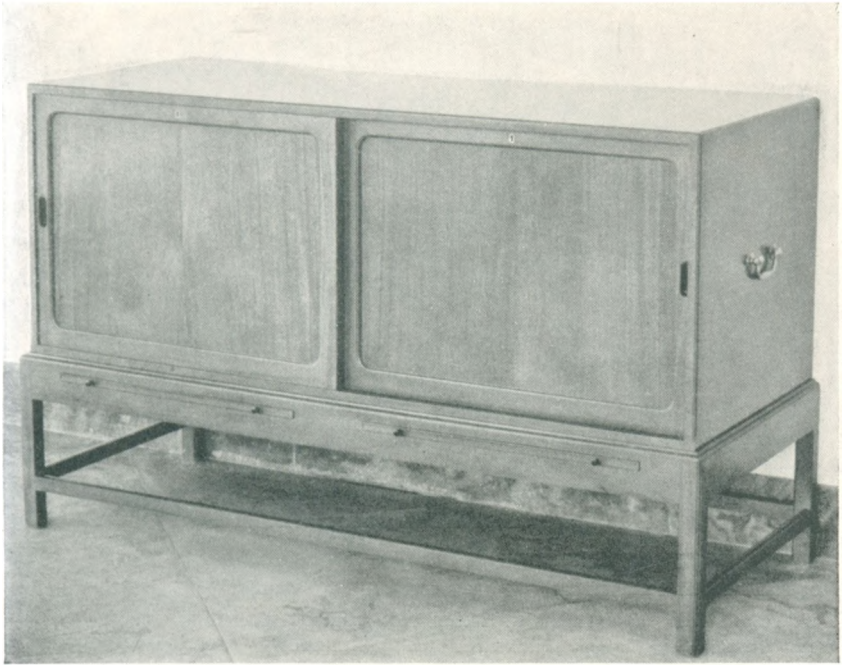

Fig. 82. Skænk af Cuba mahogni udført af *Rudolf Rasmussens snedkerier*. Tegnet af Kaare Klint 1930-38. Tilh. Kunstindustrimuseet. Etiketter som de gengivne har firmaet brugt siden 1930; den runde angiver, at møblet er tegnet af Kaare Klint.

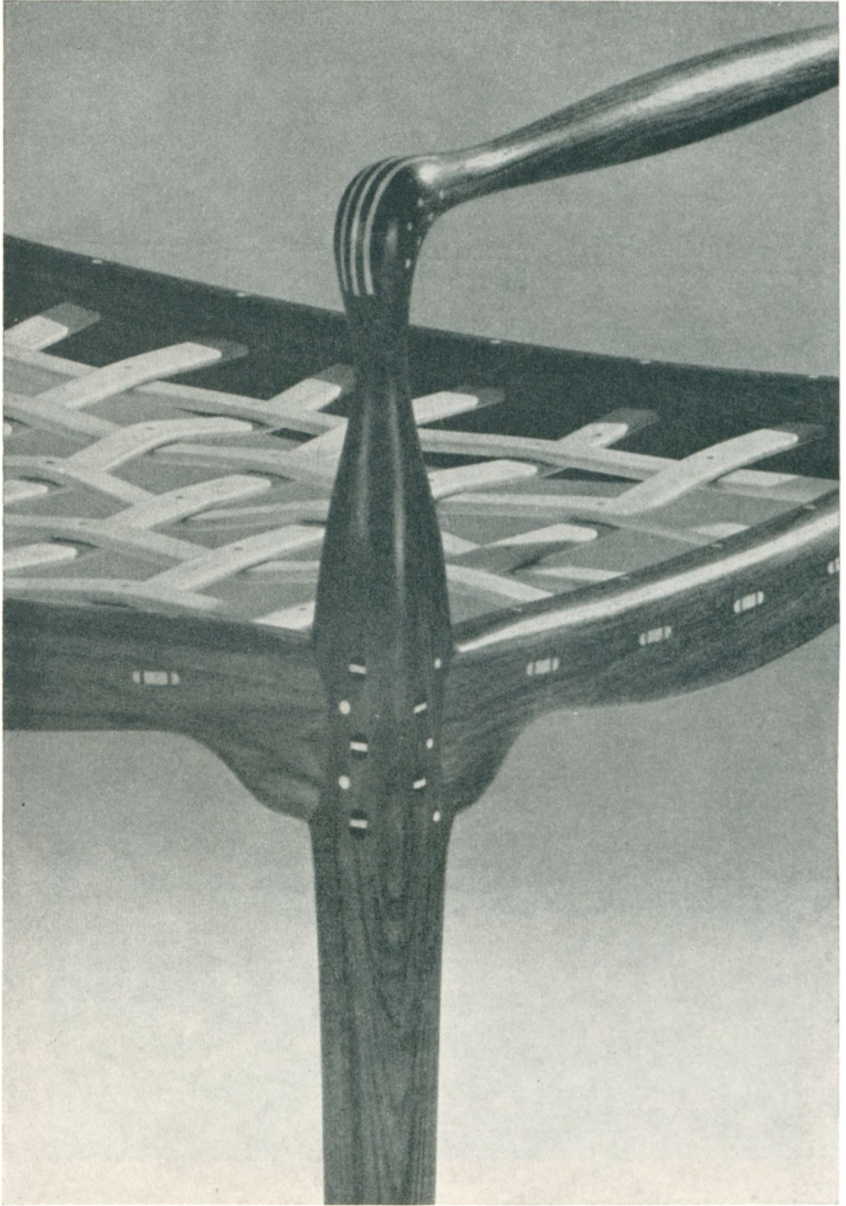

Fig. 83. Detalie af taburet udført af *Peder Moos* 1944 efter egen tegning. Palisander og ahorn.

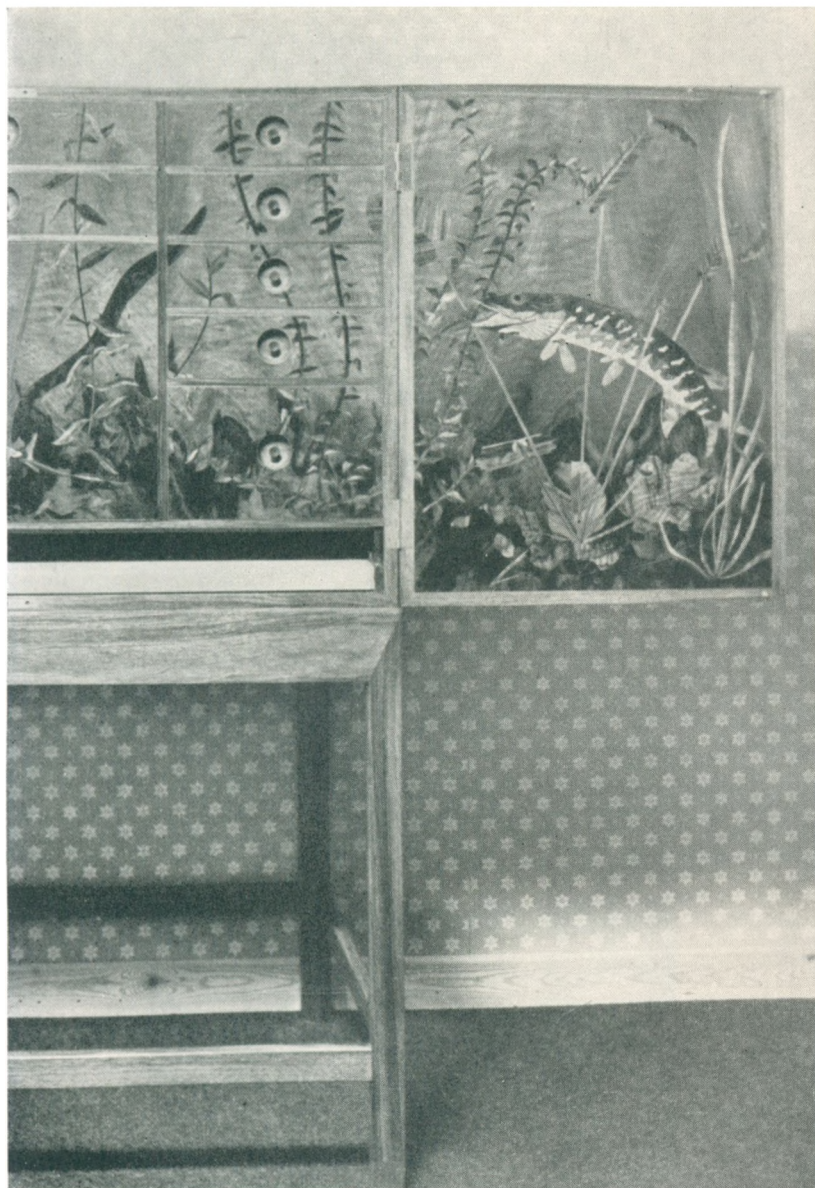

Fig. 84. Detaille af nøddetræs skab med intarsiadekoration. Udført af *Johannes Hansen* 1944 efter *Hans J. Wegners* tegning.

Fig. 85. Dameskrivebord af Cuba mahogni med greb og dupsko af messing. Udført 1946 af A. J. Iversen efter tegning af Ole Wanscher. Etiketter som den gengivne har været brugt siden 1950.

Fig. 86. Kommode af Cuba mahogni og palisander. Udført 1948 af *Gustav Bertelsen* efter tegning af *Tove* og *Edv. Kindt-Larsen*.

Fig. 87. Kaminstol udført af *Niels Vodder* efter tegning af *Finn Juhl* 1949. Teaktræ, betræk af oksehud.

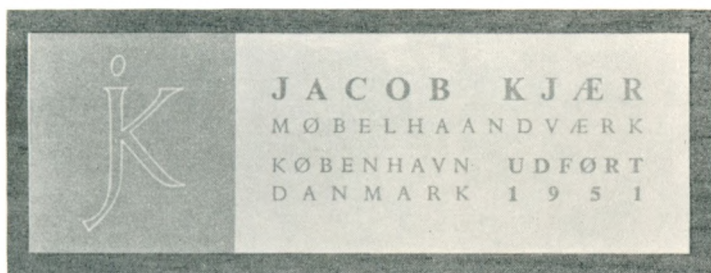

Fig. 88. Skrivebord tegnet og udført af *Jacob Kjær* 1951. Cuba mahogni. Etiketter som den gengivne har været i brug siden 1951 med skiftende årstal.

Fig. 89. Spisestuemøbler tegnet af Børge Mogensen, udført af *Søborg Møbelfabrik* første gang 1951. Teak og bøg. Eskemplerer af stolene findes i Kunstindustrimuseet.

Fig. 90. Stol tegnet af Peter Hvidt og O. Mølgaard Nielsen, fremstillet af *Fritz Hansens Eftf.* Kom i handelen 1951–52. Lamellimet bøg fineret med mahogni.

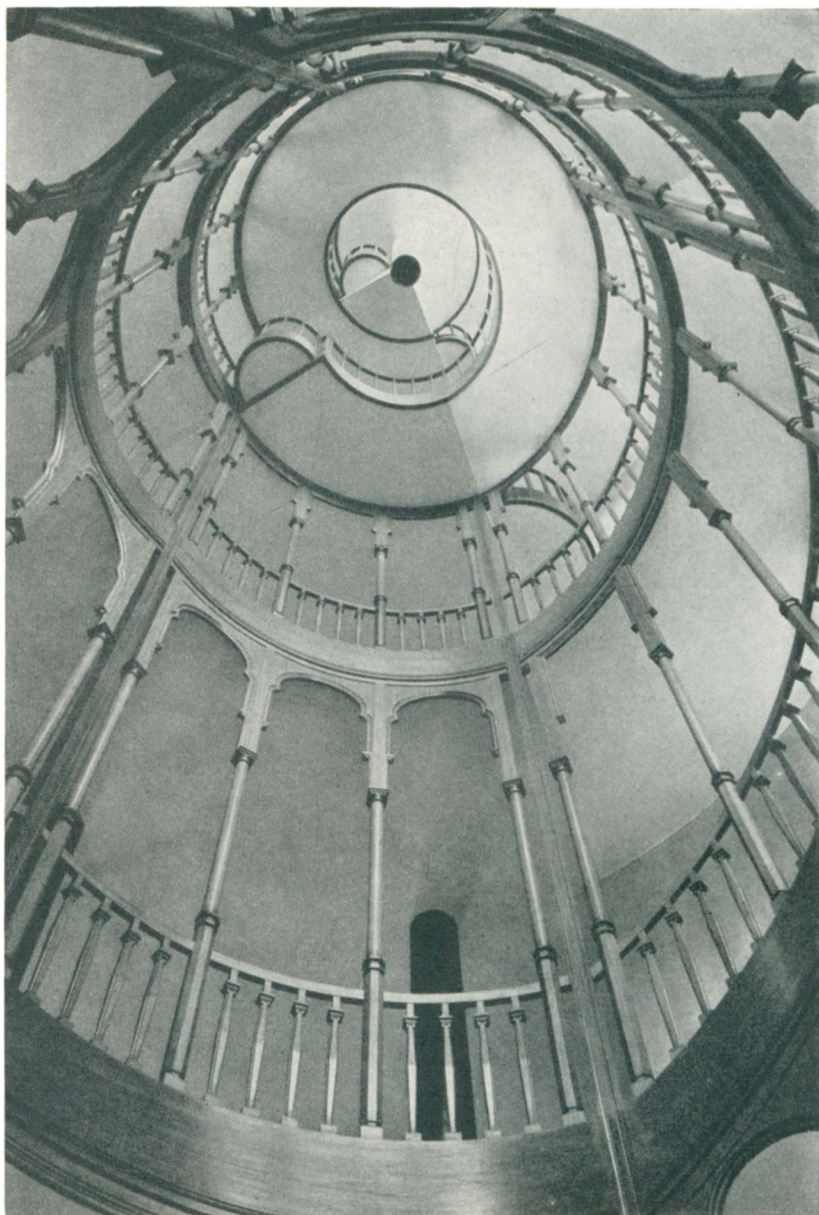

Fig. 91. Trappegelænder i Østasiatisk Kompagni's hovedbygning. Udført i teaktræ 1950 af *A/S Silvan* efter tegning af *Holger Jacobsen*.

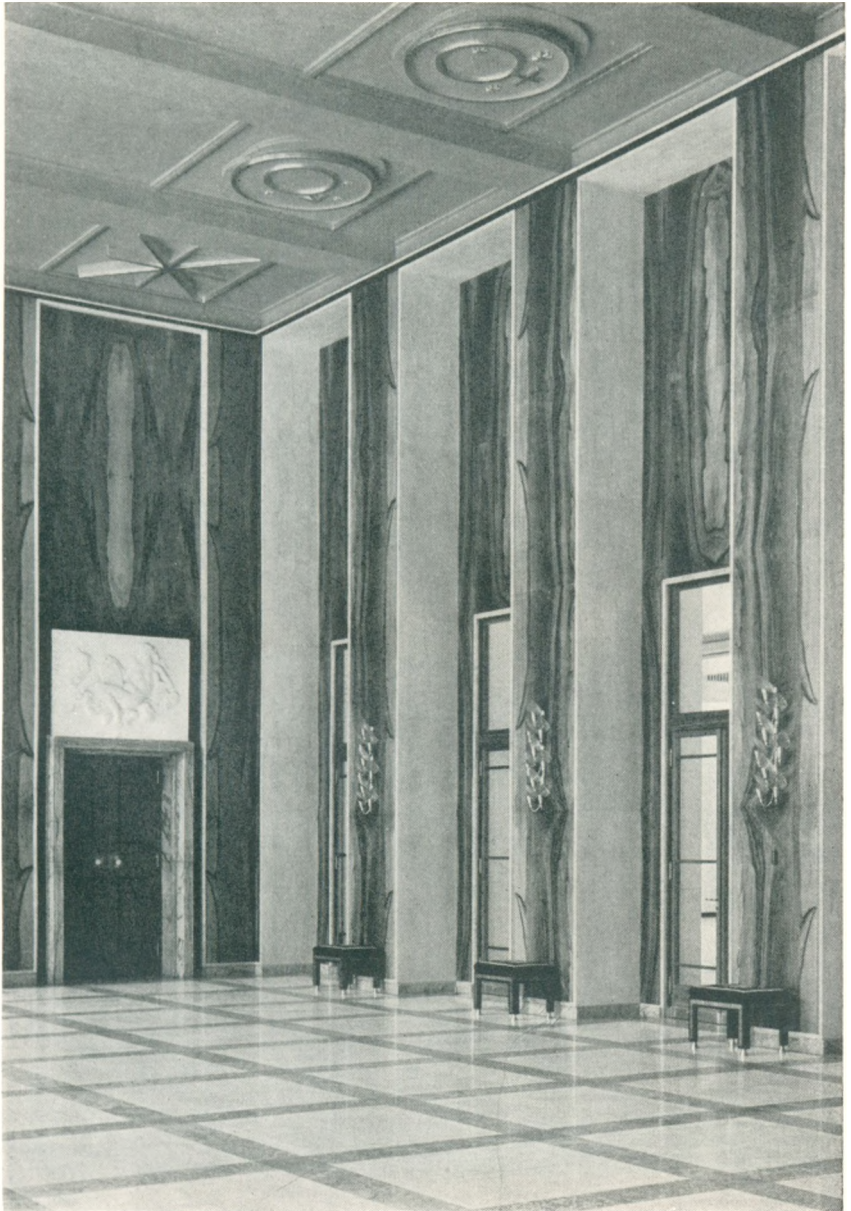

Fig. 92. Festsalen i Frederiksberg rådhus. Snedkerarbejdet er udført år 1953 af firmaet *Frode Olsen & co.* efter tegning af Carl H. Nimb. Vægbeklædningen er af spansk nød. Taburetterne fremstillet af *Thorald Madsen's* snedkeri.

Fig. 93. Stol tegnet 1952 af Hans J. Wegner, udført af *Johannes Hansen*. Nøddetræ med palisandertræs-bånd i kopstykket. Jfr. fig. 94.

Fig. 94. Johannes Hansens indbrændte signatur med engelsk tekst; stemplerne fremstillet 1954 til anvendelse på eksportmøbler.

NOTER

INDLEDNING

S. 197.

1. I det følgende er ikke medtaget etiketter fra forhandlere, som ikke er snedkere, f. eks. isenkræmmer C. Ritter fra slutningen af 18. årh. og F. M. Ryberg fra 1850-erne. En af Ritters etiketter og det tilhørende møbel er afbildet hos V. Slomann, Nyklassicismen og de danske møbler, Kunstindustrimuseet i Oslo, årbok 1931-32, s. 54 fig. 27 og s. 69 fig. 37.
2. Tove Clemmensen: Signerede og stemplede Møbler, Fra Nationalmuseets Arbejds-mark 1949, s. 17-22.
3. Se note 2.
S. 198.
4. Se f. eks. note 2, s. 19 fig. 4.
5. Snedkermestrenes Medlemsblad, 27. årg., Kbhvn. 1926 nr. 21, s. 84.

ENGELBRECHT CHASTENSEN

S. 200.

1. Danmarks Kirker VI, Præstø Amt, 1. Halvb. Kbhvn. 1933-35, s. 413 ff.
2. C. A. Jensen i Danmarks Kirker, VI, Præstø Amt, 2. Halvb. Kbhvn. 1933-35, s. 1076 f.
3. F. R. Friis: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie, Kbhvn. 1872-78, s. 217.
4. Francis Beckett: Frederiksborg, Bd. II, Kbhvn. 1914, s. 78.
5. Note 2, s. 232.
6. C. A. Jensen: Melsted, Engelbrecht Chastensen, Weilbachs Kunstnerleksikon, Kbhvn. 1947. Sammesteds udførlig litteraturangivelse.

S. 201.

7. Se note 6.
8. Se note 2.

GREGERS GREUS

S. 204.

1. L. Laursen: Kancelliets Brevbøger 1596-1602, Kbhvn. 1913, s. 332.
2. Note 1, s. 470.
3. Note 1, s. 481.
4. Francis Beckett: Frederiksborg bd. II, Kbhvn. 1914, s. 78 ff.
5. Note 4, s. 77 f og 165.
6. Vilhelm Wanscher: Rosenborgs Historie, Kbhvn. 1930, s. 92, 97 og C. A. Jensen om Gregers Greus i Weilbachs Kunstnerleksikon 1947.
7. Francis Beckett, anf. St. s. 78 og 134.

HANS HOLST

S. 206.

1. Erik Moltke og Elna Møller: Danmarks Kirker, Københavns Amt, bd. IV, Kbhvn. 1951, s. 2272. I den ældre litteratur angives det fejlagtigt, at Holst flyttede til København 1624.

2. Note 1 og C. A. Jensen i Weilbachs Kunstnerleksikon I, 1947, under Hans Holst og Jochum Holst.
3. Note 1, s. 2273.
4. Danmarks Kirker, Københavns Amt, bd. I, Kbhvn. 1944, s. 208 ff.
5. Note 1, s. 2272 og 1220.
S. 209.
6. Citeret efter Holger Fr. Rørdam: Efterretninger om Vor Frue Kirke i København. Kirkehistoriske saml. 3. R. I, s. 454.
7. Victor Hermansen i Danmarks Kirker, København, Kbhvn. u. år (titelblad endnu ikke trykt 1954), s. 34, og note 6, s. 457 f.
8. Note 7, s. 34.
9. Note 4, s. 599 og 602.

JOHAN BIELEFELDT

S. 210.

1. F. R. Friis: Den blinde Snedker Johan Bielefeldt, Tidsskrift f. Kunstindustri 1887, s. 122-124. - Se også C. A. Jensens artikel i Weilbach's Kunstnerleksikon bd. I, Kbhvn. 1949, s. 25.

JOHAN WEIS

S. 212.

1. Stadsarkivet, Borgerskabsprotokollen.
2. Se Gudmund Boesens artikel om Weis i Weilbachs Kunstnerleksikon, bd. III, 1952, s. 489, hvorfra de fleste af oplysningerne er hentet.

DIETRICH SCHÄFFER

S. 212.

1. Snedkerlaugets protokol 1731-1750, fol. 18.
S. 216.
2. Snedkerlaugets protokol 1731-1750, fol. 18 f.
3. Møblet er ikke signeret; det er prof. Chr. Elling, der ad arkivalisk vej har påvist, at det er udført af Schäffer. Se: Chr. Elling: Dietrich Schäffer. En københavnsk Rococo-Snedker/: Tilskueren 1936, s. 81-103. Elling jævnfører Schäffers skab med et tysk skab på Schloss Seehof, anf. st. fig. 8. Ligheden synes mig dog meget fjern. Schäffers møbel er langt mere i slægt med et chatol fra residentslottet i Würzburg, afb. hos Robert Schmidt, Möbel, Berlin 1919, s. 189, afb. 146. Navnlig er overensstemmelsen iøjnefaldende, hvad indlægningerne angår. Konservator Axel Kristensen, der har restaureret Rosenborg-skabet, har venligst gjort mig opmærksom på denne parallel.
4. Gudmund Boesen om Dietrich Schäffer i Weilbach's Kunstnerleksikon, Kbhvn. 1952.
5. Påvist af Chr. Elling, Tilskueren 1936, s. 91.
6. Foruden den den i note 3 omtalte afhandling af Chr. Elling kan henvises til artiklen om Schäffer i Weilbach's Kunstnerleksikon af Gudmund Boesen (1952) med udførlig litteraturfortegnelse.

FAMILIEN ORTMANN

S. 218.

1. Stadsark. Borgerskabsprot. 17/7 1717. Navnet Ortmann staves i samtidige kilder afvekslende med *et* og *to n'er*. For konsekvensens skyld er i denne artikel udelukkende anvendt sidstnævnte stavemåde, bortset fra citaterne, som selvfølgelig er bogstavrette.
2. Stadsark. Indkvarteringsmandtal.
3. Se målebrevet fra 1699 over palæet gengivet i »Charlottenborg. Udg. af Kunstakademiet 1933«, s. 5. Niels Ortmann boede i husrækken, som slutter ved E. I 1770 blev disse lejhuse solgt til nedrivning, o. c. s. 46.

4. R. Berg, *Snedkerlavet* 1904, s. 144. Berg refererer forhandlingerne desangående med laug^{et}, men anfører intet årstal for optagelsen og oplyser ikke sin kilde. Mandtallet efter branden 1728 nævner stadig »Ortman, Printz Carls Snedker« under ovennævnte adresse, se *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter branden 1728*, udg. af *Kjøbenhavns Brandfors.* 1906, s. 262. Niels O. var imidlertid død på dette tidspunkt, men enken drev forretningen videre.
5. Stadsark. Borgerskabsprot. (Uddr. af Raadstueprot.).
6. *Snedkerlaugets Prot.* 1713–31, fol. 106 og 109.
7. *Snedkerlaugets Prot.* 1713–31, fol. 117 f. På den tid, Mathias Ortmann var mester-svend på moderens værksted, holdt han som laugets fændrik to versificerede taler ved flytningen den 25. september 1724 fra det gamle laugshus på Graabrødretorv til det ny i Grønnegade, se R. Berg, *Snedkerlavet 1554–1904*, s. 114 f med note, s. 344.
8. Stadsark. Borgerskabsprot.
9. R. Berg, *Snedkerlavet* 1904, s. 157 f.
10. Landsark. f. Sjælland m. m. Kbhvns. Bytings Skødeprot. 1733–34, fol. 160 f og 230 f; Gl.-Matr. Reg. Kjøbmager Kv. fol. 138. Ved matrikuleringen 1757 fik disse ejendomme no. 136 og 137. Gjeddes kort fra 1757 angiver endnu Mathias Ortmann som ejer af begge numre. Nr. 137 blev solgt fra kort efter hans død.
11. På det Kgl. Bibl. findes en lap papir med tre forsk. udkast til en bygningsindskrift. Den ene, som er publiceret i: P. Linde, G. Borup og A. Hassø, *Vor gamle Hovedstad*, 1929, s. 283 f., er dateret decbr. 1733 og siger bl. a., at »Her har nu Ortman reist en Bygning op af ny«.
12. Chr. Elling og V. Hermansen, *Holbergtidens København*, s. 82 og 111.
13. Rigsark. Sjæll. Reg. 1749–50, nr. 61, fol. 657 f (no. 435).
14. Rigsark. Rentekam. Best. Prot. 1750–60, s. 29 f. Allerede i Skødet af 29/6 1733 kaldes han »Kongl. Maits Snedker«, og i Nikolai Kirke's dåbsprotokol d. 13/6 1741, da hans datter bliver døbt, benævnes han hofsnedker.
S. 219.
15. Torben Holck Colding, *Kunstmuseets Årsskr.* 1948–49, s. 149.
16. Fr. Weilbach, *Architekten Lauritz Thura*, Kbhvn. 1924, s. 31 og 35.
17. Citeret efter C. Christensen, *Hørsholms Historie* fra 1305 til 1875, Kbhvn. 1879, s. 26 note 1. Den dag, optoget fandt sted, opholdt de kgl. herskaber sig ikke på Hørsholm, men på Sophienberg, hvor de modtog håndværkerne.
18. Indskriften blev set og nedskrevet 1797 af den senere professor L. Engelstoft i et rum, der ved hans beskrivelse kan identificeres med Audience-Gemakket i Thura's ældre publikation. Se C. Behrend, *Et Besøg paa Hirschholm Slot i Aaret 1797*, *Fra Frederiksberg Amt*, 1908, s. 63 ff.
19. Tove Clemmensen: *Møbler paa Clausholm, Langesø og Holstenshuus*, Kbhvn. 1946 s. 40.
20. Brochuren er omtalt og afbildet hos Tove Clemmensen, *anf. st.*, s. 40 ff.
S. 221.
21. Arkivalierne vedr. disse møbellotterier er fremdraget og publiceret af Torben Holck Colding: *Mathias Ortmanns Møbellotterier 1751 og 1752*. *Kunstmuseets Aarskrift* 1948–49, s. 149–173.
22. Citeret efter Torben Holck Colding, jfr. forrige note.
23. Bl. a. af Colding, jfr. note 21, og af Haslund, Wolf og Bøggild-Andersen: *International Møbelhaandbog*, bd. II, Kbhvn. 1946, s. 280. Dateringen sidstnævnte sted er forkert og etikettens løbenummer er urigtigt opfattet som husnummer.
24. Afbildet og omtalt i Tove Clemmensen: *Et malet Rococo-skab fra Mathias Ortmanns værksted*, *Dansk Folkemuseums Budstikke*, Kbhvn. 1953, s. 17–21.
S. 222.
25. Tove Clemmensen, jfr. note 19, s. 42.
26. *Snedkerlaugets Prot.* 1750–94, fol. 13. Ortmann vælges altså første gang til older-

- mand 1752, ikke 1754, som anført hos Tove Clemmensen, Møbler paa Clausholm etc. s. 40 og hos andre forfattere.
27. Rigsark. Sjæll. Reg. 1757-59, nr. 65, fol. 338 (nr. 542). Se også Stadsark. Navnereg. til St. Nikolaj Kirke's ældste værgeres regnsk. over begr. uden for kirken 1732-66 under dato 19/12 1757.
  28. Kbhvns. Adresse-Contoires Efterretn. 1759 nr. 43, 1761 nr. 9 og 41.
  29. Rigsark. Mandtal over Ekstraskatten, Kjøbmager Kv. 136 (s. 303).
  30. Landsark. for Sjæll. m. m., St. Nikolaj Kirke's begr.prot. 6. juni 1768.
  31. Landsark. Gl.-Matr. Reg., Kjøbmager Kv. fol. 138.
  32. Landsark. Hof- og Stadsretten, forseglingsprot. no. 5 litr. C 1776-78, s. 317 f. St. Nikolaj Kirke's begr.prot. 28. maj 1777.
  33. Torben Holck Colding: Mathias Ortmanns Møbel-lotterier 1751 og 1752. Kunstmuseets Aarskrift 1948-49, s. 154 og 155.
S. 224.
  34. Snedkerlaugets prot. 1750-94, fol. 23.
  35. Stadsark. Borgerskabsprot. 1749-98, s. 38.
  36. Stadsark. Kopulat.prot. 1744-62.
  37. Stadsark. Indkvarteringsmandtal 1757 og 1758, St. Annæ V. 35. Denne gård tilhører 1756-72 Johan Jacob Gabell.
  38. Landsark. Gl.-Matr. Reg., St. Annæ V. kv., fol. 119.
S. 225.
  39. Kbhvns. Adresse Contoires Efterretn. 1760 no. 14, 1761 no. 49.
  40. Rigsark. Ekstraskatten 1762, St. Annæ V. kv. 118 (s. 265).
  41. Landsark. St. Nikolaj Kirke's begr.prot. 21/3 1778.

CHRISTIAN PREISLER

S. 226.

1. Snedkerlaugets prot. 1731-1750, fol. 84 f. Disse oplysninger, der hidtil ikke har været kendt, giver svar på det af Chr. Elling i artiklen om Preisler (se note 2) stillede spørgsmål om, hvornår Preisler kom til Danmark.
2. Chr. Elling: C. J. Preisler og hans kommode på Rosenborg. Nyt Tidsskr. f. Kunstindustri, Kbhv. 1936, hefte 12, s. 188-190. Snedkerlaugets Prot. 1750-94, fol. 98.
3. Første gang publiceret af Chr. Elling i den i note 2 nævnte artikel.
S. 228.
4. Venligst meddelt mig af fil. dr. Marchal Lagerquist, Nordiska Museet, Stockholm. Den tilhørende etikette afbildet i Tove Clemmensen: Signerede og stemplede møbler, Fra Nationalmuseets arbejdsmark, Kbhvn. 1949, s. 17.
5. Kunstindustrimuseet, museums nr. B 61/42.
6. Se f. eks. F. J. Britten: Old Clocks and Watches & their Makers, 6. udg., London 1932, s. 612, fig. 830, hvor der afbildes en urkasse med ganske lignende marketterier og af samme form som den med Preislers etikette; iflg. samme værk, s. 579, var urkasser med marketterier kun moderne i England i tiden 1685-1710.
7. G. H. Baillie: Watchmakers and Clockmakers of the World, London 1929, s. 385.
S. 230.
8. Note 2, s. 190.

C. F. LEHMANN

S. 230.

1. Torben Holck Colding: Mathias Ortmanns Møbellotterier 1751 og 1752, Kunstmuseets Årsskr. 1948-49, s. 155.
2. Skabet er afbildet hos R. Berg, Snedkerlavet, 1904, s. 183, og med lukkede fløjdøre i Internat. Møbelhåndbog II, s. 272. Rosenborg udst. nr. 5006.
3. Afb. Berg, anf. st. s. 155. Rosenborg udst. nr. 5234.
4. Rigsark. Rentekammeret, Embedsansøgninger og bestallings Prot. Nr. 15, 1750-60,

- s. 247 f. – Snedkerlaugets Prot. 1750–94, fol. 28. – Stadsark. Borgerskabsprot. 1749–84, s. 48. I snedkerlaugets nævnte protokol fol. 43 anføres, at svenden Chr. Jørgen Thiil 6/9 1757 anmoder om, at måtte stå mestersvends år hos mester Christian Friderich Lehmann.
5. Chr. Elling, Amalienborg-Interierer, 1945, s. 57 f.
  6. Elling, anf. st. s. 82 note 4 (biografi).
  7. Se anf. st.
  8. Landsark. f. Sjæll. m. m., Gl.-Matr. Reg. Vester Kv. gl. matr. nr. 279, nye 306 og 311.
  9. Se Elling anf. st., hvor det anføres, at Lehmann i januar 1762 kaldes »kgl. Kunsttischler, wohnt auf dem Schloss«.
S. 232.
  10. Landsark. Slotskirkens dåbsprot. s. 59.
  11. Slotskirkens dåbsprot. s. 82. Datteren fik navnet Catharina Elisabeth.
  12. Se note 8.
  13. Rigsark. Rentekammeret. Confirmat. Best. Prot. 1766–67, s. 91.
  14. Landsark. Bremerholms Kirke. Vielsesprot. V 1778–87.
  15. Snedkerlaugets prot. 1750–94, fol. 114.
  16. Stadsark. Borgerskabsprot.
  17. Landsark. Hof- og stadsrettens forseglingsprot. no. 5, litr. H. 1787–88, s. 95. – Rigsark. Folketælling 1787, Rosenborg kv. fol. 277.
  18. Landsark. Nicolai Sogns Kirkebog V 1785–1805, p. 22 No. 131, d. 7/11 1787.
  19. Landsark. Gl.-matr. reg. Kjøbmager kv.
  20. C. Nyrop, Maanedsskr. f. techn. Medd., 18. Årg. 1883, s. 12, citerer en af disse annoncer fra Sværtegade fra 1788, men henfører den urigtigt til hof- og cabinets-snedker Chr. Fr. Lehmann.
  21. Kbhvns. Adressecomptoirs Efterretn. Nr. 70, d. 26. Marts 1818.
  22. Oplysn. om Lehmanns familie under hans andet ægteskab findes i Rigsark. Folketælling 1801, Kjøbmager kv. fol. 145. I kirkebogen kaldes hustruen Marie Christiane Pedersdatter (se note 18), i folketællingen 1801 Maria Christiane Arendtz; da hun annoncerer mandens død »efter 32 Aars kjerligt Ægteskab« underskriver hun sig Marie Lehmann født Arvesen (se note 21).

JENS BRØTTERUP

S. 234.

1. Rigsarkivet, Folketælling 1801, Klædebo Kv. fol. 211, Store Fiolstræde 186, hvor snedkermester Jens Brøtterups alder opgives at være 49 år, hans hustru 36.
2. Aabye: Skrivelse . . . om Udstilling af Kunst- og Flidsfrembringelser. Kbhvn. 1815, s. 35.
3. Her citeret efter det i forrige note anførte værk s. 36 f og V. Slomann: Nyklassisismen og de danske møbler, Kunstindustrimuseet i Oslo's Årbok 1931/32, s. 45 f. Jfr. Rigsarkivet, Akademiets Dagbog, Litr. D. 1780–89, s. 115 f (Mødet Mandag 2. Febr. 1784).
S. 235.
4. Se det i note 2 anførte værk s. 36.
5. Vilh. Slomann, det i note 3 anf. værk, s. 45 ff, hvor møblet også er afbildet.
6. Rigsarkivet, Sjæll. Register 1784–85, No. 76, Fol. 102 f., No. 178, 17. Marts 1784. Jfr. også C. Nyrop: Bidrag til vor håndværkerstands Historie, Kbhvn. 1914, s. 75.
7. R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 223. Jens Brøtterup findes ikke i Borgerskabsprotokollerne i modsætning til broderen (?) Simon Brøtterup, der var fra Aalborg og fik borgerskab som snedker i Kbhvn. 11. marts 1782. Iflg. annoncer i Adresseavisen no. 141, d. 8. aug. 1785 og no. 33, den 8. febr. 1793 bor han på Agent Appleby's plads på Christianshavn. For tiden kendes ikke noget arbejde, som kan tilskrives Simon Brøtterup. Om hans optagelse i lavet m. m., se de i note 5 og 6 nævnte arbejder af Slomann (s. 42 ff.) og Nyrop (s. 31, 75 og 77).

S. 237.

8. Denne stol og en tilsvarende af samme sæt tilhører købmand Georg Richter, se udstillingskatalog over »Mit bedste Kunstværk«, Kbhvn. 1941 no. 474. Her angives at stolene er engelske, hvad der næppe er rigtigt. Brøtterup, der selv var »engelsk Stolemager«, har sikkert ikke signeret importerede stole.
  9. Afbildet i den i note 5 anførte artikel s. 52 og i Vilh. Slomann: Møblernes Historie i Omrids, Haandværkets Bog, Møbelsnedkeri, Kbhvn. 1937, s. 505 fig. 73-74. Fot. og opmåling.
  10. Kunstindustrimuseets stol er afbildet i Slomanns i note 9 nævnte arbejde samt i Tove Clemmensen: Danske Møbler, Kbhvn. 1945, s. 63, hvor fejlagtigt er skrevet, at det er denne stol, der har etikette.
  11. Det i note 2 anførte sted.
- S. 239.
12. Københavns Byrets Tinglysningskontor, Skødeprot. 1816-1818, s. 360 f.
  13. Landsarkivet, Vor Frue Kirke's Begravelsesprot. 1825-1834, s. 180.
  14. Københavns Byrets Tinglysningskontor, Skødeprot. 1832-34, s. 48. Om Rasmus Severin Brøtterup se også Weilbach's Kunstnerleksikon I, 1947, s. 166.

DET KONGELIGE MEUBEL MAGAZIN

S. 240.

1. Rawert: Om det danske Meubel-Arbejde. Handels- og Industri-Tidende 1823, s. 119, og C. Nyrop: J. G. Lund, Maanedsskrift for tekniske Meddelelser, 18. Aarg., Kbhvn. 1883, s. 8 ff.
- S. 242.
2. Vilh. Slomann: Ny-klassicismen og de danske Møbler, Kunstindustrimuseet i Oslo, årbok 1931-32, s. 34 ff.
  3. Joseph Lillie blev mester 29. maj 1784. iflg. kgl. bevilling. Stadsark., register over kollegiebrevne 1775-84, no. 187 (b). Han var søn af snedkermester Friedrich Lillie, der blev mester i Kbhvns. Snedkerlaug 30/3 1756.
  4. C. Nyrop: (jfr. note 1), s. 11-13. - Vilh. Slomann (jfr. note 2), s. 61 ff.
  5. Køppen har åbenbart, allerede inden han blev knyttet til Det kgl. Meubel Magazin, beskæftiget sig med møbler. Han annoncerer i Adresseavisen bl. a. 11/4 1792 og 8/3 1793 med moderne spejle, konsoller, piedestaler m. m. Hans adresse var da Østergade 48. 1812 udnævntes han til hof billed- og stenhugger.
  6. C. Nyrop, jfr. note 1, s. 16.
  7. Skænken er afbildet og omtalt bl. a. i Vilh. Slomann, Ny-klassicismen (jfr. note 2), s. 39, fig. 14.
- S. 243.
8. Magister Harald Langberg ejer en kommode, der i alle detaljer ligner fig. 26. Den har i øverste skuffe svage rester af et rødt laksegl, der muligvis er Det kgl. Meubel Magazin's, men bevises kan det ikke.

J. C. ESMANN

S. 246.

1. Tove Clemmensen: Møbler på Clausholm, Langesø og Holstenshuus, Kbhvn. 1946, s. 60-65, 69, 178 og 203, hvor Esmann for første gang er behandlet. De nye oplysninger stammer fra snedkerlaugets protokol 1750-94, fol. 132. Esmanns fødselsår kan ses af folketælling 1801, hvor hans alder angives at være 46; hans hustru hed Margrethe Willing, f. ca. 1758.
  2. C. Nyrop: Bidrag til vor Haandværkerstands Historie, Kbhvn. 1914, s. 133. 1801 havde han ifølge folketællingen 10 svende og 3 læredrenge boende.
  3. Kbhvns. Vejviser og Adresseavisen no. 254, 22/10 1793.
- S. 249.
4. Carl C. Christensen: Fra Vingaarden til Østertorv, Kbhvn. 1950, s. 168. 16/12 1816 solgte boet ejendommen til snedkermester Søren Kellermann.

5. Se den i note 1 anførte bog af Tove Clemmensen, hvor flere af Esmanns møbler er afbildet, og kartotek i Nationalmuseet over signerede og stemplede møbler, samlet ved Tove Clemmensens.
6. Hoffourerens Dag-journal 1807–09 no. 104, s. 130.

J. PENGEL

S. 250.

1. Snedkerlaugets Protokol 1750–94, fol. 103. Stadsarkivet, Borgerkabsprotokollerne, hvor foruden dato for borgerkabet anføres, at han kommer fra Brandenburg.
2. Landsarkivet. Trinitatis Kirkes vielsesbog 1742–1813.
3. Vilh. Slomann: Ny-klassicismen og de danske møbler. Kunstindustrimuseet i Oslo, årbok 1931/32, s. 38 og 45.
4. Kbhvns. Byrets tinglysningskontor, matr. reg., Købmager Kv. fol. 62. Pengel erhvervede senere også andre ejendomme og synes at have haft en svaghed for at byde på huse stillet til tvangsauktion. Således køber han i marts 1800 ejendommen på hjørnet af Viingaardsstrædet og Svaldergaarden (ovenn. sted skødeprot. s. 535 ff) og sælger den igen april 1803 (skødeprot. s. 47). 1805 køber han matr. nr. 131 i Gothersgade, som han straks sælger videre (skødeprot. s. 585 ff., matr. reg. Købmager Kv. fol. 332). Den 31. decbr. 1812 får han lyst skøde på en grund i Nørregade »med derpå værende rudera«, altså en ruin efter bombardementet 1807. Her blev opført et hus, som gik videre til hans arvinger (skødeprot. 1812–13, s. 98 og matr. reg. Nørre kv. fol. 38).

S. 252.

5. Se note 3.
6. Kbhvns. Adresseavis 1793 no. 4 meddeler 7. januar, at Snedkerm. Sr. Johan Pengels Hustru er død 27. Decbr., 59 Aar gammel.
7. Imm. Barfod: Stamtavle over den svendborgske familie Graae, Kbhvn. 1882, s. 98 og 101.

LAUGSHUUS MEUBEL-MAGAZINET

S. 253.

1. C. Nyrop: J. G. Lund, Maanedsskrift f. techn. Medd., 18. Aarg., Kbhvn. 1883, s. 15, note 1.
  2. Nikolay Jonge: Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse. Kbhvn. 1777, s. 43.
  3. Love for det mere end 100 år siden stiftede og nu forandrede Børs-Møbel-Magazin. Antagne af Interessenterne i Generalforsamlingen den 23de Julii 1823. Kbhvn. 1823.
  4. R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 178, 204 ff., og C. Nyrop, note 1, s. 15, note 1.
  5. Love for Børs- og Laugsmagazins Interessentskabet, antagne og underskrevne af Interessenterne i General-Forsamlingen den 16de Sept. 1799. Trykt i Kbhvn. 1799. Citeret i R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 227 ff.
- S. 256.
6. I rubrikker, der er nummereret fra 1–72, har medlemmerne skrevet deres navne. Når de har meldt sig ud eller er døde, er dette angivet og navnet streget over; neden under, men i samme rubrik, har så det nye medlem skrevet sit navn. Det eneste årstal, der nævnes, er 1817, idet der i rubrik nr. 58 står: »Rieman. Laughshus fritagen for 1817«. Senere er tilføjet: »udmeldt«.
  7. Note 1.
  8. R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 229 anføres: »Foruden Lavshusmagasinet med dets tvende Udsalg fandtes vistnok endnu et »for mere end 100 Aar siden stiftet »Børsmagasin«. Det fik nye Love 23. Juli 1823. Det overtoges 1831 af Lavsmagasinet«. I et eksemplar af lovene i Snedkerlauget er der indføjet hvide blade med medlemsfortegnelse, og et meget stort antal af disse navne er de samme, som findes i medlemsfortegnelsen i Det forenede Børs- og Laughshuus Interessentskab, hvilket kunne tyde på, at Berg har uret, når han mener, at der har været to uaf-

hængige meubelmagasiner på Børsen. Året for Børsmagasinet's ophævelse angives af Berg at være 1831 (se ovenfor), af Nyrop at være 1833, jfr. note 1.

9. C. Nyrop oplyser i det i note 1 anførte sted, at laugshusmagasinet flyttede fra laugshuset i 1851, hvilket, som anført, ikke er i overensstemmelse med Vejviseren. Gruppen »Møbelmagasiner« mangler i Vejviserne 1857-62. Da den genoptages i 1863, er laugshusmagasinet forsvundet.

DE TI FORENEDE SNEDKERMESTERES MEUBELMAGAZIN

S. 257.

1. Iflg. Kbhvn.s vejviser er der møbelmagasin i Thotts Palæ fra 1817-44, men om det i hele denne periode drejer sig om De ti forenede Snedkermesteres Meubelmagazin fremgår ikke heraf. Selve dette navn er kun anført i årg. 1819-20.
2. C. Nyrop: J. G. Lund, Maanedsskr. f. techn. Medd. Kbhvn. 1883, s. 18, note, hvor det anføres, at De ti forenede Snedkermesteres Meubelmagazin indbydes til møde i snedkerlauget. I samme artikel s. 15, note 1, anføres modstridende hermed, at magasinet opløses 1833.
S. 259.
3. Note 2, s. 20.
4. Rigsark. Hofmarskalatets Arkiv I N 11, Div. regnsk. vedr. prinsesse Carolines udstyr 1829. Adskillige andre af Københavns kendte snedkermestre har ligeledes udført møbler til denne lejlighed. Jfr. Bredo L. Grandjean, En Bygnings Historie, Det Bernstorffske Palæ 1752-1952, Kbhvn. 1952, s. 17.

C. F. WEINCKE

S. 260.

1. Sigvard Skov: Københavns Snedkerlaugs Tegninger, Fortid og Nutid, bd. XV, Kbhvn. 1943, s. 47.
2. Adolf Bauer: Snedkernes Tegneforening af 1837, Kbhvn. 1887, s. 66 f.
3. Note 2, s. 66-73.
S. 261.
4. Landsarkivet for Sjælland m. m. Skifteprotokol over Københavns søndre Birk 1829-1832, Lit. F., s. 30 f., hvor indboet i Bakkehuset er opregnet rum for rum.
5. Landsarkivet for Sjælland m. m. Dokumenter vedr. Knud Lyhne Rahbeks Dødsbo, Fortegnelse over Køberne ved Auktionen 20/8 1830.

DET FORENEDE KUNSTFLIDS MEUBEL MAGAZIN

S. 262.

1. C. Nyrop: G. Lund, Maanedsskrift for tekniske Meddelelser, 18. Aarg. 1883, s. 5, 16 f. og 28.
2. Kbhvn.s Vejviser; bevarede regninger; note 1, s. 5.
3. Rawert: Om det danske Meubel-Arbejde, Handels- og Industrie-Tidende for Aaret 1823, s. 123 f.
4. Ph. Weilbach, Nyt dansk Kunstnerlexikon II 1897, s. 345 f.
5. Se note 3.
S. 263.
6. Se note 3.
7. Se note 3.
8. Kbhvn.s. Vejviser 1837-1850.

SNEDKERES MØBEL-ETABLISSEMENT FOR MODERNE OG SOLIDE ARBEJDER

S. 266.

1. C. Nyrop: Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings historie, Kbhvn. 1893, s. 106 ff.; ang. møbelmagasinet se s. 113. - A. Bauer: Snedkernes Tegneforening,

Kbhvn. 1887. — R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 248 ff. — C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon, bd. IX, Kbhvn. 1895, s. 452 ff.

2. Note 1.
3. Kbhvn.s Vejviser 1839 og 1840 nævner magasinet ved dets fulde navn og adressen Østergade 69. I årgangene 1841–1851 nævnes et møbelmagasin uden navn under denne adresse.
S. 267.
4. F. M. Ryberg anføres i Kbhvn.s Vejviser 1839–51 som »Meubelmagazinforvalter, Østergade 69«. 1852 med samme titel under adressen Lille Kirkestræde 101. I årgangene 1853–55 står: F. M. Ryberg, Meubel- og Spielhdlr., Kronprindsensgade 32.

LAUGSSTEMPLINGER

S. 269.

1. Tove Clemmensen: Møbler på Clausholm, Langesø og Holstenshuus, Kbhvn. 1946, s. 42 f.
2. R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 256. En samtidig diskussion af problemet »stempling« findes i en artikel af Algreen-Ussing, Snedkerne og Marchandiserne, Dansk Folkeblad, 1. Aarg. 5. Juni 1835, Nr. 3–4.
S. 270.
3. Note 2, s. 256.
S. 272.
4. Adolf Bauer: Stolemagerlavet i Kjøbenhavn 1742–1892. Kbhvn. 1892, s. 48 ff.
5. Note 4.

HENRIK MONSEES

S. 272.

1. Københavns Byrets Tinglysningskont. Matr. Reg. Frimands Kv. Fol. 7; Skødeprot. S. 253 f. Skødet er underskrevet 13. juli og lyst 17. juli 1809.
2. Iflg. Helligaands Kirkes vielsesprotokol i Landsark. blev »Henrich Monsees, gl. 47 Aar Enkemand og Snedkermester« 12. August 1818 viet til »Enken Madam Christiane Nyeborg, gl. 34 Aar«.
3. Citeret efter C. Nyrop: J. G. Lund, Maanedsskrift for tekniske Meddelelser 18. Aargang 1883, s. 2.
S. 273.
4. Se note 3, s. 17 og 21.
5. Møblerne er skænket til Nationalmuseet af landsretssagfører Erik Tobiesen, hos hvem de omtalte regnskaber findes.

C. B. HANSEN

S. 274.

1. Stadsark., Borgerskabsprotokollen s. 323 og 407. Detaillerede bibliografiske oplysninger findes hos: Adolf Bauer: C. B. Hansen's Etablissement 1830–1880, Kbhvn. 1880.
2. Fra 1888–1907 var udsalget i naboejendommen Holmens Kanal no. 4, 1907–43 i St. Kongensgade 29 og fra 1943 i Bredgade no. 32.
3. C. Nyrop: J. G. Lund i Maanedsskrift for tekniske Meddelelser, 18. Aargang 1883, s. 19 f, 29 f og 31.
4. Adolf Bauer: Stolemagerlavet i Kjøbenhavn, Kbhvn. 1892, s. 46 f.
5. Christopher Bagenæs Hansen findes første gang som hof-stolemager i Hof- og Statskalenderen 1842.
S. 275.
6. Se note 1 og 3 samt R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904.

H. E. BECK

S. 276.

1. Stadsark. Borgerskabsprot. 1832, s. 434 og 1835, s. 632. – Fortegnelser over snedkerlaugets mestre og enker samt bestyrelse den 1. janr. 1869, s. 10.
2. Kbhvn.s Byrets Tinglysningskont., skødeprot. 1840–42, s. 85, og Matr. Reg. Frimands Kv. fol. 130.
3. Kbhvn.s Byrets Tinglysningskont., skødeprot. 1853–54, s. 280. Købekontrakten tinglæst 18. oktbr. 1852, skødet underskrevet 19. decbr. 1853, tinglyst 2. janr. 1854.
4. Note 3, Matr. Reg. Snarens kv., fol. 103. Efter Ida Therese Becks forældre arvede ægteparret ejendommen Studiestræde 73, skødet tinglyst 8. janr. 1855, jfr. skødeprot. 1854–56, s. 31. Her oplyses, at hendes forældre var murermester Johan Chr. West og Maren Schou West, født Grønlund.

P. L. WOLFF

S. 278.

1. Stadsark., Borgerskabsprot. 1825–36, s. 661. – Fortegnelse over Snedkerlaugets mestre og enker samt bestyrelse den 1ste Jan. 1857, s. 6.
2. Landsark. f. Sjøll. m. m. Vor Frue Kirke, Copulation V 1813/38, s. 351.
3. Kbhvn.s Vejviser 1836–1857 P. L. Wolff fik udlagt ejendommen efter sin moder Juditte Bolette, født Petersen, som havde været gift anden gang med snedkermester Jens Erreboe Holm. Tinglysningsdatoen er 3. september 1838. Kbhvn.s Byrets Tinglysningskontor, Skødeprot. 1837–40, s. 228 f og Matr. Reg. Vester Kv. fol. 196. P. L. Wolff sælger huset igen 12. juni 1857 (Skødet lyst 22. juni, Skødeprot. 1856–57, s. 497f).
4. Iflg. Fortegnelse over Snedkerlaugets Mestre (se note 1) var Wolffs adresser efter 1857 følgende: 1. janr. 1858 Vesterbro 39 G. 1. janr. 1859 Vesterbrogade 43 D. 4. 1. janr. 1860 Vesterbrogade 39 G. 1. janr. 1861 Vesterbrogade 136. 1. janr. 1862 Falkoneralleen 47 G. 1. janr. 1863 Falkoneralleen 47 G. 1. janr. 1864 er han forsvundet i Fortegnelsen, både under »Laugets samtlige Mestre« og »Laugets Mesters og enkers Bopæle« samt i Kbhvn.s Vejviser.
5. C. Nyrop: Maanedsskrift for techn. Meddelelser, 18. Aarg. Kbhvn. 1883, s. 22. S. 280.
6. A. Bauer: Snedkernes Tegneforening af 1837, Kbhvn. 1887, s. 71.
7. C. F. Bricka: Dansk biografisk Leksikon, bd. III, Kbhvn. 1889, og Weilbachs Kunsterleksikon I. 1947.
8. Note 6, s. 69.
9. Tidsskrift for Kunstindustri 1889, s. 78. – Tove Clemmensen: Danske Interiørtegninger fra Rococo til Klunketid, Kbhvn. 1951, s. 65 ff.
10. Note 5, s. 29 og Industriudstillings-Tidende 1852, redigeret af Claudius Rosenhoff, nr. 18, s. 72.

J. G. LUND

S. 281.

1. C. Nyrop har i Maanedsskrift for tekniske Meddelelser, 18. årg. 1883, s. 1–46, givet en detaljeret beskrivelse af J. G. Lund og hans virksomhed. Ang. hans bevarede arbejder se Tove Clemmensen: Møbler paa Clausholm, Langesø og Holstenshuus, Kbhvn. 1946, s. 74 ff. S. 282.
2. Tove Clemmensen, note 1.

F. OXELBERG

S. 284.

1. Ad. Bauer, Med Billeder af de to Kongeværelser, Tidsskr. f. Kunstind. 1888, s. 99 ff.
2. Nekrolog i Illustreret Tidende Nr. 43, 27. Juli 1890, s. 513. – C. F. Bricka, Dansk biogr. Lex. XII 1898, s. 506. – Ny Udg. XVII 1939, s. 563 f.

J. C. GROULE

S. 286.

1. Krak's blå bog, Kbhvn. 1916.
2. R. Berg: Rudolph Rasmussen, Et Mindeskraft, 1869-11. maj-1919, Kbhvn. 1919, s. 19 og 21 f.
3. Snedkerlauget 1908, Fort. over dets Medlemmer, Bestyrelse o. s. v. samt årsberetn. for 1907, Kbhvn. 1908, s. 11. »Fortegn. o. s. v.« 1916, s. 13, »Fortegn. o. s. v.« 1917, s. 10. - R. Berg: Snedkerlauget, Kbhvn. 1904, s. 321.

SEVERIN OG ANDREAS JENSEN

S. 286.

1. C. Nyrop: Severin & Andreas Jensen 1861-31. oktober-1911. Et Jubilæumsskrift, Kbhvn. 1911. Hovedparten af de øvrige oplysninger i ovenstående afsnit er ligeledes fra denne bog.
2. Kunstindustrimuseet museums no. B 156/1940.
S. 288.
3. Svend Dahl og P. Engelstoft: Dansk biografisk Haandleksikon II, 1923, s. 215, med litteraturhenvisninger.

RUDOLPH RASMUSSEN

S. 291.

1. R. Berg: Rudolph Rasmussen, Et Mindeskraft, 1869-11. maj - 1919. Kbhvn. 1919. Også de følgende oplysninger stammer fra denne bog.

J. P. MØRCK

S. 293.

1. Ovenstående oplysninger er for størstedelen hentede fra Nicolaus Lützhøft: Snedkermester J. P. Mørck's Jubilæum, Skønvirke, Meddelelser fra Selskabet for dekorativ Kunst, 1918, s. 147 ff.

N. P. ROSTRUP

S. 294.

1. R. Berg: Snedkerlavet, Kbhvn. 1904, s. 325, afb. af dronning Louises kiste.
2. Stadsark. Borgerskabsprotokollen s. 572 og 757.
3. Danmarks ældste Forretninger, udgivet af Kraks Legat, Kbhvn. 1940, s. 485.
4. C. F. Bricka: Dansk biografisk Leksikon - C. Nyrop: Bidrag til vor Haandværker stands Historie, Kbhvn. 1914, s. 376 f. - Dansk Biogr. Leksikon XX 1941, s. 207 f.

PERSONREGISTER

- Alexander, snedkersvend, 55
 Alexandra, dronning, 288
 Alexandrine, dronning, 289
 Andersen, A. D., snedkermester, 150, 270, 271
 Andersen, Anders Didrik, snedkermester, 47
 Andersen, C., snedkermester, 150
 Andersen, Niels, etatsråd, 151
 Andersen, Ole, snedkermester, 130
 Andersen, Ole, Larsen & Holm, snedkerfirma, 295
 Anker, Carsten, etatsråd, 242, 243
 Anna Sophie, dronning, 49
 Arendtz, Maria Christiane Pedersdatter, g. Lehmann, 232, 323
 Arvesen, Marie, g. Lehmann, 323
- Balche, Hans, hofsnedker, 47
 Balche, Henrik, hofsnedker, 48
 Baltzer, billedskærer, 17
 Barchmann, Hans, snedker og billedskærer, 204
 Barkmann, Jørgen, snedkermester, 56
 Beck, Hans Erhardt, snedkermester, 276-277, 328
 Bencht, snedker, 17
 Bendtsen, snedkermester, 18
 Benjamin, snedkersvend, 56
 Berg, Claus, billedskærer, 15, 16, 18
 Berg, Rasmus, historiker, 15, 26, 144, 145
 Bertelsen, Gustav, snedkermester, 309
 Bertram, Wolber (Valborg) Catharina, g. Schäffer, 216
 Bielefeldt, Johan, snedker, 210-211, 320
 Biilmann Petersen, G., arkitekt, 181, 182
 Bindebøll, M. G., arkitekt, 273
 Bindebøll, Thorvald, arkitekt, 290, 291, 292, 293
 Bing, L., vekselmægler, 141
 Bissen, H. V., billedhugger, 278
 Bloch-Jørgensen, V., snedkermester, 157, 186
 Blondel, J. F., arkitekt, 216
- Borch, Martin, arkitekt, 284
 Borén, N., snedkermester, 181, 186
 Brahe, Axel, lensmand, 204
 Brant, M. Hendrick, snedkermester, 75
 Brantüs, Hendrich, oldermænd, 75
 Brinkopff, H. V., arkitekt, billedskærer, 279, 280, 291
 Brun, M. Jørgen, snedkermester, 75
 Brøtterup, Jens, snedkermester, 234-239, 323
 Brøtterup, Rasmus Severin, arkitekt, snedkersvend, 239, 324
 Brøtterup, Simon, snedkermester, 234, 323
 Bunch, H., snedkermester, 157
 Bøggild, E., overretsassessor, 129
 Bømke, Hermann, snedkermester, 55
 Børsmagasinet, 253, 325
- Carl, prins, 218, 321
 Caroline, arveprinsesse, 259, 326
 Caroline Amalie, dronning, 278, 279, 280
 Carstens, M., snedkermester, 131, 285
 Carstensen, P. J. A., snedkermester, 130, 131, 157
 Cederfeld de Simonsen, Chr., hofjægermester, 277
 Cederfeld de Simonsen, H. C. J., kammerherre, amtmand, 276
 Charlotte Amalie, dronning, 213, 218
 Chastensen, Engelbrecht, snedker og billedskærer, 198, 200-203, 212, 319
 Christensen, Chr., snedkermester, 138, 157
 Christensen, M. Matthis, snedkermester, 75
 Christensen, Peder, 55
 Christensen, Rudolf, grosserer, 287
 Christensen, Sophy, snedkermester, 132
 Christian, prins, 36
 Christian IV, konge, 23, 35, 36, 39, 44, 45, 49, 200, 204, 205
 Christian V, konge, 36, 89, 100, 210
 Christian VI, konge, 79, 212, 214-216, 226

- Christian VII, konge, 228
 Christian VIII, konge, 274
 Christian IX, konge, 294
 Christian X, konge, 289
 Christiansen, Chr., snedker, 133
 Christiansen, P., direktør, 181
 Christine, dronning, 15, 16
 Claus Snideker, 16
 Corbianus, Lorentz, snedkermester, 54, 56
 Cortsen, J., snedkermester, 121
 Cressent, Charles, ebenist, 226
- Dagmar, kejserinde, 283
 Dahlerup, Vilh., arkitekt, 130, 131, 288, 291, 294
 Dalhoff, Joh., departementschef, 160
 Diderick, snedker, 17
 Drewsen, 267
 Dyggve, Ejnar, arkitekt, 299
 Dürwetter, J. C., snedkermester, 115
- Elbirk, And., laugsbud, 156
 Engelbrecht Chastensen, snedker og billedskærer, 198, 200–203, 212, 319
 Engelbrecht Melsted, billedsnider, 200, 204, 319
 Engelmann, J. C., snedkermester, 115
 Engelstoft, L., professor, 321
 Eskilsen, Laus, 48
 Esmann, Joachim Chr., snedkermester, 246–249, 256, 324
- Falck, Gustav, museumsdirektør, 237
 Ferdinand, arveprins, 259
 Forenede Børs- og Laugshuus-Interessentskab, Det, 253
 Forenede Kunstflids Meubel Magazin, Det, 262–265, 272, 282, 326
 Frandsen, Hans, snedkervend, 66
 Fredbo, C., kontorchef, 172
 Frederik I, konge, 14
 Frederik II, konge, 35
 Frederik III, konge, 36, 47, 49
 Frederik IV, konge, 212, 213
 Frederik V, konge, 220, 221, 230, 231
 Frederik VI, konge, 90, 259
 Frederiksen, C., kontorchef, 172
 Friis, Christian, kansler, 200
 Frøerup, C. C., stolemagermester, 274
 Frølich, Christiane Magdalene, g. Kramp, 266
- Gabell, Johan Jacob, 322
 Geisler, Borchardt, snedkermester, 55
 Geisler, Cort, snedkermester, 55
- Giessing, Hans Peter, 97
 Gjemsøe, A. M. B., snedkermester, 115
 Gottlob, Kaj, arkitekt, 301, 302
 Greminton, Sophie Cathrine, g. Ortman, 224
 Greus, Gregers, hofsnedker og billedskærer, 200, 204–205, 212, 319
 Groule, J. C., snedkermester, 132, 137, 138, 151, 157, 286, 287, 291, 329
 Grubbe-Gregersen, Sv., cand. jur., 156
 Grønlund, Maren Schou, g. West, 328
 Grønvaldt, J. A., snedkermester, 145, 157
 Gundersen, Gunder, snedkermester, 53
 Gundstrup, N. P. P., arkitekt, 171
- Hackenberg, Johan Hendrich, 75
 Han, Johan, snedkermester, 54
 Hans, konge, 14, 15
 Hans Frederik, snedkervend, 56
 Hans Snider, 16
 Hansen, Aksel, arkitekt, 293
 Hansen, Alex., snedkermester, 164
 Hansen, Anna, g. Oxelberg, 284
 Hansen, C. B., snedkermester, 119, 274, 275, 327
 Hansen, Carlis, snedkermester, 172
 Hansen, Charles, snedkermester, 275
 Hansen, Chr. E., fabrikant, 181
 Hansen, Eskild, konservator, 237
 Hansen, H. N., borgmester, 126
 Hansen, Harald, kunstmaler, 299
 Hansen, Heinrich, arkitekt, 283
 Hansen, Johannes, snedkermester, 167, 181, 307, 316, 317
 Hansens Efterfølger, Fritz, snedkerfirma, 313
 Harild, C., arkitekt, 293
 Harms, Claus, hofsnedker, 232
 Harsdorff, C. F., arkitekt, 237
 Haupt, Georg, snedkermester, 221
 Heide, A., bankdirektør, 141, 148
 Hemmyng, snedker, 17
 Henriksen, Victor, snedkermester, 146, 147
 Herholdt, J. D., arkitekt, 288, 293
 Hermen, snedker, 17
 Herning, Edith, kontorchef, 181
 Hetsch, G. F., arkitekt, 265, 288
 Hilker, G. Chr., kunstmaler, 278
 Holberg, Ludvig, digter, 41
 Holck, Ditlev, lensmand, 200
 Holm, Jens Erreboe, snedkermester, 328
 Holm, Karen Olsdatter, g. Weis, 212
 Holm, Vilh., oldermænd, 162, 164

- Holst, Hans, snedker og billedskærer, 206–209, 319
 Holst, Jens Chr., snedkermester, 95, 97, 262, 269–271
 Holst, Jochum, snedkermester, 206, 320
 Holst, Johan, 49
 Holstein, J. L., lensgreve, 230
 Hunderup, Cathrine, g. Pengel, 250
 Hvass, Tyge, arkitekt, 167, 185
 Hvidt, Peter, arkitekt, 313
- Ihle, F., snedkermester, 262
 Iversen, A. J., oldermænd, snedkermester, 164, 167, 171, 181, 185, 186, 302, 308
 Jacobsen, H. C., snedkermester, 286
 Jacobsen, Holger, arkitekt, 314
 Jardin, N. H., arkitekt, 230, 233
 Jens, snedker, 28
 Jensen, Ad., departementschef, 153
 Jensen, Anders, snedkermester, 77, 78
 Jensen, Andreas, oldermænd, snedkermester, 118, 119, 131, 133, 134, 137, 141, 286, 288, 289, 329
 Jensen, Georg, snedkermester, 181
 Jensen, Jens, snedkermester, 148
 Jensen, Niels, snedkermester, 56
 Jensen, Peder, oldermænd, snedkermester, 75
 Jensen, Severin, snedkermester, 118, 119, 131, 286, 288, 289, 329
 Jensen, Søren, 75
 Jespersen, Jensine, g. Groule, 286
 Johansen, J., snedkermester, 134
 Johansen, K. S. V., oldermænd, snedkermester, 173, 181
 Johnsen, Catharina (Karen), g. Lehmann, 230
 Juhl, Finn, arkitekt, 310
 Jørgensen, Lars, snedkermester, 157, 300
 Jørgensen, Thorvald, arkitekt, 300, 303
- Kalle, Jens, 19
 Kellermann, H. J., snedkermester, 115
 Kellermann, Søren, snedkermester, 324
 Keyl, Michael, kobberstikker, 222, 224
 Kindt-Larsen, Tove og Edv., arkitekter, 187, 309
 Kjær, Jac., snedkermester, 186, 311
 Kjær, N. C. Jensen, snedkermester, 297, 304
 Kleis, Valdemar, kunsthändler, 290
 Klint, Kaare, arkitekt, 291, 297, 305
 Klint, P. V. Jensen, arkitekt, 296
 Klitgaard, C., historiker, 21
- Koch, Mogens, arkitekt, 304
 Koefoed, Mich., departementschef, 151
 Kongelige Meubel Magazin, Det, 240–243, 324
 Krag-Juel-Vind-Frijs, Clara, Comtesse, 265
 Kramp, Frantz Sørensen, snedkermester, 266
 Kramp, J. Lasenius, snedkermester, 94, 95, 97, 266
 Krogh, Vilhelmine Henriette Victoria, g. Rasmussen, 291
 Könemann, M. Christian, snedkermester, 75
 Køppen, Frederik, billedhugger, 243
- Langberg, Harald, mag. art., 324
 Langholtz, Claus, snedkermester, 54
 Larsen, Lars, tapetserer, 275
 Larsen, Poul Thaarup, redaktør, snedkermester, 181
 Laugshuus Meubel-Magazinet, 253–256, 325
 Laugstemplinger, 269–272, 327
 Lehmann, Christian Friderich, hofsnedker, 230–233, 322
 Lehmann, Christian Friederich, 230, 232
 Lehmann, Johan Christian, snedkermester, 232
 Levy, Fr., arkitekt, 293
 Lillie, Friderich, snedkermester, 324
 Lillie, Joseph, arkitekt, 242
 Louise, dronning, 294, 329
 Lund, B. C., sognepræst, 200
 Lund, Jens Gustav, hofsnedker, 115, 281–283, 291, 328
 Lund, Jul., snedkermester, 150
 Lunding, rådmand, 89
 Lüdemann, Vilh., snedkermester, 183
- Madsen, Johanne Margrete, g. Pengel, 252
 Madsen, Thorald, snedkermester, 315
 Malvig, Kirstine Magdalene, g. Oxelberg, 284
 Marie Sophie Frederikke, dronning, 234
 Markdanner, Caspar, lensmand, 23
 Mein, Hans David, snedkermester, 75 f
 Melsted, Engelbrecht, billedsnider, 200, 204, 319
 Mette Lisbeth Pedersdatter, g. Weis, 212
 Meyer, J. C., billedskærer, 280
 Meyer, Otto, snedkermester, 157, 298
 Mogensen, Børge, arkitekt, 312
 Mogensen, Ole, snedkermester, 78

- Mohr, William, hofsnedker, 204, 205
Moltke, Adam Gottlob, lensgreve, 200, 230
Monsees, Henrik, snedkermester, 262, 272-273, 281, 327
Moos, Peder, snedkermester, 306
Mortensen, Jørgen, 49
Munch, P., udenrigsminister, 116
Müller, Vald., snedkermester, 181
Müsslein, Conrad, snedkermester, 54, 55
Mølgaard Nielsen, O., arkitekt, 313
Møller, Ellen Marie, 115
Møller, Frederik, pianofabrikant, 288
Møller, Lars, snedkermester, 181
Mørck, Ax. E., snedkermester, 157, 181, 185, 293
Mørck, J. P., snedkermester, 140, 157, 292, 293, 329
- Nansen (den yngre), Hans, 72
Nesse, Dorthea Kathrine, g. Preisler, 226
Nicolaj, snedkervend, 56
Nielsen, Ane Christine, 115
Nielsen, Chr. V., arkitekt, 279, 280
Nielsen, J. C., direktør, 164
Nielsen, J. Chr., snedkermester, 115
Nielsen, L. C., snedkermester, 132
Nielsen, Magdahl, arkitekt, 293
Nielsen, Oluf, historiker, 57
Nielsen, Thruels, snedkermester, 35
Nielsen, V. S. G., snedkermester, 123, 150
Nimb, Carl H., arkitekt, 315
Normann, C. G., justitsråd, 243
Nover, H., kontorchef, 172, 181
Nyeberg, Christiane, g. Monsees, 327
Nygaard, J., direktør, 164
Nyrop, Martin, arkitekt, 293, 295
- Oehlschlæger, Adam, digter, 261
Olsen, Fr. Jul., snedkermester, 183
Olsen & Co., Frode, snedkerfirma, 315
Olsen, Johanne Cathrine Nicolaidatter, g. Ortmann, 218, 222-225
Oppenheim, Albert, arkitekt, 293
Ortmann, Christian Friderich, snedkermester, 218, 224-225
Ortmann, Mathias, hofsnedker, 76, 198, 218-224, 269, 321
Ortmann, Nicolaj, snedkervend, 222
Ortmann, Niels, snedkermester, 218, 320
Ortmann's, Mathias, enke, 218, 222-225
Ortmann's, Niels, enke, 218
Otto, Stachius, snedker og billedskærer, 204
- Overgaard, Anne Elisabeth, g. Brøtterup, 239
Oxelberg, F., direktør, snedkermester, 123, 131, 150, 164, 284, 285, 328
Oxelberg, Peter Mathias, snedkermester, 284
- Pedersen, Peder, stolemager, 44
Pengel, Johan Joakim (Jochum), snedkermester, 242, 250-252, 256, 325
Pengel, Karl Vilh., snedkermester, 252
Pengel, Ludvig August, snedkermester, 252
Pers, C. H., snedkermester, 262
Petersen, Jacob, snedkermester, 296, 301
Petersen, Johs., snedkermester, 115
Petersen, Juditte Bolette, g. Wolff, 278, 328
Petersen, Jul., snedkermester, 183
Petersen, Vilh., arkitekt, 293
Philipson, Charlotte Frederikke, g. Rist, 273
Pio, Louis, socialistfører, 118
Plesner, Ulrik, arkitekt, 293
Plumius, professor, 209
Pontoppidan, Erik, biskop, 81
Poulsen, Carl, snedkermester, 157, 181
Preisler, Christian Jacob, hofsnedker, 198, 226-230, 322
Preisler, J. M., kobberstikker, 226
Preisler, Mathias Chr., hofsnedker, 226
- Rahbek, Kamma, 260, 261
Rahbek, Knud Lyhne, forfatter, 260, 261, 326
Ramberg, Olle, 75
Rancke, Marie Clemence, g. Wolff, 278
Rantzau, Breide, rigsråd, statholder, 200
Rasch, Claus, politimester, 70, 71, 72
Rasmussen, Åge, snedkermester, 291, 305
Rasmussen, Anna Marie, g. Groule, 286
Rasmussen, Erik Rud., snedkermester, 291, 305
Rasmussen & Sønner, P., snedkerfirma, 303
Rasmussen, Peder, snedkermester, 70
Rasmussen, Rudolf, oldermand, snedkermester, 162, 167, 291, 305
Rasmussen, Rudolph, snedkermester, 157, 286, 290-291, 329
Rasmussen, Victor, snedkermester, 291
Rasmussen, Victoria, 157
Reeh, F. F., snedkermester, 115
Reitzel, Carl Andreas, boghandler, 276

- Richter, Georg, købmand, 238, 324
 Riemann, A. (eller G. C.), snedkermester, 325
 Riis-Hansen, K., departementschef, 155, 162, 165
 Ring, snedkermester, 291
 Risom, Sven, arkitekt, 293
 Rist, August Ahlert, kammerråd, 273
 Ritter, C., isenkræmmer, 319
 Roentgen, David, snedkermester, 240, 244, 245, 252
 Roentgen, Georg, snedkermester, 240, 242
 Rohde, Johan, arkitekt, 293, 298
 Rohn, Anton Christoph, præst, 80
 Rosenberg, G. E., arkitekt, stadsbygmester, 240, 242
 Rostrup, Aage, snedkermester, 294
 Rostrup, Kaspar, oldermand, snedkermester, cand. jur., 137, 138, 140, 151, 187, 294
 Rostrup, Nicolai Peter, snedkermester, 294, 329
 Rudolphsen, Rasmus, snedker, 291
 Ruwald, J. J., møbelmagasinforvalter, 263, 265
 Ryberg, F. M., møbelmagasinforvalter, 267, 319, 327
 Ryt-Hansen, C., oldermand, snedkermester, 164, 173
- Schack, Hans, lensgreve, 264
 Schalck, Lorentz, snedkermester, 88
 Schiewe, Anne Christine, g. Kramp, 266
 Schimmelmann, E. H., statsminister, 272
 Schiøtt, Søren, kobberstikker, 262, 263
 Schrøder (den ældre), Abel, 27
 Schwartzlose, J. C., snedkermester, 98
 Schæbel, N. E. S., snedkermester, 121
 Schäffer, Dietrich, hofsnedker, 212-217, 320
 Selvejer, J., cand. polit., 155, 156
 Silvan, A/S, snedkerfirma, 314
 Skultz, Benjamin, snedkersvend, 56
 Smith, Carl, snedkermester, 145, 157
 Snedkeres Meubel-Etablissement for moderne og solide Arbejder, 266-268, 326
 Sophie Magdalene, dronning, 219
 Speer, Chr. Ferd., hofsnedker, 232
 Spigelberg, Henrik, snedker, 200
 Stachius, Otto, snedker og billedskærer, 204
 Stauning, Th., statsminister, 166, 173
 Stenbuch, Johan, snedkermester, 70, 71, 73
- Stii Snideker, 16
 Stilling, H. C., arkitekt, 267
 Sundby Maskinsnedkeri, 171
 Svane, Christiane Andersdatter, g. Lehmann, 232
 Svendsen, Anders, snedkermester, 183, 185
 Svendsen, Käthi, 183
 Swend, snedker, 17
 Søborg Møbelfabrik, 312
 Søffrin, snedker, 17
- Thanning, Erasmie, g. Lund, 281
 Thiele, Joh. Rud., bogtrykker, 81
 Thielemann, J. C., snedkermester, 284
 Thien, Diederich, snedkermester, 256
 Thiil, Chr. Jørgen, snedkersvend, 323
 Thomsen, F. A., arkitekt, 143
 Thorsen, O. N., snedkermester, 98, 99, 115, 130
 Thura, Lauritz, arkitekt, 216, 219
 Ti Forenede Snedkermesteres Meubelmagazin, De, 257-259, 326
 Tobiesen, Erik, landsretssagfører, 327
 Topp, Augusta, 172
 Topp, Joh. Wilh., snedkermester, 172
 Topp, N. Chr., snedkermester, 140
 Trier, H., folketingsmand, 141
- Vinding, M., cand. jur., 156
 Vodder, Niels, snedkermester, 310
 Voigt, Chr. Fr., slotsforvalter, 226
 Wahl, J. S., kunstmaler, kunstkammerforvalter, 216
 Waltz, Jochum, snedkermester, 71
 Wanscher, Ole, arkitekt, 308
 Wegner, Hans J., arkitekt, 307, 316
 Weincke, Christian Frederik, snedkermester, 260-261, 326
 Weis(e), Johan, billedskærer, 212, 320
 Werner, F. V., møbelmagasinejer, 243
 Wessel og Vett, 289
 West, Ida Therese, g. Beck, 276, 328
 West, Johan Chr., murermester, 328
 Willing, Margrethe, g. Esmann, 324
 Willrodt, C. D. H., snedkermester, 115
 Winberg, Lauritz, oldermand, snedkermester, 87
 Windmills, J., urmager, 228
 Wivel, C.-E., grosserer, 223
 Wolff, Peter Ludvig, snedkermester, 278-280, 328
 Wulff, Herman, snedkermester, 43
 Wörts, Henrik, snedkermester, 299

BOGENS INDHOLD

Københavns Snedkerlaug 1554-1862
Af Museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard*

Københavns Snedkerlaug 1862-1954
Af Dr. phil. *Georg Nørregaard*

Signerede arbejder af københavnske snedkere
Af Museumsinspektør *Tove Clemmensen*

Københavns Snedkerlaug gennem 400 år er trykt hos J. H. Schultz A/s, Universitets-Bogtrykkeri. Skriften er Monotype-Baskerville og papiret er Specialtryk 4201 fra De forenede Papirfabrikker. Bernhard Middelboe har fremstillet klicheerne, og indbindingen er udført af Jacob Badens Bogbinderi (ved Mogens Wille). Tilrettelægning: Viggo Naac.

